N. DUMBADZE Mina, vanaema, Iliko ja Illarion

N. Dumbadze

Mina, vanaema, Iliko ja Illarion

Gruusia noorema põlve kirjanik Nodar Dumbadze on lõpetanud Tbilisi Riikliku Ülikooli majandusteaduskonna. Praegu töötab ta Gruusia satiiriajakirja «Niangi» toimetajana.

Nodar Dumbadze alustas kirjanikuteed luuletajana. Populaarsuse tõid talle aga Gruusia maanurga Guuria elu käsitlevad romaanid «Mina, vanaema, Iliko ja Illarion» ja «Ma näen päikest».

Lüürilise põhitooniga romaanides leiavad kajastust autori lapsepõlvemälestused. Sooja huumori ja vahetu kaasaelamisega kirjutatud, annavad nad toredaid pilte Gruusia külaelust.

1966. a. tunnistati N. Dumbadze romaanid «Mina, vanaema, Iliko ja Illarion» ja «Ma näen päikest» Leninliku Komsomoli preemia väärilisteks.

Dumbadze viimane romaan «Päikesepaisteline öö» tutvustab lugejat Tbilisi üliõpilaste eluga.

N. Dumbadze kõik kolm romaani on dramatiseeritud ning Tbilisi teatrites lavastatud. Kahe esimese järgi on loodud filmid. N. Dumbadze teoseid on tõlgitud mitmetesse vennasrahvaste keeltesse.

N (Gruusia)
D 85

Originaali tiitel:

ნოდარ დუმბაძე

ჩემი ბებია, ილიკო და ილარიონი

Gruusia keelest tõlkinud
M. Pau
Kunstiliselt kujundanud
H. Viires

Mina, vanaema, Iliko ja Ilarion

*

Meie külast vasakule jääb Gubazouli jõgi, paremal voolab Laši oja, mis kubiseb vähkidest, võldastest ja üleskäritud püksisäärtega poisikestest. Üle Gubazouli viib Boga sild. Igal kevadel kannab suurvesi selle ära ja järele jäävad ainult vaiad.

Ja ikkagi on meie küla kõige ilusam ja kõige vahvam küla Guurias, ma armastan teda rohkem kui ühtki teist küla maailmas. Pole võimalik, et mina, vanaema, Illarion, Iliko ja minu koer Murada võiksime elada kusagil mujal.

*

Minu vanaema on tark naine, ta kinnitab mulle alati:

«Õpi, võllaroog, muidu jääd rumalaks.»

Õppimisest on vanaemal küllalt omapärane ettekujutus. Kord istusin ma rõdul ja ajasin valju häälega pähe gruusia keele grammatika reegleid. Äkki küsis vanaema:

«Mida sa seal tuubid, pojake?»

«Tegusõna isikut, vanaema.»

«Kes seda enne on kuulnud, et tegusõnal on isik. Isik on inimene.»

«See ei ole see isik, vanaema.»

«Isik on ikka üks ja seesama.»

«Hea küll, aga ütle mulle siis, mis on isik,» küsisin ma vanaemalt ja lõin raamatu kinni.

«Isik ... isik on isik.»

«Istu, vanaema, sul on tund õppimata ja ma panen sulle kahe!»

«Küll ma sulle näitan kahte. Jookse kohe ja pane kits

köide, muidu saad niisuguse nahatäie, et sa ise ka pärast oma nägu ära ei tunne!»

«Ütle mulle veel ühte asja, vanaema, ja siis ma lähen kohe. Mitu isikut on olemas?»

«Isikuid on olemas niisama palju kui palju on inimesi maa peal. Isikuid on olemas igasuguseid. Mõned isikud elavad ilma isikutunnistuseta, need on väga kahtlased isikud.»

«Ja mõned on sulid ka.»

«Jah, on küll, nagu näiteks meie postimees, kisub ümbriku pealt margid ära ja pärast ütleb, et oligi ilma margita ja sina maksa aga rubla peale.»

«Aga missugune isik mina olen, vanaema?»

«Sina oled võllaroog, sänikael, logard, kelm, väänkael, pagan ja lobamokk.»

Guurias ei oska ükski naine nii hästi sõimata kui minu vanaema. Aga mina tema manamist ei karda, sest ta ütles ükskord ise:

«Ära karda, minu süda õnnistab sind, kui ma sinuga taplen.»

Vanaemal on oma arvamus ka hariduskomissariaadi selle südametu määruse kohta, mis näeb õpilastele ette kuus koolitundi päevas. Mina omalt poolt ei anna vanaemale rahulolematuseks küll kunagi põhjust. Ma suudan koolis iga päev suure vaevaga neli tundi vastu pidada. Neljanda tunni ajal kaotan ma igasuguse aja- ja mõõdutaju ja küsin oma pinginaabrilt üleliia valju häälega:

«Romuli, kullake, mis sa arvad, kumb nüüd looja karja läinud on, kas kell või kooliteenija?»

Romuli irvitab, õpetaja aga näitab minu peale näpuga (ma olen silmapaistev õpilane!) ja lausub sõbralikult:

«Tõuse püsti, kasi klassist välja ja ära oma nägu koolis ilma vanemateta näita!»

Ma ei küsigi — miks, sest pärast sellist sõnavahetust segavad end asjasse ka kriit ja joonlaud. Võtan vaikides oma lätu ja loivan ukse poole.

«Nägemist!» ütlen Romulile.

«Head aega!» ütleb Romuli ja viipab mulle käega.

Järgmisel päeval toon ma vanaema kooli, siis viib vanaema minu koolist koju, siis viin jälle mina vanaema kooli ja nii edasi. Võib vabalt öelda, et kümme klassi lõpetan ma koos vanaemaga. Minu arvates on see ainus taoline juhtum inimkonna ajaloos.

*

Mina olen tavaline külapoiss. Minu koolikotis on kõiksugu puuvilja, ragulka ja tongipüstol. Esimeste külmadeni käin koolis paljajalu. Mul on ühed püksid ja kaks järeleksamit igal suvel. Et mu koer Murada käib pidevalt minu kannul, hüütakse mind külas Koerapapaks, koolis hüütakse mind Laiskvorstiks, vanaema kutsub mind tavaliselt Sänikaelaks.

Kui vanaema minu peale vihane on, siis ma magan öösel suruhoones[1], kui me ära oleme leppinud, siis magan toas. Päeval vanaema sõimab mind ja ajab mind taga, kepp selja taha peidetud. Õhtul ta peseb mu jalad puhtaks ja suudleb mind enne magamajäämist.

Koolis on minu käitumise kohta olemas ametlik dokument — «Õppenõukogu koosoleku protokoll», mis sarnaneb külastajate raamatuga viletsa kunstniku näitusel, kuhu igal möödaminejal on palutud sisse kirjutada.

See dokument näeb välja umbes nii:

N. küla keskkooli õppenõukogu koosoleku protokoll 18. märtsil 1940. a.

Osa võtsid: kõik õpetajad.

Kuulati ära: VI klassi juhataja ettekanne sama klassi õpilase Zurab Vašalomidze käitumise kohta.

Sõna võtsid: matemaatika õpetaja — «Minu jaoks on Vašalomidze võrrand saja tundmatuga, ja enne kui ma temas inimese leian, sööb ta mul hinge seest välja.»

Füüsika õpetaja: (Füüsika õpetaja leidis minu isiku vahetu jälgimise põhjal uue füüsikaseaduse.) «Looduses ei ole energiat, mis suudaks Vašalomidzet liikuma panna. Ta on vedelikku asetatud keha, millele ei mõju mitte mingi üleslükkejõud.»

Keemia õpetaja: «Mitte mingisugust reaktsiooni. Istub ja käib mulle päev läbi närvidele. Ta on mingi eriline lakmus, mida miski ei mõjuta. Ta ei punasta mitte kunagi.»

Vene keele õpetaja: «По-моему он просто идиот.»

Geograafia õpetaja: «Ta on kas põrutada saanud või välja kurnatud. Sobivas vööndis võiks ta ilmutada küllalt reljeefseid teadmisi.»

Ajaloo õpetaja: «Ta on rohkem kiviaja inimene kui XX sajandi tsiviliseeritud kodanik. Raske on dateerida mo-

[1] Suruhoone — ruum viinamarjade pressimiseks.

menti, mil ta tunnis rahulikult paigal istuks. Mitte mingisugust progressi. Ta teeb häbi oma klassile.»

Kooliteenija: «Mis te tahate sellest lapsest saada? Kui ta nii rumal on, mis te tast siis ühest klassist teise edasi viite.»

Õppealajuhataja: «See ei ole sinu asi. Vaata, et sa õigel ajal kella saad helistatud.»

Gruusia keele õpetaja (ta on mulle lähedalt sugulane): «Milleks teha asja nii keeruliseks. Lõppude lõpuks te lihtsalt hirmutate selle vaese lapse ära. Ja ei tea, kes see parem on. Direktori pojale pannakse kõik viied, aga teist nii uimast õpilast kui tema ei ole ma enne näinud, istub tunnis nagu öökull.»

Võimlemisõpetaja: «Mis sa siis paned talle viisi?»

Gruusia keele õpetaja: «Eks sa katsu panemata jätta.»

Õppealajuhataja: «Olge vait. Aga mis sa ise arvad, Vašalomidze?»

Vašalomidze: «Gruusia keele õpetajal on õigus.»

Õppealajuhataja: «Seda ei ole sinu käest keegi küsinud. Mis sa üldiselt arvad?»

Vašalomidze: «Üldiselt andke mulle seekord andeks ja edaspidi ma püüan ennast parandada.»

Selle kõik ära kuulanud, kahtlesin ma tükk aega oma normaalses mõistuses, kuni üks juhtum hajutas minu kahtlused täielikult. Ükskord ma pidin nimelt terveks nädalaks koolist koju jääma, sest meie maisipõld tuli läbi kõblata. Et mind popitegemise pärast koolist välja ei visataks, oli mul arstitõendit vaja. Kuid kahjuks ei antud meie külas sel ajal tervetele arstitõendeid. Mul oli tarvis tunniks ajaks voodisse heita, vanaema pidi arsti välja kutsuma ja tõendi võtma. Et mul oleks haiglane jume, lasti mul hommikust saadik nälgida, seoti siis käterätik ümber pea ja pandi voodisse. Vanaema läks arsti järele. Poole tunni pärast kappas arst oma võigu seljas meie õue.

«Mis sul viga on, noormees?» küsis ta minult ja istus mu voodi servale.

«Ma suren, doktor!»

«Mis sul valutab?»

Tõtt öelda polnud ma sellist küsimust oodanud ja kõõritasin nüüd abiotsivalt vanaema poole.

«Kõik valutab,» teatas vanaema.

«Kas juuksed ka valutavad?»

«Jah,» oigasin mina.

Selleks ajaks olid ka naabrid kohale jõudnud. Illarion ja Iliko teadsid, kui haige ma olin, ja segasid end kohe vestlusse.

«Mulle tundub, et see laps on viimasel ajal kuidagi nõrgaks jäänud,» ütles Illarion.

«Kuidas nõrgaks?»

«Noh, tal ei ole näiteks söögiisu. Ta käis hiljuti minu juures ja ei võtnud peale ühe mtšadi[1] ja kolme taldrikutäie lobio[2] mitte ivagi suhu.»

«Ei või olla?!» imestas arst.

«Jumala tõsi, enne pistis kõik kinni, mis aga ette anti, aga täna, nii nagu ta suu kinni pani, mitte ühte raasugi enam ei võtnud.»

«On see tõsi?» pöördus arst minu poole.

«Jah, doktor, kui ma lobiot näen, siis läheb mul süda pahaks.»

«Ega sa siis küüslaugukastmes praetud kanapoega ka ei taha ja värsket juustu piparmündiga ammugi mitte. Oh sa vaene laps küll! Või näiteks sibulaga keedetud kana või hästi vürtsitatud hašit[3] või pähklitega tehtud forelli või pardkala . . .»

«See kurivaim ajab lapsel pea segamini,» pomises vanaema. Iliko ei kannatanud sellist menüüd välja ja jooksis kõhides ukse taha, Illarion pidas vastu ja hakkas tähelepanelikult seinal rippuvaid pilte uurima.

«Mis sul veel valutab?» küsis arst naeratades, võttis käteräti mu pea ümbert ja pühkis hoolitsevalt ära mu suust väljavalgunud sülje.

«Ta aevastab,» ütles Illarion.

«Kuidas on lood ta uriiniga?»

Nüüd ei osanud ka Illarion enam midagi vastata.

«Kuidas ta uriiniga lood on?» küsis ta tuppa tagasitulnud Ilikolt.

«Viimasel ajal mulle millegipärast tema uriin ei meeldi,» ei lasknud Iliko ennast segadusse viia.

«Kas enne meeldis?»

«Enne oli suurepärane.»

«Mis sul veel valutab, noormees?»

«Ta on veel natuke niimoodi . . .» ütles Iliko ja tegi

---

[1] Mtšadi — maisileib.
[2] Lobio — aedubadest valmistatud toit.
[3] Haši — toit loomarupskitest.

nimetissõrmega väljendusrikka liigutuse oma meelekoha juures. Ma taipasin kohe, milles oli asi.

«Tõesti? Noh, ütle mulle, mitu sõrme siin on?» küsis arst ja näitas mulle oma viit sõrme.

«Seitse,» ütlesin mina ja püüdsin võimalikult rumalalt naeratada.

«Õigus!» nõustus arst.

Illarionil libisesid imestusest prillid ninalt, vanaema taganes ehmunult. Arst kergitas mu silmalauge; raputas kahetsevalt pead ja küsis:

«Kas sa oma sugulasi ja tuttavaid tunned ära?»

«Suure vaevaga,» vastas Iliko.

«Hästi! Kes see mees on?» küsis arst Ilikole osutades.

«See ei olegi mees, see on loom,» vastasin mina ja tegin veel lollima näo kui Iliko oli osanud oodata.

«Zuriko, pojake, kas sa siis tõesti ei tunne mind ära? See olen ju mina, Iliko, onu Iliko,» anus Iliko.

Ma raputasin eitavalt pead ja hakkasin silmi pööritama. Vanaema hammustas alumist huult.

«Millega te teda ravite?» päris arst.

«Hõõrume tal viinaga meelekohti, pojake,» vastas vanaema.

«Tooge see viin siia.»

Vanaema sibas ruttu toast välja ja tõi viinapudeli.

«Andke üks teeklaas.»

Vanaema ulatas talle klaasi. Arst valas selle ääreni täis ja alustas toosti:

«Selle lapse seisukord on väga tõsine. On väga võimalik, et ta hommikuni enam vastu ei pea. Ta tuleb kohe haiglasse toimetada ja talle tuleb operatsioon teha.»

«Mis asja?» hüppasin ma voodist välja.

«Kolju tuleb lahti võtta.»

«Ainult üle minu laiba!» karjus vanaema. «Sa võid enda kolu lahti võtta, kui sa tahad. See laps on terve nagu tammetümikas. Poiss kui pähkel. Tõuse üles, poiss, muidu ta arvabki, et sa haige oled,» tänitas vanaema.

«Andku siis jumal talle tervist ja jõudu!» arst tühjendas teeklaasi ühe sõõmuga.

«Hammusta ruttu peale!» ulatas Illarion arstile pirni. Arst hakkas hea isuga pirni sööma, patsutas mulle põsele ja jättis jumalaga. Pöördus veel kord tagasi ja ütles vanaemale:

«Terves külas ei ole ühtegi teist nii tervet poissi kui tema.»

Hüppas siis hobuse selga, viipas meile käega ja traavis minema.

JAHT

Nädal aega pärast minu rasket haigust tuli Illarion meile, heitis pirnipuu alla maha ja küsis minult suitsu pahvides:

«Noh, Koerapapa, kuidas sul siis operatsioon läks?»

«Teil on hea irvitada, aga mina oleksin peaaegu kõrvad pea alla pannud.»

«Aah, mis sa soiud. Ta oleks su kolu kohe jälle kinni pannud, ega seal sees ju midagi ei ole. Õige mul asi!»

«Noh ega teil Ilikoga ka midagi üle ääre ei jookse.»

«Kus su koeravolask on?»

Samal hetkel kostis koera vingumine.

«Kurat võtku kõiki koerapidajaid! Ja kus see sänikael nüüd ise ringi kooserdab, et penid ta sisikonna välja rebiksid . . . Kust see koeraraisk ennast välja ajas? Mitte ühte muna pesasse ei jäta ja nüüd käib juba poegasid ka noolimas.» Suu vahul, jooksis mööda teed Efrosine ja viibutas keppi. Tema ees sörkis tagumist jalga järele vedades minu vaene Murada ja klähvis meeleheitlikult.

«Att! Võta kinni!» pasundas Efrosine mees oma õue pealt.

«Mis nüüd lahti on? Mis sa lõugad üle terve küla?» hüppas vanaema toast välja. «Kes see sul raibe on? Sinu enda vanamees on raibe, aga mitte see koer. Mis tähendab raibe, selle koera eest ma andsin Veski-Simonile kaks kera juustu!»

Efrosine sõimas, koer vingus.

«Tere, Murada!» teretas Illarion.

«Ole terve!» vastas Murada mõttes ja koputas sabaga vastu maad.

«Sa oled ikka rebase tõugu.» Illarion tõmbas Muradal kanasule suust ja küsis: «Mis see Efrosine sinust tahtis?»

«Kust mina seda tean! Neil põrgulistel on kõik kanapesad laokil, ma lihtsalt ei pidanud enam vastu,» vastas Murada ja vaatas Illarionile kurvalt otsa.

«Kas said kõvasti vatti?»

«Jah,» Murada kõõritas oma tuikava jala poole.

«Ära tee väljagi. Ega sa sellest kärva,» lohutas Illarion.

«Ega mul nii valus olnudki kui Efrosine tahtis,» muigas Murada, tõusis üles, raputas pead ja hakkas Illarioni kätt lakkuma.

«Mis ta ninal viga on?» päris Illarion.

«Eile läks panni pealt maisikooki kahmama ja suskas nina põlevate süte sisse.»

«Kas tõesti, Murada?» Illarion vangutas pead.

«Ähh, seekord läks sandisti. Või see mul esimene kord oli,» Murada tõmbas käpaga üle nina.

«Sa oled kullatükk ja mitte koer. Näe, Koerapapa on igavene kolask ja istub ikka veel vanaema kaela peal. Sina hoolitsed enda eest juba ammugi ise,» kiitis Illarion Muradat ja patsutas talle turjale. «Aga vargust ma heaks ei kiida. Ausa tööga teenitud leib on ikka kõige magusam, pane sa seda tähele. Näe, laohoidja Dathiko tõmbas kust sai, nuumas aga oma kõhtu, nüüd vedeleb voodis nagu mahakantud kaup, kas näed siis?»

«Küll ma juba näen. Kõik varastavad ja ega minugi suu seinapragu ole. Lõppude lõpuks olen ma ju ikkagi koer,» vastas Murada ja kiikas minu poole.

«Aga nüüd kasi oma asemele ja vaata, et sa oma jalga kodust välja ei tõsta, muidu ma löön su maha, sa koerapoeg,» ähvardasin ma Muradat ja tõukasin teda jalaga.

«Ära sõima!» Murada näitas hambaid, tõmbas saba jalgade vahele ja lonkis oma aseme poole.

«Ma käisin täna ülejõe põllu peal. Kõik sojapõõsad on lehtedest paljaks näritud, jänesejälgi kõik kohad täis. Kuluks õige homme koidu ajal vaatama minna,» pani Illarion ette.

«Mullu sa kutsusid mind ka kaasa, aga pärast tuli välja, et jänesejäljed olid hoopis kitse omad.»

«Nüüd on küll jänese. Ma nägin jänesepabulaid ka.»

«Hea küll. Eks või ju minna. Aga ega need järsku kitsepabulad ei olnud?»

«Sina, tattnina, ära tule mulle jänese- ja kitsepabulaid õpetama. Pane püss valmis ja võta oma peni kaasa, äkki on tast midagi abi,» käskis Illarion, tõmbas mul mütsi üle silmade ja läks ära.

Varahommikul sammusime kolmekesi läbi põlvini ulatuva kastemärja rohu sojapõllu poole. Kõige ees käis

Illarion, tema järel lonkisin mina, kõige taga sörkis pealaest jalatallani märg, takjaid täis Murada.

«Vaata, niisugune peab üks koer olema,» irvitas Illarion. «Ega ta järsku meid jänesteks pea, et ta meie jälgi mööda venib. Ütle talle, et ta ees jookseks!»

«Mine ette!» käskisin ma Muradat. Murada istus maha.

«Ta on väsinud. Kas ka meie ei istuks veidi ja sööks midagi,» arvas Illarion, kes samuti juba maha istuda oli jõudnud.

«Puhakem,» nõustusin mina ja laskusin Illarioni kõrvale.

Illarion tegi oma kompsu lahti, võttis sealt välja keedetud kana, mtšadi, värsket juustu, pudeli viina ja asetas selle kõik meie ees asetsevale lamedale kivile. Mina omalt poolt lisasin nõgesephalit[1], keedukartuleid ning soola, ja meie pidulaud oligi kaetud.

«Ära sa nüüd kõvasti suud matsuta, Illarion, muidu jänesed kuulevad ja pistavad plehku,» hoiatasin mina.

«Keda sa pilkad, sindrinahk. Siin on jäneseid kubinal, tuleb ainult ringi vaadata,» vihastas Illarion. Ta valas viina, ütles «terviseks» ja tühjendas klaasi ühe sõõmuga.

«Terviseks!» vastasin mina ja kummutasin klaasi.

«Hammusta peale ka, muidu võtab hinge kinni.»

«See laga?»

«Sinu vanaema teeb laga. Teist korda terviseks!»

«Terviseks!» Mul oli järsku väga hea olla.

«Kolmandat korda terviseks!» hüüdsin nüüd juba mina.

«Terviseks!» hüüdis Illarion ja võttis tubakakoti välja.

«Pane siit istanbuli oma,» pakkusin ma talle Iliko käest saadud pinutagust.

Illarion võttis minu kotist tubakat, uuris seda tükk aega kahtlustava näoga, nuusutas ja keeras endale lõpuks pläru. Ta pani tule otsa, tõmbas esimese sügava mahvi ja kukkus selili.

«Mis nüüd lahti on?» kargasin ma ehmunult tema juurde. Illarion pööritas ainult silmi.

«Murada, vett!» karjusin ma suure ähmiga. Illarion tõstis eitavalt käe, tõusis istukile, vaatas mulle vett täis silmadega tükk aega otsa ja küsis surmamõistetu häälega:

«Kes sulle selle tubaka andis?»

[1] Phali — vürtsitatud toit teatud rohuliigist.

«Iliko!»

Illarion täitis klaasid, pühkis silmad kuivaks, sirutas klaasi üles taeva poole ja hakkas manama:

«Issanda viha tulgu kõikide kelmide ja lurjuste peale. Issand, tee nii, et Iliko Tšigogidze sureks hirmsates piinades ja et mitte keegi peale minu ei saaks teda aidata.»

«Milles on asi?»

«Tubakas on pipraga segatud.»

«Terviseks neljandat korda! Jumal karistagu Ilikod.» Ma tühjendasin klaasi ja tahtsin Illarioni nina peale suudelda. «Illarion, onuke, ma armastan sind hirmsasti. Teist niisugust nagu sina maailmas ei ole. Sul on suur nina ja hea süda. Kui sind ei oleks olnud, siis ei oleks ma tahtnud maa peale sündidagi. Kallis Illarion, ma pean sind suudlema.»

«Aga mis mina siis räägin, Zuriko. Teist niisugust poissi, nagu sina oled, ei ole maa peal veel nähtud. Tõsi küll, ma olen sinust kolmkümmend aastat vanem, aga kui ma nii vana olin kui sina, siis ma olin just niisamasugune nagu sina. Noh, ja kolmekümne aasta pärast oled sina jälle niisamasugune nagu mina. Meie vahel ei ole mitte mingisugust vahet. Sellel ei ole ju mingit tähtsust, kellel on rohkem juukseid peas. Me oleme sõbrad. Terviseks, üheksandat korda!»

«Viiendat ikka.»

«Nüüd ei ole sellel enam mingit tähtsust.»

Ma hakkasin laulma:

«Oi sõbrad-vennakesed!
Ma olen Simon Dolidze,
ma kurvalt ringi käin . . .»

«Kes sind kurvastab, kes julgeb kurvastada minu Zurikod? Võib-olla tehakse sulle koolis liiga? Ütle ainult, küll ma pistan koolimajale tule otsa. Ehk sa tahad kedagi maha lasta. Zaueri kuul lööb raudteerööpast ka läbi. Ütle, kelle ma auklikuks teen.» Illarion võttis püssi kätte ja tõmbas kuke vinna.

«Lase, Illarion. Kuulgu kogu maailm, et me oleme siin.»

Kõmatasid lasud, kaja viskles puuri pandud linnuna Guuria mägede vahel, leidis siis väljapääsu ja kadus kusagile.

Ma ei tea, kui kaua ma olin maganud. Ärkasin külmast. Hõõrusin silmi ja vaatasin meie lauale. Murada oli hommikueine lõpetanud, laua ära koristanud ja ise ära läinud.

Ma äratasin Illarioni üles.

«Mis sa tahad? Mis sa vahid nagu vangivalvur mu juures. Korista püss ära, läheb veel lahti ja ma saan pihta. Kui ma üles tõusen, siis ma teen su ninast pasuna,» urises Illarion.

«Ma lähen vaatan ringi, kas siin mõnda jänest näha ei ole. Sa pane seni asjad kokku.»

«Vaata, et sa laskmise ajal teise silma kinni pigistad,» õpetas Illarion.

Ma ei jõudnud veel kümmet sammugi astuda, kui kuulsin hirmsat vandumist.

«Sa vana raisk küll! Kas see on mõni koer. Lööks su raipe maha, kui su lihagi süüa sünniks. Kes seda kuulnud on, et koer ei viitsi haukudagi.»

«Mis lahti on?» jooksin ma laskevalmis püssiga kohale.

«Sa vaata seda.» Illarion sirutas oma käe mu nina ette. Tema peopesal lebasid haavlisuurused jänesepabulad. «Soojad alles, saad aru,» oigas Illarion ja hõõrus pabulad nimetissõrmega oma peo peal laiali.

«Kus nad olid?»

«Siinsamas, kahe sammu kaugusel. Jookse ruttu, mine ülevalt ringi, ega ta kaugele ei ole jõudnud minna. Mina jään siia valvama.»

Ma tõmbasin püssikuke vinna ja läksin ülevalt ringiga. Jooksnud umbes viisteist sammu, nägin äranäritud sojapõõsast. See oli jänese töö. Ka jälgi oli näha. Läksin neid mööda edasi ja jõudsin pähklipõõsani, kus jäljed järsku lõppesid. Kõndisin ümber põõsa, seal polnud midagi näha, torkisin püssipäraga põõsaalust ja põõsast hüppas välja . . . tõeline jänes — pikakõrvaline kõõrsilm, valge vööt selja peal. «Võta kinni!» kisendasin ma nagu hullumeelne ja tulistasin. Jänes surus kõrvad pea ligi ja pani liduma.

«Illarion, jänes tuleb!»

«Ära karda, ma olen siin!»

Järgnes mõni minut hauavaikust. Siis kuulsin püssiluku naginat, keegi oleks nagu sülitanud, midagi nagu virutati vastu maad, keegi vandus, ohkas ja hüüdis äkki:

«Ära mööda lase, Zuriko, tuleb sinu poole!»

Ma ajasin silmad pärani ja pidasin hinge kinni. Järsku

kostis lask, siis teine. Sellele järgnes koera südantlõhestav vingumine. Mul läks silmade ees pimedaks, ihukarvad tõusid püsti, põlved lõid nõrgaks ja ma istusin maha.

*

«Murada, kallis Murada, vaata mulle otsa,» nutsin ma Muradat suudeldes.

«Tasa, pojuke, kas sul häbi ei ole,» keelitas mind Illarion ja pühkis nimetissõrmega põselt pisara. Murada avas silmad ja vaatas meie peale. Nutsime kolmekesi — mina, Illarion ja Murada.

«Kas on väga valus, Murada?»

«On küll. Kole valus on,» ütles Murada ja vaatas Illarioni poole.

«Et mul käed otsast ei kuivanud ja et mu silmad pimedaks ei jäänud,» siunas Illarion ennast.

«See ei olnud ju sinu süü. Sa olid purjus ja pealegi jooksis see jänes minust nii lähedalt mööda. Sinu püss on juba kord niisugune, et kui sa vaenlast sihid, siis tabad sõpra. Niisamuti lasid sa mägrajahil ka oma koera maha. Ära nuta, Illarion, ma ei süüdista sind. Nüüd on ka Efrosine süda rahul.» Murada pani pea Illarioni põlvele.

«Kus on siin ilmas õiglus, Iliko on inimene, tema aga on ainult peni,» oigas Illarion.

«Ära karda, Murada, ma ravin su terveks.»

«Ei, vennas, mind ei päästa enam ükski vägi. Sa peaksid rõõmu tundma, nüüd ei hakka sind enam keegi Koerapapaks hüüdma. Minu laul on lauldud, Zuriko ma suren.»

«Kannata veel natuke, kallis Murada. Kannata, kui sa koer oled,» anus Illarion, ta nuuksus nagu väike laps.

«Mis teil, inimestel, viga, teid maetakse korralikult maha ja nutetakse taga. Aga kes koera matab, või kui maetaksegi, siis ainult sellepärast, et raibe ei hakkaks haisema.»

Murada võpatas.

«Murada, Murada! Illarion, appi, ta hakkab surema,» röökisin mina.

«Aita!» palus Murada pilguga ja sulges silmad.

«Surnud. Oh issand, miks mu käed ära ei kuivanud,» needis Illarion ennast ja pühkis varrukaga pisaraid.

Vanaema itkes Muradat taga nagu sõjas langenut.

Ehmunud naabrid jooksid kokku. Kuulnud, milles asi on, hakkasid nad siunama:

«Ptüi, te olete parandamatud hullud. Kärvanud koera pärast sellist kisa tõsta!»

Illarion käis terve päeva ringi sellise näoga, nagu oleks ta inimese tapnud. Õhtul kutsus ta mu enda juurde ja ütles:

«Me peame Murada maha matma.»

Kaevasime plataani alla suure augu ja lasksime Murada pidulikult sinna sisse. Ma olin vanaema käest välja nurunud kannutäie veini ja me pidasime Murada haual matuseid. Esimese toosti tõstis Illarion:

«Zuriko, pojake, täna oleme siia kogunenud raske ja kurva sündmuse tähistamiseks. Meie ridadest on lahkunud armas sõber ja seltsimees Murada. Ta oli truu nagu koer ja paradiisi uksed on tema ees avatud, kui koertel üldse paradiisi on. Helge mälestus temast jääb alatiseks meie südametesse. Puhka rahus, Murada!»

«Ole tänatud, Illarion. Puhka rahus, Murada!»

Järgmise klaasi jõi Illarion Murada pererahva terviseks. Ma tänasin.

Hoovi lipsas must koer, käis mitu korda hauast mööda, istus siis veidi eemal maha ja hakkas ulguma.

«Saabuvad itkejad,» ütles Illarion.

«See on Veski-Simoni koer, Murada ema,» selgitasin mina.

«Oh issand küll! Tule siia, koer!»

Koer tuli lähemale. Illarion viskas talle tüki liha. Koer ei puudutanud seda ja heitis kõhuli.

«Tunneb temagi surma,» laususin mina.

«Murada vanemate terviseks! Ole terve, koer! Mina võtsin selle patu oma hinge peale, kuivagu mul käed otsast.»

Hoovi ronisid veel neli koera.

«See on Assalo koer, see on Dathiko oma, see on Despinesi koer ja see on Maka krants. Huvitav, miks Matrona suure peaga peni ei tulnud?» küsis Illarion.

«Nad läksid möödunud aastal tülli. Ma ajasin Murada talle kallale ja ta hammustas Muradat.»

«Ptüi! Kas nüüd on siis aeg arveid klaarida!»

«Peremees!» hõigati äkki värava juurest.

«Kes seal on?»

«Kas tohib sisse tulla?»

«Astu sisse!»

Väravast tuli sisse Mahhare Gogitšaišvili seitsmeaastane poeg.

«Mis sa tahad, poju?» küsis Illarion.

«Telegramm Zuriko ja sinu nimele.»

«Näita siia!» Poiss ulatas telegrammi. Illarion võttis prillid taskust välja, nühkis neid tükk aega, pani siis ette ja hakkas aeglaselt lugema:

«Välk. Zuriko Koerapapale ja Illarion Pikkninale.

Tunnen südamest kaasa teie valule kalli Murada traagilise surma puhul. Valan koos teiega kibedaid pisaraid tema korjuse juures. Minu südamevalu on lõputa, ma ei tea, kuidas suudan sellest kaotusest üle saada. Kahetsen, et mul ei ole võimalik matustest osa võtta. Teie õnnetud, kuidas pean teid lohutama. Kui te järgmine kord jäneselahile lähete, siis ärge mind maha jätke. Suudlen mõlemaid.

Keegi, kes teile kaasa tunneb.»

«Allkirja ei ole,» sõnas Illarion.

«Huvitav, kes see võiks olla?»

Illarion kehitas õlgu.

«Tule siia, poiss!» kutsus ta telegrammi toojat. Poiss tuli lähemale.

«Tule, tule veel lähemale, ära karda!» Poiss tuli ja Illarion haaras tal kõrvast kinni. Poiss hakkas undama nagu teevabriku vile.

«Kes sulle selle telegrammi andis?»

«Ta lööb mu maha, kui ma ütlen!»

«Kui sa ei ütle, siis löön mina su maha!» Illarion pigistas kõvemini ja vile hakkas jälle undama.

«Iliko Tšigogidze andis mulle kolm rubla ja käskis selle telegrammi ära tuua. Ta ütles, et ta rebib mul keele suust, kui ma välja räägin.»

«Ah Iliko!»

«Iliko jah!»

Illarion laskis vile lahti ja lõi rusikaga vastu rinda.

«Oota, Ükssilm, küll ma sulle näitan!»

Tundsin Ilikole südamest kaasa.

Tavaline öö laskus küla peale, miski ei andnud tunnistust sellest, et meie majas oli keegi ära surnud.

VERI VERE EEST

Sel suvel oli mul jälle vene keeles järeleksam. Kaks korda nädalas käisin vene keele õpetaja juures kodus õppimas. Vanaema tasus natuuras: pool puuda lobiot, neli kera kitsepiimast valmistatud juustu ja üks puud veini sama aasta saagist. Möödunud aastaga võrreldes oli seda vähe — möödunud aastal oli mul kaks järeleksamit.

Igal hommikul algas õppetöö järgmise kontserdiga:

«Tõuse üles, laiskvorst, aitab juba voodis vedelemisest. Sa jääd hiljaks,» karjus vanaema alumiselt korruselt. Ma hüppasin selle kisa peale voodist välja, jooksin üle toa, koputasin oma saabastega vastu põrandat, kolistasin tooliga, hiilisin kikivarvul voodi juurde tagasi ja heitsin uuesti magama. Magasin seni, kuni vanaema mulle kannutäie vett kaela valas.

«Kellesse sa küll läinud oled, vedelvorst?»

«No mis sa minust tahad, noh?»

«Mis ma veel tahtma pean, et sa kärvaksid, igavene lontrus. Siis ma mataksin su plataani alla Murada kõrvale maha ja nutaksin teid mõlemaid vene keeles taga. Terve Venemaa räägib vene keelt, aga sina ei saa ära õpitud! Meie perekonnas ei ole olnud ühtegi sellist puupead. Sinu vanaisa, kadunuke, elas seitse aastat Venemaal, ja kui ta tagasi tuli, siis ei osanud postkontori ülem Ivan ka nii hästi vene keelt rääkida kui tema.»

«Što vi govoritse?» imestasin mina.

«Aja aga jah hambaid irvi. Sinu vanaisa rääkis kaks tundi vene Ivaniga, vehkis kätega, nagu oleks tumma mänginud. Vene Ivan kuulas suu ammuli ja ütles pärast külarahvale, et niisugust vene keelt ei ole ta elu sees kuulnud.»

«Ne možet bit!» olin ma hämmastunud. Vanaema vemmal sähvas mu jalgade poole, ma kargasin toast välja ja lidusin õpetaja maja suunas.

«Zdrastvuite, õpetaja Zablona!» tervitasin ma sisse astudes.

«Zdrastvui, što mi segodnja budjem delat?»

«Segodnja, mis eile põllu peal pooleli jäi, selle kõplan täna ära, patom viin karova karjamaale, patom lähen veskile, patom raiun drava, a patom uroki.»

«Noh, lase käia!» lubas õpetaja ja õppetöö algas.

Lõunaks lõpetasin ja pidin päeva jooksul tehtud tööst aru andma.

«Kas põllu kõplasid ära?»

«Jah, õpetaja.»

«Ega jahu jämedaks ei jäänud?»

«Ei jäänud. Nii peeneks sai jahvatatud, et pole vaja enam läbi sõela lastagi.»

«Kas sa lehmale juua andsid?»

«Andsin küll ja viisin rohtu ka ette.»

«Puud?»

«Puid raiusin nii palju, et saab nädalaks ajaks.»

«Što takoje grammatika?»

«Grammatika gretšeskoje slovo!»

«Tubli poiss, lippa nüüd koju!»

Kui ma hommikul jälle vanaema magusat kõõrutamist kuulasin ja õppetööle minekuks valmistusin, tuli Iliko meile ja palus vanaema:

«Kulla Olga, laena õige Zuriko tänaseks mulle, kui see sulle väga palju tüli ei tee.»

«Kas sina õpetad talle vene keele selgeks?»

«Niisugust vene keelt, nagu Zablona talle õpetab, võin mina ka õpetada. Mul on vaja täna terve põld läbi kõblata; ma löön talle vee peale ja pärast ta räägib mulle mitte ainult vene vaid ka hiina keelt. Ja ma ei taha selle eest ei lobiot ega veini saada.»

«Pipart sulle keele peale. Milleks sul teda tarvis on?»

«Tulgu aga kaasa, küll me edasi juba vaatame.»

«Mine pealegi, poiss, et tal teine silm ka pimedaks jääks. Vaatame, kuidas ta sulle vene keelt õpetab.»

«Vperjod!» kamandas Iliko ja läks ise ees.

«Mis lahti on, Iliko?»

«Mul on sulle palve, Zuriko. Kas sa ei läheks Illarioni juurde?»

«Misjaoks?»

«Mul oleks kolm puuda veini vaja, aga Illarioni vein on üle küla, sa ju tead.»

«Küsi parem vanaema käest, ta annab sulle.»

«Mis ma selle äädikaga peale hakkan. Sinu vanaema veinist võib marinaadi keeta.»

«Küll ma ütlen vanaemale!»

«Ütle, ja ma õmblen su suu kinni, et sa kogu aeg lõhverdada ei saaks. Nüüd tee nii, nagu ma sulle räägin. Mine Illarioni juurde ja palu, et ta müüks või laenaks

mulle kolm puuda veini. Ta peab sinust lugu, sulle ta ära ei ütle.»

«Mine ise.»

«Kulla Zuriko, sa tuled mulle noaga kõri kallale. Sellest ajast kui ma Murada matustele telegrammi saatsin, ei lase ta mind endast püssilasu kaugusele. Ja kui ta ära peaks ütlema, küll ma siis juba tean, mida ette võtta.»

«Mida sa siis kavatsed teha?»

«Ma uurin välja, missuguses kannus tal tsolikauri[1] on ja teen talle niisuguse tüki, et pärast saab terve küla rääkida.»

«Mis tüki?»

«Sina märgi see kann ära ja kesköö1 voolab vein Illarioni kannust minu kannu.»

«Sa oled hulluks läinud!»

«Sina pea oma suu kinni, ära karju. Kas sul on juba meelest läinud, et ma sulle tubakat andsin?»

«Sellest tubakast pidime me Illarioniga tiisikuse saama.»

«Saad kümme peotäit tubakat ja oled vait kui haud.»

«Kas kohe annad kätte?»

«Otsekohe!»

«Mine koju, ma tulen ise järele.»

«Hea küll, lase käia!»

«Nägemist!»

Iliko suudles mind otsaette, patsutas põsele ja sihtis oma ainsa silmaga mulle silma sisse. Katsusin käega kukalt — kas ta mitte mu peast auku läbi ei puurinud.

«Kas sa tead, et Iliko Tšigogidze reetmine on sama mis isamaa reetmine?»

«Kas sul häbi ei ole, Iliko!» solvusin mina ja Iliko läks rahuliku südamega koju.

Ma läksin Illarioni poole. Rõdule päikese kätte olid õunad kuivama laotatud. Illarion lamas kitsenahal ja luges süvenenult nädalavanust ajalehte. Tänast, eilset ega üleeilset lehte ei olnud meie külas kunagi, ajaleht oli alati nädal aega vana.

«Tere, Illarion!»

«Zuriko, ole tervitatud! Mida see Ükssilm teilt hommikul tahtis?»

---

[1] Tsolikauri — gruusia veini sort.

«Niisama astus sisse.»
«Mis ta saada tahtis?».
«Veini tahab. Saatis mu sinu juurde, et laenaku või müügu sina talle kolm puuda.»
«Kas ta rotimürki ei taha?»
«Ei, veini tahab.»
«Selle põrunud kuradi jootmiseks mul veini ei ole.»
«Kahju küll!»
«Aga temal meist ei olnud kahju, kui ta meile pipart tubaka sisse puistas ja kui ta telegrammi saatis.»
«Seda'nd küll.»
«Noh näed, ja ära mitte norigi enam.»
«Aga kas tead, mis ta ütles?»
«Noh?»
«Kui sa ei anna, siis ta käskis mul tsolikauri kannu ära märkida ja südaööl su vein kaob.»
«Või nii! Noh, nüüd mul läheb sinu abi vaja, Zuriko.» Õhtul kauplesime Ilikoga tubaka pärast.
«Kaks peotäit saad, rohkem ei ole.»
«Mis? Selle eest, et ma sulle veinikannu ära märkisin, ainult kaks peotäit?»
«Pagan sinuga, hea küll, neli!»
«Kümme!»
«Neli!»
«Kümme!»
«Maha tuleks sind lüüa, igavene tolgus. Kümnest peotäiest sa kärvad maha.»
«Ära vihasta mind!»
«Viis!»
«Mitte ühte ei jäta alla. Kui tahad, anna, kui ei, lähen ja räägin kõik Illarionile ära.»
«Et sa lõhki läheksid,» urises Iliko ja puistas tubaka minu ette lauale. «Aga sa pead kaasa tulema ja mind aitama.»
Öösel lebasime Illarioni aia taga. Rohi oli kastest märg. «Atsihh, atsihh, atsihh!» aevastasin ma kolm korda järjest.
«Igavene eesel, ei saa oma nina talitsetud,» taples Iliko ja andis mulle vopsu ribide vahele.
«Vaata, seal, kus kepp on maa sisse torgatud, seal on kuuekümne puudane tsolikauri,» sosistasin ma talle. Iliko ronis aiapulkade vahelt läbi ja andis mulle käega märku, et ma talle järgneksin. Ma haarasin veinilähkri

kaenlasse ja roomasin talle järele. Jõudsime kannu juurde.

«Noh, hakkame siis pihta,» ütles Iliko ja ulatas mulle labida.

Töötasime ettevaatlikult ja kiiresti. Viieteistkümne minuti pärast tuli nähtavale veinikannu kaas.

«Võta kaas pealt ära,» käskis Iliko ja pani veinilähkri valmis. Kannusuu oli nii suur, et meie Ilikoga oleksime sinna vabalt korraga sisse mahtunud. Iliko pistis pea kannu ja urahtas järsku:

«Mis, see kann on tühi!»

«Ei või olla. Ehk on poolik, sa vaata sügavamale.»

Iliko kummardus sügavamale, mina seisin tema selja taga.

«Ah te röövlinäod!» röögatas järsku Illarion ja hüppas pirnipuu otsast alla. «Küll ma teile näitan!»

«Ruttu! Kaome nüüd!» karjusin mina ja haarasin Ilikol jalast kinni, kuid ta püksisäär libises mul käest ja Iliko kukkus peadpidi kannu.

«Kes sa oled? Ütle, muidu võtan pea maha,» haaras Illarion minust kinni.

«See olen mina. Illarion, ära tapa mind,» palusin ma väriseva häälega.

«Kus teine jäi?»

«Ma ei tea!»

«Ütle, muidu löön maha!»

«Ma ei tea, Illarion, onuke!»

«Kes ta on?!»

«Ei tea!»

«Kuidas sa ei tea, te olite ju koos!»

«Ei tea!»

«Nüüd mata see kann kinni, niisama nagu ta enne oli, siis ma veel räägin sinuga,» kärkis Illarion ja virutas mulle niisuguse kõrvakiilu, et ma plaanis ettenähtud nuuksumise asemel ulguma pistsin. Ma veeretasin kannu kaane peale suure kivi ja võtsin labida. Kui tahtsin hakata mulda peale ajama, kostis maa alt hääl.

«Oo, issand! Avanegu maapind ja neelaku kõiki kahekeelseid lurjuseid ja petiseid. Taeva välk tabagu Zuriko Vašalomidzet selle eest, et ta mu sisse vedas, ja Illarion Sevardnadzet.»

«Kes sa oled?» päris Illarion ja pistis püssitoru kannu.

«Mina olen, Iliko. Illarion Pikknina, korista oma püss ära.»

«Sa oled tobe. Mis sa sealt tühjast kannust otsisid?»

Ma lausa kõõksusin naerust.

«Illarion, kui sa mu elusalt maha matad, mida sa siis jumalale ütled?»

«Kui ma ühe põrgulise maha matan, siis jumal veel tänab mind peale.»

«Illarion, lase mind välja!»

«Zuriko, mine aja naabrid jalule. Las tulevad ja vaatavad, misuke ühe silmaga mäger mul kannus istub.»

«Illarion Ševardnadze, ära tee seda, aitab juba naljast.»

«Ei ole siin nalja midagi. Ma matan nüüd kannu pealt kinni ja kuu aja pärast hakkan sinust viina ajama.»

«Ei tea, kes seda haisvat viina jooma hakkab, mürgitab veel kellegi ära,» pistsin mina vahele.

«Zuriko, sa müüsid mu maha nagu kitse!»

«Sina andsid mulle pipraga segatud tubakat ja saatsid telegrammi Murada matustele. Istu nüüd seal ja hinga väävlit sisse.»

«Aidake mind välja, te jumalast neetud! Mul pole enam kuigi kaua elada jäänud. Kas ma pean siin tünnis kärvama või?»

«Ära karda, ei sa kärva. Sa oled eluaeg nagu tünnis istunud, mis mujal ilmas tehakse, seda sa niikuinii ei tea.»

«Laseme ta välja, kahju hakkab!»

«Laseme, las ta ainult ütleb enne, et ta on loll.»

«Kas oled nõus?» küsisin ma Ilikolt.

«Ma olen loll!» karjus Iliko.

Kui Iliko kannust välja ronis, tõmbas ta nagu pikalt reisilt tulnud allveelaeva meeskonna liige sügavalt niisket ööõhku sisse, võttis siis mütsi, koolutas nimetissõrme kõveraks ja ütles:

«Teie jäite peale.» Ta hakkas midagi pomisedes kodu poole minema.

«Kuhu sa lähed? Kas sa meid ei tänagi?» küsis Illarion.

«Andku jumal teile õnne, olge tänatud, te tegite mulle suurt au!» ütles Iliko.

«Mitte niimoodi. Kaeva see kann lahti, Zuriko!» käsutas Illarion. Enne tööleasumist võtsin taskust Iliko kingitud tubakat ja hakkasin endale plotskit keerama.

«Tubakas on pipraga segatud,» hoiatas Iliko mind häbelikult.

Kuni viimase kukelauluni kostsid Illarioni aiast toostid, laul ja matsuvad suudlused.

Hommikul tirisime Illarioniga Iliko ja tema pilgeni täis veinilähkri koju.

VALVUR

Kord läksin ma koolist koju üle teepõllu viivat otsemat teed pidi. Viinamarjad «Isabella» olid valmis saanud ja vaatasid ahvatlevalt puu otsast alla. Ma ei pidanud vastu, riputasin koolikoti oksale ja ronisin puu otsa. «Isabella» on suurepärane. Linnarahvas räägib, et tal olevat lutika maitse. Ma ei ole küll kunagi lutikaid söönud, aga kui nad nii maitsvad on, siis olgu nad kiidetud. Algul ma sõin koos kestadega, esimese nälja kustutanud, hakkasin kestasid välja sülitama.

«Kes seal kolhoosi vara hävitab?»

Mu süda tegi jõnksu, kui ma õigel ajal puuoksast kinni ei oleks haaranud, siis oleksin alla sadanud.

«Ma räägin sinuga, kas sa aru ei saa! Kes sa niisugune oled?»

Vaatasin alla. Puu all seisis Iliko, köiepundar õlal, kirves vöö vahele pistetud. Tema kõrval seisev kits nabistas viinamarjakestasid. Ma pidasin hinge kinni.

«Inimeseloom, sa oled kolhoosi omandi kallal ja sööd seda. Kui sa elus inimene oled, siis lase oma häält kuulda. Kui sa kurivaim oled, siis ole sa neetud.»

«Ma olen paharet!»

«Kui sa saatan oled, siis sa peaksid teadma, et jumal mitte selleks ei ole kolhoose loonud, et siin igasugused koerapojad viinamarju õgiksid. Tule kohe alla, muidu ma panen su nagu linnu lendama.»

«Tule üles, kui sa mees oled, ja räägi siin!»

«Tule alla, küll ma sulle räägin!»

«Ei tule!»

«Ah sa ei tule?»

«Ei tule!»

«Noh, sitsi siis seal. Vaatame, kui kaua sul kannatust

jätkub, mina ei kiirusta kuskile.» Iliko istus puu alla maha. Mina sõin edasi.

Iliko istus tund aega puu all. Lõpuks ta kannatus katkes ja ta küsis:

«Mis sa seal teed?»

«Ma teen endale pesa!»

«Roni alla ja tule minuga vabatahtlikult kontorisse kaasa!»

«Oota, ma söön veel!»

«Kas sa oled inimene või viinamarjapress? Roni alla!»

«Ei roni!»

«Sa ei kuula minu käsku?»

«Ei kuula!»

«Hea küll! Eks hakka siis sina valvuriks. Võta köis ja kirves ja valva,» vihastas Iliko ja hakkas õlalt köit harutama.

«Jäta mind rahule, seda ma ei tee eluilmaski!»

«Kes sa oled? Ütle, või ma kutsun külarahva kokku.»

Iliko märkas äkki puuoksal rippuvat koolikotti ja võttis selle maha.

«Minu käest sa ei pääse, nüüd ma vaatan kohe järele, kes sa niisugune oled.» Ta istus mugavamalt, võttis kotinurkadest kinni ja raputas koti sisu rohu peale maha.

««Dekameron»,» luges ta esimese raamatu pealkirja ja viskas selle kõrvale, ««Kuidas karastus teras», «Üksinda inimsööjate keskel» ... «Tristan ja Isolde» ... «Mees tiigrinahas». Kus sa, kurivaim, õpid, et sul kotis mitte ühtegi vihikut ega pliiatsit ei ole?»

«Ma olen Zuriko.»

«Oi, Zuriko, ole sa neetud. Roni alla ja too mulle ka paar kobarat!» Ma hüppasin puu otsast alla ja kaelustasin Ilikod.

«Kuidas käsi käib, Iliko?»

«Kas sul häbi ei olnud mind ninapidi vedada? Nüüd mu lootus läks jälle vett vedama.»

«Kuidas nii?»

«Asi on selles, et mind valiti pool aastat tagasi valvuriks, sa tead ju küll.»

«Noh ja siis?»

«Alguses anti mulle hobune. Tema järel jooksmine võttis mul võhma välja. Ükspäev nägin põllu peal Sipito lehma. Hüppasin hobuse seljast maha ja võtsin lehma kinni, vaatan tagasi — aga kus hobune on? Hakkasin

hobust taga ajama, sain ta suure vaevaga kätte, vaatan ringi — aga kus lehm on? Siis lasin hobuse lahti ja hakkasin lehma taga ajama, aga selle aja peale kadus jälle hobune ära. Nii ma jooksin lehma ja hobuse vahet, nii et keel suust väljas. Lõpuks jooksid mõlemad minema. Eile ütles esimees üldkoosolekul, et kui ma oma funktsioone kohusetundlikult ei täida, siis ta laseb mu lahti.»

«Mida sa siis nüüd teha kavatsed?»

«Kui ma puu otsas inimest nägin, siis mõtlesin, et küll ma neile nüüd näitan, et viin varga kontori juurde ja ütelgu siis veel, et Iliko halvasti töötab. Aga hoopis sina jäid mulle pihku.»

«Ma võin kontorisse kaasa tulla, kui sa tahad.»

«Hull peast! Kas sa tahad, et su vanaema mul ka teise silma peast välja kisuks?»

«Kuid mis siis nüüd saab?»

«Mis siis ikka, ma viin selle kitse esimehe kätte. Las ta teeb temaga mis tahab.»

«Kelle kits see on?»

«Minu oma. Ega sa teda esimest korda ei näe.»

«Kus ta habe on jäänud?»

«Habeme lõikasin maha, mul ei jäänud midagi muud üle.»

«Miks?»

«Et ära ei tuntaks. Keegi ei tule ju selle peale, et ma omaenda kitse kinni püüan ja kontorisse viin. Ega see kits kuskile ei kõlba. Kui sa talle pudelitäie piima sisse joodad, siis ta annab sulle klaasitäie kätte. Lihaks ka ei võeta, paljas luu ja nahk. Ta toob mulle kasu asemel ainult kahju.»

«Aga kui ära tuntakse?»

«Kes teda ilma habemeta tunneb. Ma ei usu ise ka enam, et ta minu oma on. Ole terve, Zuriko, et sa mulle viinamarju tõid, suu oligi kohe nii kuiv.»

«Ole terve, Iliko!»

«Ära sa ainult Illarionile hinga, kulla Zuriko, muidu ma olen omadega läbi.»

«Ära karda, ma olen vait kui haud.»

Kuu aja pärast anti kogu kolhoosirahva ees vahepeal tublisti kosunud peremeheta kits Ilikole üle preemiaks hea töö eest.

KOLHOOSI KOOSOLEK

Meie küla keskel seisab mäe otsas üksik kuusk. Puu oksal ripub kell, mis on alla toodud mahalõhutud kiriku kellatornist. Selles kirikus olid üksteise järel varjupaika leidnud kolhoosi klubi, viljaladu, loomalaut, medpunkt ja raamatukogu, lõpuks otsustati sinna garaaž teha, kuid auto ei mahtunud uksest sisse ja kirik lõhuti maha. Kiriku asemele ehitati hoone, milles leiba küpsetati, varsti aga pandi sinna lugemistuba. Praegu on see maja jälle maha lõhutud. Iliko ütles vanaemale, et tema arvates tulevat sinna nüüd jälle kirik. Mina jumalat ei usu ja mul on tegelikult ükskõik. Vanaema ka ei usu, kuid tema eelistas lugemistoale siiski kirikut. Kella kasutatakse mitmeks otstarbeks. Kui kella lüüakse hommikul, siis tähendab see seda, et koolis algavad tunnid. Kui kella lüüakse õhtul, siis on kas tulekahju lahti või siis toimub kolhoosi üldkoosolek.

Mind kui perekonna ainsat meesliiget kutsutakse alati koosolekule, tõsi küll, ainult nõuandva hääleõigusega.

Täna löödi kella õhtul. Suitsu polnud kusagil näha — niisiis pidi toimuma kolhoosi koosolek.

«Zuriko, kas sa koosolekule ei tule?» hõikas mind Illarion.

«Tulen, tulen,» vastasin mina ja ronisin üle tara.

«Mispärast täna koosolek on, ega sa ei tea?» küsisin ma tee peal Illarionilt.

«Eks ta ole jälle kontori koha pärast,» ühmas Illarion vastu.

Koosolek oli juba alanud. Sõna võttis kolhoosi raamatupidaja Alphes. Istusin Illarioniga viimasesse ritta ja jäin tähelepanelikult kuulama.

«. . . tähendab, kui Akhvsenti esimeheks määrati,» jätkas Alphes, «siis lasi ta vana kontori maha lõhkuda ja oma maja lähedale uue kontori ehitada, kui me Kirile esimeheks valisime, lammutas ka tema endise kontori maha ja lõi uue kontori üles oma maja ette. Möödunud aastal oli Dimitri esimees, ja me viisime kontori Dimitri õue peale, nüüd nõuab Šalva, et kontor tuleb viia tema kodu juurde. On ettepanek kontor maha lammutada ja Šalva õue peale uuesti üles ehitada. Kes soovib sõna võtta? Võtke, võtke, ainult et üle viie minuti sõna ei saa, muidu mõni jahvatab mitu tundi järjest.»

«Mul on üks küsimus.»

«Lase käia, Triphon!»

«Kuidas te soovite, lugupeetud Šalva, kas ehitame teie maja ette uue kontori või vahetame vanal katuse ära, see on mäda?»

«Triphon Sihharulidze, talitse oma keelt, küll ma sulle näitan, kus su koht on! Minu õue peale tuleb uus kontor ehitada. Vana on liiga kaugel, kui ma hommikul kodunt minema hakkan, siis jõuan õhtul pärale,» hüppas esimees püsti.

«Sa liiguta oma jalgu natuke kiiremini!»

«Kes seda ütles? Tõuse püsti, kui sa mees oled!»

«Seltsimehed, ärge segage vahele! Kellel on veel küsimusi?»

«Minul on!» tõusis Makaria Tshoidze ja hakkas nii kõvasti läkastama, et ta kaelasooned õleksid peaaegu katkenud.

«Räägi, Makaria!»

«Ma tõin mineval aastal Samtredi turult tõumullika, kuhu see on jäänud?»

«Ta ei elanud üle esimehe naise õnnelikku mahasaamist!»

«Kes seal provotseerib?»

«Mul on üks ettepanek!» andis Illarion käega märku.

«Räägi, räägi, Illarion.»

«Me arutame siin, et mis sai mullikast või et miks klubi materjalist esimehele maja ehitati, või miks ta kolhoosi veini oma veinikeldrisse lasi viia, aga kui keegi seda pealt juhtub kuulma, siis võetakse meil pea maha. Me peame oma vigu ise nägema.»

«Illarion Ševardnadze, sa oled üks hea lõuapoolik. Ma võtan su laimamise eest vastutusele. Kui sa head nõu kuulda tahad, siis istu nüüd maha!»

«Illarion räägib õigust,» toetas ka Iliko.

«Kas poleks parem, kui me hoopis esimehe maja maha lammutaksime ja kontori juures uuesti üles lööksime.»

«Mis sa jamad, nädal aega tagasi sain maja katuse alla ja sina tahad juba jälle maha lõhkuda,» kohkus esimees.

«Noh, teeme siis nii, et las esimees kolib kontorisse üle ja esimehe majja teeme kontori.»

«Sa oled päris põrunud. Mina peaksin oma tsinkplekist katusega maja selle mädanenud lobudiku vastu ära vahetama.»

«Lammutame siis esimehe maja maha ja lööme ta kontori kõrvale uuesti üles, siis lõhume kontori maha ja ehitame ta üles esimehe maja koha peale.»

«Summa ei muutu liidetavate järjekorrast,» lisas kooli matemaatika õpetaja.

«Rohkem ettepanekuid mul ei ole,» ütles Illarion ja istus.

«Mul on üks ettepanek,» alustas Margalita Tšanturia. «Homme tulevad Tbilisist näitlejad. Kuna meil klubi ei ole, siis laș nad viivad kontserdi läbi esimehe majas.»

«Mul on esimehele üks küsimus. Vana klassitoa ta lasi maha lõhkuda, millal ta uut hakkab ehitama?» küsis keegi.

«Tema ehitab klassideta ühiskonda!» hüüdis Illarion.

Esimees kahvatas, asi läks keeruliseks.

Iliko tõusis püsti: «Otsustame kõigepealt ära, mida me kontoriga teeme, ja alles siis räägime muudest küsimustest.» Iliko ainus silm puuris naelana esimehe laupa, too ei kannatanud ta pilku välja ja hakkas käega otsaesist hõõruma.

«Räägi ära, Iliko!»

«Võib-olla jätame kontori maha lõhkumata. Korjame parem raha ja ostame esimehele auto.»

«Kui järsku avarii juhtub, mis meist vaestest siis saab ilma peremeheta. Ma arvan, et parem saadame talle igal hommikul kaks tugevat poissi järele, las nad kannavad ta käte peal kontorisse!»

«Ta istub meil juba niigi kaela peal, nüüd hakka teda veel käte peal ka kandma.»

«Hea küll, mul on veel üks ettepanek. Kas autojuht on siin?»

«Ma olen siin, Iliko.»

«Kuidas su masinaga lood on?»

«Pole viga.»

«Ega sul järsku nelja ratast üle ei jää?»

«Mis sa nendega teed?»

«Paneme kontorile rattad alla ja hakkame teda veeretama, ikka sinna ja tagasi, sinna ja tagasi.» Saalis tõusis niisugune naerulagin, et mitte midagi polnud kuulda.

«Iliko Tšigogidze, seda päeva sa veel kahetsed!» kiristas esimees hambaid.

«Kulla Šalva, ma palusin, et sa mu postimeheks määraksid, aga sina panid mu valvuriks, no mis asja ma oma ühe silmaga valvan.»

«Kas ma pidin su siis esimeheks panema või?»

«Aga miks mitte! Maja ehitada ja karjuda oskan ma sinust paremini. Töö peale ei ole ka sina nii kange mees. Kui tahad, võime võidu sööma hakata?» Esimehel ei jäänud enam midagi öelda.

«Mida me siis otsustame?» küsis koosoleku juhataja.

«Veel üks ettepanek, kui tohib,» palusin ma sõna ja vaatasin abiotsivalt Illarioni poole.

«Ole vait, kollanokk!» peatati mind.

«Las räägib, kui ta juba kord siin on,» pilgutas Iliko mulle oma ainsat silma.

«Noh räägi, Koerapapa!» karjusid ka teised.

«Mul on üks ettepanek. Kogu küla on siia kokku kogunenud ja koosolek läheneb juba lõpule. Ei maksa siis enne laialt minna, kui me midagi otsustanud ei ole . . .»

«Mis sa pudrutad! Ütle ära, kui sul midagi öelda on.»

«Paluks vett!» ütlesin ma, sest mu suu oli kuivaks läinud.

«Andke talle, õnnetule, vett!»

Tühjendasin pool karahvini, tõmbasin hinge ja jätkasin:

«Kuna me mingit otsust pole vastu võtnud, siis . . .»

«Räägi lühidalt!»

«Minu ettepanek on vana esimees maha võtta ja uus asemele valida!»

Järgnes hauavaikus. Ootasin värisevate põlvedega välgu sisselöömist. Ja välk lõigi sisse.

See oli esimene ettepanek, mille ma tegin kolhoosi koosolekul ja see võeti ühehäälselt vastu.

«Jumal tänatud! Kui sind ei oleks olnud, siis oleks koosolek hommikuni kestnud. Homme valime uue esimehe ja rahu majas,» kiitis mind Illarion ja suudles otsaette.

BURKA, SAAPAD JA SOKID

Sel aastal oli väga külm talv. Vinge tuul puhus läbi seinapragude. Räbalad pragude toppimiseks said otsa ja vanaema asus minu vihikute kallale. Te ei oska endale ette kujutada, millise rõõmuga ma teda abistasin nende häbistavate dokumentide hävitamisel. Kui olime kõik praod kinni toppinud, siis läks toas veidi soojemaks. Väljas sadas lund. Tuisul ei olnud otsa ega äärt.

Istusime vanaemaga kamina ees. Vanaema alustas üht ammukuuldud muinasjuttu. Ta ise oli oma jutust haaratud, vahetevahel vaatas ta minu poole, et kontrollida, kas ma ikka kuulan teda. Mina närisin tšurtšhelat, raputasin närimise taktis pead ja mõlgutasin hoopis muid mõtteid. Olime parajasti jõudnud kohale, kus kangelane lendab oma muinasjuturatsul üle kristallist torni ja kuuleb sõnulkirjeldamatult kauni kuningatütre laulu, kui kuulsime väljast kellegi jalgade kobinat.

«Mine vaata, kes seal on!» sundis vanaema ja hakkas tuld kohendama.

Ma vaatasin uksest välja. Trepi peal seisid Iliko ja Illarion ning kloppisid riietelt lund maha. Ma kutsusin nad sisse.

«Tere siitpere rahvale!» hõikas Illarion ja viskas toanurka maha tuliuued suusad.

«Kust sa need suusad said?» pärisin mina.

«Kas sa siis homme kooli ei kavatsegi minna? Täna on lumi juba kaelani. Hommikust saadik tegin. Proovi jalga!»

Ma hüppasin Illarionile kaela, suudlesin teda ja vaatasin paluvalt vanaema poole. Vanaema vangutas naeratades pead ja läks sahvrisse, mida ta millegipärast «kassaks» nimetas.

Me istusime ümber kamina. Vanaema tõi lauale viinapudeli, tšurtšhelat, korvitäie õunu ja pirne.

«Seda poleks sugugi vaja olnud, Olga. Me tulime niisama juttu ajama,» tõrjus Illarion ja haaras viinapudeli oma kätte.

«Ma võin tagasi ka viia,» kostis vanaema.

«Et sul keel kurgulakke kuivaks, kui sa ise ei taha, siis ole vait!» põrutas Iliko ja tõmbas Illarionil pudeli käest.

«Kas sa tõesti jood viina?» tegi Illarion väga hämmastunud näo.

«Niisuguse külmaga ma võiksin ka kraadiklaasi alla

neelata, kui tal ainult kraade oleks,» ütles Iliko ja valas klaasid täis.

«Pikk talv on tänavu, ilmad on hirmus külmad. Joome selle peale!»

«Külmad jah,» nõustus Iliko ja tühjendas oma klaasi ühe sõõmuga, nuusutas kuuekäist ja hammustas õuna peale. «Olga, need õunad olid sul sügisel nii hapud, et siga ka ei söönud, kus nad nüüd äkki nii magusaks on läinud?» küsis ta vanaemalt.

«Sul on kõik magus, kui sa lonksu viina saad,» muigas vanaema.

Iliko ja Illarion võtsid veel mõned pitsid.

«Täna käis postimees meil ja andis Gerassime poja surmateate minu kätte. Ütles, et temal ei ole südant seda teadet Gerassimele anda, et andku mina,» kõneles Illarion.

«Oh, pojake, pojake, missugune õnnetus on tabanud sinu vaest ema,» hakkas vanaema itkema.

«Ta sai Kertši all pihta, see on juba seitsmes langenu meie külast.»

«Kas sa ütlesid Gerassimele?» küsisin mina.

«Sa oled põrunud. Teine ootab iga päev poega koju, kuidas ma lähen ja ütlen talle, et poega ei olegi enam,» sai Illarion minu peale vihaseks.

«Issand, hävita see neetud Hitler maa pealt ära ja ärgu olgu tal rõõmu oma naisest ega lastest,» manas vanaema.

«Mida sa siis teha kavatsed?»

Illarion pistis käe põue, võttis välja kokkumurtud paberilehe, silmitses seda ja viskas äkki tulle.

«Vaat, mida ma teen. Kui jumal annab, on poiss elus ja tuleb välja, kui aga ei ole — las isa ootab pealegi, ainult lootusest ta ju elab. Aga sina pea oma suu kinni! Said aru?»

«Sain küll!» vastasin mina.

«Olga!» hüüdis keegi õuest. Oli kuulda, kuidas hüüdja tuli trepist üles ja raputas riietelt lund. Tulija osutus meie küla agitaatoriks Giorgi Vašakidzeks.

«Tere, siitpere rahvas! Palun vabandust, et ma nii hilja tülitan, kuid mul on tähtis asi.»

«Agitaatori terviseks!» Iliko täitis klaasid.

«Tule kamina juurde!» kutsus vanaema.

«Mis uudist sul siis on, kuidas rindel lood on?» päris Illarion.

«Pole viga, vastase pealetung on seisma pandud. Hitleri välksõja plaan läks nurja.»

«See oli lehes juba jaanuaris, nüüd on veebruar, mis siis nüüd uuemat on?»

«Täna ma tulin teile tõsise asja pärast.»

«Hakka siis pihta,» sundis Illarion. Agitaator köhatas, tõusis püsti ja alustas sellise tooniga, nagu esineks ta vähemalt tuhandepealise publiku ees:

«Seltsimehed, sotsialistlik kodumaa on hädaohus. Verejanuline vaenlane püüab hävitada meie maad. Kuulsusrikas punaarmee võitleb kangelaslikult fašistlike röövjõukude vastu.»

«Mis sa korrutad nagu ajalehest. Ütle, mis sul vaja on!» katkestas teda kannatuse kaotanud Iliko.

Agitaator jäi kohmetult vait.

«Ütle, ütle, mis sa tahad?» julgustas nüüd ka Illarion.

«Me korjame punaarmeelastele kingitusi, ehk saate ka teie midagi anda.» Oma palve meile teatavaks teinud hingas agitaator kohe kergendatult.

«Oleks võinud kohe öelda, mis sa sest loengust siin pidasid,» sõnas vanaema.

«Missuguseid kingitusi te siis tahate?»

«Ükskõik mida, mis aga keegi anda saab: puuvilja, sooje riideid, kindaid, sokke. Täna on neljapäev. Esmaspäeval läheb vagun meie küla kingitustega rindele. Kui te midagi toote, siis jätke siia Olga juurde, poisid tulevad homme siit läbi ja viivad ära,» korraldas agitaator ja lahkus.

Tükk aega istusime vaikides, nähtavasti pidas igaüks omaette aru, mida ta punaarmeele võiks kinkida. Iliko katkestas vaikuse:

«Peale burka ei ole mul ühtegi korralikku asja. Ta ripub ukse taga, Zuriko, too ta siia!»

Ma vaatasin hämmastunult Ilikole otsa.

«Noh, mis sa vahid, too ära!»

Ma tõin tuppa Iliko peaaegu uue burka. Seda burkat hoidis Iliko nagu oma silmatera. Illarionile ei laenanud ta burkat isegi mitte pulmaminekuks, kartes, et Illarion ta ära määrib.

«Las ta olla siin, kui poisid tulevad, siis andke üle,» käskis Iliko, püüdes burka poole mitte vaadata.

«Iliko Ükssilm, sinu vanas rinnas tuksub kuldne süda. Kõige suurem ebaõiglus maa peal on see, et sul on ainult

üks silm,» ütles Illarion ja sügas kukalt. Ta niheles tükk aega oma koha peal, hüppas siis püsti ja tormas, öelnud, et ta tuleb kohe tagasi, uksest välja.

«Ma tean küll, kuhu ta nüüd läks,» muigas Iliko.

«Kuhu ta siis läks?»

«Koju läks, kas sa siis ei tunne teda.»

«Nüüd ta tassib siia kas või minu kiuste kõige parema asja, mis tal üldse hinge taga on. Aga mis tal näljarotil seal olla võib.»

Ei möödunud viit minutitki, kui Illarion tuli tagasi. Ta pani Iliko burka kõrvale tuliuued saapad, mis polnud veel kordagi jalas olnud.

«Ta on peast segaseks läinud,» hüppas Iliko püsti.

«Lähme, vana, ega sa siia öömajale ei kavatse jääda.» Iliko tõusis ja nad lahkusid.

Sel ööl magasime me vanaemaga toas. Öösel ma ärkasin kerge krabina peale üles, avasin silmad ja nägin, et vanaema istub voodijalutsis ja paneb riidesse. Ma jälgisin teda pooleldi suletud laugude vahelt. Vanaema tõmbas riided selga, tõusis üles ja pani ka jalad kinni. Ta tegi peatsi kohal madratsi õmblusest lahti ja hakkas madratsi seest villa välja kiskuma. Kikivarvul läks ta «kassasse», tõi sealt kraasid, lisas kaminasse puid ja istus mahalaotatud kitsenahale. Ta hakkas villa kraasima, ta töötas, kõigutades aeglaselt oma keha käte liikumise taktis. Vanaema istus seljaga minu poole, ta sarnanes minu meelest emaga, kes istub oma poja surnukeha juures ja kisub oma peast peotäite kaupa halle juukseid välja.

Ma tõusin voodis istukile, jälgisin tükk aega vanaema ja mu silmad täitusid pisaratest. Mõtlesin, et kes on see õnnelik sõdur, kelle jaoks vanaema koob praegu sokke oma vana kehaga soojendatud villast.

KIRJANDUSLIK ÕHTU

Talvel me istume õhtuti Iliko juures. Kaminas praksub suur kastanikänd, sütel säriseb suitsuliha ja soojeneb kann veiniga. Me mängime nardit. Mõnikord loen ma valjusti ette mõnda raamatut, sagedamini aga vaidlevad Iliko ja Illarion poliitika üle. 1942. aasta talvel oli poliitika

tähelepanu keskpunktis mitte ainult siin, Iliko hütis, vaid kogu maailmas.

Illarion loeb nõukogude informatsioonibüroo teadaannet.

«Hitleri laul on lauldud!» kommenteerib ta. «Seisab Moskva all ja ei saa enam edasi ega tagasi.»

«Mis teisest rindest kuulda on?»

«Liitlased ei kiirusta. Inglane on kaval kui kurivaim, ütles Ameerikale, et aita mind ja jäta Nõukogude Liit rahule.»

«Aga Ameerika?»

«Ameerika vastas, et see pole sinu asi.»

«Nüüd räägib sakslane Türgile ja Jaapanile auku pähe, et kui mina Stalingradi ära võtan, siis tungige teie omalt poolt peale.»

«Kas ta arvab, et Stalingradi ära võtta on niisama lihtne kui Punase Risti liikmeks hakata, et kirjuta aga Verotška Burtšuladzele avaldus ja sind võetakse käteplaksutamisega vastu?!»

«Türgi poliitika ei meeldi mulle viimasel ajal mitte põrmugi!»

«Türklased on igavesed sulid — kui nad näevad, et Saksamaa hätta jääb, siis kuulutavad Saksamaale endale ka sõja.»

«Ah, mis sa ajad!»

«Sa võid mul vuntsid maha lõigata, kui see nii ei lähe.»

«Aga Jaapan?»

«Mis Jaapan, Hitler käsib tal peale hakata, aga Jaapan ei julge hakata, näeb, et sakslane Moskva alt edasi ei saa.»

«Aga mis sakslane ise räägib?»

«Kaks korda andis raadiost edasi, et Stalingrad on võetud, aga ega Jaapan ennast juba petta ei lase, tema, kurivaim, on ka kaval . . .»

«Mnjaa. Nende lood on siis päris kehvad. Vala veini, Zuriko.»

Ma valasin klaasid täis. Me jõime võidu, rahu ja sõttaläinute terviseks.

«Ma kirjutasin eile luuletuse,» ütlesin ma äkki. Ootamatusest pillas Illarion lihatüki käest, Iliko tõmbas veini hingekurku, ta nägu läks siniseks nagu kuke kõht.

«Mis, mis sa ütlesid?» küsis Iliko, kui ta veidi toibunud oli.

«Ma kirjutasin luuletuse sõjast.»

«Loe siis ette, sa koerapoeg!» käskis Illarion ja vaatas Ilikole otsa. Ma võtsin taskust luuletuse, tõusin püsti, sirutasin vasaku käe ette ja alustasin nii valjusti kui jõudsin.

«Neetud saksa röövlijõugud
tungisid me kodumaale,
kuid nad viletsad ei jõudnud
alistada meie rahvast!

Meil on vaprad sõjamehed,
püssid, kahurid ja tankid.
Ja kui kodumaal on vaja,
siis ma lähen vaenlast peksma.»

lõpetasin ma ja jäin südame põksudes kohtuotsust ootama.

«Jaa, väga valjusti kirjutatud,» ohkas Illarion pärast pooletunnilist pausi.

«Sellest ei ole midagi, ta võib tasemini ka lugeda. Aga ma kardan, et tal ei ole mõistusega kõik korras.» Iliko vaatas mind sellise pilguga, et mul iseendast hale hakkas.

«Kunas sul see luuletamise kihu peale tuli?» küsis Illarion.

«Kuu aega tagasi.»

«Miks sa siis kohe ei öelnud? Ma ei tea, mis nüüd saab. Sinu vanaemast on kahju, kõik tema töö ja vaev, mis ta sinu kasvatamisega nägi, on nagu maha visatud. Tegelikult ma teadsin juba ammugi, et sinuga ükskord midagi juhtub,» lõi Iliko käega.

«Kuidas sa neid kirjutad?»

«Võtan kätte ja kirjutan. Ma kirjutan päevas kaheksaüheksa niisugust luuletust. Paberit ei ole, muidu kirjutaksin rohkem.»

«Vähe küll!» põlastas Iliko.

«Kas vanaema teab, et sa kirjutad?»

«Ei tea!»

«Hea seegi. Ära sa talle küll ütle, tal on niigi muret küllalt.»

«Oled sa veel midagi kirjutanud?»

«Olen küll, mul on siin veel armastusest.»

«Ahah, loe aga ette!»

Ma vaatasin kõhklevalt Iliko poole.

«Lase aga käia!» sundis ka Iliko.

Võtsin taskust teise luuletuse ja alustasin vaikse häälega:

«Öises taevas ujub kuu,
sajab lund ja puhub tuul,
armastan ma rajuilma,
rõõmupisar veereb silmast.
Öösel üldse ma ei maga
olen arust täitsa lage.»

Viimased read lugesin sügava tundega, kurgus pigistas midagi, pisarad valgusid silmadesse. Järgnes pikk vaikus. Iliko ja Illarion vaatasid teineteisele otsa nagu peksa saanud koerad.

«Mis sa selle peale ütled?» küsis lõpuks Illarion.

«Viimane rida on hästi kirjutatud. On näha, et inimene on seda tõesti läbi tundnud.»

«Jah, aga see pidi ju armastusest olema, kuid armastusest pole seal sõnagi,» ei saanud Illarion aru.

«Ta häbeneb,» ütles Iliko.

«See on luuletus, ega luuletuses ei saa kõike välja ütelda,» seletasin mina.

«See ei ole kellegi luuletus, aga kui sa armastusest kirjutad, siis peab seda ka tunda olema.»

«Kui inimene ei saa öösel magada, kui ta on arust täitsa lage, kas see siis ei ole armastus, pagan võtku,» vihastasin mina.

«Iliko on ka arust lage ja hulgub öösiti ringi, kas ta on siis sellepärast armunud või?» küsis Illarion.

«Pea suu, sa haisukott!» käratas Iliko. «Kas see minu süü on, et see idioot ei oska luuletust kirjutada. Viska oma soperdis kohe ahju!» hüppas ta mulle peale.

«Oota, arutame ikka enne luuletuse läbi,» peatas teda Illarion. «Alguses on sul kirjutatud, et taevas ujub kuu ja puhub tuul ja sajab lund ja on hirmus raju. Kuidas see kõik korraga võimalik on?»

Kirjutamise ajal ei olnud ma sellele mõtelnud ja sattusin nüüd segadusse.

«Meie maal on praegu raske aeg, aga sina, koerapoeg, ei maga öösel ja rõõmustad — temal veerevad rõõmupisarad silmast,» heitis Iliko mulle ette.

«Mis teie ka luuletamisest teate. Te olete mõlemad põrunud,» sain ma uuesti vihaseks.

«Ega sina üksinda luuletusi kirjuta,» ütles Iliko.

Illarion toetas pea käele ja rääkis lohutavalt:

«Sind on mingi muu õnnetus tabanud. Ma tean küll, mis asi see luuletusi kirjutama ajab. Kui ma sinuvanune olin, siis ma kirjutasin ka ühe luuletuse:

«Kui ma naiseks sind ei saa,
lasen endal kuuli pähe.
Matrjona pärast suren ma,
elada ei taha enam.»

mäletad, Iliko?»

Iliko hakkas naeru kõhistama ja noogutas pead.

«Siis me arvasime ka, et sa segane oled, aga pärast läks üle. Küll ta Zurikol ka üle läheb.»

«Jajah, poja. Sina oled niisamasugune luuletaja nagu minagi. Aga kirjuta pealegi, ega see veel tükki küljest ei võta. Kui see tüdruk, keda sa armastad, samasugune togu on, siis talle ehk meeldib, aga kui ei, siis pole ka midagi katki. Armastus munes oma muna sinu südamesse, hiljem tuleb sellest välja väike linnupoeg, ta kasvab suureks ja lendab välja. See ongi armastus. Sinu armastuse tervis-seks!»

Ma seisin longuspäi, näost kõrvuni punane, ja kuulasin tähelepanelikult, mida Illarion rääkis. Ta oleks nagu oma käe mu põue torganud, mu südame välja võtnud ja mu südant oma peopesal hoides luges ta sealt kõik, mis seal kirjutatud oli.

ESIMENE ARMASTUS

«Tšigogidze!»

«Siin!»

«Kalandadze!»

«Ma olen siin, õpetaja!»

«Sihharulidze!»

«Õpetaja, ta jäi haigeks ja Tškonia, Tsenteradze, Burtšuladze, Khoridze, Ninidze ja Dlonti läksid teda koju saatma.»

«Miks te siis kogu klassiga ei läinud?» päris hella südamega õpetaja.

«Ei olnud enam kohta, kuhu kätt külge panna, muidu oleksime läinud.»

«Vašalomidze, Vašalomidze, Va-ša-lo-mi-dze!» karjus õpetaja ja põrutas rusikaga vastu lauda.

«Ma olen siin, lugupeetud õpetaja!»

«Parem oleks, kui sind üldse ei oleks!»

«Olla või mitte olla . . .» deklameeris Romuli pateetiliselt.

«Romuli Kalandadze, klassist välja!»

«Väljas on külm.»

«Võta kaasa oma puud, mis sa kooli tõid, ja kasi välja,» toetasin ma õpetajat.

Romuli läks välja. Nüüd puhkes äike minu pea kohal.

«Vašalomidze, mis meil on tänaseks üles antud?»

«Sooda kasutamise moodused . . .»

«Hea küll, tule tahvli juurde.»

Ma loivasin tahvli juurde, surusin nii kõvasti kriiditükki vastu tahvlit, et see nagu sool mu pihku pudenes.

«Alusta, Vašalomidze!»

«Sooda kasutamise mooduseid on väga palju. Näiteks Iliko Tšigogidze puistab keele peale ja neelab kohe alla, Illarion Ševardnadze aga lahustab supilusikatäie soodat ühes klaasitäies soojas vees ja joob peale pohmelli, aga vanaema . . .»

«Vašalomidze, käi välja! Kes elab tema naabruses?»

«Mina elan,» ütles Meri Sihharulidze ja tõusis püsti.

«Täna ma saadan sinuga tema vanematele kirja. Vašalomidze, mine välja!»

«Küll ma lähen, ei tea, kes siia klassi veel üldse jääb.»

«Välja,» sosistas õpetaja ja vaatas tindipoti poole.

Ma läksin välja. Romuli rõõmustas minu tuleku üle vist küll rohkem kui Kolumbuse meremehed maa nägemise üle.

«Lendasid välja?»

«Sinu armust!»

«Kuidas minu, kui sa ise tukud tunnis nagu känd. Kas sa arvad, et ma aru ei saa, et sa armunud oled.»

«Loll, ei tea kellesse?»

«Merisse.»

«Mis armastajad meie oleme.»

«Miks mitte. Minu vanaema läks neljateistkümneaastaselt mehele.»

«Ah, jäta mind rahule!»

«Kui sa tahad, siis ma võin talle ütelda, et sa teda armastad.»

«Kui ma armastaksin, siis ma ütleksin isegi.»

«Kas sa arvad, et armastust avaldada on niisama lihtne nagu tundi vastata. Sa kokutad juba tunniski nii, et sellest võib ära surra. Talle tuleb armastuskiri kirjutada».

«Kas sina oled kirjutanud?»

«Nii palju kui tahad.» Ma vaatasin uurivalt Romulile otsa — kas ta mitte ei irvita minu üle, kuid Romuli ei teinud nalja, tema nägu oli pühalikult tõsine. Ma jäin vaikuma ja otsustasin juhust kasutada.

«Romuli, sa oled mulle nagu lihane vend. Mis seal ikka salata, ma armastan teda, no mis ma pean tegema, aita hädast välja.»

Romuli sattus vaimustusse, nagu oleks ta olnud ise minu asemel armunud. Ta haaras mul ümbert kinni, tõstis üles ja keerutas ringi.

«Kõik muu jääb juba minu teha, ma kirjutan sulle niisuguse kirja, et . . .»

Aega oli meil rohkem kui küll. Läksime ühte tühja klassi. Mina istusin laua taha, Romuli pani käed selja peale nagu õpetaja ja alustas mööda klassi edasi-tagasi jalutades etteütlust.

«Mu kallim, mu joovastav armsam! Armastus — see on kõige ülevam tunne, armastus teeb inimese tummaks, kurdiks ja pimedaks, armastus viib inimesel mõistuse peast.»

«See on vale», katkestasin ma teda hirmuga.

«Ma tean küll, aga nii on vaja. Lase aga käia!»

«Pärast seda kui ma sind esimest korda nägin, mõistsin absoluutse ilu ideaali, ma mõistsin oma olemise mõtet.»

«Kust sa selle kõik võtad?» küsisin ma hämmastunult.

«Minu õde sai Tbilisist kirja, üks üliõpilane oli temasse armunud ja saatis.»

«Kas su õde läks talle siis mehele?»

«Pidi minema, aga siis käis üks mees Tbilisis ja sai kuulda, et see üliõpilane oli hulluks läinud. Lase edasi!»

«Miks peaksin varjama, ma armastan sind rohkem kui oma elu. Ma tahan, et meie hingede sõprus kestaks igavesti, et veaksime truult koos oma eluköit. Mind teevad hulluks sinu silmad, sinu ripsmed, sinu keha, sinu pilk, sinu pärlvalged hambad, sinu korallhuuled, sinu agaatjuuksed, sinu sõrmed, sinu käsivarred — sina üleni teed mind hulluks. Ilma sinuta ma suren. Sellega lõpetan.

Nägemiseni!»

«Noh, kuidas on?» küsis Romuli ja pani käed puusa.

«Sinu õde pääses üle noatera.»

«See lööb kivist ka läbi,» kiitis Romuli.

Ma jooksin postkontorisse, ostsin ümbriku, panin kirja sisse, kleepisin ümbriku kinni ja pistsin kirja põue. Mu süda värises nagu lind.

Viimase tunni ajal pistsin kirja Meri kotti ja tardusin pärast seda nagu surnukeha. Ma ei kuulnud kella helisemist ega teiste lahkumist. Istusin niikauа, kuni kooliteenija mind tõukas ja küsis:

«Mis ajast sa, Vašalomidze, nii kangesti kooli oled armastama hakanud, et sa enam koju ei taha minna? Tõsta jalad üles, ma pühin pingi alt puhtaks!»

«Tere, tädi Maka . . .»

«Uih, heldeke, et mu silmad pimedaks jääksid. Me oleme teineteist täna juba sada korda näinud.»

«Head aega, tädi Maka . . .»

«Issand hoidku!» lõi tädi Maka risti ette ja taganes ruttu klassist välja.

Õhtul istusime jälle Iliko juures ja mängisime nardit. Hommikune armupalavik oli juba üle läinud ja mul oli väga hea tuju.

«Kas sa luuletusi ei ole enam kirjutanud?» tõgas mind Iliko.

«Iliko!» hõigati väljast.

«Kes seal on?»

«See olen mina, Olga. Kas meie sänikaela ei ole sinu juures?»

«Astu sisse, Olga, sänikael kükitab siin jah.»

Tuppa astus küüruvajunud vanaema. Ta võttis rätiku peast, teretas, pani kepi nurka, tuli tulele lähemale ja küsis minu käest:

«Zuriko, pojake, kui vana see teie keemia õpetaja on?»

«Nii kolmekümne-kolmekümne viie ringis. Mis siis?» ei saanud ma aru.

Vanaema kehitas õlgu, raputas pead ja päris:

«Ega ta peast põrunud ei ole?»

«Miks ta ei või olla, kui ta Zurikod õpetama peab,» torkas Iliko.

«Tal ajab tarkus kõrvadest välja,» vastasin mina.

«Illarion, sa vaata, mis ta mulle kirjutab,» ulatas vanaema Illarionile kirja. Aimasin halba. Illarion võttis kirja, pani prillid ette ja tahtis teada:

«Kes selle kirja tõi?»

«Ladiko Sihharulidze tütar, õpetaja oli temaga saatnud.»

Illarion tegi kirja lahti ja hakkas lugema:

«Mu kallis, mu joovastav armsam . . .»

«Kas ta kirjutab seda sulle?» küsis Iliko.

«Nojah.»

Mu suu tõmbus kuivaks, käed olid jääkülmad, higi tõusis otsaette. Illarion jätkas:

«Pärast seda kui ma sind esimest korda nägin, mõistsin ma absoluutse ilu ideaali . . .»

«Kus ta, põrguline, mind näinud on?» kihistas vanaema naerda ja vaatas Ilikole otsa. Ilikol jäi suu lahti, ta ei uskunud oma kõrvu.

«. . . mõistsin ma absoluutse ilu ideaali, mõistsin oma olemise mõtet.»

«Sellest kohast ei saa ma hästi aru,» kehitas vanaema õlgu.

«Oh Olga, armastust ei mõista keegi,» lohutas Illarion.

«Jah, aga, kus ta teda nii kangesti armastama jõudis hakata?» arutas Iliko.

«Olga jookseb ju Zuriko pärast järjest kooli vahet, ju ta siis nägi teda ja hakkas armastama.»

«Mind teevad hulluks sinu silmad . . .» jätkas Illarion.

«Jäägu ta pimedaks,» kõkutas Iliko.

«. . . sinu ripsmed . . .» jätkas Illarion. Iliko kõõksus naerust ja veeretas enda põrandale. Illarion hakkas luksuma, kuid jätkas siiski lugemist:

«Mind teeb hulluks sinu keha, sinu pilk, sinu pärlvalged hambad . . . Selle koha peal ta soolab küll veidike üle,» arvas Illarion.

«Mul juba suu mulda täis, ei tea, mis hambaid ta räägib,» laiutas vanaema käsi.

«. . . sinu korallhuuled, sinu agaatjuuksed, sinu sõrmed, sinu käsivarred — sa teed mind üleni hulluks,» luges Illarion ja naerupisarad voolasid tal ojadena mööda põski alla.

«Jäta järele, ma ei või enam, aitab juba!» karjus Iliko.

Illarion lõpetas lugemise. Iliko tõmbas hinge. Vanaema kihistas omaette naerda. Ainult mina istusin, suutmata end liigutada.

«Siin peab miski muu asi peidus olema,» hakkas Illarion arutama.

«Mis sina arvad, Olga? Oled sa enne kuulnud, et üks inimene niiviisi hulluks läheb?»

«Onu Iliko!» hüüti äkki õuest.

«Tule sisse!»

Tuppa astus punetavate põskedega Meri, ta hõõrus oma külmast kohmetuid käsi, peitis siis käed kaenla alla sooja ja hakkas jalgu trampima.

«Kas vanaema Olga on teil?»

«Ma olen siin, tütreke, mis kirja sa mulle toonud oled?» küsis vanaema ja ulatas talle kirja.

«See kiri, mille õpetaja mulle andis, on hoopis siin, ma ajasin segamini. Aga kust see teine kiri mu kotti sai, seda ma küll ei tea,» seletas Meri ja andis vanaemale õige kirja. Vanaema ulatas kirja Illarionile ja too luges:

«Palun teid ilmuda kooli seoses teie pojapoja halva käitumisega.»

«Ta viib mu hauda!» kriiskas vanaema ja haaras kepi järele. Ma lendasin nagu kuul toast välja.

«Ära sa oma nägu koju näita, korista ennast, kuhu tahad!» karjus vanaema mulle järele.

Natukese aja pärast tuli Meri toast välja. Ta oli mõttesse vajunud, longuspäi astus ta minust mööda. Ta ei peitnud oma külmetavaid käsi, ta sall oli langenud õlgadele ja juuksed vajusid näole. Ta meenutas mulle kusagil nähtud kuulsa kunstniku pilti, kuid selle kunstniku nime ei suutnud ma kuidagi meelde tuletada. Meri ei vaadanud minu poole.

«Meri!» hüüdsin ma tasa.

Ta peatus. Ma läksin ta juurde, seadsin ta juukseid ja ajasin nad uuesti segamini. Meri seisis liikumatult.

«Kas lugesid läbi?»

Meri ei vastanud midagi, vaatas mulle tarkade silmadega otsa ja hakkas edasi minema.

«Meri!»

Ta peatus.

«Romuli käskis kirjutada. Mina ei tahtnud niimoodi, aga tema ütles, et nii peab.»

«Miks sa mind narrid, Zuriko?»

«Ega ma ei narri, Meri. Kas sa arvad, et ma olen tõesti paha poiss?»

«Ei arva, Zuriko.»

Me läksime edasi. Puhus tuul, kuud ei olnud näha. Sadas lund. Möödusime meie majast.

«Selle puu alla on maetud Murada,» näitasin ma lumega kaetud plataanile.

«Ma tean.»

«Ma armastasin Muradat väga. Teda, vanaema, Illarioni ja Ilikod armastan ma kõige rohkem maailmas.»

«Ma tean, Zuriko!»

«Ma armastan Muradat hirmsasti, ilma temata ei suuda ma elada. Mida rohkem aega läheb mööda, seda rohkem ma teda armastan. Ka Murada armastas mind väga. Ma rääkisin temaga nagu inimesega. Ja mina sain temast alati aru. Kui Murada suri, siis ma mõtlesin, et lasen enda maha. Murada oli kõige parem koer maailmas. Ma armastasin teda väga. Armastusest võib inimene tõesti hulluks minna. Sul on külm?»

«Minul ei ole külm.» Ma võtsin kuue seljast ja panin selle Merile ümber. Ma ei võtnud oma kätt ära ja me kõndisime nii mööda puhast lund, millel ei olnud ühtegi jälge. Möödusime Meri majast.

«Kas said sooja?»

«Sain küll.»

«Sa ju tundsid Muradat?»

«Tundsin küll.»

«Murada armastas sind väga. Ta rääkis mulle alati, et Meri on hea tüdruk, Meri on kõige parem tüdruk, Meri on ilus tüdruk. Nii ilusaid silmi nagu Meril ei ole mitte kellelgi. Meri on väga hea ja väga tark tüdruk. Murada armastas sind väga. Ta armastas sind niisama nagu mindki, ei, sind ta armastas veel rohkem kui mind, sest sina ei riielnud temaga kunagi. Sina armastasid ju ka Muradat?»

«Jah, Zuriko, ma armastasin teda väga! . . .»

«Meri!»

«Jah.»

Ma võtsin ta pea oma käte vahele, tõmbasin ta enda juurde ja peitsin oma näo ta juustesse. Meri nuttis. Ka mina nutsin. Sadas lund. Puhus tuul ja taevas oli kuu. Oli ka päike ja oli ka armastus, olid pisarad ja oli palju, palju lund. Iliko ütles, et meie maal on raske aeg, mida sa rõõmustad, koerapoeg. Kodumaa oli hädaohus, kuid ma rõõmustasin siiski. Kui vanaema mind olekski sisse lasknud, ei oleks ma sel ööl ikkagi koju läinud. Lund sadas. Puhus tuul, taevas oli kuu. Oli päike ja armastus. Ja oli palju, palju lund.

ÜKSTEIST PUUDA MAISI

Iliko seal olid lontis kõrvad ja harmoonikalõõtsa taoline, kortsuline, ülespoole vaatav kärss. Külarahvas hüüdis teda Serapionaks. Serapiona oli puhas jorkšir. Ta poegis igal aastal, igal varakevadel ja sügisel tõi ta kaksteist põrsast. Iliko müüs põrsad maha. Serapiona oli talle heaks sissetulekuallikaks. Sõja ajal hakkas Iliko põrsaid maisi vastu vahetama, tal olid alati suured maisitagavarad. Veskil käis Iliko sagedamini kui keegi teine meie külas. Iliko armastas Serapionat rohkem kui oma elu, ta hüüdis teda Toitjaks ja kandis seda kümnepuudast siga lausa kätel. Parem oli ta ise näljas, kuid seale andis alati süüa. Ja kui te tahtsite Iliko südant võita, siis oli vaja hakata vaid ta siga ülistama. Iliko sulas kohe üles, pisar valgus ta ainsasse silma ja ta jooksis viina järele. Pakkus ilma piprata tubakat ja lubas teile kinkida sordiaretamiseks Serapiona kõige parema põrsa ja kes teab mida veel. Meie Illarioniga tundsime seda Iliko nõrka külge hästi ja kiitsime kakskümmend neli tundi päevas teineteise võidu Serapionat.

Nii istusime seegi kord Iliko õuel ja vestlesime. Meie kõrval lamas väljasirutatud jalgadega Serapiona, silmad pooleldi suletud, ja röhitses aeg-ajalt.

«Niisugust siga ei ole ma eluilmaski näinud,» rääkis Illarion.

«See rõõmustab mind,» vastas Iliko ja patsutas siga kõhule. Serapiona nohises õndsalt, ta kõht oli paisunud, kaksteist nisa punetasid ja olid juba piima täis. See tähendas seda, et Serapiona pidi varsti jälle kaksteist põrsast ilmale tooma, et täna-homme oli oodata ostjaid maisikottidega.

«Kust sa nii head tõugu sea oled välja võtnud?» pärisin mina.

«Kas tead, Zuriko, minu vanaema Kalenti sai selle sea vaarema endale kaasavaraks. Too siga oli pisike ja kärnas. Vanaisa Hariton oli vihane, et niisugune niru majja toodi, ta lubas ta välja ajada.»

«Mispärast välja ajada, maha oleks tulnud tappa,» õpetas Illarion.

«Ei tea, kes seda tõbise liha söönud oleks, ega siis niisugused ajad ei olnud nagu praegu.»

«Nüüd on sõda ja inimesed on näljas,» ütlesin mina.

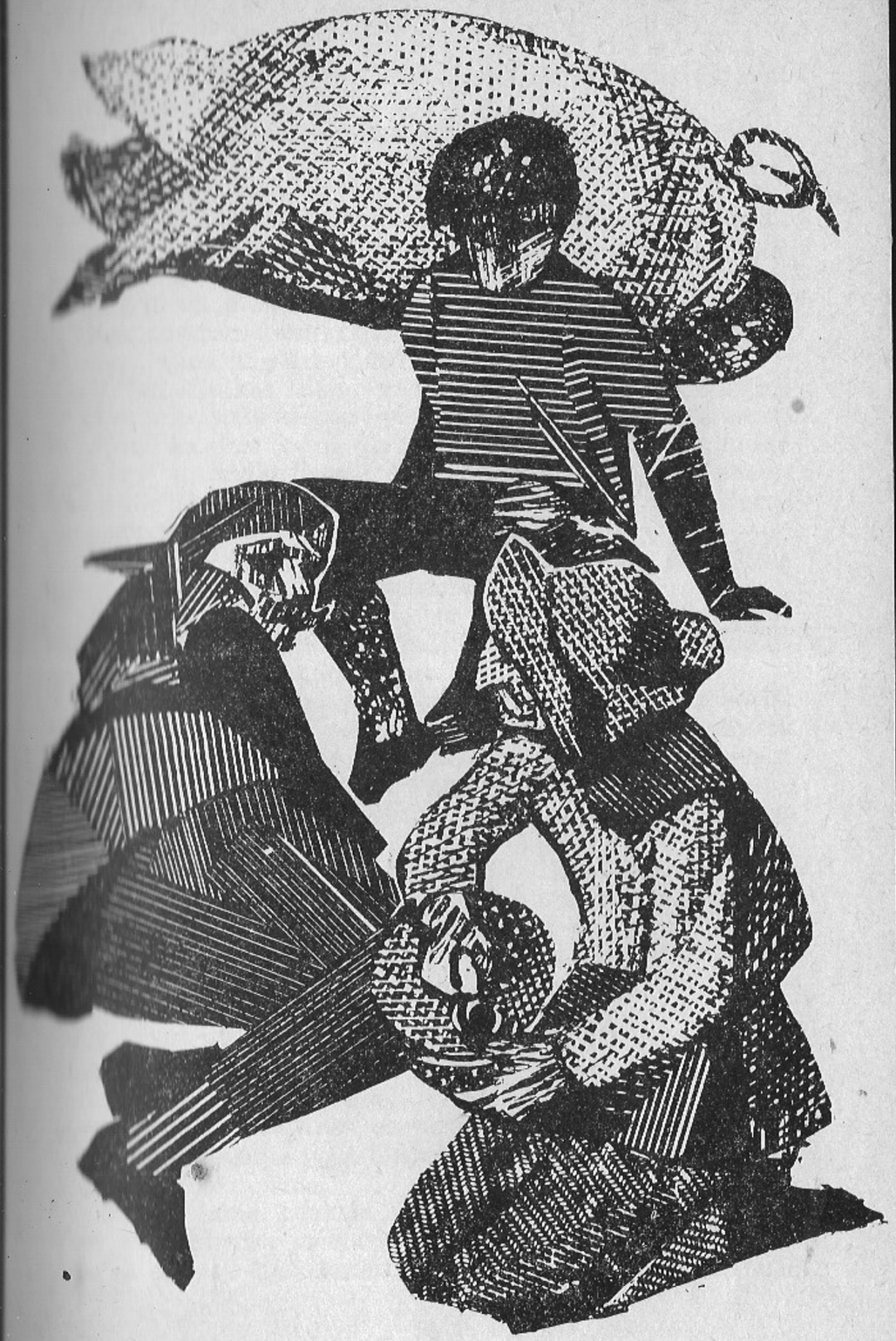

«Jajah, meil pole veel midagi, aga Leningradis pidavat inimesed kasse ja hiiri sööma.»

«Mis Leningradis, ma kardan juba oma koduski naerda,» sõnas Illarion.

«Mis sul siis viga on?»

«Kui ma naerma hakkan ja hambaid näitan, siis kukk mõtleb, et mul on maisiterad suus, ja lendab nagu kull mulle näkku.»

«Lõõ ta siis maha,» soovitasin.

«Kas siis ronid sina puu otsa ja hakkad igal hommikul kirema, et ma üles ärkaksin?»

«Nojah,» jätkas Iliko, «vanaisa oli kangust täis, karjus, et ta ei taha seda kärnast põrssaniru nähagi, aga vanaema ei jätnud ka oma jonni. Ta ütles, et teie ei tea, missugune siga see on, andke ainult aega, ja küll te näete. Vanaisa andis siis järele ja nüüd te võite oma silmaga näha. Serapiona on selle kärnase kesiku järglane.»

«Ta ei ole üldse sea moodigi, ta on täitsa nagu inimene,» jätkasin ma vanas vaimus.

«Kulla Zuriko, ütle, kas sa tead praegu meie külas mõnda inimest, kellest nii palju kasu oleks kui Serapionast,» naeratas Iliko õnnelikult.

«Kuule, ma ei saa aru, mispärast sul pungis silmadega rõõvlinäoga vanaisa pilt toas seina peal ripub. Kutsu fotograaf Pavluša, las ta võtab Serapiona üles, pärast lase suurendada ja riputa seinale.»

«Illarion Ševardnadze, sinust on see siga küll igas asjas ette.»

«Ära tee väljagi, Iliko. See ei ole üldse siga — kui ta rääkida oskaks, siis oleks inimene,» lepitasin mina.

Iliko vaatas mulle kahtlustavalt otsa, ma kannatasin ta pilgu välja. Iliko tõusis ja läks torisedes viina järele.

«Leidsid ka aja naljatamiseks,» pahandasin ma Illarioniga, kui Iliko väljunud oli.

«Kas see mõni elu on, ma ei tohi selle kärssninaga rääkidagi, kui peremeest juures ei ole,» kaebas Illarion. Iliko tuli tagasi ja pani pudeli viina ning kaks hallitanud tšurtšhelat lauale. Kaks esimest klaasi tühjendasime vaikides, noogutasime vaid üksteisele pead. Kolmanda klaasi ajal võttis Iliko sõna:

«Zuriko, sina peaksid nüüd haritud inimene olema. Tõsi küll, hirmsa vaeva ja patuga pooleks, kuid ometi oled sa ennast üheksandasse klassi vedanud. Nojah, hari-

tud või mitte, aga kuulnud sa ehk ikka oled, et meie esivanemad olevat ahvid olnud?»

«Sinust on seda näha,» pistis Illarion vahele. Nüüd polnud enam midagi parata, viinapudel oli juba laual ja Iliko jätkas tema sõnadele tähelepanu pööramata:

«Mina küll suurt haridust saanud ei ole, aga ma mõtlen vahel, et ega see ikka alati nii ei ole ka. Ma arvan, et erinevatel inimestel on erinevad esivanemad. Kui võtta näiteks Serapiona Sepherteladze, kuidas saab olla võimalik, et tema esivanemad ei olnud sead. Vaata minu Serapionat ja Serapiona Sepherteladzet, no kas nad ei ole nagu kaks tilka vett? Mis sellest, et minu Serapiona rääkida ei oska, eks mõned inimesed ole ju ka tummad.»

Ma oleksin võinud Ilikole teaduslikult tõestada, et siga ei saa inimese esivanem olla, kuid mis oleks suutnud Ilikod ümber veenda, kui tema kõrval selline ümberlükkamatu asitõend lamas.

«Ma räägin seda Serapiona Sepherteladzele, küll ta näitab teile mõlemale, sulle ja su seavärdjale,» ähvardas Illarion.

«Noh, mine ja ütle. Kas sa arvad, et ta ise ei tea. Aga ütle mulle, Zuriko, kas sa Illarioni näed?» pöördus Iliko uuesti minu poole.

«Miks ma siis ei näe!»

«Sa tead ju küll, et ta kangekaelne on?»

«Eks ta natuke ikka on küll.»

«Ja tema naer paneb igaühel kõrvad lukku?»

Ma noogutasin pead.

«Noh, ja tema pikki kõrvu näed sa ka?» Sedagi ei saanud ma eitada, fakt oli fakt.

«Tõesta mulle nüüd, et Illarioni esivanemad ei olnud eeslid!»

Illarion tõmbas tšurtšhela kurku ja hakkas läkastama, puruksnäritud pähklitükid paiskusid nagu haavlid ta suust välja. Kui ta jälle hingata sai, hüppas ta püsti, võttis mütsi ja läks värava juurde. Seal vaatas ta kahetsevalt tagasi mahajäänud poolikule pudelile, pöördus ümber, tuli tagasi, valas oma klaasi täis, tühjendas selle ühe sõõmuga ja väljus sõna lausumata hoovist. Värava tagant karjus ta Ilikole:

«Sa kuradi Ükssilm, küll ma sulle näitan!»

Iliko kihistas tasakesi naerda ja hõõrus rahulolevalt oma ainsat silma.

Nädala jooksul paisus Serapiona märgatavalt. Iliko juures voorisid käia ostjad. Iliko võttis ostjatelt maisi vastu ja andis igaühele neist välja järgmisesisulise tõendi:

«Mina, Iliko Tšigogidze, olen sellelt mehelt vastu võtnud ühe puuda maisi ja olen kohustatud andma talle ühe põrssa (edasi järgnes põrssa sugu) pärast seda, kui põrsas on imemise lõpetanud.»

Iliko oli hädas tõendite väljaandmisega, sest kõik tahtsid ilmtingimata emispõrsast saada ja Iliko hoovil kestis lakkamatu nääklemine.

«Kus seda enne kuuldud on, et siga toob korraga kaksteist emispõrsast!» karjus kannatuse kaotanud Iliko.

«Miks mitte, näe Kutšulia Tsintsadzel ju on kaksteist tiitart.»

«Hea küll, Kutšulia on siin ja Serapiona on ka siin, räägi nendega ja las Kutšulia annab sulle tõendi, mina ei tea midagi.»

«Iliko Tšigogidze, kui sa natuke noorem oleksid, siis ma tõmbaksin sul keele suust välja!» läks Kutšulia Tsintsadze marru.

«Kui ma natukene noorem oleksin, siis ma tõmbaksin su lõhki,» ründas Iliko.

Ostjad ihusid hammast ka Serapiona enda peale. Kuid Iliko ainus silm vaatas elule kaine pilguga. Ennem oleks ta võinud oma hinge müüa. Üks Suberi mees pakkus Ilikole Serapiona eest hobust.

«Iliko, müü siga mulle ära, ma annan sulle hobuse vastu ja sügisel toon veel kaks koormat katuselaaste peale.»

«Praegu on sõjaseisukord, Aslan, sinu hobune võetakse ratsaväkke, Serapionat aga ei võta keegi.»

«Hitler on varsti siin, müü siga maha, pärast jääd niikuinii ilma,» hirmutas Aslan.

«Kas sa arvad, et Hitler tuli minu sea pärast Berliinist välja?» vastas Iliko külmavereliselt.

Aslanil jäi üle ainult käega lüüa.

Ühel õhtul tuli Iliko meile ja tõi kotitäie maisi.

«Mis see tähendab, Iliko?» küsis vanaema.

«Eile ma andsin välja üksteist tõendit Serapiona põrsaste peale. Mul on nüüd üksteist puuda maisi ja sügiseni sellest jätkub.»

«Miks üksteist, Serapiona ei ole ju kunagi vähem kui kaksteist põrsast toonud?»

«Ühe põrssa ma kingin Zurikole, talle ma tõin ka selle koti maisi. Ära pane pahaks, Olga, sa ju tead, kuidas ma seda sänikaela armastan.»

«Oh heldeke! Issand saada küllust Iliko majale, õnne ja rõõmu tema perele,» õnnistas vanaema ja suudles Ilikod, kelle silm oli niiskeks läinud.

«Täna õhtul läheme veskile, tule tunni aja pärast meilt läbi,» käskis Iliko mind ja läks minema.

Kui me hommikul veskilt tagasi tulime, ei kõitnud veel. Puude okstel magasid kanad. Kuked kiresid, püüdes iga hinna eest üksteisest üle karjuda. Äkki kuulsime õudset ulgumist.

«See on Mašiko,» tundis Iliko ära, «ega ta poeg järsku langenud ei ole.» Me lisasime sammu.

«Pidi ta, kurivaim, just minu õue peale ronima, see haisukott ei usu nüüd eluilmaski, et see minu töö ei olnud,» halas Mašiko. Iliko vaatas mulle hämmastunult otsa.

«Nagu Iliko Tšigogidze õue peal ei oleks ruumi olnud,» hädaldas Mašiko. Iliko ehmus. Tal lõid jalad nõrgaks ja ta istus tee peale maha. Mina viskasin jahukoti teepervele ja pistsin jooksma. Jõudsin Mašiko õuele ja nägin hirmsat pilti. Mašiko õuemurul väherdas ja soigus pikaks veninud kärsaga Serapiona.

«Mis see tähendab?» küsisin ma tulivihaselt Mašikolt.

«Serapiona ronis läbi aiaaugu minu õue peale ja tõi surnud põrsad. Kui palju ma olen Ilikole rääkinud, et parandagu see aiaauk ära, aga kus tema . . . söögu nüüd ise oma suppi . . .» kaebas Mašiko nutuse häälega.

Kogunesid naabrid — põrsaste tulevased omanikud ja niisama uudishimulikud, kõige viimasena saabus Iliko. Tal ei olnud verepiiskagi näos, vaevu vedas ta jalgu järele. Ta läks Serapiona juurde, silmitses teda tükk aega, tõmbas siis mütsi peast, virutas selle vastu maad ja ütles:

«Oh issand, ei ole õigust maa peal! Mida ma nüüd tegema pean?»

«Pole midagi, ega ta ära ei kärvanud. Tema temperament on teada, kuu aja pärast võid uusi põrsaid oodata.» Ümberolijad naeratasid ebalevalt.

«Mis ma võlausaldajatega peale hakkan?»

«Mis seal ikka, tõendi peal on ju kirjutatud, et kui imemise lõpetavad, siis annad kätte. Ei need enam imema hakka,» lohutas Illarion. Kõik hakkasid naerma.

«Andke aega kuni järgmise saagini või seni, kuni Serapiona uuesti poegib,» palus Iliko oma võlausaldajaid.

«Ootame või?» küsis keegi.

«Mis meil muud üle jääb,» lõid teised käega.

«Iliko Ükssilm, pane seale uus nimi, või ma annan teile mõlemale rotimürki!» hüppas Serapiona Sepherthеladze Ilikole peale.

«Mida sa, põrguline, saada tahad?» urises Iliko.

«Ah et mida ma saada tahan? Terve küla jooksis minu juurde kokku, et mina olevat põrssad toonud. Ma hoiatan sind, Iliko, kui sa oma seale uut nime ei pane, siis ma jasen teid mõlemaid maha.» Nüüd irvitas juba Ilikogi. Kaks meest vedasid vastupunniva Serapiona Sepherthеladze Mašiko hoovist välja.

«Kas näete, kõik kaksteist tükki on emised,» ütles Iliko ja vaatas Kutšulia Tsintsadze poole.

«Lähme minema, ta ei jäta siis ka oma pilkamist, kui ta juba ühe jalaga hauas on,» tõukas Kutšulia oma sitikmusta tütart. Naabrid läksid aeglaselt laiali. Jäime ainult meie neljakesi: mina, Illarion, Iliko ja Serapiona.

«Nüüd on kõik läbi!» ütles Iliko.

«Tõuse püsti!» ütles Illarion.

«Tõuse püsti!» ütlesin mina ja Iliko tõusis.

Sel õhtul me jõime end täis.

KÜPSUSTUNNISTUS

Aeg läks otse hämmastava kiirusega.

Päevad erinesid üksteisest nagu vanaema maisikakud, mida ta tuha sees küpsetas. Iga päev tõi endaga kaasa uusi rõõme. Sõjast tulid tagasi isad ja vennad. Paljud perekonnad vaatasid lootusrikkalt teele.

Meie perest ei olnud rindel mitte kedagi, kuid ka mina ootasin iga päev. Külast läbisõitvatel veoautodel istusid haavatud ja terved päevitanud, karastatud, ordenitega sõjamehed, näod kipras kui pragudest uuristatud kaljurahnud. Teistega koos suudlesin ja kaelustasin saabujaid ka mina.

Võõrad naeratasid mulle kohmetult, tuttavad patsutasid õlale ja imestasid:

«Küll sa oled suureks kasvanud, päris mees juba!»

Tulid tagasi rõõm, õnn ja rahu, mis olid meie külast lahkunud koidikul neli aastat tagasi. Küla võttis neid vastu nagu ärakadunud poegi. See oli 1945. aastal.

Koolis oli õppetöö lõppenud. Kohe hommikul läksime me Meriga küla taha vana mahajäetud veski juurde ja hakkasime seal õppima. Meil olid kaasas vihikud ja raamatud.

Nii istusime ka täna pähklipuu all ja kordasime gruusia kirjandust.

«Selle luuletuse pead sa pähe õppima.» Meri luges mulle ette Galaktion Tabidze luuletuse:

«On südames unistus varjul.
Noormees: Oota mind, tütarlaps!
Tütarlaps lõbusalt naerab:
Jäägu su silmad pimedaks!»

«Vanaema ütleks: et sul silmad välja torgataks, va häbematu.»

Meri naerab peenikese häälega ja paneb mulle käe suu ette, et ma ei segaks. Siis loen mina ühe luuletuse ette. Programmis seda küll ei ole, kuid mulle see luuletus meeldib ja ma õppisin ta pähe, olgugi et seda eksamil ei küsita.

«Khsanil ja Aragvil tuules
heljub nisuväli õitsev,
kauni tütarlapse huultel
valmind viinamarja maitse».

Meri hoiab kätega ümber põlvede, kallutab pea taha ja vaatab järele pähklipuu lehtedesse eksinud päikesekiirele, mis kaob kusagile lõpmatusse.

«Tuhande aasta pärast ma kutsun sind: «Tule!
sa oled kui välk, mille leegis ma tuhaks kord põlen.»»

«Ikka veel ei ole sa luuletamist maha jätnud,» kuulsin ma äkki. Ma võpatasin, nagu oleks mulle külma vett kaela kallatud, vaatasin ringi. Minu selja taga seisis Illarion ja pugistas naerda. Meri tõusis püsti ja vaatas mulle imestunult otsa.

«Tere, onu Illarion! Me valmistume eksamiteks.»

«Tere, tere! Ma näen jah, et te valmistute.» Illarion istus maha. Meie istusime tema kõrvale.

«Kui kaugel te siis juba olete?»

«Varsti lõpetame,» vastas Meri.

«Ma arvan, et te alles alustate.»

«Kas sa oled hulluks läinud, meil on ainult üks eksam veel anda,» seletasin mina.

«Eksamid on teil alles ees. Sa vasta selle peale, mida ma küsisin.»

Ma sain aru küll, mida Illarion tahtis, kuid tegin näo, nagu ei taipaks ma midagi, ja kehitasin õlgu.

Illarion hakkas kepiga üht kivi torkima. Ta uuristas kivi maa seest välja, pööras selle ümber ja viskas siis kepi minema.

«Ega sul tubakat ei ole?» küsis ta minu käest. Kui ma ütlesin, et ei ole, siis võttis ta taskust oma tubakakoti, keeras endale aeglaselt plotski ja hakkas suitsu tõmbama. Ta jälgis veidi aega silmadega minu ja Meri pea kohal keerlevat suitsupilve ja hakkas äkki rääkima. Nii sõnaohtrana polnud ma Illarioni veel kunagi näinud.

«Lapsed, elu on nagu veski. Siin all on veskiratas. See on saatuse ratas. Vesi, mis veskirattale voolab, on elujõud. Vesi on suur jõud, lapsed. Vesi on tugevam kui tuli, vesi on tuulest tugevam, vesi uuristab kivissegi augu. Vesi paneb veski tööle. Inimesed teevad veskil jahu ja tangu, mõned võtavad matti ja mõned tulevad lihtsalt niisama veskile, istuvad siin terve päeva ja kuulavad veskikivi kolinat.

See vesi on noorus. Kui me kolhoosile seda veskit ehitasime, siis lasime algul Laši oja vee veskiratta peale, kuid jõudu jäi väheks, ratas ei hakanud ringi käima. Siis me lasime veel ühe teise oja Laši ojasse. Kahe peale kokku pidid nad veskiratta peaaegu ära viima. Kas te saate aru, millest ma räägin? Kaks jõge on tugevamad kui üks. Tõsi küll, kevadel võib vesi tammi ära lõhkuda ja veskiratta minema viia. Kuid mis siis ikka, siis tuleb tammi tugevdada ja uus ratas panna. See on nooruse jõud.

Te vaatate seda veskit. See oli hea veski, aga ilma veeta ei ole ta midagi muud kui ainult neli paljast seina. Te lõpetate nüüd keskkooli ära ja tahate vist linna edasi õppima minna. Linnas unustatakse kodu, sugulased ja sõbrad tihtipeale ära. Kas sina lähed ka linna õppima, tütreke?» pöördus Illarion järsku Meri poole.

«Ei, tänavu ma ei saa minna.»

«Noh, siis pole viga, siis ei kao ka su poiss kuhugile,»

ütles Illarion ja sasis mu juukseid. Meri langetas pea. Illarion tõusis püsti, ka meie tõusime.

«Kogu maailm on teie päralt, meie Ilikoga oleme vanad nagu see kivi,» osutas Illarion õue toodud vanale veskikivile, millel lebas suur hall sisalik, kes suletud silmil nautis kogu oma olemusega kuuma juulipäikest.

*

Küpsustunnistused anti meile kätte pidulikul aktusel küla teevastuvõtupunktis, mida tähtsamate sündmuste puhul klubina kasutati. Meie koolil ei olnud oma puhkpilliorkestrit, kohale olid toodud pillimehed rajoonikeskusest, kes tavaliselt mängisid matustel. Enne aktuse algust mängis orkester Romuli tellimise peale laulu «Emal oli üks poeg». Siis palusin mina orkestrante midagi lõbusamat mängida ja pistsin klarnetit mängivale orkestrijuhile seitse rubla taskusse. Orkester mängis «Vend Spiridonat», siis tahtis keegi «Hassanbegurat»[1] kuulda, kuid orkestrijuht keeldus, öeldes, et neil ei tulevat koloratuur välja.

Lõunaks olid kõik kohale jõudnud ja pidulik aktus võis alata. Presiidiumis istusid õpetajad ja heade õpilaste vanemad. Vanaema ei saanud haiguse tõttu aktusele tulla ja seepärast oli presiidiumis üks koht tühi.

Direktor rääkis oma sissejuhatavas sõnavõtus haridusest meil ja kapitalistlikes maades. Siis tegi ta meile teatavaks, et me oleme tänasest päevast peale iseseisvad inimesed, et kool tegi meie heaks kõik, mis oli tema võimuses ja et nüüd me võime endal kas või kaela murda, kui me vaid tahame. Pärast seda hakkas ta meid tähestiku järjekorras välja kutsuma. Ta iseloomustas igat väljakutsutavat lühidalt, andis küpsustunnistuse kätte ja surus igal lõpetajal tugevasti kätt. Seejärel vaatas ta fotograaf Pavluša poole, kes seisis juba ootavas poosis, must balloon pihus, ja andis talle märku. Pavluša luges mõttes kümneni ja tõstis siis käe — kohe lendab lind aparaadist välja. Täpselt samal hetkel hakkas orkester tusši mängima.

Kui minu kord oli, siis unustasid orkestrandid vist ära, et nad aktusel viibisid ja hakkasid äkki matuselaulu mängima. Direktor pööritas silmi ja orkester läks osavalt tušile üle. Aktusele pidi järgnema kontsertosa, et aga

[1] «Hassanbegura» — gruusia rahvalaul.

kavas oli meie küla koori esinemine, mida me kõik juba tuhat korda kuulnud olime, siis läksid kõik laiali.

Kui ma koju jõudsin ja vanaemale oma küpsustunnistust näitasin, siis surus vanaema mu kõigepealt oma rinnale.

«Nüüd ei võta mind enam ükski tõbi,» ütles ta ja niisutas mu küpsustunnistust rohkete pisaratega. Järsku jäks ta nägu tõsiseks, ta vaatas mulle kõõrdi otsa, pani tunnistuse lauale ja väljus toast. Ma ei saanud midagi aru.

Veerand tunni pärast tuli vanaema tagasi koos Iliko ja Illarioniga. Nad astusid kolmekesi tuppa.

«Istuge, naabrid!» palus vanaema. Iliko ja Illarion istusid.

«Millega sa jälle hakkama oled saanud?» küsis minult Illarion.

«Mitte millegagi, ma sain küpsustunnistuse kätte,» ulatasin ma talle tunnistuse.

«Sellepärast ma teid kutsusingi,» ütles vanaema. «Vaadake jumala pärast järele, kas see ikka on küpsustunnistus või on see niisamasugune nagu kiituskiri, mille ta mineval aastal tõi ja mis üldse tema oma ei olnud, nagu pärast välja tuli.»

Illarion võttis tunnistuse, keerutas seda tükk aega käes, uuris templeid ja allkirju, vaatas siis rohelist paberilehte vastu valgust ja andis selle lõpuks Ilikole üle. Iliko kordas kõike, mida Illarion oli ees teinud, kuid ta tegi seda veel hoolikamalt ja ulatas siis tunnistuse vanaemale.

«Tema oma! See on kindel kui aamen kirikus.»

«Tõesti?» kahtles veel vanaema.

«Mis tõsi see tõsi. Esiteks, küpsustunnistuse blanketti ei oleks ta kusagilt kätte saanud, teiseks, pitsat on õige, kolmandaks, tunnistus on teiselt poolt täidetud vene keeles ja Zablona õpilane juba nii palju vene keelt ei oska, ja neljandaks, ma ei näe siin ühtegi nelja, kõik on puha kolmed.»

«Ole sa tänatud, Iliko!» hingas vanaema kergendatult. Illarion võttis jälle tunnistuse.

«Küp-sus-tun-nis-tus!» veeris ta silphaaval, tõusis püsti, koputas mulle keskmise sõrmega vastu otsaesist, kõhulas ja kortsutas rahulolematult kulmu. Ta ütles Ilikole:

«Kui juba see küps on, mis siis mina olen?»

«Pole viga,» arvas Iliko. «Kui tomateid linna müüa viiakse, siis korjatakse nad ka pooltoorelt põõsa küljest ära. Tee peal valmivad järele. Eks temaga ole ka nii.»

«Aga nüüd peame nõu ja otsustame ära, missuguse elukutse ta endale valib. Ega seda tuulepead muidu linna või lasta, mingisugune plaan peab inimesel ju olema,» pani ette Illarion ja vaatas Ilikole otsa.

«Kuhu kooli sa tahad edasi õppima minna?» päris Iliko. Ma kehitasin õlgu.

«Minu pojapojast peab saama arst,» otsustas vanaema, «ma jään juba vanaks ja ma tahan, et ta mind raviks.»

«Pead sa siis just tema käe läbi hingusele minema,» torkas Iliko.

«Ma arvan, et kõige parem oleks tal minna ajalugu õppima, siis ta saaks pärast rajoonikomitee sekretäriks,» arutas Illarion.

«Parem mingu siis juba juristiks. Näete, meie kohtunik tuli siia, ise paarist kalossid jalas, nüüd käib ringi, nahkmantel seljas ja kummisaapad jalas.»

«Kohtuniku hea süda on ju teada. Ta lihtsalt ei saa inimest pokri pista, mis ta vaeseke ikka tegema peab, kui talle antakse.»

«Ta võiks ehk kirjandust minna õppima, luuletusi ta juba kirjutab ja ega ta suu peale kukkunud ka just ole,» tõgas Iliko.

«Kas mõnda niisugust kooli ei ole, kus kohe professoriks saaks?» päris vanaema.

«Miks mitte, miks mitte, kulla Olga, just niisuguse ülikooli on meie Iliko lõpetanud,» irvitas Illarion.

«Kuhu sa siis ise minna tahad, sänikael, kas sa ütled ükskord või ei! Näe, Pikknina hakkab juba minu peale hambaid irvi ajama,» käratas Iliko mulle peale.

«Ma tahan näitlejaks saada!» prahvatasin järsku välja. Sellele järgnes hauavaikus.

«Oh sa issand jumal küll! Kas sa tahad mitmenaisepidajaks hakata?» küsis vanaema lõpuks nutuse häälega.

«Seda õnnetust meile veel vaja oli!» hüüatas Iliko.

Nõupidamine lõppes koidikul. Peale jäi Illarioni sõna. Ta ütles, et selleks, et mu tulevik majanduslikult kindlustatud oleks, pean ma minema majandusteadust õppima.

Vanaema võttis kaelast hõbeketi otsas rippuva võtme, avas suure kirstu ja tõi sealt pidulikult välja vanaisa

tuhelisest sametist kalifeepüksid, istmik ja põlvekohad nahast, minu jalanõudest kolm numbrit suuremad kroomsäärikud, musta karakullpapaaha, paljude taskutega villase kuue ja hõbedaga taotud vöö, pani selle kõik minu ette lauale ja ütles kleidisabaga silmi pühkides:

«Pane selga, pojake, kellele ma neid ikka hoian. Ega ma sind nagu kerjust võõraste inimeste sekka ka ei lase. Linnas ei ole niisuguseid riideid mitte kellelgi.» Vanaema kaelustas ja suudles mind. Läksin teise tuppa, riietusin ümber ja ilmusin komisjoni ette.

«Ehtne Simon Dolidze.» Iliko hoidis vaevaga naeru tagasi.

Pühapäeva hommikul seisime mina, vanaema, Illarion ja Iliko maanteel ning vehkisime iga möödasõitva auto juhul käega. Sadas vihma, ilm oli tuuline ja külm.

«Istu juhikabiini!» õpetas mind vanaema.

«Vaata, et sa küüslauku sööd, siis ei hakka sulle ükski läbi külge,» käskis Illarion.

«Kui sa vagunisse lähed, siis vala endale ladekalonni pähe, et sulle igasugused putlased ja lutikad kallale ei tuleks,» hoiatas Iliko.

«Niipea kui sa kohale jõuad, olgu kiri siin!»

«Saada telegramm, aga kui raha otsa saab, siis saada kellegagi sõna, nii saab kiiremini.»

«Ära sa linnapoistega tegemist tee!»

«Tule ruttu tagasi!»

«Kui veini tahad, ära häbene, kirjuta!»

Lõpuks peatus üks veoauto. Juhikabiinis istus naine lapsega. Vanaema keerutas mind kolm korda ringi. Iliko ja Illarion suudlesid mind. Ma ronisin autokasti ja auto hakkas liikuma.

Akki ilmus tee peale üks tüdruk. Ta jooksis, käes oli tal mingi rätikusse seotud komps. Ta jooksis kõigest jõust. Auto lisas kiirust, tüdruk samuti, siis aga aeglustas ta jooksu ja läks juba käies vanaema, Illarioni ja Iliko juurde. Kaua vaatas ta autole järele ja peitis siis oma näo Iliko rinnale . . . Ma arvan, et ta nuttis. Ka mina nutsin. Auto aga kihutas edasi ja viis mind neljast armsast inimesest üha kaugemale.

Sadas vihma, ilm oli tuuline ja külm. Tee peal seisid neli inimest. Iliko rinna najal nuttis tütarlaps. Ka mina nutsin ja mul oli hea meel, et tema nuttis. Sadas vihma, puhus tuul, kuid mina nägin päikest . . .

Auto kihutas edasi. Tee peal ei olnud enam kedagi näha. Tõusin autokastis püsti ja sosistasin:

«Ela hästi, vanaema!»

«Ela hästi, Illarion!»

«Ela hästi, Iliko!»

«Ela hästi, Méri!»

RONG

Autojuht laskis mu Mahharadze jaama juures maha ja küsis sõidu eest tasu. Ma võtsin oma hõbedaga taotud vöö pealt, keerasin kuuesaba üles ja hakkasin pükse alla laskma. Autojuht vaatas ehmunult ringi ja haaras mul käest kinni.

«Mis sa teed, kas sa oled hulluks läinud?»

«Kas sa siis raha ei tahagi?»

«Kas sa siis sellepärast pead terve ilma ees oma püksid maha laskma?»

«Rahatasku on ju pükste sisse õmmeldud,» seletasin ma talle ja jätkasin oma tegevust. Leidsin lõpuks kinniõmmeldud rahatasku üles, hakkasin ühe käega õmblust lahti harutama, teisega hoidsin pükse üleval. Sain just raha kätte ja tahtsin juhile nõutud summa ära anda, kui kuulsin mootorimürinat. Mootor aevastas ja laskis suitsu välja. Kui ma ootamatusest toibusin, tegi auto minu ümber ühe ringi ja pidurdas siis. Autojuht pistis oma irvitava näo kabiinist välja, vajutas mul papaaha üle silmade ja ütles naerdes:

«Aitab nüüd küll, tõmba püksid üles!» Mootor aevastas veel kord.

«Terviseks!» ütlesin ma talle. Juht viipas mulle kabiinist käega ja mingi ime läbi koos püsiv autologu kihutas minema. Püksid rebadel, seisin ma hämmastunult jaamaesisel platsil.

Nagu ma kassapidaja käest kuulsin, oli Tbilisisse kergem sõita kui sinna piletit osta, ja ma läksin kohe perroonile. Tunni aja pärast sõitis rong esimesele teele. Inimesetelaine litsus mu vastu vagunitreppi, mul jäi hing kinni, tahtsin karjuma hakata, kuid vagunisaatja paljas jalg surus mu suu kinni. Ajasin pea kuklasse nagu kana, kellel nokast kinni hoitakse, tagant poolt aga surus keegi põlv mulle kuklasse ja nii ma rabelesin tulemusteta. Sain

aru, et nii võib minu küpsustunnistus vett vedama minna, ja näpistasin vagunisaatjat puusast. Vagunisaatja ja teine röögatasid ühekorraga. Rahvas hakkas veel rohkem sagima.

«Mine, noh!»

«Tädi, võta oma jalg mu pea pealt ära!»

«Ära muretse, mul on jalad pestud!»

«Noh, pane siis teine ka.»

«Kuule, valgusta teda natuke!»

«Millega ma teda valgustan?»

«Laternaga! . . .»

«Lugupeetud reisijad, lubage läbi, mul on pilet!»

«Hoia peos, ära ära kaota!»

«Võtke varas kinni, ah sa sindrinahk!»

«Jäta kohver rahule, seal sees on ainult pirnid!»

«Miilits, tulista!»

«Ei tea, kuhu ma siin tulistan!»

«Puupea!»

«Tõuse, noh!» Siis andis keegi kaks korda kella, keegi vilistas ja keegi tõukas mu vagunisse. Rong nagu oleks minu pealetulekut oodanud, ta kõikus veidi ja hakkas aeglaselt liikuma. Rahvahulk platvormil hakkas vihaselt sumisema.

Vagunis jäi veidi vaiksemaks. Ma ronisin ülemisele riiulile, panin koti pea alla ja hakkasin lakke vahtima. Tubakasuits sõi silmi, vagun kõikus ja kägises. Rataste löögin meenutas mulle midagi kodust, väga lähedast, mis oli juba kaugele maha jäänud, nii kaugele, et seda enam meenutadagi ei saanud. Rattad jätkasid oma lõginat, silmad vajusid kinni. Ma lähen kuhugi kaugele . . . Ma ei saa silmi lahti hoida. Kui ma unine olen, siis ei ole minu jaoks maailmas midagi raskemat kui mu silmalaud. Ma vajun poolunne, olen vist veskis, tuhat veskikivi kolisevad korraga. Jahu oodates jään ma magama ja äkki hüüab vanaema:

«Zuriko-o-o!»

«Ma tulen!» vastan mina ja hakkan minema.

«Zuriko!» hüüab vanaema jälle, ta varjab ühe käega silmi, teise käe paneb puusa.

«Ma tulen, vanaema!» hüüan ma mööda uduga kaetud mäekülge üles joostes.

«Illarion, Illarion, Illarion!» kordavad rattad ja rong kihutab edasi.

«Tuu-ut! Kuhu sa lähed, Zuriko? Tuu-ut!» hõikab vedur.

«Illarion, Illarion . . .» kordavad rattad ja alustavad äkki, nagu oleks neil midagi meelde tulnud: «Iliko, Iliko, Iliko!» Ma avan silmad.

«Sild,» lausub keegi.

«Tehke aken lahti, ma lämbun!» nõuab keegi teine.

«Me peame kordamööda hingama hakkama, muidu siin Tbilisini õhku ei jätku,» räägib kolmas.

«Kelle kohver see on? Võtke ta siit ära, muidu ma viskan ta aknast välja,» ütles vihaselt reisija, kelle nägu oli nagu kirves. Ta lausa nõretas higist, kuid ei taibanud oma bašlõkki peast ära võtta.

«Kui sa ta aknast välja viskad, siis lähed ise järele. Neli tattnina ootavad seda kohvrit Tbilisis nagu draakonid,» ähvardas paks mees, kelle nägu oli tedretähnidest kirju nagu kalkunimuna.

«Mina ei tea, kes teda seal ootavad, aga minu konnasilmad ei ole laenatud. Kui sa kohvrit ära ei võta, siis ma viskan ta aknast välja,» kordas Kirves vihaselt.

Ehmunud Kalkunimuna võttis kohvri kätte ja vaatas üles.

«Mis su nimi on, poiss?» küsis ta äkki minult.

«Zuriko!»

«Kebi alla, mis sa laiutad seal nagu mõni vürst Bagration-Muhranski. See on kohvrite koht.»

«Kas mina olen siis halvem kui teie kohver?»

«Oled jah. Selles kohvris on 3000 rubla eest tavaari, ei tea, mis sinu peakolus on.»

«Miks te mind solvate, onu?»

«Mõtleks vaid! Noh, palun vabandust. Aga roni nüüd kähku alla, ma panen kohvri ära, või muidu saad naha peale. Noh, tee eluga!»

«Ei roni, mul on endal ka kodus kohver, aga ega ma teda kaasa ei vea, kohvri koht on kodus voodi all.»

«Kuidas sa julged minuga niimoodi rääkida. Mul on endal kodus sinuvanune poeg,» karjus Kalkunimuna.

«Kui sinu poeg koha pealt ära aetaks, kas sul oleks siis hea meel?» küsis Kirves.

«Las siis kohver olla pealegi sinu konnasilmade peal, mul ükskõik,» vastas Kalkunimuna ja istus.

«Poiss, tule alla, muidu ma näitan sulle uut ja vana,» tükkis nüüd Kirves mulle kallale.

«Ei tule!» vastasin mina ja mõtisklesin edasi.

«Vagunisaatja!» karjus Kalkunimuna.

Vagunisaatja pistis vagunisse kõigepealt laterna ja seejärel oma pea. Ta käskis meil piletid valmis panna, mõigas siis ise oma totra nõudmise peale ja käskis meil raha välja otsida.

Meie kupees korjas vagunisaatja 1000 rubla, sealhulgas olid ka minu 100 rubla. Kahte meest, kellel piletid olid, vaatas ta pilkavalt — kui teil raha ei ole, mis te siis sõidate. Vagunisaatja väljus.

Kõik vaikisid ja mõtlesid millestki, igaüks omaette. Mina vajusin jälle poolunne. Nägin und ja pidasin oma unenägu tõelisuseks. Nägin täiesti ilmsi kaevu Illarioni õuel ja väravast sissetulevat Ilikod. Ilikol on maisikott seljas, ta paneb selle puu alla maha, istub vilusse ja hakkab endale plotskit keerama.

«Iliko, anna tubakat!» Iliko ei tee minust väljagi, vaatab hoopis mujale.

«Onu Iliko, anna mulle tubakat. See olen ju mina, kas sa siis ei tunne mind ära? Mis sinuga juhtunud on, kas sa mind enam ei armasta?» Iliko tõuseb püsti ja hajub uttu. Ma karjun: «Iliko!» ja jooksen talle mööda udust mäenõlva järele.

«Zuriko, Zuriko!» hüüab keegi.

«Kes sa oled?»

«Illarion, Illarion, Illarion!» kordavad rattad ja äkki hüüab vanaema:

«Tuu-ut! Zuriko, kuhu sa lähed?» Ma võpatasin nagu unest nõelatud ja vaatasin alla. Kõik tukkusid, pead rinnale vajunud. Piilusin aknast välja. Väljas sadas paduvihma. Norgu vajunud puud ajasid üksteist taga, nad jooksid, nagu otsiksid kuiva kohta. Heitsin uuesti selili, järsku langes mulle suur veetilk näole ja siis tuli juba terve oja. Mul oli vihmaveetoru alla pandud veekaust tunne. Tõmbasin pea kõrvale ja vesi voolas riiulile. Tegin talle sõrmega tee ja oja nirises alla kellelegi otse lagipähe.

«Mis sul viga on, sigudik!» käratas allolija mulle peale, tõmbas käega üle pealae ja nuusutas kahtlustavalt oma märga peopesa.

«Vihma sajab,» vastasin ma ja vaatasin aknast välja. Ka mujal hakati liigutama. Kupee virgus.

«See lisavagun on alati üks igavene logu!»

«Noh, kui terve Guuria tahab korraga Tbilisisse sõita kust need vagunid siis välja võetakse?!»

«Parandagu enne katus ära ja haakigu siis rong külge,» pahandas Kalkunimuna.

«Poiss, kas sa seal midagi teha ei saa?» hüüdis mulle Kirves.

«Kas ma pean katusele ronima ja augu kinni lööma?» urisesin ma vastu.

«Kuule, sa hoia oma suud koomale. Pane mõni asi alla!»

Tõusin istukile ja panin oma käe augu ette. Vesi voolas peopesalt varrukasse ja sealt edasi mu särgipõue. Tegin teise käega rihma lahti, et ta saaks edasi minna. Varsti olid mu mõlemad saapad poolest saadik vett täis. Loobusin asjatust ettevõttest ja lasksin oja tema vanasse sängi.

«Midagi ei tule välja,» teatasin Kirvele ja hakkasin alla ronima.

«Mille eest me peame raha maksma?» nurises üks piletiga reisija.

«Mis sul viga, sina sõidad ju ilma rahata,» vastas ilma piletita reisija.

Kui ma alla hüppasin, siis purskusid mu saabastest veejoad.

«Võta saapad jalast ära, muidu külmetad ennast veel ära,» soovitas Kirves. «Oota, las ma tõmban.»

«Oh ärge tehke endale tüli,» keeldusin mina, toetasin küünarnukid naridele, tõstsin enda kätele ja mu jalad tulid saabastest välja, nii et saapad mitte ei liikunudki põrandal.

«Miks sa endale suuremaid saapaid teha ei lasknud?» pilkas Kalkunimuna. Terve vagun hakkas naerma. Ma istusin Kirve kõrvale.

«Korista vähemalt nüüdki oma kohver ära, muidu ma viskan ta tõesti aknast välja,» hakkas Kirves jälle torisema. Sõna lausumata upitas Kalkunimuna kohvri ülemisele riiulile minu koha peale. Jälle vaikisid kõik.

Keegi aevastas häbelikult.

«Terviseks!» soovis kogu kupee.

Siis aevastas veel keegi ja järgneva poole tunni jooksul polnud kuulda muud kui aevastamist ja tervise soovimist.

«Nii ei lähe,» arvas lõpuks Kirves, «enne kui me veel kopsupõletikku ei ole saanud, peaks sooja tegema.»

«Tuleb välja, et sul on mõistust ülearugi,» kiitis Kalkunimuna ja võttis kusagilt viinapudeli välja.

«Mul on vaadike veini ülemise riiuli peal, võtame alla,» pakkus blond noormees, kes seni nii vaikselt oli istunud, et keegi teda märganud ei olnud.

«Ei, joome parem viina,» hõõrus Kirves rõõmsalt käsi.

«See oma vaadil punn lahti, muidu lööb veel pealt ära ja ujutab meid kõiki üle,» hoiatas noormeest üks piletiga reisija, kellel oli puhas ülikond seljas. Noormees täitis vaikides käsu.

Reisijad hakkasid söögikraami välja otsima, keegi pani ühtlasi veel ühe pudeli ja Kirves lisas neile veel kaks lõiku juurde, ühtlasi võttis Kirves ka tamada kohused enda peale.

«Seltsimehed, mitte keegi teist ei ole minu seltsimees olnud, kuid rong teeb inimesed sõpradeks. Kes me oleme, kust me tuleme?»

«Mina tulen komandeeringust,» vastas üks piletiga reisija.

«Täiesti võimalik, või võtame ükskõik kelle,» ta osutas käega Kalkunimunale. «Kes teab, kust põrgust ta on ennast siia ajanud . . .»

«Keda sa siin sõimad!» hüppas Kalkunimuna püsti.

«Oota, sa lase mul rääkida, mis sa hüppad, ega ma sind ei karda. Mida ma nüüd rääkisingi? Ah jah! Kas te mind tunnete? Kas mina teid tunnen? Ei tunne. Ja meil ei olnud üksteisega pistmistki. Aga rong ühendab inimesi, paneb nad üksteist armastama. Rongi terviseks!» lõpetas Kirves, tühjendas klaasi ja vaatas meid niisuguse näoga, nagu oleks see olnud parim toost, mida me üldse kuulnud oline.

«Rongi terviseks!»

«Elagu rong!»

«Tõesti imelik . . . Elagu rong!» sõnas puhta ülikonnaga reisija, kellel oli pilet, ja andis klaasi minule üle.

«Mina, seltsimehed, sõidan rongiga esimest korda,» alustasin ma.

«Sa oled õnnelik inimene,» leidis Kalkunimuna.

«Enne ärasõitu hoiatasid Iliko ja Illarion mind, et rongis on koos igat sorti kaabakaid ja kõrilõikajaid. Kasvagu mul kõrvad pealaele, kui see vale ei ole. Mis teie nimi on, onu?» küsisin ma Kirvelt.

«Ambako!»

«Ahah. Kui ma Ambakod esimest korda nägin, siis ma mõtlesin, et kes ta pagan küll olla võiks, et kust niisugune ennast välja on ajanud.»

«Mis teie nimi on?» küsisin ma Kalkunimunalt.

«Minu nimi on Antipho, aga nüüd aitab lõhverdamisest, joo ja pea suu kinni.»

«Enne ma arvasin, et Antipho on peast põrunud.»

«Aga nüüd?!»

«Nüüd tegi rong meid sõpradeks.» Ma tõstsin klaasi ja jõin.

Algas teine ring. Ambako tahtis püsti tõusta, kuid lõi oma pea vastu nari ära ja oli sunnitud siiski istudes rääkima.

«See oli siis, kui elu alles tekkis maa peale. Jumal õpetas ahvid kätega tööd tegema ja rääkima. Esimene sõna, mis nad ütlesid, oli «tere». Hiljem nad ajasid läbi metsa tee, ehitasid maja ja rongi, meie istusime rongi ja esimene sõna, mis me üksteisele ütlesime, oli «tere» . . .»

«Ma ei öelnud kellelegi «tere»!»

«Kuidas kedagi kasvatatud on!»

«Joogem selle sooja ja südamliku sõna terviseks,» lõpetas Ambako.

«See on hea toost. Mis on «tere», et see sõna inimesele nii palju tähendab. Mul on sõber, me õppisime koos ülikoolis . . .»

«Kui küsida tohib, kust külast te pärit olete?»

«Nigoithist!»

«Kena küla. Kuidas seal tänavu viljad on?»

«Tänan küsimast, pole viga. Nojah, mul oli seltsimees . . .»

«. . . ja ta ei öelnud sulle «tere». Seda lugu me juba teame. Sa ju näed, et meil on ainult üks klaas, hakka juba ükskord jooma.»

Nüüd oli klaas minu käes. Vaatasin heldinult seda vana tuttavat vedelikku, mis täidab sind meeldiva soojuse ja armastusega, ja tahtsin kõigile neile võhivõõrastele inimestele pikalt ja laialt vanaemast, Ilikost, Illarionist ja Merist jutustada, tahtsin laulda ja hõisata. Kuid millegipärast hakkas mul häbi, ma häbenesin nii, nagu häbeneb külapoiss oma katkisi pükse ja saabastest väljavahtivaid varbaid. Mul oli häbi ja ma olin enda peale selle pärast tige.

«Teie terviseks . . .» sain ma vaid öelda, silmad valgusid vett täis.

«Nonoh, ära nuta noormees! Mitu kraadi seal on?» lohutas Kirves.

«Kaheksakümmend,» vastas Kalkunimuna.

«Kakskümmend, mitte rohkem,» vaidlesin mina. «Ega ma sellepärast ei nutnud, mul läks midagi silma.»

«Seltsimehed,» alustas Kirves uut toosti. «Äsja ma ütlesin, et jumal on meid loonud, kuid see pole tõsi, suurem osa meist on vanemate läbi ilmale tulnud. Kui meie vanemaid ei oleks olnud, siis ei oleks vagunisaatja täna nii palju raha saanud, siis me siin seda viina ei jooks, siis me ei saaks vanemate terviseks juua.»

«Ma ei mõista neid inimesi, kes purjus peaga oma vanemaid meelde ei tuleta.»

«Kui mina purjus olen, siis ma ei mäleta mitte midagi,» ütles blond noormees.

«Hea, et sa sedagi mäletad.»

Pärast seda toosti upitasime blondi noormehe ülemisele riiulile ja panime ta tema enda vaadi kõrvale pikali.

«Pöörake ta nägu seina poole, ta luksub nii kahtlaselt,» hoiatas Kirves, kuid oli juba hilja. Blond noormees purskas nagu vulkaan, ja enne kui keegi toibuda jõudis, nägi vagun välja nagu peale viletsat remonti. Kirve bašlõkk olid värvunud punaseks. Reisija, kellel olid olnud puhtad riided, ja Kalkunimuna ei suutnud teineteiselt pilku pöörata. Ainult mina olin mingi ime läbi pääsenud, seisin keset vagunit, puhas kui ingel, ja naersin nagu hullumeelne.

«Ah sa tõbras niisugune,» röögatas äkki Kirves ja virutas oma bašlõki aknast välja.

«Tõmmake see siga jalgupidi alla!» kiljus Kalkunimuna.

«Kujutage ette, mida ma pean nüüd tegema. Oleks see ülikond veel minu oma olnud,» kaebas piletiga reisija ja püüdis taskurätikuga oma särki puhastada.

«Siduge tal suu käterätiga kinni,» soovitas keegi.

«Pöörake ta nägu seina poole, muidu ta oksendab oma sisikonna meile pähe,» urises Kirves.

Veidi toibunud, näost kriitvalge noormees ei teadnud, kuhu häbi pärast silmi peita.

«Mis siin juhtunud on, kas vaat lõi punni eest ära?» küsis ta peenikese häälega.

«Keda sa haneks pead, hädavares. Kas sul on seal va- dis rosolje või,» kähistas Kirves ähvardavalt. Suu- vaevaga õnnestus meil teda rahustada. Poole tunni pära- istusid kõik reisijad oma endistel kohtadel. Kord oli jalu- seatud, toostid jätkusid.

Pärast neljandat toosti ronis Kalkunimuna üles om- kohvri juurde, teised jäid magama, igaüks oma koha- Meie Kirvega olime veel ärkvel.

«Hoia oma nägu natuke eemale, ära sa mind poolel- löö!» palusin ma Kirvest ja valasin viina.

«Kas sa, piimahabe, oled ise tamadaks hakanud või- ähvardas Kirves ja küünitas ennast minu poole, kuid t- ei suutnud püsti tõusta ja lõi käega. «Käi põrgu. Üt- mis sa tahad.»

«Ma tahaksin sulle ennast tutvustada, onu Ambako.»

«Kes sa siis oled?»

«Ma olen Zuriko Vašalomidze.»

«Nimel pole viga ja viina võtma oled sa ka kõv- Kelle poeg sa oled?»

«Ma olen vanaema, Illarioni ja Iliko poeg.»

«Ja kelle veel?» ajas Kirves silmad pärani.

«Rohkem mitte kellegi. Ma olen kolme inimese poe- Nüüd ma tahan laulda.»

«Kas sa sellepärast sõidadki Tbilisisse? Laula siinsam- ja hüppa rongi pealt maha, enne kui hilja ei ole.»

«Ei, Tbilisisse ma sõidan õppima. Mul on küpsustunni- tus. Kas sinul on küpsustunnistus? Ei ole. Kas sa üld- tead, mis asi on küpsustunnistus? Õppimise tervisek- ma ulatasin talle klaasi.

«Sa oled tore poiss, sa kuula mind! Mis sa irvitad lol- näoga. Kas kuuled või?»

«Kuulen küll!»

«Minu nimi on Ambako Gordeladze, ma lähen ka Tbi- lisisse õppima. Sa ütled, et mul on hilja õppida. Ei, ä- ütle midagi, ma lähen Tbilisisse pirne müüma. Kas sa tea- kes ma olen? Ei tea! Kui Nikolai troonilt kukutati Kuule, ära sa pingi pealt maha kuku. Kui Nikolai kuku- tati, siis ma olin nii vana kui sina praegu. Ma arvasin et ta istus trooni peal ja et tal võeti jalgadest kinni ja tir- alla. Ma arvasin seda sellepärast, et... Kas sa tea- mispärast?»

«Sellepärast, et sa olid loll!»

«Sa ise oled loll. Harimata olin, vaat sellepärast. Ega

ma pärast seda ka midagi juurde õppinud ei ole. Kui seda ei oleks olnud, kas sa tead, kelleks ma siis oleksin saanud? Õppimise terviseks!» ta tühjendas klaasi.

«Terviseks, onu Illarion!»

«Minu nimi on Ambako!»

«Sinu nimi on Iliko!»

«Ambako!»

«Ma ütlen, et Iliko. Aga kuidas sul äkki kaks silma pea on?»

«Poiss, tee kõrvad lahti, minu nimi on Ambako. Ja sina ära seleta nii palju.»

«Tule siia, Illarion ma tahan sind suudelda,» ma võtsin tal kaelast kinni.

«Pagan sinuga, las ma olen siis pealegi Illarion. Kui sa kainemaks saad, siis hüüa mind Ambakoks.»

«Kas sa ei taha mind suudelda?»

«Miks mitte, sa oled tore poiss.» Ta pühkis kuuekäisega huuled puhtaks ja andis mulle laksuva musu.

Ma toetasin pea Ambako õlale ja sulgesin silmad.

«Kas sa mäletad, Illarion, kuidas me Murada maha lasime?»

«Mäletan küll, miks ma siis ei mäleta? . . .»

«Kas sa mäletad, mis sa siis ütlesid?»

«Mida ma siis ütlesin?»

«Et ära nuta, poja, kas mäletad?»

«Jajah, mäletan küll!»

«Pärast sa hakkasid veel nutma.»

«Nutma? Ah jaa, poja, hakkasin nutma jah.»

«Kas sul Iliko tubakas on veel meeles?»

«Miks ta ei ole, hea tubakas oli . . .»

«Ei, see, mis oli pipraga segatud.»

«Ah õigus jah.»

«Sa tead ju küll, et ma armastan sind ja Ilikod väga.»

«Miks ma siis ei tea. Meie armastame sind ka. Jää nüüd magama, poja . . .»

«Vanaema magab praegu . . . Ei, ta ei maga . . . Ta mõtleb minu peale.»

«Noh muidugi, kelle peale ta siis veel peab mõt- lema . . .»

Rong kihutab edasi. Vagunid kõiguvad, kogu maailm kõigub . . . Ega see rong ümber ei lähe? . . . Kuid mis on sinul karta, ma ju magan Illarioni rinnal. Ta paitab

oma kareda käega mu niisket otsaesist . . . Rong kihutab edasi ja vilistab.

«Tuu-ut! Zuriko, kuhu sa lähed?»

«Ma tulen, vanaema,» hüüan mina ja jooksen üle mööda uduga kaetud mäekülge.

«Jää magama, poja . . .» rahustab mind keegi.

MIS ON MAJA

Ma olen juba majandusteaduskonna üliõpilane. Endiselt on mul ühed püksid ja ka üks võlgnevus poliitökonoomias. Kui ma esimesel kursusel olin, siis võttis minu stipendiumi vastu perenaine ja ta heitis mulle kogu aeg ette, et ma viitele ei õpi. Nüüd võeti perenaiselt stipendium võlgnevuse tõttu ära ja me õpime poliitökonoomiat koos.

«Millal sa eksamile lähed?» pärib ta minult igal hommikul.

«Mis sa norid mu kallal, ega sa mu vanaema ei ole.»

«Ptüi, et te mõlemad maa alla vajuksite. Maksa üür ära või ma tõstan su välja. Majavalitseja käis alles täna siin ja ütles, et kui sul on korteris sissekirjutamata inimene, siis tuleb seda niisutada.»

«Eks sa kallanud talle siis vett kaela.»

«Ära mängi lolli. Istu ja õpi. Kui sa kahe päeva jooksul eksamit ära ei tee ja stipendiumi saama ei hakka, siis on lõpp naljal.»

«Kahe päevaga ma lõpetan aspirantuuri ära. Nagunii vajub see toapugerik varsti kaela.»

«Nagu sa ise oled, nii on ka tuba. Et sa oma nina raamatust ei tõsta, muidu ma viskan sulle kuuma vett kaela.»

«Ole inimene ja too mulle üks klaas kuuma teed.»

«Kirstu ma sulle toon!»

«Pane suhkrut ka sisse!» hüüdsin ma perenaisele järele ja vaatasin kurvalt konspektidele.

Minu perenaine elab Varazis-Hevi tänava lõpus väikeses kahe aknaga majakeses. Tädi Marta ei ole just ilus ja tema torisemist ei jõua keegi ära kuulata, kuid tal on kuldne süda. Tal on üks üüriline ja seegi olen ainult mina. Minu toa sisustus on järgmine: mina, diivan, tool,

Sophio ja kalasabaga naise pilt seinal. Sophiol on kirjud silmad, hommikul peseb ta minu taldriku puhtaks ja seab ennast aknalauale istuma. Päeva läbi vahib ta küljetivajunud väljakäigu kõrval kasvava mooruspuu okstel hüplevaid linde. Sophio on kaval, õhtul ei lähe ta voodisse enne, kui mina pole kohta ära soojendanud. Siis hüppab ta aknalaualt maha ja poeb teki alla. Ma armastan Sophiot väga, kuid võib-olla olen temaga lihtsalt harjunud. Ja küllap see ongi armastus. Tulle me teineteise pärast just ei hüppa ja seda me teame mõlemad väga hästi. Ei mina ega tädi Marta ei tea, kust Sophio tuli. Ta tuli nii vaikselt, et keegi tema tulekut õieti ei märganudki. Ukse lahti lükanud, ajas ta saba püsti, hõõrus ennast vastu diivanijalga ja vaatas mulle küsivalt otsa — et kas ta mulle meeldib. Mulle ta meeldis, sest ta sarnanes meie naabritüdrukuga. Ma kutsusin teda: «Sophio, Sophio.» Ta tõmbas selja küüru ja suundus lahtijäänud ukse poole.

«Sophio, kuhu sa lähed? Jää siia!» meelitasin mina, Sophio tuli tagasi. Sellest ajast oleme me kogu aeg koos.

Sophio saab aru, et mul on midagi südame peal ja ei lähe minust sammugi eemale. Ma loen kümnendat korda konspekti. Kaotanud lootuse, panen vihiku padja alla. Tädi Marta ütles mulle, et mul läheb halvasti sellepärast, et ma jumalasalgaja olen. Ma seletasin talle, et siis on jumal ise jumalasalgaja — kui ta mind karistada tahab, miks siis vaene tädi Marta peab stipendiumist ilma jääma. Tädi Marta ütles, et seda jumal mulle andeks ei anna. Ma vastasin, et ma aevastan selle peale. Tädi Marta käskis mul põlvili laskuda ja kohe andeks paluda, et jumal mul kõnevõimet ära ei võtaks.

Kostsin, et kõnevõimet mul niikuinii ei ole, lähen juba teist korda eksamile ja ei saa sõnagi suust. Tädi Marta sülitas kolm korda, lõi risti ette ja virutas minu toa ukse kinni.

Täna hommikul lähen eksamile. Täidan tädi Marta soovi, laskun diivanile põlvili, suunan pilgu lakke ja palun jumalalt kõigepealt:

«Issand, jumal, ära lase seda kõdunenud lage mulle pähe kukkuda.» Siis lähen üle palve ametlikule osale: «Meie isa, kes sa oled taevas, täna hommikul kell kümme on mul poliitökonoomia eksam. Kas sina saad aru, mis asi on kaup? . . . Mina ka ei saa. Issand Jumal, kui see

vähegi võimalik on, siis tee nii, et ma selle eksami kaelast ära saaksin. Kas ma pean ennast siis selle pärast üles pooma või? Mida ma ütlen Ilikole ja Illarionile, mis näoga ma vanaemale otsa vaatan. Ära nüüd Illarioni moodi ütle, et kui ma sinuvanune olin, siis olid mul kõik viied. See on vale, kõik vanad inimesed räägivad nii. Küllap mina hakkan oma lastele sedasama rääkima. Anna mulle andeks, et ma sind eile õhtul teotasin, ja lase mind poliitökonoomias läbi saada, sulle ei maksa see ju midagi. Sul on seal ju küll ja küll kolmesid igasuguste laiskvorstide jaoks. Viska mulle üks kolm, Issand, mis see sulle ikka maksab. Kas sa kuuled mind?»

«Kes sa oled?»

Veri tardus mu soontes, suu kuivas ära.

«Kes sa oled?» kordas tema . . .

«See olen mina, see olen mina, Zuriko.»

«Vašalomidze?»

«Jajah, Vašalomidze!»

«Kas sul häbi ei ole ilma sissekirjutamata elada?»

«Mis?»

«Roni diivani pealt maha ja lähme miilitsasse.» Mu veri hakkas jälle ringi käima, sülg tuli suhu, kael sai liikumisvõime tagasi.

«Aga kes sina oled?» küsisin ma ja vaatasin tagasi. Hambad irevil, seisis minu ees pikakasvuline majavalitseja Domenti, päevi näinud pleekinud portfell kaenla all.

«Onu Domenti!» Ma tegin talle grimassi.

«Mis onu ma sulle olen!» krimpsutas Domenti nina.

«Seltsimees Domenti!» parandasin oma vea.

«Mina sinu seltsimees ei ole!» parandas Domenti.

«Ole siis, kes tahad, ja jäta mind rahule, ma lähen eksamile!»

«Nonoh, ära sa häält tõsta. Pane riidesse ja hakkame minema!» käskis Domenti ja pani ühe käe taskusse.

«Võta käsi taskust välja, kui sa minuga räägid!»

«Kuidas sa julged, kutsikas!» sisistas Domenti ja pistis ka teise käe taskusse.

«Ma räägin sulle inimese moodi, täna ma ei saa tulla, mul on täna eksam. Homme tulen ise, omal vabal tahtel.»

«Omal vabal tahtel tuled sa nüüd kohe või ma tirin su sinna väevõimuga,» ähvardas Domenti ja ma sain aru, et ta ei teinud nalja. Ka Sophio mõistis, et ma olin väljapääsmatusse olukorda sattunud, ja hakkas kräunuma.

«Viska sellele kassinirule midagi, et ta vait jääks, muidu ma virutan ta aknast välja,» käsutas Domenti.

Sophio jäi ehmunult vait. Ma panin riidesse ja viie minuti pärast sammusime mööda Varazis-Hevi tänavat siia.

«Kas sa jumalat ei karda? Inimene läheb eksamile ja sina vead teda miilitsasse,» püüdsin ma Domenti südametunnistusele koputada.

«Kes ei karda jumalat?» vihastas Domenti.

«Sina!»

«Kui sina kardad, mis sa siis ilma sisse kirjutamata elad. Kui mulle kontroll kaela tuleb, siis olen ma omadega sees. Öeldakse, et Domentil on üürilised sisse kirjutamata, et Domenti ei vormista ära, et Domenti võtab . . . Aga kas sa oled mulle midagi andnud, kas ma olen sinu käest punast kopikat näinud?»

«Ei ole!»

«Nojah, see'p see asi ongi. Domenti on altkäemaksuvõtja, Domenti petab riiki, Domenti röövib ja varastab, aga kes seda tegelikult teeb?»

«Kes siis?»

«Kui palju sa üüri maksad?»

«950 rubla kuus!»

«Kust sa nii palju raha võtad?»

«Vanaema saadab.»

«Kust tema võtab?»

«Laenab Illarioni käest.»

«Aga kust Illarion saab?»

«Kui hea aasta on, siis müüb veini, kui vilets aasta, siis laenab Iliko käest.»

«Ja kes Ilikole annab?»

«Mis see sinu asi on? Kes sulle annab?»

«Mulle ei anna mitte keegi. Sellepärast ma sind miilitsasse viingi.»

«Hea küll, ja mis sa minust tahad?»

«Mis ma sust ikka tahan, viin su miilitsasse ja kannan ette . . . Mis elukutse sul on?»

«Praegu ei ole veel mingisugust.»

«Kannan ette, et, seltsimees miilitsaülem, ma annan teile üle sissekirjutamata kodaniku, kellel ei ole kindlat elukutset, ta on läbi kukkunud . . . Milles sa läbi kukkusid?»

«Poliitökonoomias.»

«Seda halvem, poliitiliselt ebateadlik ja usub jumalat ka veel. Sa ju palvetasid täna hommikul?»

«Jah.»

«Annan su üle ja . . . kas sa kinni oled istunud?»

«Ei ole.»

«Mis sa siis mängid oma noore eluga? Kahe päeva pärast ma kirjutan su sisse, nii et koer ka ei haugu,» andis Domenti mõista ja peatus Melikhišvili tänaval ühe keldri ees. «Saad aru?»

«Ei saa.»

«Millest sa siis aru saad, puupea, sa ei teagi veel, mis on sissekirjutamine ja mis on maja. Noh, mis sa vahid, lähme Rigoletto juurde sisse ja kinnitame keha!»

Tõtt öelda olin ma väga näljane, vaatasin Domentile tänulikult otsa, mu suu venis kõrvuni ja ma järgnesin talle keldrisse. Valisime nurgalaua. Domenti tõstis laudlina ääre üles, et ennast mitte ära määrida, lükkas taldriku, millel oli kärbsepaber, teise taldrikuga eemale, pani mütsi sülle, portfelli oma selja taha toolile, tõmbas käega üle oma kollase otsaesise ja küsis minult hoolitsevalt:

«Mida sa süüa tahad?»

«Ma võin kõike süüa.»

«Mida sa jood?»

«Sinu arvel kas või petrooleumi.»

Domenti muigas ja lõi rusikaga vastu lauda.

«Rigoletto!»

Leti tagant tuli välja lombakas einelauapidaja ja jäi meie ette ühel jalal seisma.

«Noh!»

«Rigoletto, saa tuttavaks, see on oma poiss, täna teeb tema välja, küll ta sindki meeles peab,» pilgutas Domenti silma.

Ma tõusin püsti, surusin tugevasti, nagu Tbilisis kombeks oli, Rigolettol kätt ja ütlesin oma nime.

«Tubli poiss, kohe näha.» Rigoletto vaatas mulle otsa sellise näoga, nagu oleksin ma kõige õnnetum inimene maa peal.

«Mida ma teile toon?» päris Rigoletto nüüd Domentilt.

«Kaks õlut, kaks juustu, kaks salatit, ära sa redist unusta, kaks leiba ja pudel viina. Ega sul kalamarja ei ole?» tegi Domenti nalja. Rigoletto irvitas rumala näoga. Veidi aja pärast oli laud kaetud.

Me valasime klaasid täis ja lõime kokku. Domenti tühjendas klaasi ja tegi nii võika näo, et ma kartsin, et mul läheb süda pahaks, ja ma pöörasin pea kõrvale. Siis jõime meie tutvuse terviseks. Kolmanda toosti ajal võttis Domenti sõna:

«Mina, Domenti Hatšapuridze, olen väike inimene. Napoleon oli ka väike, minu isa oli temast veel väiksem, kuid Napoleon tegi imet. Mina olen majavalitseja ja mul on pehme süda. Minust oleneb, kas inimene elab maja sees või tänaval. Kas sa oled tänaval elanud?»

«Ega ma mõni tänavapoiss ei ole,» solvusin mina.

«Mina võin su tänavale tõsta, sest sa oled sisse kirjutamata.»

«Ära võta kätte kirjuta sisse.»

«Mina võtan küll, aga kas sina annad?»

«Mis sa ütlesid?»

«Joo!» käskis Domenti ja täitis mu klaasi. Domenti jõi ära ja sulges silmad.

«Kas tead, mis on maja?»

«Mika ma ei tea?»

«Mis ta siis on?»

«Toad, millel on katus peal. Mis ta siis olema peab?»

Domenti itsitas, valas klaasi täis ja alustas:

«Maja, see on kõigepealt kodu ja perekond. Kas sul on perekonda?»

«Ei ole.»

«Sa oled kehv vend. Kui mina nii vana olin kui sina, siis mul oli juba teine naine. Nüüd on jälle esimene. Perekond ja maja on teineteisega lahutamatult seotud. Kui sul maja ei ole, siis sa naist koju tuua ei saa, ja kui sul naist ei ole, siis sa ka ei saa teda koju tuua. Kas sa tead, kuidas maja ehitatakse?»

«Teän küll!»

«Noh, kuidas teda siis ehitatakse?»

«Võetakse telliseid, laudu, lubjakive, katuselaaste . . .»

«Oh sa õnnetu, kust see inimene need tellised võttis, kui ta alles puu otsas elas . . .»

«Koopas,» parandasin mina.

«Mõned elasid puu otsas ja mõned koopas. Puu otsas istumine tüütas inimese ära ja ta tuli maha. Kui ta maha tuli, mis siis juhtus?»

«Käis ringi ja ronis puu otsa tagasi.»

«Ei, kui ta ringi käis, siis tal hakkas külm. Mis ta siis tegi?»

«Pani palitu selga.»

«Tobe, kus tal see palitu oli. Ta tegi tule üles ja istu tule äärde. Loodus on karm. Idast puhus tuul, inimene võttis kätte ja ehitas ida poole seina ette. Tuul puhus läänest, inimene ehitas ka lääne poole seina. Tuul puhus põhjast ja lõunast ja ta ehitas ka põhja ja lõuna poole seina ette. See oli sügisel, ilm läks külmemaks ja tuli hakka ära kustuma. Inimene tegi majale õlgedest katuse peale.»

«Ja edasi?»

«Edasi läks asi keerulisemaks. Suits tuli tuppa ja läks inimesele silma. Inimene hakkas mõtlema, ta oli ju ikka inimene ja meie, inimesed, erineme loomadest just selle poolest, et meil on mõistus ja et me oskame rääkida.»

«Sina küll palju ei erine. Sa oled Serapiona!» Ma haarasin pudeli kätte.

«Pane pudel käest, tola! Kuhu ma jäingi?»

«Et inimesel läks suits silma.»

«Ta pidi suitsu käes ära lämbuma, lõpuks ta lõi augu lakke ja suits läks välja. Õhtul ta tahtis teada saada, kuidas väljas ilm on, aga kuidas ta pidi seda teada saama?»

«Eks ta torganud käe välja.»

«Kustkohast?»

«Aknast.»

«Kus tal see aken oli. Siis ta alles tegi akna. Vaatas aknast välja, vihma ei sadanud ja ta tahtis välja minna, tal oli vaja minna . . . Rigoletto, kaks korda sa-sada!» lukksus Domenti ja jätkas: «Ta tegi ukse ja maja oligi valmis.»

«Minu vanaisa küll niimoodi maja ei ehitanud,» vaidlesin mina.

«Minu vanaisa ka ei ehitanud, ta elas teiste ehitatud majas. Siis see mees läks metsa ja tõi endale koera, pani koera õue peale ketti ja ütles talle, et ta valvaks. Ise läks ära ja tõi endale naise, ütles naisele, et naine kodus oleks, ja läks jälle ära. Ta tappis metsas loomi, tõi need koju, istusid naisega maha ja hakkasid sööma. Pärast neil tulid lapsed, lapselapsed ja nende lapsed ja tekkis küla, külast sai rajoon, siis tekkis linn ja linnast sai pealinn. Gruusia pealinn on Tbilisi. Kas sa näed, missuguse vaevaga ta on ehitatud. Kas sina oled selle heaks midagi liigutanud?»

«Ei ole.»

«Aga mis õigusega sa siin siis elad? Aga mulle sa meeldid, sa oled tore poiss. Mis su nimi on?»

«Zuriko!»

«Zuriko, Martaga ma räägin teinekord. Nüüd lepime ainuke kokku. 200 rubla, rohkem ma ei taha ja mitte üks penn. Mis su nimi on?»

«Zuriko!»

«Nojah, Zuriko!» Domenti pani ühe silma kinni ja ei saanudki seda enam lahti, pani siis ka teise silma kinni, ei saanud ka seda enam lahti ja jäi magama. Ma valasin järelejäänud viina teeklaasi ja kutsusin:

«Rigoletto!»

«Noh!» ilmus Rigoletto ja jäi mu ette seisma jälle ühel jalal.

«Joo!» ulatasin talle klaasi.

«Leti taga ma ei joo,» keeldus Rigoletto ja pani klaasi lauale tagasi. Et mitte maha kukkuda, võtsin ma ühe käega Rigolettol kaelast kinni ja küsisin:

«Kas sa tead, mis on poliitökonoomia?»

«Ma tean, mis on poliitika ja tean mis on ökonoomia,» vastas Rigoletto.

«Ütle mulle siis, mis on kaup.»

«Ilma arveta?»

«Arvega.»

«See, mis vitriinis on, see on kõik kaup, aga mul on laos ka kaupa,» rääkis Rigoletto.

«Õigus!» lõin ma talle õlale.

«Kas sa seda surnut näed?» osutasin Domentile.

«Magab,» Rigoletto ajas hambad irvi.

«See on Serapiona.»

«Ei ole, see on Domenti.»

«Ma ütlen sulle, et ta on Serapiona,» vaidlesin mina ja tühjendasin klaasi. Kelder hakkas aeglaselt kõikuma. Põrand muutus seinaks, meie Rigolettoga seisime nüüd seina juures ja ma imestasin, kuidas me alla ei libisenud. Kui sein taeks muutus, siis ma panin silmad kinni ja istusin. Kui ma silmad lahti tegin, oli kõik jälle omal kohal.

«Sina mind ei tunne. Mina olen Zuriko Vašalomidze. Kas sa tead, mis on poliitökonoomia?»

«Seda sa juba küsisid. Kas ma toon nüüd arve?»

«Too jah!»

Rigoletto tõi arvelaua ja hakkas kokku lööma:

«Kaks šašlõkki — 40 rubla, kaks leiba — 6 rubla, viin, juust, salatiga kokku — 300 rubla.»

«300 rubla on palju, takso jaoks aitab 50-st.»

«Mis?»

«Anna mulle 50 rubla, ega ma jala koju ei lähe.»

«Too raha lagedale, muidu . . .» Rigoletto võttis letilt arssinapikkuse noa.

«Kas sa tahad mind ära tappa?»

«Seni olen ma sinu vastu väga lahke olnud, aga nüüd too raha välja!»

«Kui sa minu juures kas või kopika raha leiad, siis ma teen sulle kaks liitrit välja,» pakkusin ma kiĥlvedu. Rigoletto kõrisõlm hakkas liikuma, ta haaras mul kraest kinni.

«Onu Domenti, seltsimees Domenti, tõuse üles! Tapetakse!» kisendasin mina. Domenti vaatas mulle mitte midagi nägeva pilguga otsa, lõi käega ja pani oma pea ühelt taldrikult teisele.

«Ma jätan sulle selle mehe pandiks,» pakkusin ma Rigolettole.

«Mis ma selle eesliga peale hakkan. Lao raha lagedale või sa veel kahetsed!»

«Lase mu käsi lahti,» palusin ma. Rigoletto lasi mu käe lahti. Tõmbasin Domenti selja tagant portfelli ja raputasin selle sisu lauale, seal polnud midagi. Pöörasin Domenti kuuetaskud pahupidi ja leidsin neli punast 30-rublast. Rigoletto võttis raha ja luges üle. «Siin on 120 rubla, otsi veel 180.»

Asusin püksitaskute kallale ja leidsin sealt 150 rubla. laiutasin käsi märgiks, et taskus rohkem ei ole.

«Veel 30,» ütles Rigoletto.

«Kas sa inimene ei ole, kas sul lapsi ei ole?» ajasin ma vastu.

«Ei ole,» lõikas Rigoletto.

«Kui ei ole, siis ma võtan need 30 rubla lastetusmaksuks.» Ma astusin ukse poole.

«Korista see eesel siit ära, muidu võib temaga midagi juhtuda,» ütles Rigoletto niisuguse häälega, et ma mõistsin, et Domentit ei tohtinud siia jätta. Ma vinnasin majavalitseja endale selga ja taarusin keldrist välja.

Sel ööl magasime mina, Domenti ja Sophio ühes voodis, me kõik olime sisse kirjutamata ja kellelgi meist ei olnud häbi.

KEDA MA NÄEN!

Ma elan juba kolmandat aastat Tbilisis. Külas hüütakse mind nüüd linnasuliks, Tbilisis aga maamatsiks. Tädi Marta jaoks olen ma üüriline, kes üüri ei maksa. Majavalitseja Domenti hüüab mind aferistiks, professorid gastrooriks, kuid vanaema, Illarioni ja Iliko jaoks olen ma ikka seesama Zuriko, ja kui ma ka kümme kõrgemat kooli ära lõpetaksin, jääksin ma nende jaoks ikka sänikaelaks, tšamokaks ja loodriks. Sophiol on ükskõik, kes ma olen, tema minu nime ega ametit küsima ei tule. Sophio soojendab end minu voodis, toidab ennast minu lõunasöögi ülejääkidega ja talle meeldib, kui teda kõrva tagant sügatakse.

Võlgnevused jälitavad mind ikka veel — nagu sünnimärkidest ei saa ma neist kunagi lahti ja minu stipendium läheb kusagil ülikooli raamatupidamises ja ootab, kuni ma ta välja võtan.

On jaanuar, ma istun tädi Marta toas, sest siin on soojem. Laual kahiseb suur vene samovar, me rüübime teed ja vestleme sõbralikult.

«Mul on sinu vanaemast kahju. Kui sa stipendiumi saaksid, siis tal oleks natukenegi kergem.»

«Mul on täna sünnipäev, tädi Marta, ära vähemalt täna näri mu kallal.»

«Võtaks sind pagan kõige su sünnipäevaga.»

«Tänan heade soovide eest, sedasama soovin teilegi,» tänan ma ja löön oma klaasi tädi Marta omaga kokku.

«Ei sa kaoksid,» siunab tädi Marta ja paneb oma suhkru minu klaasi.

Ilm on tuuline, sajab lund. Tbilisis on väga külmad talved. Siin on vähe lund, majade katuseidki ei kata ära, kuid külmetab kõvasti. Hea on istuda tädi Marta toas, peale teejoomist jutustab ta alati mõnda lugu kolmandas isikus, kuid ma tean, et ta räägib siis iseendast. Ta jutustab väga surbi lugusid. Mulle meeldivad kurvad lood, kuid pärast nende kuulamist ei saa ma enam ise jutustada. Tädi Martale meeldivad minu jutud. Ta rõkkab naerda ja ütleb mulle iga kord, kui ma peatun, «et sa kaoksid».

Kuna täna on minu sünnipäev, siis jutustan täna mina. Tuletan meelde lugu, kuidas me Illarioniga Iliko juures mureleid varastasime. Tädi Marta lõpetab teejoomise ja seab ennast kuulama.

«Ilikod sa ju tead?»

«Miks ma ei tea, sa oled mitu korda rääkinud. See on see ühe silmaga.»

«Sellesama Iliko õues kasvab üks murelipuu. See on väga kõrge puu ja sinna otsa ronida pole sugugi kerge. Selle mureli tüve külge on poogitud nelja sorti oksad ja ta kannab suve läbi. Veski tee läheb just selle mureli alt läbi. Päeval ei julge seal keegi peatuda, ka öösiti magab Iliko rõdul, soolaga laetud püss peatsis.

Ühel õhtul käisime Illarioniga veskil. Oli väga pikk järjekord. Kui me ükskord koju hakkasime minema, siis oli juba südaöö käes. Me jõudsime küla vahele, Illarion viskas jahukoti seljast ja istus maha.

«Puhkame jalgu, mul on võhm väljas.»

Ma veeretasin koti õlalt maha ja istusin Illarioni kõrvale. Tõmbasime ühe paberossi ära ja ma tõusin püsti.

«Istu maha, kuhu sa jooksed!» käskis Illarion.

«Mis ma ikka istun, kas sa tahad siin hommikuni vahtida?»

«Kas sa mureleid ei taha?» küsis Illarion äkki.

«Tahan küll, kus nad on?»

«Siinsamas, pea kohal,» Illarion vaatas Iliko murelipuu poole.

«Hull peast, kas tahad haavleid saada?»

«Ta viis eile püssi sepa juurde parandada.»

«Tõsi või?»

«Kas sa ootad, et mina pean puu otsa ronima ja sulle mureleid tooma?»

«Miks mitte.»

«Oh sa lontrus küll, kas mina, vana inimene, pean tõesti hakkama mööda puid ronima?»

«Pole sul häda midagi.»

«Pagan sinuga, läheme siis koos.» Leppisime kokku, et mina ronin üle aia, vaatan, kas õhk on puhas, siis ronin mureli otsa ja annan sealt Illarionile märku. Roomasin puu alla, vaatasin tükk aega ringi, kuskil polnud kippu ega kõppu kuulda. Haarasin kõvasti puu ümbert kinni — ja ei suutnud ennast enam lahti rebida. Ma olin puu küljes kinni nagu kärbes. Suure vaevaga kiskusin enda lahti ja vaatasin oma riiete peale. Oli pime ja ma ei näinud midagi, kuid ma tundsin, et ma haisesin nagu Iliko pool aastat puhastamata kanala. Vana ühe silmaga rebane oli seganud linnusõnnikut tavotiga ja puutüve selle seguga

[illegible] määrinud. Olin maruvihane ja haisesin jubedasti. Ma haudusin kättemaksuplaani Illarionile, kes mu siia meelitanud oli. Mul ei jäänud muud üle, kui haarasin jälle puutüve ümbert kinni ja ronisin vaevaliselt üles. Ilm oli lämmatav, hoidsin suure vaevaga läkastamist tagasi.

Viisistasin summutatult.

Illarioni vari ilmus tara kohale ja siis ta roomas puu alla. Ta tõmbas sügavalt õhku ninna ja küsis sosinal:

«Mis hais see on?»

«Ei ole midagi, roni aga üles,» sosistasin mina vastu.

Illarion ajas käed laiali, haaras puu ümbert kinni ja tardus ristilöödud Kristuse poosis. Mõne aja pärast ta sosistas:

«Mis see on?»

«See on soust murelite juurde, eks sa proovi, kuidas on,» sosistasin mina.

«Žuriko Vašalomidze, kui sa puu otsast alla tuled, siis ma tapan su ära nagu jõulusea.»

«See kõik on sinu süü!»

«Mis asi see minu süü on. Mina ütlesin ainult, et lähme mureleid sööma. Sõnnikut on mul endalgi kodus küll.»

«Lase mind nüüd alla.»

«Žuriko, kurivaim, kui sa endale head soovid, siis ära parem alla tule.»

«Ma hakkan nutma!»

«Nuta pealegi! Kuidas sa julgesid, koerapoeg! Kuidas ma nüüd koju lähen?»

«Kuidas mina pean minema.»

«Sinul ei ole vajagi minna, ma teen su täna öösel tagasi,» ähvardas Illarion ja hakkas puu otsa ronima. Kuid-ta käed läksid lahti ja ta hakkas oksele. Ma hüppasid puu otsast alla ja toetasin ta pead.

«Käi minema, ära haise siin!» sõimas Illarion ja tõukas mu käe ära.

Selle sõimlemise ja oksendamisega olime me unustanud igasuguse ettevaatuse. Iliko rõdult kostis mingit müra, siis kukkus midagi maha, miski veeres trepist alla ja keegi kisendas nagu hullumeelne:

«Pea kinni, ärge lahti laske, mine sina ülevalt, sina lähed alt, ülejäänud tulevad minuga!»

Meie Illarioniga tormasime tara taha ja hüppasime tee peale. Kostis pauk.

«See ühe silmaga kurat laseb meid maha,» oigas Illarion ja haaras oma jahukoti selga.

«Ära karda, kuni ta teist korda laeb, oleme juba kaugel.»

«Tal on kaheraudne,» ütles Illarion.

«Kust sa tead?»

«Ma andsin talle oma püssi.»

«Sa õnnetu!»

«Võta oma kott, tolapea!»

Haarasin jahukoti selga ja tahtsin jooksu pista. Siis kostis teine pauk. Illarion pillas koti maha, tõmbus küüru, haaras ühe käega mul turjast, teise käega oma istmikust ja hakkas nii kõvasti kisendama, et Iliko aknaklaasid klirisesid. Katsin peoga Illarioni suu. Illarion siples, väänles ja rabeles sellises metsikus tantsus, mille taolist ma vesiialgi näinud polnud. Ma jätsin oma jahukoti ja vinnasin Illarioni endale selga...» Tädi Martal jooksid pisarad ojana mööda põski alla, ta rõkkas naerda ja veeretas ennast tooli pealt diivanile, vehkides mulle kätega, et ma järele jätaksin. Kuid mind peatada ei olnud sugugi nii lihtne.

«Kallis Zuriko, ära jäta mind maha, ära jäta mind ilma rahva naeruks siia surema,» anus Illarion ja kiristas valu pärast hambaid. «Iliko Tšigogidze, kui ma su kätte saan, kas sa tead, mis ma siis teen?... Oh, ma arvan, et ma suren, Zuriko!...»

«Kas see oli kivisool?» küsisin mina.

«Sa irvitad? Kui ma ellu jään, siis ma lasen teil mõlemal hinge välja, sinul ja Ükssilmal. Kas see üle ei läheb ega sa ei tea? Oh, ma suren, põletab hirmsasti.»

«Niikaua kui ta ära ei sula, ei lähe midagi üle.»

«Millal ta ükskord sulab?» oigas Illarion.

Ma olin juba väsinud ja panin ta kõhuli rohu peale, võtsin tal siis püksid jalast ja vaatasin ta haava. Haavatud koht veritses veidi, oli sinine ja paistes.

«Oi-oi-oi! Kas ma jään veel ellu?»

«Asi pole sugugi nii hull,» rahustasin ma teda.

«Ajab lausa tuld välja, puhu peale, ehk siis läheb kergemaks!»

«Kas sa põrunud oled, oleks veel, et haav oleks kusagil mujal.»

«Kallis Zuriko, puhu nüüd ometi, küll mina sind siis ka meeles pean. Ma palun sind meie sõpruse nimel. Puhu, sa kuradi koerapoeg!» anus Illarion.

Mis mul ikka üle jäi, istusin maha ja hakkasin puhuma. Puhusin niimoodi tund aega. Illarion näägutas ja soigus, mina aga puhusin nagu sepalõõts.

«Valetad, kurivaim,» kiunus tädi Marta ja pühkis seelikusabaga pisaraid.

«Surgu mu ema ära, kui siin ükski sõna vale on.»

«Ja siis, ja mis siis sai?»

«Ma vedasin Illarioni kuidagimoodi koju. Panin ta kõhuli diivanile ja asetasin märja käterätiku haavale, siis jooksin koju, tõin vanaema kohale ja me jäime kahekesi ägava, sõimava ja sülitava Illarioni juurde valvama.

«Pidi see siis nüüd, kibedal tööajal minuga juhtuma?» küsis Illarion vanaemalt ja näris hammastega patja.

«Kas see põrguline siis ei teadnud, et see sina olid?»

«Kui ta teadnud oleks, siis ta oleks mulle kuuli pähe saatnud,» oigas Illarion.

«See oleks sulle ära kulunud ka. Mine nüüd, Zuriko, võta riidest lahti ja heida voodisse, mis sa siin haised. Ma lähen pesen teie mõlema riided puhtaks. Hea on, kui nad hommikuks ära kuivavad, kui ei, siis peate homme voodis veetlema,» ütles vanaema.

Vanaema riputas Illarioni riided kuivama tema oma rõdule, minu omad aga meie hoovi peale. Koitis juba, kui me magama saime.

Hommikul, kui valgeks läks, lonkis Iliko Illarioni värava juurde. Ma nägin seda oma aknast. Ilikol oli kaks jahukotti seljas, Illarioni värava juures viskas ta suurema maha, leiss tõi meie õue peale ja hakkas siis Illarioni hüüdma.

«Illarion, Illarion, auu! Kas oled kurdiks jäänud või?» Illarion vaikis.

«Zuriko, Zuriko, Koerapapa!» karjus Iliko nüüd meie väravas.

«Mis sa tahad, Ükssilm, mis sa ajad last hommikul vara üles,» küsis vanaema Ilikolt magusa häälega.

Iliko kartis vanaema nagu püssikuuli ja tasandas kohe häält.

«Ei midagi, kallis Olga, ma tahtsin ainult küsida, et ei tea, kas Illarion on kodus või ei ole.»

«Kas Zuriko tema valvaja on, mine ja küsi ise!»

«Tule välja, Illarion Pikknina. Ma hoian seda murelipuud nagu oma silmatera, sa vana tõhk, mida sa sealt tahtsid? Kas sul häbi ei ole? Näri nüüd hammastega patja, kas teist korda tulla ei taha, ehk oli soola liiga vähe, tule.

saad veel. Ah sa lontrus küll! Tule nüüd välja, ma tahan sinuga rääkida!»

«Mis sul viga on, Iliko, mis jutlust sa siin pead?»

«Ta kurivaim ronis eile öösel minu murelipuu otsa ja tahtis ennast täis õgida. Ma teda siis kostitasin ja seda teist ka, kes temaga kaasas oli.»

«Kes see teine oli?»

«Seda ma ei tea,» põikles Iliko kõrvale.

«Kust sa siis tead, võib-olla see ei olnud Illârion ka.»

«Või ta muidu toas istuks ja minu sõimu kuulaks, ise vait nagu sukk. Ja miks ta kodinad siin väljas ripuvad, pesu ta ju eile ei pesnud, ja teisi riideid tal minu teada ka ei ole. Aele nüüd voodis ja soiu. Tule, korista oma jahu ära, enne kui ma veel ümber pole mõelnud!» karjus Iliko ja hakkas kodu poole astuma. Meie maja juures ta peatus ja hüüdis:

«Zuriko, varganägu, kas sa kuuled?»

«Mis sa Zurikost tahad?» küsis vanaema ja võttis kepi kätte.

«Ei midagi, kulla Olga, ei midagi. Ütle talle ainult, et ta ennast toast välja ajaks, ta püksiräbalad on ehk juba kuivad, ja las ta viib oma jahukoti ära.»

Ma ei suutnud enam vait olla, jooksin laginal naerdes toast välja. Naeris ka vanaema, naeris ka Iliko. Ei naernud vaid Illarion — tema lamas kõhuli voodis ja näris hammastega patja . . .»

Jutt sai otsa. Tädi Marta tõusis püsti, suudles mind otsaette, valas mulle teed, läks siis kapi juurde, võttis sealt välja pähklikeedise purgi, kõhkles veidi, veeretas siis taldrikule kaks pähklit ja valas mahla peale.

«Kasva, pojake, oma vanaemale rõõmuks. Jumal õnnistagu sind, vanaema, Ilikod ja Illarioni.»

«Selle ma jätan hommikuks, tädi Marta,» võtsin ma alustassi keedisega oma kätte.

«Söö aga kohe ära, hommikuks jääb see,» lubas tädi Marta ja lükkas keedisepurgi minu poole.

*

Täna juhtus ime; kui ma tuppa läksin, siis oli Sophio juba voodis. Ta oli mind vist kaua oodanud, kuid ma olin istunud tädi Marta juures kella kaheni ja öö läbi ta minu pärast ka üleval ei tahtnud olla. Kui ma Sophio kõrvale voodisse heitsin, tegi ta ühe silma pooleldi lahti, kontrollides ilmselt, et kas see ikka tõesti mina olen. Kui ta veendus, et see mina olin, siis pani ta silma kinni ja tegi, nagu ta magaks. Ma lebasin tükk aega voodis selili, käed pea all. Lõpuks ei pidanud ma vastu ja küsisin:

«Kas sa magad?»

Sophio ei vastanud midagi, avas vaid jälle ühe silma, vaatas mulle otsa, pani silma kinni ja ketras nurru edasi.

«Sophio,» palusin ma, «tee vähemalt häältki, mis sa turritad. Ma olin tädi Marta juures, kellegi teise juures ei ole ma ju käinud . . .» Sophio tahtis vist midagi öelda, kuid Sophio ei olnud Murada. Tema ei saanud aru minu jutust ja mina ei saanud aru tema omast, me mõistsime ainult teineteise silmade kõnet.

«Sophio,» jätkasin mina, «täna on minu sünnipäev, kas sa tead, kui vanaks ma sain?»

Sophio ei teadnud ja ei tundnud selle vastu ka vähematki huvi. Vaatasin siis talle otsa ja ta mõistis, et mul oli millegi üle hea meel, ta pööras oma koonu minu poole ja ütles mulle midagi. Ma ei saanud aru, mida ta ütles, ja sõgasin tal kõrvatagust.

Sophiole see meeldis ja ta tõmbas silmad pilukile. Ma tahtsin sel ööl kangesti kellelegi heameelt teha ja olin nüüd rahul. Surusin Sophio vastu rinda ja me jäime kahekesi magusalt magama. Mina nägin unes Illiarioni, Ilikod ja vanaema ja Sophio nägi arvatavasti hiiri.

Koitis juba. Keegi hüüdis õues: «Peremees!» Mina selle maja peremees ei olnud ja ma ei teinud väljagi.

«Peremees!» hüüti valjemini. Tädi Marta toas oli kuulda müra, tuhvlites jalgade tatsumist mööda põrandat, uks tehti lahti ja tädi Marta päris:

«Kes seal on?»

«Kas Zuriko Vašalomidze elab siin?»

«Kes?»

«Zuriko Koerapapa.»

Issand jumal, püha Maria, tädi Marta, Sophio, kas te teate, mis on ime? Kas te teate, kuidas süda võib rõõmust hüppama hakata? Ei, teie ei tea. Ja see mees, kes Zuriko Vašalomidzet küsib, ka ei tea. Võib-olla on külast telegramm tulnud? Ei, see ei ole telegramm, kuid milles on siis asi? Pane midagi selga, Zuriko, ära ennast ära külmeta, ei tohi niimoodi paljalt voodist välja hüpata, on ju jaanuar, ära tee ust lahti. Ei, ei, tee uks lahti, jookse paljalt välja, karju, hõiska, naera ja nuta, Zuriko! Õuel seisab, nina sinine peas, paun õlal, lumise bašlõkiga Illarion.

Illarionil oli minu sünnipäev meeles. Illarion võis surra, kuid Zuriko sünnipäeva ta ära ei unustanud. Illarionil ei olnud ilmas kedagi kallimat kui Zuriko. Illarion tõi oma Zurikole sünnipäevaks villased sokid, viina, veini, kuivatatud puuvilja ja raha, mille ta siidiusside eest preemiaks oli saanud. Mis sellest, et osa asju oli saatnud vanaema ja osa Iliko, kohale tõi nad ikkagi Illarion. Illarion tõi ka vanaema kirja. Mida siis vanaema kirjutab Zurikole:

«Pojake, sa oled nüüd õpetatud mees, Tbilisis on sinu nimi kõigile teada. Ülikoolist saadeti kooli kiri, et kelle te siia saatnud olete, mida meie silmad küll nägema peavad, milleni me oleme elanud. Pojake, mina teadsin, et kogu ilm sind ükskord tundma õpib. Sa said nüüd kahekümne-aastaseks ja sinu vanaemal ei ole enam midagi tahta. Tuleval aastal tuleb sulle naine võtta. Varsti ma suren ära ja sa paned mu käed rinna peale kokku, viid mu surnuaiale ja et ma su silmas ühtegi pisarat ei näeks. Laulu ja naeruga pead sa mind saatma, pojake. Mina olen oma aja juba ära elanud. Nüüd me saadame sulle Illarioniga natuke külakosti. Sa katsu teda kuidagimoodi aidata, kaebab teine koledat silmavalu. Ainuke lootus on nüüd veel sinu peal. Näita teda mõnele professorile, las nad võtavad midagi ette. Iliko lehmal oli kaks vasikat. Arkhipho Drantšiani suri ära, pühapäeval on matused. Lombakas Matrona pani oma tukkmusta tütre mehele. Sind tervitavad Meri ja kõik teised. Suudlen sind, pojake!

Sinu vanaema Olga.»

Terve päeva loeb Zuriko seda kirja, loeb teisel päeval, loeb kolmandalgi veel.

Tal on külm, tal on häbi, ta tahaks nutta. Zuriko jätab kõik — Tbilisi, ülikooli ja diplomi, Zuriko korjab asjad kokku, ostab pileti ja sõidab vanaema ja Meri juurde. Ta läheb Meri juurde ja küsib talt:

«Kas sul on külm?»

«On küll!» vastab Meri. Zuriko võtab kuue seljast ja paneb Merile ümber.

«Minul ei ole külm,» ütleb ta, olgugi, et tal on külm. Ta võtab siis Meril ümbert kinni ja nad kõnnivad koiduni mööda puhast, ühegi jäljeta lund.

TEINE ÜHESILMALINE

Illarion on juba terve kuu minu juures elanud. Talle ei meeldi ei minu tuba ega minu raamatukogu.

Balzac «Šagräännahk», Romain Rolland «Colas Breugnon», Prosper Mérimée «Matteo Falcone», Hugo «Pariisi Jumalaema kirik», Džavahhišvili «Kvatši Kvatšantiradze», Dickens «David Copperfield», Galaktion Tabidze «Valitud luuletused», Umar Hajjam «Nelikvärsid», Gamsahhurdia «Kuu röövimine», «Suure meistri käsi», Ilia, Akaki, Važa, Kazbegi, Tšonkhadze,» laob ta raamatuid virna, vaatab siis üle prillide mulle imestunult otsa ja küsib:

«Sa õnnetu, kas sul Egnate Ninošvilit[1] ei olegi?»

«Ega nood Egnatest halvemad ole,» püüan ma teda lohutada.

«Kes? Nood! Noh, kelle sa siit Egnate kõrvale paned?» Igaühe võib panna.»

«Noh, kelle? Poolte nimesid ma pole kuulnudki.»

«Loe läbi, küll sa siis näed,» soovitan mina. Illarion raputab pead, vaatab mulle pilkavalt otsa ja lehitseb tasku tahtmist raamatuid.

Päeval käime Illarioniga linnas ringi, käime sees peaaegu kõikides poodides. Illarion jääb tükiks ajaks valmisriiete osakonda ja vahib igatsevalt karvase voodriga pikast nahkmantlit. Siis käime ära rauakaupluses, Illarion uurib hoolega igat riiulile asetatud viili, haamrit, saagi ja lukku. Küsib siis:

«Kas teil viinamarjaväätide pritsimise aparaati ei ole?» ja läheb vastust ootamata uksest välja. Kõige kauem viibib Illarion jahitarvete kaupluses.

«Kas teil püssirohtu on?» küsib ta rinnuli letile nõjatudes müüjalt sosinal.

«Ei ole!» vastab müüja lühidalt.

«Kuule?»

«Ei ole!»

«Ehalat?»

«Mis kurat see on?»

«Mütikud, sa tainapea!» tõstab Illarion häält.

---

[1] Egnate Ninošvili — gruusia kirjanik, pärit Guuriast Illarioni kodukohast.

«Õpi enne rääkima, kui sa küsima tuled!» karjub müüja.

«Mis sa lõugad nagu siga aia vahel!»

«Kes on siga?» küsib müüja sosinal ja vaatab ringi.

«Eesel, kas sina tuled mind õpetama?»

«Vii see tõbras siit minema, muidu ma lasen ta maha!»

Asi läheb tõsiseks ja ma hakkan Illarioni ukse poole tirima.

«Kerjus, millega sa lased, kuuli sul ei ole ja püssirohtu ka ei ole,» kisendab Illarion tänavalt.

Kui meil on plaanis kusagile kaugemale minna, siis sõidame trammi või trollibussiga. Piletid ostab alati Illarion, mina olen üliõpilane ja mul on endalgi muresid küllalt. Algul oli Illarionil hea meel, kui konduktor, selle asemel et piletit anda, talle silma tegi ja tal sõrmega üle peopesa tõmbas. Ta arvas, et ta konduktorile meeldis. Aga kui ka meeskonduktor samuti toimis, ei kannatanud Illarion välja ja hüüdis üle terve vaguni:

«Mis sa plõksutad oma silma, anna aga piletid siia, muidu ma löön su laiaks.»

Õhtuti käime Illarioniga kinos, oleme käinud ka tsirkuses ja loomaaias. Ma tahan Illarioni millegagi üllatada, kuid Illarioni on raske imestama panna. Ta imestab Tbilisis vaid kolme asja üle: millal ma õpin, miks on klouni tsirkuses rohelised juuksed ja kuidas saavad inimesed Tbilisis läbi ilma veinita «Isabella», porrulauguta ja kuuma mtšadita. Kui me õhtul kinno ei lähe, siis istume tädi Marta toas vene samovari juures. Illarion jutustab lugusid, meie rüübime teed ja naerame. Tädi Marta meeldib Illarionile. Ka Illarion meeldib tädi Martale. Illarionil olevat ehtne gruusia nina, räägib ta mulle.

Öösiti magame Illarioniga minu voodis. Enne magama jäämist Illarion loeb raamatut või jutustab mulle läbiloetut või pärib minult Tbilisi elu kohta või peab mulle moraalijutlusi. Mõnikord teeb ta seda kõike korraga. Sophio lamab meie vahel, kuulab tähelepanelikult ja lööb nurru. Illarion ei kannata Sophiot esimesest päevast peale. Ka Sophio ei tunne Illarioni vastu erilist sümpaatiat. Kui ta nägi Illarioni minu voodisse ronimas, siis hakkas ta teda vihkama, ajas saba püsti, tõmbas selja küüru ja turtsus. Illarion haarab igal võimalikul juhul Sophiol turjast kinni, teeb akna lahti ja virutab, enne kui ma toibudagi jõuan, Sophio välja lumehange. Ma tegin

Illarionile selgeks, et Sophio on meie perekonna täieõiguslik liige. Püüdsin ka Sophiole võimalust mööda selgeks teha, et Illarion on minu sõber, ja mõlemad taltusid veidi, kuid aeg-ajalt lõi nende vastastikune vihavaen siiski lõkkele.

«Viska see kirbukong välja, muidu ma löön ta vastu seina lõhki.»

«Las ta olla pealegi, ega ta sulle midagi ei tee.»

«Mis ta ei tee, ma ei julge ennast voodis liigutadagi, kogu aeg on hirm, et ma talle peale heidan ja et ta mulle näkku kargab.»

«Ära siis liiguta.»

«Kas ma pean siis kogu aeg nagu süte peal olema. Pane ta kusagile mujale.»

«Kuhu ma ta panen?»

«Viska diivani alla.»

«Seal on külm.»

«Nojah, eks siis pean vist mina diivani alla ronima ja tema las põõnab voodis.»

«Eks sa roni,» vastasin ma ükskõikselt. Illarion ei lausunud sõnagi, võttis kahe sõrmega Sophiol turjast kinni, tõstis ta üles, laskis tal tükk aega rabelda ja kräunuda ja viskas ta siis mütsatades põrandale. Sophio puges diivani alla ja ootas seal kannatlikult, millal Illarion norskama hakkab, et siis jälle oma seaduslik koht hõivata. Kuid Illarion ei jää magama. Illarion on haige, ta vasak silm valutab hirmsasti. Silmavalu ja armastus minu vastu toidki ta Tbilisisse. Illarion ei ole argpüks, kuid ta pelgab süsti. Seniajani ei ole ta julgenud arsti juurde minna.

Täna valutab Illarioni silm väljakannatamatult. Kui ta ei kardaks tädi Marta seina ümber ajada, siis roniks ta mööda seina üles. Mina käin toas ringi trampiva Illarioni kannul ega oska teda millegagi aidata. Hommikuks andis valu natuke tagasi. Me panime kiiresti riidesse, võtsime pudeli viina ja ühe hatšapuri[1] kostiks kaasa ja läksime arsti juurde. See oli tädi Marta jutu järgi väga kuulus, tsaamaaegsest osavõtnud arst, tädi Martal oli ta odraiva ühesainsa kuu jooksul terveks ravinud ja tal endal oli ka ainult üks silm.

Olime hämmastunud, kui me arsti maja juures pikka järjekorda ei näinud.

[1] Hatšapuri — juustutäidisega saiake.

«Kõik on läbi,» oigas Illarion. «Paistab, et tal ei ole täna vastuvõtupäeva.»

«Ma lähen ja lasen ta ette põlvili maha ja palun, et ta su vastu võtaks,» lohutasin ma Illarioni, endal pisarad silmis. Koputasin, koridoris nihutati tooli, keegi sosistas midagi, toauks löödi kinni, kostis veel mingi müra ja uks tehti lahti.

«Proua,» alustasin mina, «ma tean, et lugupeetud professoril ei ole täna vastuvõtupäev, kuid see meęs on minu onu ja . . .»

«Oi, mis te räägite, ma arvasin, et te olete inkassaatorid,» katkestas naine mu jutu, ronis toolile, võttis kitlitaskust traaditüki, pistis selle voolumõõtja vahele ja astus tooli pealt maha.

«Mis teil vaja on?»

«Arst peab meid vastu võtma, enne me siit ära ei lähe.» Ma valmistusin kuulama vastuväiteid.

«Oo, ta võtab teid silmapilk vastu, mida te räägite, kes teid meie juurde juhatas? Astuge sisse, palun, ärge kartke, astuge sisse! Mamonti!» hüüdis naine kellelegi kõrvaltuppa. «Tule siia, patsiendid tulid.» Naine haaras meil kätest kinni ja tiris meid koridori, pani ukse meie järel lukku, pistis võtme taskusse ja tormas Mamontit hüüdes kõrvaltuppa. Toast jooksis välja pikk, ajamata habemega, triibulises pidžaamas mees, kellel oli üks silm punane ja teine roheline. See oli tädi Marta kuulus arst Mamonti Tsveradze.

«Astuge sisse,» ütles ta range häälega. Me astusime tuppa. Toas olid laud, voodi ja kaks tooli.

«Haige istugu siia ja saatja istugu sinna,» osutas arst toolile ja voodile. Ta ise istus kirjutuslaua taha, kinnitas endale läikiva taldriku otsaette ja võttis pliiatsi kätte. Meie istusime näidatud kohtadele.

«Mille üle te kaebate?» küsis arst Illarionilt.

«Silma üle,» Illarion osutas oma valutavale silmale.

«Arusaadav. Mis tal viga on?»

«Kukerisu tuli kallale. Ma jään pimedaks, kas sa siis ei näe?»

«Kuidas sa ennast kodus ravisid?»

«Algul kallasin teed silma, ja pärast kallasin piima.»

«Miks sa suhkrut ei pannud?»

«Pilkad või?»

«Mis ma sust ikka pilkan. Kas sa veini jood?»

«Joon küll!»

«Veini ei ole hea juua.»

«Ma joon head veini,» rahustas teda Illarion.

«Kas sa suitsetad?»

«Suitsetan küll.»

«Anna mulle siis üks suits!» küsis arst.

«Anna talle üks suits!» käskis Illarion mind.

Ma võtsin paberossikarbi välja ja pakkusin arstile suitsu.

Arst võttis karbist kaks paberossi, pani ühe suhu ja teise kõrva taha, öeldes, et teine jääb pärastlõunaks.

«Palun, võtke veel,» sundisin mina.

«Hea küll, siis ma suitsetan pärast lõunat kaks tükki.» Arst võttis veel ühe paberossi ja pani selle endale teise kõrva taha. Hea, et tal ainult kaks kõrva oli, muidu oleksime meie Illarioniga päris ilma suitsuta jäänud.

Tõmmanud paberossi lõpuni, läks arst Illarioni juurde, kergitas tal silmalaugu ja küsis:

«Kas valutab?»

«Või veel!»

«Kas sa närviline ka oled?»

«Ma olen hull, kui sa teada tahad, ja kui sa midagi ette ei võta, siis ma ronin mööda seina üles,» vastas Illarion.

«Ma tean seda silmavalu küll, kui mul endal silm valutas, siis ma tahtsin ennast üles puua.»

«Mis sul siis viga oli?» tundis Illarion arstile kaasa ja andis mulle silmadega märku, et ma külakosti välja laoksin. Ma täitsin käsu.

«Mis see on?» hüüatas arst.

«Sul on siin külmavõitu, kui võtaksime ühe klaasikese, siis saaks sooja.»

«Ainult ühe,» jäi arst nõusse, võttis pudeli oma kätte, nuusutas pudelikorki ja pilgutas meile rahulolevalt silma.

«Kuuskümmend kraadi,» ütles Illarion, raputas kirjutuslaual olevast savivaasist pliiatsid välja, valas vaasi viina ja pakkus arstile:

«Teie terviseks!» arst kallas vaasi sisu endale kurku, ajas suu pärani, pööras pilgu lakke, tegi «puhh» ja hammustas hatšapurit peale. Järg jõudis minu ja Illarioni kätte. Ka meie tühjendasime topsi ja tegime kordamööda «puhh». Arst viis jutu jälle oma silmale:

«Kui mul silm valutas, siis ma tahtsin ennast üles puua. Mis su nimi on?»

«Too talle kauss, ta hakkab oksele,» ütles Illarion.

«Mis temaga lahti on?» küsis Babale ja haaras käega põsest.

«Praegu ei ole veel midagi lahti,» vastasin mina.

«Mamonti, Mamonti,» halas naine.

«Mis pagana nimi see niisugune on, parem oleks võinud Serapiona panna, mis sa arvad, Zuriko?»

Mu suu venis kõrvuni. Mamonti tuba kord pimenes, kord valgenes, hakkas kõikuma ja peatus siis jälle.

«Mis te talle teinud olete?» tormas Babale, kelle pea oli kanasulgi täis, Illarionile kallale.

«Mine eemale, kas mina selles süüdi olen, et ta ennast täis kaanis, oleks ta, kurivaim, mind enne läbigi vaadanud,» kirus Illarion ja võttis pudeli.

«Pole viga, Illarion, ma vaatan su ise läbi,» laususin mina ja taarusin laua juurde, võtsin kepi ja hakkasin seinal rippuvale tabelile osutades Illarioni küsitlema:

«Mis täht see on, kulla Illarion?»

«Missugune, kallis Zuriko?» küsis Illarion.

«Vaat see!»

«Missugune, ütle siis, koerapoeg!»

«S,» ütlesin mina.

«Es,» kordas Illarion.

«Tubli, Illarion, sa näed suurepäraselt. Aga mis täht see on?»

«Missugune see siis on?»

«See, mis on nagu teistpidi pööratud «d»?»

«See peaks vist «b» olema.»

«Tule, ma suudlen sind nina peale,» kutsusin ma Illarioni enda juurde ja me kaelustasime teineteist.

«Välja!» kriiskas Babale ja krabas meil mõlemal turjast kinni.

«Küll me läheme ka, aga mis sellest mehest saab, ripub tooli peal nagu nuustik,» irvitas Illarion ja tõmbas peoga Mamontil üle pea.

«Kasige välja,» nuuksus Babale ja hakkas silmadega mõnda raskemat eset otsima.

Illarion hakkas laulma, andes mulle märku, et ma esimest häält kaasa laulaksin, võttis mul kaela ümbert kinni ja me tuikusime Mamonti Tsveradze korterist välja.

Sel ööl valutas Illarioni silm väljakannatamatult. Illarion ise palus mul kiirabi välja kutsuda ja kesköö1 viis

kiirabiauto Illarioni minema. Enne ärasõitu Illarion naeratas mulle ja julgustas mind:

«Mis sa lased kõrvad lonti nagu Serapiona, ära karda, minuga ei juhtu mitte midagi. Kassinirul algavad nüüd pühad, nüüd ta saab minu koha peal aeleda.» Mina seisin, nina norgus, õue peal ja vaatasin märgade silmadega vägisi naeratavale Illarionile otsa. Illarioni haigest silmast voolavad pisarad valgusid üle meelekoha hallidesse juustesse.

Viieteistkümne päeva pärast kirjutati ühe silmaga jäänud Illarion haiglast välja. Ta tuli sõnagi lausumata uksest sisse ja istus, ka mina ei küsinud midagi. Nii möödus terve nädal. Ma käisin loengutel, istusin esimeses reas, noogutasin nõusoleku märgiks viisakalt iga õppejõu lause peale ja tormasin peale loengute lõppu nagu meeletu koju.

Ühel päeval, kui ma loengult koju tulin, oli toauks lahti. Ma vaatasin toas ringi, seal polnud kedagi, vaatasin siis aknast välja ja üllatusin tõsiselt. Oli päikesepaisteline päev. Illarion oli tooli õue viinud ja istus mooruspuu all, Sophio süles. Ta tõmbas suitsu ja vaatas üles, helesinisesse taevasse. Ma istusin akna juurde ja hakkasin teda jälgima. Illarion silitas Sophiot ja pomises midagi. Jäin tähelepanelikult kuulama.

«Ma räägin sinuga, hiirekuningas. Mida ma oma ühe silmaga nüüd peale hakkan? Ühe silmaga inimene on niisama hea kui ühe käega inimene. Kas sa tead seda? Kui inimene silmanägemise kaotab, siis on terve maailm tema jaoks pime — pimedus ja muud mitte midagi. Kui sa kaotad ühe silma, siis sa kaotad poole päikest ja poole kuud, ei hommikune koit ega päevavalgus ole enam needsamad. Ma pidin laskma selle silma välja lõigata, sest muidu oleks teine silm ka haigeks jäänud. Saad aru? Tühjagi sa saad, Murada oli lihtsalt geenius. Sina oled rumal, mis sa kräunud? Solvusid? Võib-olla sa saadki aru, aga mis mul sellest kasu on, nõu anda sa mulle ikka ei oska. Kuidas ma lähen nüüd koju tagasi? Ma ju sõimasin Ilikod kogu aeg ühe silmaga põrguliseks, mis näoga ma talle nüüd otsa vaatan? Paar kuud ma võin ju veel siin vahtida, kuni ma silmaga ära harjun, aga siis pean ikka koju tagasi minema. Ega Iliko nii loll ei ole, et ta päris silma ja klaasist silma vahel vahet ei tee. Mis sina arvad? Või viin Ilikole ka ühe klaasist silma. Pangu see

endale pähe, siis ei ole enam tema ühesilmaline ega ka mina. Kas sa arvad, et ta sellega nõus on? Kas sa arvad, et tal on hea meel, kui ta minu õnnetusest kuuleb? Seda sa küll ära arva, sa ei tunne veel Ilikod. Küll ma tean, kuidas ta ehmatab, kui ta minu õnnetusest kuuleb. Me oleme temaga nagu üks liha ja veri. Mine nüüd maha, sinul on kaks silma peas, sina sellest niikuinii aru ei saa.»

Illarion jäi vait, silitas Sophiot ja pani ta siis ettevaatlikult sülest maha. Sophio tuli akna poole. Illarion vaatas talle järele ja ma nägin, et ta nuttis. Ka minul tulid pisarad silma, kuid Illarion õnneks ei näinud seda.

TERE, ILLARION

Peale operatsiooni ei saanud Illarion enam Tbilisis rahu. Lähenes märts. Kodus ootasid Illarioni lõhkirebitud harjaga kukk, vana, murtud sarvega lehm ja mäeveerul päikese käes soojenev, elu magusat auru levitav maa.

Ma ei saanud lasta Illarioni üksinda ära sõita, ta oli veel nõrk ja peale selle kartis ta nagu surma kohtumist Ilikoga. Mangusin dekaanilt välja kaks vaba päeva ja me sõitsime koos.

Koitis. Me sammusime mööda mäeveeru üles. Öö läbi haukunud koerad olid väsinud ja urisesid nüüd laisalt läbi une. Puud olid kaetud helerohelise läbipaistva looriga. Kui üleval mõni lind end liigutas, siis langes meile pähe külm veetilk. Laskusime mäest alla.

«Vaata, Koerapapa, vanaema on juba üleval,» näitas Illarion meie maja korstna poole, kust tõusid üles valged suitsutombud, mis olid nagu vatist. Ma pistsin ülepeakaela jooksu.

«Vanaema! Vanaema-a-a!!!»

Majauks avanes ja lävele ilmus küürus seljaga vanaema.

«Vanaema!» Vanaema vaatas käega päikest varjates minu poole, jooksis siis välja, pühkis põidla ja nimetissõrmega huuled puhtaks ja ajas käed laiali.

«Zuriko, pojake!»

«Ma tulen, vanaema, ma tulen!»

Me kaelustasime teineteist. Ma tõstsin vanaema kätele ja panin ta jälle muru peale maha.

«Kas sind lasti ometi ka tulema? Mida sa seal teed, pojake? Jäta juba ükskord see õppimine järele. Mu silmad hakkavad juba tuhmiks jääma, kes mind vaest siin avitab.»

«Kuidas sa elad, vanaema?»

«Pojake, kas sa lõpetasid nüüd õppimise ära?»

«Ma alles alustan, vanaema.»

«Oh sa Issand küll! Mis jaoks siis sina kõikide eest õppima pead? Sa palu oma õpetajaid, et nad sulle natuke kergendust annaksid. Ütle, et vanaema on vana ja jõuetu, ehk nad lasevad sind siis kuidagimoodi varem lahti. Ma ootan sind nii, et hing seest väljas.»

«Jajah, vanaema, küll ma ütlen,» lohutan ma nutvat vanaema.

Illarion seisab minu selja taga, vangutab pead ja ootab, millal ma vanaema lahti lasen, et ta saaks inimese moodi tere öelda.

«Tere, Olga!» hüüdis ta lõpuks.

«Anna andeks, Illarion, näe, selle väänkaela pärast läks mul pea päris segamini. Kuidas su silmaga lood on, Illarion?»

«Mul ei olegi enam silma.»

«Ui jesseke, mida sa nüüd räägid, näita oma nägu. Kes siis sellega nalja teeb, mis sul siis see on, kui ta silm ei ole?»

«See on niisamasugune silm nagu täistopitud kullil, mis Ilikol seina peal ripub.»

«Mis sa räägid, kas klaasist või?»

«Klaasist jah.»

«Ui jesseke, aga ära muretse midagi, Illarion, küll me sind aitame. Astu nüüd sisse, astuge aga sisse, niikuinii olete te näljased,» askeldas vanaema ja viis meid tuppa.

Pärast lõunat läksime Illarioni juurde ja jäime südamete värisedes Iliko tulekut ootama. Kuid Ilikod polnud kusagil näha. Õhtu poole hakkasime tõsiselt närvitsema, meie kannatus oli juba katkenud ja siis ilmus õuele Iliko.

«Vaata nüüd seda ühe silmaga põrgulist,» ütles Illarion kähiseva häälega ja jõi kannust vett. Ma jooksin uksest välja:

«Tere, onu Iliko!»

«Tere, professor!» Iliko tuli rõdule, kaelustas mind,

lükkas mu siis endast eemale, astus sammu tagasi, uuris mind tükk aega ja kaelustas uuesti.

«Noh, kuidas sul siis linnas läheb ka? Nüüd sa oled vist juba igast professorist targem? Vuntsid?» imestas Iliko, võttis mul vuntsist kinni ja tõmbas.

«Kas päris vuntsid?»

«Päris jah!»

«Ah, mis sa ajad!»

«On jah päris!»

«Kuidas küll niisugusele võllaroale vuntsid kasvavad? Kus Illarion on? Illarion Ševardnadze, tule välja, ma tahan sinuga rääkida!»

«No tule sisse, kui sa kord juba ennast siia ajasid,» pobises Illarion. Iliko astus tuppa ja jäi Illarioni ette seisma. Illarion tõusis püsti ja pidas hinge kinni.

«Tere, Illarion!»

«Tere, Iliko!» Iliko ajas käed laiali ja embas Illarioni. Nad kaelustasid teineteist tükk aega. Lõpuks istusime madala laua äärde. Illarion tõi lauale lobio, marineeritud porrulauku ja veinikannu.

Tükk aega vaikisime. Iliko tõmbas plotskit, mina kõõritasin Illarioni poole, Illarion võpatas iga kord, kui Iliko suu lahti tegi. Lõpuks katkestas Iliko vaikuse:

«Rääkige siis linnauudiseid. Kuidas hinnad on? Kas sa voblat tõid?» pöördus ta äkki minu poole.

«Läks meelest ära!»

«Mis sul siis veel meeles on, sänikael?»

«Millega ta seal tegeleb, Illarion, kas õpib ka midagi?» küsis Iliko nüüd Illarionilt.

«Mina tema käes küll raamatuid ei näinud.»

«Ju ta siis õpib peast. Mitmes aasta sul nüüd juba on, Koerapapa?»

«Kas sa millestki muust ei oska rääkida?» läks mul kops üle maksa.

«Millest ma siis rääkima pean? Õppima sa ju linna läksid. Kui sa pakikandja oleksid, siis ma räägiksin pakkide tassimisest.»

«Olen jah pakikandja.»

Iliko kõõritas minu poole, valas klaasid täis, heitis pilgu Illarionile ja tõstis klaasi.»

«Teie saabumise terviseks. Olete ikka tõhud küll, inimene tuleb suure rõõmuga teid vaatama ja linnauudiseid kuulama ja teie olete nagu hundid aia taga. Kas teil häbi

ei ole. Ma tean juba ammugi, et see Pikknina sõpradest lugu ei pea, aga mis sina siis põrnitsed, sindrinahk?» küsis Iliko minult.

Mul hakkas häbi, istusin Iliko kõrvale ja suudlesin teda põsele.

«Anna andeks, Iliko, ma olen väsinud, ära pane pahaks.»

«Mul on hea meel teid näha. Ega ma siia Illarion Pikknina veiniäädikat jooma ei tulnud.»

«Küll ma tean, mida sa siia tegema tulid,» tõmbas Illarion kulmu kortsu.

«Noh, mida siis?»

«Sa ühe silmaga saatan, nüüd ma olen sul peos. Noh, salva nüüd, aja hambad irvi, ma ei jookse kusagile.»

«See õnnetu on lolliks läinud, päris põrunud teine. Mis sa talle sisse söötsid, poiss? Oli kuldne inimene, kui Tbilisisse läks, ja nüüd on arust lage,» tungis Iliko mulle kallale. Meie Illarioniga jõllitasime arusaamatuses teineteisele otsa. Kas Iliko tõesti ei saa aru, et Illarionil on teine silm klaasist? Kas ta tõesti ei märka? Ja ei märkagi, ja ei saagi aru, otsustasime me lõpuks. Meie tuju tõusis korrapealt. Illarion täitis klaasid ja hakkas tamadaks.

«Meie saabumise ja meie jällenägemise terviseks, kallis Iliko!»

«Vaat niimoodi jah,» rõõmustas Iliko. «Ma olen vaene ühe silmaga vanamehekänd, ainult teie mul oletegi, rohkem ei ole mul kedagi.» Iliko hakkas laulma.

«Kallis Iliko, et sinu õnnetused minu peale tuleksid, sa ju tead, kuidas ma sind armastan,» embas Illarion Ilikod.

«Tean, tean, sa hoiad mind nagu oma silmatera.» Silma meenutamisel muutus Illarion valvsaks, kuid Iliko istus nagu ilmsüütu talleke.

«Zuriko Sänikaela terviseks!»

«Illarion Pikknina terviseks!»

«Kui laual näen juustukera, siis silma pilgutan ma,» ümises Iliko.

Illarion ajas jälle kõrvad kikki, kuid Iliko istus ilmsüütu näoga laua ääres ega vaadanud Illarioni poolegi ja jõrises edasi:

«Mida näevad minu silmad . . .»

Illarion veendus nüüd lõplikult, et Iliko ei tea midagi,

ta muutus nii julgeks, et hüüdis Ilikod õhtu otsa ühe silmaga põrguliseks ja Iliko ei solvunud ega midagi. Ilikol oli laulutuju peal ja ta lõi jälle laulu lahti.

Hilja öösel hakkasime koju minema. Iliko võttis mul kaelast kinni ja me vajusime uksest välja. Illarion saatis meid väravani. Värava taga Iliko peatus.

«Illarion,» hüüdis ta trepil seisvat Illarioni.

«Mis sa tahad, ühesilmaline?»

«Ära sa unusta ööseks silma peast võtmast.»

«Mis?» möirgas Illarion.

«Eks sa pilguta mulle nüüd silma.»

«Iliko Tšigogidze!» karjus Illarion.

«Mis sa lõugad? Sul on isegi vedanud, sa oled ju suur jahimees, nüüd sul pole vajagi teist silma kinni pigistada. Käi aga ringi ja lase koeri maha, vaata, et sa ühelegi krantsile hinge sisse ei jäta.»

«Iliko Tšigogidze, nüüd sa küll ei pääse,» röökis Illarion ja tormas värava poole.

«Ära puutu mind, Illarion Ševardnadze, ma löön su klaasist silma puruks,» hoiatas Iliko mõistuse kaotanud Illarioni.

Illarion istus vaikides trepile. Iliko seisis veidi aega tee peal, avas siis värava ja läks tagasi. Ta istus Illarioni kõrvale, võttis tubakakoti välja ja pakkus Illarionile. Too ei vaadanud tema poole.

«Võta,» sundis Iliko. Illarion võttis ja nad keerasid endale plotskid ette.

«Mu süda pidi valust lõhki minema, kui ma su õnnetusest kuulda sain, löödagu mul ka teine silm välja, kui ma tõtt ei räägi. Kas kuuled? Me oleme sinuga ju kokku kasvanud. Kui sinul silm välja lõigatakse, siis tunnen seda ka mina. Ma tegin nalja, arvasin, et sa ei solvu. Sina ju kutsusid mind ka ühe silmaga põrguliseks. Kutuzovil oli ka üks silm, aga ta nägi oma ühe silmaga isegi maa alla. Kui sa ka mõlemad silmad kaotaksid, ka siis poleks häda midagi. Me võtaksime teineteisel käest kinni ja läheksime. Ja kui meie sinuga ei näe, siis juhib meid Zuriko, sa vana känd!» Iliko lõi Illarionile õlale.

Illarion tõusis püsti ja läks tuppa. Iliko istus liikumatult. Natukese aja pärast tuli Illarion tagasi, mingi paberisse mässitud komps käes.

«Iliko,» ütles ta.

«Mis on, Illarion?»

«Ma tõin sulle voblat. Mtšadi ja veini kõrvale on ta hea võtta.»

«Miks ta hea ei ole,» kiitis Iliko. «Ma teadsin, et sa tood.» Ta võttis kompsu ja hakkas minema.

«Oota, ma saadan sind!» hõikas Illarion.

«Hea küll, eks sa saada,» vastas Iliko. Nad hakkasid minema. Vaatasin heldinult neile järele, nende laiad seljad kaugenesid ja sulasid aegamööda pimedusse.

TSIRA

Ülikooliaeg on kõige õnnelikum aeg inimese elus. Kui inimene ei ole olnud üliõpilane, siis ei saa ta kunagi teada, mis maitse on küüslauguga leivakontsul, ta ei tea ilma piletita trammis sõitmise hinda ega saa tunda varastatud eksamipiletiga saadud kolme magusust, rõõmu uuesti määratud stipendiumi üle, värinat põlvedes enne eksamit, ülikooli söökla hapu borši maiku, pärast konspektide kohal veedetud ööd ootamatult saabunud koidiku jahedust, sõpruse hinda, valu sõpradest lahkumise puhul ega määratut uhkustunnet, et loengu ajal kõige vähem silmapaistev poiss, tavaline Zuriko Vašalomidze on tänaval kõige tähtsam kodanik — Tbilisi Riikliku Ülikooli üliõpilane.

Kuidas ma ülikooli sisse sain, kuidas andsin ära sisseastumiseksamid ja kuidas minust üliõpilane sai, see kõik oli kaua aega saladuskatte all Iliko, Illarioni ja minu lektorite jaoks, kuid vanaema teadis nagu ükskordühte seda, et ma olen kõige targem poiss maa peal ja et minuga võrdset kalliskivi merepõhjaski ei leidu. Kogu Guurias uhkustab ta minuga. Ja ka mina olen uhke selle üle, et ma olen nüüd üliõpilane.

Ülikool on suurepärane. Siin ei kutsuta tundide õppimata jätmise või loengutelt puudumise pärast vanemaid välja, ja mis peamine, õpinguraamatusse ei panda kahtesid sisse.

Tundides, mida ülikoolis loenguteks nimetatakse, käib sada kuni kakssada üliõpilast korraga, neist osa kirjutavad, osa joonistavad, mõned vestlevad omavahel vaikse häälega, mõned aga ei kirjuta ega joonista ega ei vestle, vaid lihtsalt istuvad ja imestavad isegi, et nad istuvad.

Mõned magavad magusasti. Mõnikord magavad ka õppejõud, ainult selle vahega, et nemad räägivad unes.

Lühidalt, loengud on välja mõeldud just minutaoliste jaoks, kuid neil on üks suur puudus, nimelt, neil on omadus lõpule jõuda. Programm saab otsa, õppejõud naeratavad irooniliselt ja algab kõige raskem aeg üliõpilase elus, troopikapalaviku aeg — «sess». Siis me koguneme mõne sõbra juurde, närime pliiatseid ja konspekte, tuubime terveid peatükke pähe, kirjutame spikritele või peopesadele halvasti meeldejäävaid kuupäevi ja reegleid, küsime üksteist ja sõimame üksteist idiootideks või geeniusteks. Kolme-nelja päeva jooksul teadmisi täis topitud, paisunud peaga läheme eksamile, õppejõu iga küsimuse peale tühjenevad meie pead nagu täispuhutud pallid, lõpuks venitame kaela pikaks ja uurime kahvatanud näoga, mida õppejõud eksamilehele kirjutab. Suu kõrvuni, naeratame siis ülejäänutele ja väljume tühja peaga eksamiruumist.

Praegu on just niisugune aeg. Istume sõpradega minu toas ja tuubime majandusgeograafiat. Seinal ripub kalasabaga naise kohal kaart. Tsira loeb valjusti konspekti ette. Ta suleb vihiku ja hakkab küsima:

«Üliõpilane Vašalomidze! Millises maailmajaos leidub kõige rohkem tina ja kellele kuuluvad kõige suuremad tinavarud?» küsib Tsira minult.

Ülejäänud — Nestor, Othar, Hvthiso ja Šotha — moodustavad komisjoni. Komisjoni liikmeteks oleme järgemööda. Minu süles istub Sophio, sügan ta kurgualust ja vastan küsimusele küsimusega:

«Kas tina või vaske?»

«Tina.»

«Kõige rohkem tina on minu arvates meie küla tinutajal Alil, aga kust ta seda saab, seda ma ei tea.»

«Hakka aga jälle! Kui sa ei taha õppida, mine ära ja ära sega meid,» kurjustab Nestor.

«Kulla mees, kuhu ma pean minema, selle toa eest ma maksan kakssada viiskümmend rubla kuus.»

«Et sa kärvaksid, et su keel kurgulakke kuivaks, sänikael, sul on terve aasta üür maksmata,» hakkab tädi Marta oma toast tänitama.

«Vašalomidze, võta teine küsimus, esimest küsimust sa ei tea,» naeratab Tsira.

«Lugupeetud professor . . .» anun mina.

«Ära lõhverda. Võta teine küsimus,» kaotab teine komisjoni liige, Othar, kannatuse.

«Teine küsimus on masinaehitus Ameerika Ühendriikides. Masinaehitus on Ameerikas väga kõrgel järjel. Ford laseb aastas välja nii palju autosid, et räägitakse, et ühe inimese kohta tulevat viis autot. Auto seisab tänaval, sina lähed, teed ukse lahti . . .»

«Ei, uks läheb ise lahti,» parandab Šotha.

«Jah, ja sina vajutad nupu peale ja sigar hüppab välja, vajutad teise nupu peale ja tikud tulevad välja, vajutad kolmanda peale ja . . .»

«. . . välja hüppab praetud põrsas,» võtab Šotha sõna. «Vajutad ja hakkab kuuma maisiputru tulema, tõmbad kummivoolikust ja hakkab voolama kord veini, kord tkemalit[1], vajutad jalaga pedaalile ja välja voolab kreemsooda, vajutad küünarnukiga, välja voolab šokolaad, vajutad teisele pedaalile ja hakkab kostma Mravalžamier[2], vajutad näpuga ja . . .»

«Kas tal kahju ei ole niisugust masinat maha müüa,» imestas Nestor.

«Mis parata, ta peab müüma,» seletas Šotha.

«Kas te jätate juba kord järele!» vihastas Tsira.

Kõik tegid tõsised näod ja mina jätkasin:

«Räägitakse, et Fordil olevat nii palju kulda, et kui sellest kullast vöö teha, siis see ulataks ümber maakera.»

«Ohhoo, kui mulle antaks selle vöö pannal, siis ma paneksin endale kuldhambad suhu,» unistas Nestor. Kui ta naeratas, siis paistsid ta mustad hambad.

«Kui see kuld mulle antaks,» läks Šotha hoogu, «siis ma tõmbaksin kõik need konspektid lõhki, läheksin dekaani juurde, naerataksin pilkavalt — vabandage, võtke oma matrikkel ja üliõpilaspilet, kergitaksin mütsi ja paneksin talle kilo kulda laua peale — markide jaoks, kui igav hakkab — kirjutagu. *Pardon, good by,* ja läheksin uksest välja — kõike head!»

«Ja siis?»

«Mis siis?»

«Kas sa ei laenaks mulle tuhat rubla, et ma saaksin üüri ära maksta,» nurusin mina.

«Sa oled hulluks läinud või?!»

---

[1] Tkemali — terav kaste lihatoitude juurde.
[2] Mravalžamier — Gruusia pidulaul.

«Kas sa kuuled, tädi Marta?» hüüdsin mina.

«Kuulen, pojake, kuulen, Ta on niisamasugune päevavaras, nagu sa isegi oled,» kostis tädi Marta.

«Järgmine küsimus!» tuletas Tsira meelde.

«Kolmandat küsimust ma ei tea, lugupeetud professor,» teatasin ma häbelikult.

«Kas kellelgi on veel küsimusi?» päris Tsira.

«Mul on üks küsimus,» lausus Othar.

«Palun!»

«Vabandan lugupeetud komisjoni ees, kuid kuidas kavatseb see degenerant ülehomme eksamile minna.»

«Seda küsimust programmis ei ole,» protesteerin mina. Siis algab teiste küsitlemine. Me läheme lahku hilisööl.

Othar, Nestor ja Šotha elavad ühiselamus. Tsira on Tbilisi tüdruk, elab Matšabeli tänaval.

Koju saadan Tsirat alati mina. Tsira on ilus tüdruk, ta on pikk, tal on sinised silmad ja valge nägu. Peaaegu kõik meie kursuse poisid on temasse armunud, kuid Tsira ei armasta kedagi ja ei käi mitte kellegagi. Tsira käib ainult minuga. Mõnikord me istume tundide kaupa aias, räägime väga palju või ei räägi üldse mitte midagi ja siis vist sarnaneme armunutega — nii vähemalt kõnelevad poisid. See paneb meid imestama ja me anname sõna, et me enam koos ei käi. Järgmisel päeval me aga enam ei imesta selle üle, kui me jälle koos oleme ja kui meist jälle räägitakse.

Kell on üks, me kõnnime Tsiraga aeglaselt mööda Rusthaveli prospekti. Kaupluste uste juures tukkuvad öövahid vaatavad kahtlustavalt ilusale Tsirale, pilgutavad siis mulle heakskiitvalt silma ja tukuvad edasi. Vanad mehed magavad ja ei teagi, kui ilus on Tbilisi öösel. On vaikne. Kura tasase laulu sekka kostab järsku kauge hilinenud trammi rataste kolinat, veidi hiljem on põiktänavas kuulda vaikset kriginat ja puhtasse taevasse paiskuvad sinised sädemed. Siis kuuldub unine miilitsavile. Kõik see, mis sind päeval häirinud ja vihastanud on, sobib nii imehästi öisele Tbilisile.

Me kõnnime aeglaselt mööda Rusthaveli prospekti.

«Zuriko!»

«Jah, Tsira?»

«Kas sulle meeldib öösel jalutada?»

«Meeldib küll.»

«Kas sa ei karda?»

«Ei. Aga sina?»

«Mina kardan küll ja sellepärast, et ma kardan, mulle meeldibki.»

«Mida sa siis kardad?»

«Kui keegi tuleb järsku vastu ja võtab meil riided seljast ära.»

«Mind ta võiks ainult riidesse panna, võtta ei ole mult midagi.»

«Aga kui mind võetakse riidest lahti?»

«Siis ma panen silmad kinni.»

«Seda võib sinust arvata küll.»

«Hea küll, ma siis vaatan, kui sa tahad.»

«Ära tee nalja. Teie, külapoisid, olete kõik hirmus tugevad, aga te olete argpüksid.»

«Mina kardan nuga.»

«Mina revolvrit.»

«Kas sa nuga ei karda?»

«Kardan küll.»

«Aga hiiri?»

«Hiiri kardan ka . . .»

«Zuriko!»

«Jah, Tsira.»

«Kas sa näed neid kahte meest, kes meie poole tulevad?»

«Näen küll.»

«Nad on purjus. Lähme üle tee, ma kardan,» palus Tsira ja surus ennast vastu mind.

«Mina kardan ka, kuid nüüd on juba häbi üle tee minna.»

«Lähme ikka,» anus Tsira ja surus ennast veel tugevamini minu vastu.

«Ära karda, kas sul häbi ei ole.»

Purjus mehed peatusid Khašveti kiriku ees, kaelustasid ja suudlesid teineteist, siis pööras lühem ära paremale, pikem aga tuli otse meie poole. Tsira kahvatas ja hakkas taganema, ka minul lõid põlved värisema.

Purjus mees lähenes meile. Tsira rippus mu käsivarre küljes, ma oleksin peaaegu kukkunud. Mees peatus meie ees, ajas jalad harki, vaatas enne Tsirat, siis mind, pistis äkki käe taskusse ja käratas:

«Hei, kas sul suitsu on?»

«On, on küll, miks ei ole,» ütlesin mina kuiva suuga ja pakkusin talle paberossi.

«Tikku!» karjus tema.

Ma tõmbasin värisevate kätega tikku ja andsin talle tuld.

«Eile ma jätsin suitsetamise maha, eilsest peale ei ole ma kordagi suitsetanud ja praegu ka ei suitseta, ma teen ainult nalja. Mees peab oma sõna pidama.» Ta tõmbas sügava mahvi ja puhus suitsu välja.

«Kas sina suitsetad?» küsis ta äkki minult.

«Oh ei, mis te nüüd.»

«Ära suitseta jah. Mina suitsetasin kakskümmend aastat ja jätsin maha ja keegi ei saa mind enam suitsetama sundida,» seletas mees, pistis minu paberossid taskusse ja tuikus edasi.

Me astusime vaikides mööda Rusthaveli prospekti. Tsira muutus järsku lõbusaks, ta hakkas üle plataanide varjude hüppama ja jooksis nii «Inturisti» võõrastemajani. Hakkas siis ühel jalal keksima ja käskis mul ennast kinni püüda, ka mina hüppasin ühel jalal ja püüdsin ta kinni.

«Uhh, ma olen väsinud,» ütles Tsira ja pani oma pea mu õlale, ma võtsin tal ümber kaela kinni ja tõstsin ta pea üles.

Tsira vaatas mulle otsa oma määratu suurte siniste silmadega ja ma nägin neis öise Tbilisi tumesinist taevast.

«Küll oleks hea, kui öö kunagi ei lõpeks,» ohkas Tsira.

«Miks?»

«Ma ei tea. Öö on parem kui päev.»

Tsira lükkas mu käe ära, peatus, tõstis oma ilusad pikad sõrmed kaelale, ajas pea kuklasse ja hakkas tähtedega ülekülvatud taevasse vahtima. Ta seisis nii veidi aega ja võttis siis uuesti mul käe alt kinni.

«Sa armastad kindlasti kedagi, Tsira. Ütle mulle, keda sa armastad.»

«Ma armastan taevast, tähti, seda öövahti seal ja seda puud,» kõneles Tsira ja haaras kätega ümber plataani. «Sa ei usu? Tahad, ma suudlen teda?» Tsira hakkas puud raputama ja suudlema. Puu okstel magavad varblased siutsusid ärevalt. Tsira pöördus minu poole ja ütles: «Ma armastan neid varblasi.»

«Sa oled hull.»

«Võib-olla. Aga sina?»

«Ma arvan, et mina olen ka hull.»

«Ei, sa oled rumal.»

«Tänan väga.»

«Ei, sa oled kas pime või kurt. Kas ei ole või?» Tsira tuli mu juurde, võttis mul kahe käega särgikaelusest kinni, vaatas mulle silma ja küsis:

«Kas sa näed mind?»

«Kujuta ette, näengi.»

Tsira võttis mu käe, pani selle oma südame kohale ja küsis:

«Kas tunned?»

Ma tundsin tema südame kiireid lööke, tema kuum hingus põletas mu nägu ja ma ei näinud enam midagi ja ei tundnud enam midagi. Ma olin pime, ma olin kurt, ma olin hull. Ma võtsin Tsiral ümbert kinni, surusin ta enda vastu ja suudlesin teda. Ta silmad vajusid pooleldi kinni, ta piilus mind oma niiskete ripsmete vahelt.

Siis kõndisime jälle vaikides üle puude varjude.

«Zuriko?»

«Jah, Tsira.»

«Ma armastan sind, Zuriko.»

«Valetad!»

«Ei valeta, Zuriko. Ma armastan sind!»

«Ei, ei, see ei ole tõsi, ära räägi sellest enam, jätame selle!»

Tsira jäi vait, ta toetus seljaga vastu puud, ka mina jäin vait ja toetusin vastu majaseina. Seisime nii tükk aega ja vaatasime teineteisele otsa. Siis tuli Tsira minu juurde, sulges mu särgikaeluse, silus mu kulme ja läks edasi, ma käisin ta kõrval.

Tsira vaatas minu poole, ta silmad olid pisaratest märjad. Ta tuli mulle lähemale, silitas väriseva käega mu põske. Ma seisin liikumatult, ta suudles mind äkki ja jooksis minema.

Seisin üksinda, mahajäetuna, maa ja taeva vahel, seisin niisama nagu need kõrged plataanid, kes isegi ei teadnud, miks nad nõnda kahisevad.

*

Tagasi läksin jala. Käisin mööda tänavat nagu joobnu. Noorsooteatri juures sõitis minust mööda üks hilinenud tramm. Hüppasin viimasesse vagunisse. Vagun oli tühi, magav konduktor võpatas, avas silmad ja ütles: «Liikuge ettepoole.» Ma liikusin ettepoole, siis ta käskis mul tagasi tulla ja nõudis, et ma pileti ostaksin. Ma ütlesin, et mul

ei ole raha. Ta ei uskunud seda. Ma keerasin oma taskud pahupidi ja puistasin nende sees oleva prahi talle sülle. Siis konduktor soovitas mul maha minna niisama, nagu ma peale olin tulnud. Hüppasin trammilt maha ja leidsin end otse militsionääri käte vahelt.

«Tere õhtust!» naeratasin ma rumala näoga.

«Kodanik, esitage dokumendid.»

«Mis sa nende dokumentidega teed?»

«Kodanik, ma räägin teile, esitage dokumendid, ma vaatan, mis lind sa oled!»

«Mis tähendab lind . . .»

«Jutt jätta!»

«Mis sa karjud, mees!»

«Jutt jätta, maksa trahvi.»

«Mul ei ole raha.»

«Siis lähme jaoskonda, maksad seal.»

«Kas sa arvad, et keegi mulle tee peal palka maksab või!»

«Jutt jätta!»

Miilitsajaoskonnas istusid peale minu veel neli meest. Kui korrapidaja mind nägi, siis kortsutas ta kulmu ja küsis:

«See oled jälle sina?»

«Mis te nüüd, ma olen esimest korda miilitsas.»

«Jutt jätta!»

«Seltsimees ülem, see on üks igavene tõhk, ta sõimas mind kogu tee!»

«See on vale. Mina ei ole kedagi sõimanud.»

«Seda me veel vaatame, enne ma lõpetan siin sellega ära,» ähvardas korrapidaja mind ja pöördus punase ninaga mehe poole, kellel oli habe ajamata.

«Mitu korda ma pean sinu käest allkirja võtma?»

«Kui mitu korda sa ütled, nii mitu korda ma kirjutan, mina vastu ei hakka,» jorutas punanina ja tõusis püsti.

Ma istusin tema kohale. Minu militsionäär läks välja.

«Noh, mis sa seal veel oled kokku keeranud,» jätkas korrapidaja.

«Mis, mina, mina ei ole midagi teinud, sa vaata parem seda seal, räägib, et tema on pedagoog, aga kas see on mõni pedagoog? Mina ei annaks niisugusele lambakoera ka kätte, ei tea, mis säherdune veel koolis õpetab?»

«Ma palun teid hoiatada seda joodikut, et ta minu

ametit ei puudutaks. Rajooni haridusosakond teab väga hästi, missugune spetsialist ma olen,» kõneles korrapidajale pikk kõhn mees.

«Sa hoia tõepoolest oma suud koomale,» vihastas korrapidaja joodiku peale.

«Aga miks tema minu ametit puudutab?»

«Ta ei ole ju teie ameti kohta midagi öelnud,» sekkusin ma vestlusse.

«Kuidas ei ole? Ta ütles, et mina olen joodik.»

«Jaa, see on nüüd küll inetu tegu,» heitsin ma pedagoogile ette.

«Teie ei tea, noormees, missugune väljakannatamatu tüüp see on!»

«Kes on tüüp?»

«Et ta naist peksab, sellest ma ei räägigi,» jätkas pedagoog. «Tuleb igal õhtul koju, täis kui siga, ja lärmab hommikuni, naabritel magada ei lase.»

«On see tõsi?» pärisin ma joodikult karmilt.

«Mis tõsi? Kui sina minu asemel oleksid, mida sa siis teeksid? Kakskümmend aastat järjest ta korrutab, et ma olen joodik. Kas ma siis ise ei tea või, et ma joodik olen. On mul tema meeldetuletamist vaja. Ta ütleb, et ma olevat huligaan. Nagu ma seda ise ei teaks. Kuidas ta mind veel hüüdiski, oota, ma tuletan meelde. Akreditiiv või kret . . . krek . . .»

«Kretiin,» ütles pedagoog ette.

«Jajah, kretiin, noh olgu pealegi, et kretiin, seda ma tean isegi, aga aferist?»

«Kas te tõesti nimetasite teda aferistiks?» küsisin ma pedagoogilt imestunult.

«Teie ei tunne teda. See mees paneb kivid ka nutma, naabrid on meeleheitel!»

«Missugused naabrid? Peale sinu ei tule kaebama keegi.»

«Sellepärast ei tule, et sa oled hull, nad kardavad sind.»

«Mitte ei karda, vaid armastavad ja austavad.»

«Mul on avaldus, millele kõik naabrid on alla kirjutanud.»

«Need on aferistid, nagu sa isegi!» viskas joodik, pööras korrapidajale selja ja hakkas minuga rääkima.

«Arutame seda asja, mõtleme järele. Kui inimene joob, siis on tal mingi mure südame peal, või kui tal muret ei

ole, siis on ta närviline, aga kui inimene on närviline, siis ta tõstab häält. Mis ta minust tahab, kas inimene ei või enam oma kodus ka juua ega häält tõsta?» küsis joodik minult.

«Ei, miks mitte, juua ju võib, kuid . . .»

«Jumal tänatud, ometi üks mõistlik inimene,» rõõmustas joodik.

«Joogu siis inimese moodi, aga ta kallab endale ämbrite viisi veini sisse. Noh ja joogu, pagan temaga, õgigu endale kas või rotimürki sisse, aga miks peame siis meie, naabrid, kannatama. Te ainult vaadake, mis nägu ta on, missugune nina tal on.»

«Kas kuuled, ta solvab mind tunnistajate juuresolekul,» kurtis joodik.

«Ei, mis tõsi see tõsi, nina on sul tõepoolest punane,» kinnitasin mina ja ähvardasin teda sõrmega.

«Noh mis siis, jätku mind rahule, ma võin oma nina roheliseks ka värvida, kui ma tahan.»

«Kuidas on teie nimi?» küsis pedagoog minult. Ma ei jõudnud vastata, korrapidaja virutas äkki rusikaga vastu lauda. Ruumis valitses hauavaikus.

«Tattnina, kuidas sa julged siin ülekuulamist korraldada! Tõuse silmapilk püsti ja võta müts maha.»

«Mis siis lahti on, ma ju aitan teid,» imestasin mina.

«Mul pole sinu abi tarvis. Sina käi minema, ja et ma sind teist korda enam ei näeks!»

«Silmapilk, härra ülemus, mul on ainult üks palve. Ma olen niisugune inimene, et ma ei tee kärbselegi liiga. kirpu ka ei tapa ära, kui te ei usu, siis tulge minu juurde koju ja vaadake, aga kui mind aferistiks sõimatakse, siis ma löön küll inimese maha!»

«Käi välja!»

«Küll ma lähen,» joodik taarus ukse poole. Minust möödudes ta sõnas:

«Ütle mulle oma aadress, kui sind lahti lastakse, siis ma teen sulle välja.»

«Mine minema, enne kui ma pole ümber mõelnud,» karjus korrapidaja. Joodik kadus ukse taha. Pedagoog pani avalduse korrapidaja ette lauale, palus seda küsimust tähelepanelikult arutada, jättis jumalaga ja väljus.

Äkki läks jaoskonna uks lahti ja sisse tormas tädi Marta. Üllatunud korrapidaja hüppas püsti, läks talle vastu ja küsis:

«Tädi Marta, mis on juhtunud, mis sind südaöösel siia tõi?»

«Mul on poiss kadunud, kullake, minu poiss on kadunud.»

Istusin nurgas, mul jäi suu lahti ja ma hoidsin hinge kinni.

«Missugune poiss, tädi Marta?»

«Minu üüriline, Zuriko Vašalomidze, läks ja ei ole tagasi tulnud, ma olen kõik haiglad läbi jooksnud, ajasin kõik miilitsad jalule, mitte kuskil ei ole seda õnnetut, ma ei tea, kust jõepõhjast ma teda otsima pean, aita mind, helista kuhugi, kuula järele. Oh issand, mida ma pean küll tegema!»

Ma istusin nurgas, müts üle silmade, ja kuulasin selle hea naise nutulaulu. Ma olin õnnelik, et ta otsis mind, täiesti võõrast poissi, ja kartis, et minuga midagi juhtunud on. Ma vaatasin seda vana naist, tahtsin üles hüpata ja suruda ta oma rinnale, suudelda ja rahustada teda, kuid ma ei tõusnud, vaid kuulasin ahnelt, kuidas ta korrapidajale peale käis, et too mu üles otsiks. Mul oli hea meel, et keegi tundis hirmu minu kadumise pärast, mul oli hea meel, et keegi otsis mind kesköösl, nagu ma ise külas mõnikord olin kottpimedal ööl kadunud vasikat otsinud.

«Ma olen siin, tädi Marta,» tegin ma lõpuks häält, tõusin püsti ja võtsin tal ümbert kinni.

«Uih, et sa pimedaks jääksid, mina ajan terve ilma jalule, tema aga kükitab siin ja mitte ei kõssagi. Kasi kohe koju, muidu ma tirin sul kõik juuksed ükshaaval peast välja, sa igavene lontrus. Mis eest sind siia toodi?»

«Niisama, astusin sisse.»

«Kullake, mis ta teinud on?» küsis tädi Marta korrapidajalt.

«Ma ei tea veel, militsionäär tõi ta siia.»

«Ah ei teagi! Mida sa siis tead, laps tuuakse siia ja tema mitte ei küsigi, et mis eest. Kus su silmad on, no kas tema on mõne varga või kõrilõikaja nägu, ütle mulle, et välk su maha lööks. Vargad jooksevad nina ees ringi, neid ei saa kinni püütud!»

«Tädi Marta . . .»

«Vanapagan on sinu tädi, ja sina aja ennast püsti, mis sa vahid nagu öökull. Palu sellelt mehelt andeks ja täna, et ta su koju laseb, kodus annad mulle oma tegude eest vastust.» Tädi Marta tõukas mu miilitsajaoskonnast välja,

hämmastunud korrapidaja jäi meile, silmad pungis, järelo vahtima.

Hakkas juba koitma. Kogu tee vältel ei lausunud tädi Marta sõnagi.

Kui jõudsime minu toa ukseni, siis pöörasin ümber ja suudlesin teda põsele.

«Hoia eemale, sa nadikael,» ütles tema ja pühkis varrukaga üle põse. Läks siis oma tuppa ja sulges ukse. Ma ei heitnudki enam magama. Narikala kohal tõusis päike.

ŠIOMGVIME

Meie teaduskonna ametiühingu komitee esimees aitas eksamite ajal õppejõududele mantleid selga, korjas liikmemakse ja unustas kohe jälle ära, et me maksnud olime. Peale selle korraldas ta veel valimiste eel ekskursioone. Ekskursiooniks nimetati seda, kui me koos kinos või teatris käisime. Seekord aga oli meil tõeline ekskursioon Šiomgvime kloostrisse.

Tädi Marta küpsetas mulle kaasa neli kartulikotletti, leiba ta ei andnud, sest Saksamaal söödavat kartuleid ja makarone ilma leivata. Kui olin nõuandeid täis topitud, laskis ta mu minema. Meie kursuse rahvas ootas juba ülikooli õue peal bussi.

Umbes tunni aja pärast buss tuligi. Võtsime kohad sisse ja juht hakkas bussi käivitama. Mootor tegi niisugust häält, nagu oleks ta kurgus vett kuristanud, turtsatas ja jäi vait.

«Mine keera vänta!» käskis juht mind.

Ma läksin masina ette ja hakkasin vänta ringi ajama. Mootor oli ilmselt vee välja lasknud ja vaikis.

«Ronige kõik välja!» käsutas juht.

Kõik peale Tsira tulid bussist välja.

«Lükake takka!»

«Las käia! Korraga!!!» lükkasime me bussi. Järsku hakkas mootor värisema nagu külmavõetu.

«Aitab küll, istuge peale!» Me ronisime peale ja buss hakkas minema.

Ma istusin Tsira kõrvale ja vaatasin talle mitu korda otsa. Tsira ei teinud minust väljagi, ta vaatas aknast välja. Nestor ei pööranud silmi väikeselt veinivaadilt, mille

Othar oli kaasa võtnud. Othar ajas juttu ekskursioonijuhiga, kelle turismibaas oli meile üheks päevaks laenanud. Šotha naeratas omaette, mina aga istusin hiirvaikselt Tsira kõrval ja puhusin suitsu ametiühingu esimehe poole, et Tsirat mitte häirida.

«Vašalomidze, ära tossuta mulle ninasse!»

«Kuhu ma pean siis tossutama?»

«Teisele poole. Kas sul liikmemaks on makstud?»

«Kas ma siis eile ei maksnud või?»

«Ma nagu ei mäleta.»

«Kuule, mees, lase kurgumandlid välja lõigata või jäta endale meelde, kui ma liikmemaksu ära maksan. Muidu ma lähen ühel ilusal päeval hulluks ja löön sulle mõne kõva asjaga vastu pead, nii et su pea läheb lõhki nagu paisunud kõrvits.»

Ametiühingu komitee esimees istus tagumisele pingile. Ma kiikasin jälle Tsira poole.

«Vaadake paremale,» alustas ekskursioonijuht. «See on Kura jõgi.»

«Ei või olla!» imestas Šotha.

Nestor naeratas, nii et ta suu venis kõrvuni, ja küsis Otharilt:

«Millal me sööma hakkame? Mul on kõht tühi.»

«Kuule, kui palju sa päevas sööd?» küsis keegi.

«Nii palju kui antakse.»

«Ei, aga sinu enda võimaluste piirides?»

«Ma söön vähe ja hästi kiiresti.»

«Parem söö aeglaselt ja hästi palju,» soovitas bussijuht.

«Vaadake paremale,» alustas ekskursioonijuht uuesti, «see on hüdroelektrijaam ehk meie elektritehas, kust tuleb vool.»

«Ah soo,» kiitis bussijuht järele.

«Vaadake veel rohkem paremale, üles, üles, kas näete? See on Džvari klooster. Ta on ehitatud väga kauges minevikus ja senini, nagu te näete, pole ta veel ära lagunenud.»

«Ega te ei tea, millal ta laguneb?» küsis Tsira süütu häälega.

Ekskursioonijuht vaatas kõõrdi Tsira poole ja jätkas:

«Selle kloostri ajaloost jutustab üks väga ilus ja lõbus legend. Siin elas kord üks munk, ta nimi ei tule mul praegu kahjuks meelde. Sellel mungal oli üle jõe tõmmatud köis, mööda köit sai ta kloostrist linna minna. Ühel

päeval oli mungal linna asja, ta hakkas mööda köit ronima, ja mis ta näeb — üks imeilus tütarlaps supleb täiesti alasti Kuras ja Aragvis . . .»

«Kas mõlemas korraga?» küsis bussijuht.

«Vaadake paremale alla, Kura ja Aragvi ühinevad seal.»

«Noh, ja edasi?»

«Noh munk piilus silmanurgast alla . . .»

«Ah et piilus ikka,» rõõmustas bussijuht.

«Aga jumal oli munkadele alasti naiste peale vaatamise ära keelanud.»

«Füüt!» vilistas bussijuht, «tähendab, et see oli narušenie pravila.»

«Te teate ju küll, mis paljaste naiste peale vaatamine endaga kaasa toob . . . Mungal hakkas pea ringi käima ja ta kukkus alla. Jumal ei andnud talle andeks,» lõpetas ekskursioonijuht nutuse häälega oma ilusa ja lõbusa legendi.

«Lõpp?» küsis bussijuht, kui ta vait jäi. Ekskursioonijuht noogutas pead.

«Nii hukutavad meid viin, kaardid ja naised. Ma sõidan ükspäev ja näen, et mööda tänavat läheb ingel. Tiibu tal ei olnud, aga muidu oli päris ingel. Ainult et ta ei olnud täiesti alasti, tal oli natuke riideid seljas ka. Ma hüüdsin: «Tütarlaps!» Ta vaatas tagasi. Mul läks silmade ees pimedaks nagu sellel mungal ja ma sõitsin teisele autole otsa. Kohe hüppas peale inspektor — see on meie jumal. Mina räägin talle, et anna andeks, aga tema juba ei anna . . .» lõpetas bussijuht oma kurva legendi.

«Vaadake jälle paremale, see on Svetitshoveli. Selle kiriku ehitajal lõigati parem käsi otsast,» seletas ekskursioonijuht.

«Mispärast?» küsis Nestor.

«Sellepärast, et ta nii hästi ehitas.»

«Nii see on, kunagi ei maksa midagi hästi teha,» ohkas bussijuht.

«Miks teda Svetitshoveliks nimetatakse?» küsis Tsira.

«Teda nimetatakse Svetitshoveliks sellepärast, et . . . Kas te siis tõesti seda ei tea?»

«Ei tea!»

«Nojah, küllap vist sellepärast, et . . . Vaadake vasakule,» läks ekskursioonijuht uuele teemale üle. «Siin on maetud meie rahva kangelane Arsena Marabdeli.»

«Teda ma tean küll,» segas bussijuht vahele ja hakkas meile ette lugema värsse, mis tal «Arsena loost» meelde olid jäänud:

«Kui Arsena seda kuulis,
siis ta naeris vaid,
istus oma ratsu selga
andis kannuseid . . . .
Rikkailt võttis, vaestel andis
Arsena Marabdeli . . .»

Ekskursioonijuht tutvustas meile tee äärde jäävaid kultuurimälestusmärke. Keskpäevaks jõudsime Šiomgvime tee peale. Sõitsime parvega üle Kura ja hakkasime jalgsi mööda mäekülge üles minema. Tee peal jagunesime salkadesse. Mul oli sõbra püss õlal, käisin kogu aeg Tsira kannul. Pärast seda õhtut ei rääkinud Tsira enam millegipärast minuga. Ma armastasin Tsirat väga ja ma ei tahtnud, et ta minu juuresolekul vaikiks. Märkasin, et ka Tsira ei tahtnud seda. Me mõlemad kartsime midagi, kartsime nii, nagu kardavad öösel üksi kojujäetud lapsed, kes istuvad end üksteise vastu surudes voodiserval ja ootavad pärani silmi vanemate kojutulekut.

«Zuriko!» hüüab Nestor. «Jäta Tsira rahule, sa ju näed, et ta ei vaata üldse sinu poolegi. Tule parem meile appi!»

Ma lähen poiste juurde, kes kannavad puutoikaga kahevahel veinivaati. Nad nõretavad higist. Võtan Nestorilt ühe kaikaotsa ja me ronime mööda mäekülge üles. Tsira käib minu ees. Aeg-ajalt kummardub lilli noppima. Ma armastan väga lilli. Võin terve päeva vaadelda ühtainsat lille ja näha samal ajal lilledega kaetud aasa. Ma võin terve päeva kõndida mööda aasa ja näha ühtainsat lilleõit. Pärast seda ma heidan selili ja näen ka taevas lilli. Ma armastan lilli, kuid mulle ei meeldi, kui neid nopitakse, murtud lilled on minu meelest võikad. Mul on niisugune tunne, nagu oleksid nad surnupärjast võetud. Kuid Tsira ei suuda käia lillede keskel ilma lilledeta, ta nopib õisi ja varsti ma näen enda ees liikuvat suurt lillekimpu.

Kloostriõues tuli meile vastu noor lustilise näoga munk. Veinivaati märgates lõid ta silmad kilama, ta küsis, kes me oleme. Kuulnud, et oleme üliõpilased, laotas ta käsi.

«Kas te komnoored ka olete?»

«Viimane kui üks,» kinnitas ametiühingu komitee esimees.

«Siis ma ei või teid kirikusse lasta. Te olete jumalasalgajad.»

«Mul on kahe kuu liikmemaks maksmata. Kas mina võin kirikusse minna?» küsisin ma mungalt. Too muigas.

«Ega me siia palvetama tulnud, me tulime ekskursioonile,» vihastas ametiühingu komitee esimees.

«Aga kes teie olete?»

«Ametiühingu komitee esimees.»

«Noh, hea küll. Tulge siis pealegi. Ainult võtke mütsid maha, pühkige jalad puhtaks ja ärge te seinte peale midagi kirjutage.» Munk astus ees; keeranud ukse lukust lahti, lõi ta selle pärani.

«Issanda nimi olgu kiidetud!» võristas ta, lõi risti ette ja astus esimesena sisse. Kirikust lõi meile vastu viiruki ja vahaküünalde peadpööritavat hõngu. Kitsastest akendest langevad valguselaigud ristusid kivipõrandal ja hajutasid pühakoja saladusliku hämaruse. Ma ei suuda kuidagi meelde tuletada, millal ma võtsin püssi õlalt, millal ma ta kloostriseina najale asetasin, millal võtsin mütsi peast ja kuidas ma kirikusse sisse astusin. Kirikus läks nagu valgemaks, kõrge kuppel helendas, võis eraldada freskosid ja vana-gruusia kirja seintel, ikoone ja kustunud vahaküünlaid, Kristuse, pühakute, paharettide, jumalaema ja püha Giorgi kujutisi. Käed rinnal risti, vaatasid kortsudest uuristatud nägudega pühakud suurte, imeliselt tarkade, ebaproportsionaalsete silmadega meie peale.

«Mida see pilt tähendab?» küsis Nestor.

«See on Kristuse surnust ülestõusmine,» selgitas munk.

«Proovigu ta nüüd veel tõusta,» pomises Šotha.

«Ma ju ütlesin, et komnoori ei või kirikusse lasta,» soigus munk.

«Mis sa nutad, mees!»

«Sa pead mulle püha isa ütlema!»

«Kuidas ma siis oma lihast isa hüüdma pean?»

«Kuidas tahad.»

«Kas teie olete ka pühak?»

«Issanda vägi on suur,» tõstis munk silmad lae poole.

«Mida see pilt tähendab?» küsis Tsira.

«Kristuse jünger Juudas reedab Kristuse.»

«Nii ta on, oma lihast venda ka ei maksa uskuda, kahe kopika eest müüb maha,» vangutas bussijuht pead.

«Jumalat ei ole olemas,» ütles ametiühingu komitee esimees äkki.

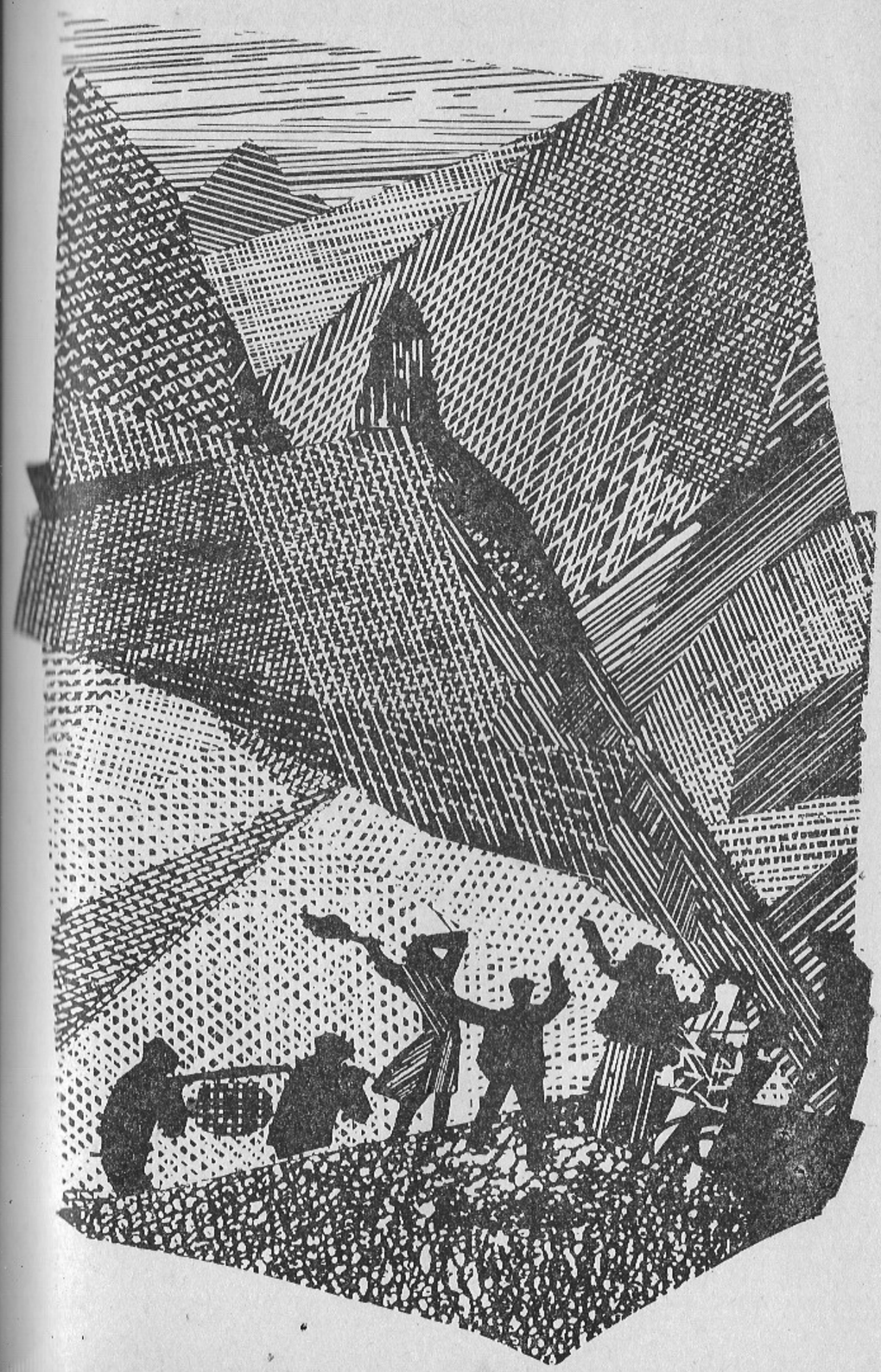

«Aga mis siis taevas on?» küsis Tsira.

«Taevas on aeroplaanid,» kostis bussijuht võidukalt.

«Olete te selles veendunud, et jumalat ei ole?» küsis ekskursioonijuht irooniliselt muiates. «Ma lähen ükspäev mööda tänavat ja äkki kukub minu nina ees telliskivi tänavale. Veel üks millimeeter ja mind ei oleks enam elavate kirjas olnud. Vaatan üles, maja karniisis on üks telliskivi puudu. Kujutage ette, ainult üks samm, ainult pool sammu ja ... Mis te arvate, kas jumalat siis ei ole olemas?»

«Kui jumal oleks olemas olnud, siis see telliskivi ei oleks sinu peast mööda läinud,» pomisesin mina ja tulin kirikust välja.

Ma ei saanud teada, kumb leer võitis, kuid kirikust välja tulles olid kõik jumalakartmatult näljased. Samas saalis laotasime laiali oma toidukraami. Tamadat me ei valinud, leppisime kokku, et igaüks võib öelda kõik, mis tal südame peal on. Bussijuht alustas esimest toosti:

«Ma olen õnnetu inimene. Alati kui kusagil sööma ja jooma hakatakse, pean mina pealt vaatama. Kui ma nüüd ennast täis joon, siis ma võin kuristikku sõita. Ma oskaksin ennast välja rääkida küll, et pidur läks rikki või et rool ei kuulanud sõna, küll ma juba midagi välja mõtleksin. Aga kui inspektor tuleb ja näeb, et teie kõik olete maas surnud, siis laseb ta mul hingata. Mina hingan, tema tunneb viinalõhna ja kõik on läbi — avarii joobnud oleku tagajärjel. Vaene Sarkis viiakse Tbilisi kõige kõrgemasse majja.»

«Üheteistkümnekorruselisse?» küsis Othar.

«Vanglasse.»

«Kas sa vanglast kõrgemat maja Tbilisis näinud ei ole?»

«Vangla on kõige kõrgem maja. Sealt on Tšuktši poolsaar näha.»

«Ohoo!»

«Nii ta on. Teie terviseks!» Bussijuht tühjendas klaasi.

Jõime küll sõpruse, küll arhitektuurimälestiste, küll armastuse, küll meie esivanemate ja kes seda enam mäletab, mille terviseks veel.

Munk keeldus algul veini joomast, kuid pärast neljandat ringi nõustus ta meie klaase täitma ja imes nagu janune vasikas otse kummivoolikust. Kui meil juba silmade ees keerlema hakkas, palus munk sõna:

«Selles kloostris oli iraani šahh Abaz, olete kuulnud?

Kas te teate, miks kahekümnekopikalist nimetatakse «abaziks»? . . . Ta lõi kahesajal mungal pead maha . . . Mispärast? . . . Kas te arvate, et kakssada munka on naljaasi. . . Šahh Abazi vanaema oli grusiinlane . . . Sellea augus istus üks munk. Ta ei söönud ega joonud ja mispärast?»

«Ega sa professor ole, et sa korrutad, mispärast ja mispärast, kust mina tean, ütle siis, mispärast,» põrutas Šotha peale.

«Küll ma ütlen, kas sa arvad, et ma ei ütle või. Kelle terviseks ma nüüd joon? Jumala terviseks. Mispärast? Issand elagu rahus ja rõõmus veel sada aastat, kõik tema soovid täitugu sajaprotsendiliselt . . . Mälestus temast jääb igavesti meie südametesse. Selle maja terviseks . . . Andku jumal pererahvale õnne, kaksteist poega ja kaksteist tütart . . . Isa, poeg ja püha vaim . . . Mina olen munk. Õkk . . . Mispärast?» esitas munk oma viimase küsimuse ja jäi magama. Meil jäigi teadmata, miks ta munk oli. Mina aga arvasin, et niisugusele ahvile ei oleks ükski tüdruk naiseks läinud ja nii ta pidi tahes-tahtmata mungaks minema . . .

Ma valasin klaasi täis ja alustasin:

«Olgu tervitatud päike!»

«Praegu on öö,» ütles Šotha.

«Mina näen päikest.»

«Tubli poiss,» kiitis Othar.

«Ma näen päikest,» kordasin mina, «ja kui te pimedad ei ole, siis peate ka teie nägema.»

«Meie näeme ka,» Nestor vaatas taevasse kuu peale.

«See on kuu, sa pead päikest nägema. Selle päikese terviseks, mida ma näen!»

«Sa oled purjus,» ütles Nestor.

«Ma olen Šio Mgvimeli[1].»

«Sa oled Zuriko Vašalomidze.»

«Aga sina oled Serapiona.» Nestor ei teadnud, kes oli Serapiona ja ei solvunud.

«Ma lähen nüüd koju,» teatasin mina ja tõusin püsti.

«Mine, mine, hüppa kohe otse mäest alla,» soovitas Othar.

«Ma tahan magada,» haigutas Šotha ja heitis pikali. Ka

[1] Šio Mgvimeli — Gruusia lastekirjaniku Šio Kutšukašvili pseudonüüm.

teised olid magama jäänud. Meie pidulaua ääres istusime veel mina, Othar, Tsira ja Nestor.

«Tsira, kas sa tuled minuga kaasa?» küsisin ma Tsiralt.

«Miks ta peab sinuga kaasa tulema?» segas Othar vahele.

«Mis see sinu asi on?»

«Tsira, kas sa lähed selle tobedaga?» päris Othar nüüd Tsiralt.

«Ma jään siia,» vastas Tsira.

«Minu juurde?» küsis Othar.

«Ei, kõigi juurde.»

«Kas tema on siis kõik,» vihastasin mina.

«Nestor on ka siin.»

«Nestor magab.»

«Tähendab, et ta jääb minuga,» ütles Othar.

«Sina jääd ka kohe magama.»

«Tsira, kas ma jään magama?»

«Kui sa tahad, siis jää.»

Othar heitis rohu peale pikali ja jäi magama.

«Jää ka sina magama, Zuriko,» keelitas Tsira mind, «pane pea minu sülle.»

«Ma tahan veel veini.» Tsira valas veini ja ulatas mulle klaasi.

«Joo!»

Ma jõin klaasi tühjaks.

«Sa oled ilus tüdruk, Tsira.»

«Seda ma tean.»

«Mina olen ahv.»

«Seda ma tean.»

«Miks sa siis armastad mind?»

«Ma ei tea.»

«Olgu tervitatud mitteteadmine, olgu tervitatud puudulikud Iliko, Illarioni ja vanaema terviseks . . .»

«Jäta mind oma Illarioniga rahule,» ärkas Othar üles.

«Mis sa tahad, pane silmad kinni ja maga.»

«Süga mu selga, siis ma jään magama.»

«Süga ise.»

«Ma ei ulata.»

«Võta siis kepp,» ma andsin Otharile kepi ja ta hakkas sellega oma selga sügama.

«Tule minuga kaasa, Tsira.»

«Kuhu?»

«Tule, lähme!»

«Ma kardan!»
«Ära karda!»
Tsira järgnes mulle aeglaselt.
«Zuriko!»
«Jah!»
«Zuriko, miks sa ei ütle mulle midagi, mul on häbi, m on hirmsasti häbi, sa ju armastad mind. Miks sa ei üt midagi?»
«Sa oled väga hea tüdruk.»
«Seda sa juba ütlesid.»
«Tsira, sa ei armasta mind, ma olen praegu purjus, kui ma purjus olen, siis ma räägin alati tõtt . . . Mi sina . . . Sa oled ilus tüdruk, ma ei taha, et sa mind arma taksid, ma olen ahv, sa ju tead, et ma ei ole sinu arm tust väärt.»
«Jäta järele, Zuriko!»
«Ma olen alatu, kuid see ei ole minu süü, ma ei teadnu et sinusugune tüdruk võib mind armastama hakata. Sa tea, kui halb ma olen. Sa ei tea ju . . .»
«Ära karju, Zuriko!»
«Sa ei tea, et mul on külas tütarlaps, keda ma arma tan, ma armastan teda rohkem kui midagi muud maai mas, rohkem kui oma elu. Sina oled temast parem, ku ma armastan teda. Ma näen teda igal pool ja alati. M pean ka sind temaks, kas sa tead seda? Ei tea. Aga mi tean, et tema ongi see päike, mida ma täna nägin, tem nimi on Meri . . . Sa ei tea, aga sa pead seda teadma!
Jäin vait, ma ei suutnud enam rääkida, kurgus o midagi kibedat.
Tsira seisis liikumatult nagu kuju, ta oli kahvatu, k silmad olid pärani. Ma nägin tema siniseid silmi, kuid e näinud neis tähtedega ülekülvatud taevast, ma ei näin neis pisaraid.
Tsira tuli minu juurde, täiesti lähedale, kuid ma e tundnud tema hingust, sest ta ei hinganud. Ta seisis tük aega ja lõi mind siis kõigest jõust vastu nägu. Ma ei l kunud paigast. Siis kattis ta näo kätega, pani oma p minu rinnale ja hakkas nuuksuma. Ma võtsin tal ümbe kinni, talutasin ta Othari juurde, panin ta istuma, suudl sin ta käsi ja läksin ära.
Hakkasin minema alla mööda mäekülge ja jõudsin va kellatorni juurde. Ronisin mööda treppi üles, hingas sisse niisket ööõhku ja hoidsin siis nii kaua hinge kin

kuni mul valus hakkas. Hingasin välja ja ajasin käed laiali.
«Hhee-hee-heeee . . .» karjusin kõigest jõust. Hääl kõlises kellatornis, läks siis välja, põrkas vastu mägesid, tuli uuesti tagasi ja vaibus. Silitasin käega kella, mida kattis paks tolmukord nagu sammal. Lõin rusikaga vastu kella, kostis tume kumin. Mul läks järsku silmade ees pimedaks, siis valgeks ja kõik hakkas keerlema. Ma tuikusin ja haarasin kellanöörist kinni.
«Pau!» oigas kell. Ma tõmbasin kõvemini. «Pau,» oigas kell veel kord. Tõmbasin veel mitu korda. «Pau, pau, pau,» laulis kell. Algul kostis, nagu oleksid hõbedased tilgad kukkunud, siis ühines kellade kumin meloodiaks ja voolas lakkamatult nagu merelained: «Pau, pau, pau, pau, pau!!!»
Ma seisin kellatornis, olin purjus ja ma ei näinud midagi peale päikese ega kuulnud midagi peale kellade kumina. Tundsin, kuidas kaotasin teadvuse.

PUUD

Istume Illarioniga puu all ja vestleme rahulikult. Illarion armastab kõnelda teadusest, kirjandusest ja poliitikast, iga asja kohta on tal olemas oma arvamus, ta on teoriaid täis topitud ja ta ei usu mitte mingisuguseid autoriteete. Kõige suuremaks autoriteediks olen tema jaoks mina, kuid mõnikord kahtleb ta ka minus ja küsib, kust ma selle kõik olen välja lugenud. Ma nimetan allika, kuid Illarion jääb siiski kahtlema ja hoiatab mind:
«Ära sa kõiki raamatuid ka usu, eks raamatud ole niisamuti meietaoliste kõlupeade kirjutatud.»
Illarion usub, et maakera on ümmargune, sest ma tegin talle selle väga põhjalikult selgeks. Ma seletasin talle, et kui inimene hakkab maa sisse auku kaevama, siis jõuab ta ükskord Ameerikasse välja. Illarion usub ka seda, ta imestab vaid, et keegi pole seda teed Ameerikasse läinud. Tõtt öelda ei taipa seda ka mina ja Illarion juhib meie vestluse uuele teemale.
Ka vanaema võtab meie jutuajamisest osa. Ta istub kännu otsas, hiiglasuur kera süles, ja kerib niiti.
«Pojake, sa räägid, et kõigepealt tekkisid maa peale

loomad ja alles siis tulid inimesed, aga kes siis lehmi ja kitsi lüpsis?»

«Vasikad ja kitsetalled imesid, aga muist piima jooksis niisama maha,» andsin ma seletust.

Vanaema vangutas kahetsevalt pead:

«Kas sa kuuled, Illarion?»

«Oh, see pole veel midagi, las ta parem räägib, kuidas töö muutis ahvi inimeseks,» ütles Illarion naeru kõkutades.

«Eks sa räägi pealegi, pojake.»

«Mis mina sellest räägin, vaata parem Illarioni ja Iliko peale ja sa näed isegi.»

«See on nüüd õige küll,» hakkas vanaema kõhinal naerma.

«Ah sa tattnina, sa vaata, mis nägu sa ise oled, kui sul peeglit ei ole, siis vaata kas või kaevu,» siunas Illarion ja haaras kätte aia peal kuivava lüpsiku.

«Räägi parem heaga, las Olga kuuleb ka, mida sa seal Tbilisis õppinud oled.»

«Räägi jah,» toetas ka vanaema.

«Teie pealuudesse see niikuinii ei mahu.» Ma tegin suitsu.

«Kas nüüd hakkas häbi või?» salvas Illarion.

«Illarion, kas see on ikka tõsi või, et töö muutis ahvi inimeseks?» päris vanaema.

«Eks sa küsi tema käest, ahvil olla kõht tühjaks läinud ja ta olevat hakanud maad harima.»

«Ei tea mismoodi?»

«Ega ta neljakäpakil ei saanud maad kaevata, ta tõusis kahe jala peale püsti ja hakkas käima.»

«Kas see on tõsi, pojake?» küsis vanaema hämmeldunult.

«Kuula sa teda.»

«Kas võtad nüüd oma sõnad tagasi?»

«Kas ma sulle niimoodi rääkisin?»

«Kui sa niigi oleksid rääkinud, sellest, mis sina lobisesid, ei saanud ma pooltki aru.»

Ma lõin käega. Illarion jätkas:

«Ahv hakkas kaevama.»

«Aga kust ta labida võttis?»

«Seda mul läks meelest ära küsidagi. Kust ta labida võttis?» küsis Illarion nüüd minu käest.

«Läks poodi ja ostis Otsoie käest.»

«Ah et Otsoie oli siis ka ahv?»

«Otsoie on veel praegugi ahv,» hakkas vanaema siunama. «Ükspäev kaalus ta mulle kakssada grammi naelu ühem ja raha ka tagasi ei andnud.»

«Tere, siitpere rahvas!» hõikas äkki keegi. Pöörasime kõik korraga pead, värava taga seisis naeratav Iliko. Illarion valmistus rünnakut tagasi lööma ja küsis ettevaatlikult:

«Iliko Tšigogidze, kas sa tulid kui sõber või kui vaenlane?»

«Sinu juurde ei ole mul üldse asja, ma tulin naabrite käest nõu küsima.»

«Tule siis väravast sisse!»

Iliko avas värava, tuli hoovi ja võttis paku peal istet. Ta tõmbas taskust tubakakoti, keeras endale plotski ja pani tubakakoti taskusse tagasi. Koukis siis teisest taskust teise tubakakoti ja pakkus meile:

«Tehke suitsu.»

Illarion vaatas kõigepealt mulle otsa, siis Ilikole, võtlis tubakakoti, nuusutas tubakat ja andis selle Ilikole tagasi.

«Selle tubaka sa võid sisse soolata.»

«Kas see on jälle pipraga segatud?» pärisin mina.

«Ei, see on rohi. Noh, mis sa siit saada tahad?»

Iliko ei osutanud Illarionile mingit tähelepanu, ta pöördus vanaema poole:

«Mis ma selle mürgise vanamehega räägin. Ega sinugi kaelalt just mett voola, kuid sa oled vähemalt tark naine, anna mulle nüüd nõu. Ma ei tea kohe, kas ma peaksin siit külast ära kolima või peaksin ühe mehe maha lööma ja laskma end vangi panna.»

«Nonoh, mis siis lahti on?»

«Kas sa arvad, Olga, et palkide parvetamine mööda Hubazoulit on kerge töö. Zurikoga kahekesi me veel parvetasime, ta teab küll.»

«Noh, ja mis siis?»

«Asi on nüüd selles, et keegi varastab puid, mida ma nii suure vaevaga saanud olen. Mul oli kaks riita ja nüüd on üksainuke alles. Ma ei ole veel varast leidnud, aga kui ma ta kätte saan, siis löön ta maha.»

«Nende kaigaste pärast sa tahad mõrtsukaks hakata?» küsis Illarion pilkavalt.

«Ma lasen tal soolikad välja, kui ma ta kätte saan.»

«Eks sa lase, kui sa saad!»

«Hea küll!» ütles Iliko, tõusis püsti ja läks väravast välja.

«Tassi puud tuppa või heida puuriida otsa magama, praegu on ju suvi, ega sul külm ei hakka,» hüüdis Illarion talle järele.

«Tänan väga, kulla Illarion, kui sind mulle nõu andmas ei oleks, siis ma peaksin vist küll kõrvad pea alla panema,» vastas Iliko ja läks minema.

Õhtul tuli Iliko uuesti meile, tegi toaukse lahti ja laskis tuppa hiiglasuure kuke punase loti ja ümmarguste silmadega.

«Mis see on, Iliko?»

«Kas sa ei näe siis, et ta kukk on?»

«Mis tal viga on?»

«Mis tal viga peab olema, tal on juba kõik haigused läbi põetud. Ta on hea kakleja kukk, ja kui teine kukk laulab kümme korda päevas, siis tema laulab kaksküm-mend korda. Haukuda ta ei oska, muidu oleks koera eest, ühtegi inimest hoovi peale ei lase. Ma kingin ta nüüd Zurikole.»

«Oh mu vaesed kanakesed!» lõi vanaema kaht kätt kokku.

Iliko ei osutanud vanaemale enam tähelepanu, ta viis mu kõrvale ja hakkas manguma:

«Kallis Zuriko, sa ju tead, kuidas ma sind armastan, ütle ainult ja ma torkan endal ka teise silma peast välja.»

«Mis sa tahad?»

«Ma tean, et sul on sütikuid.»

«On küll.»

«Kui palju?»

«Kolmkümmend tükki.»

«Ma olen sinu ori, kui sa tahad, sa võid mul kas või praegu kõri läbi lõigata.»

«Ütle siis juba ükskord, mis sa tahad?»

«Anna need sütikud mulle.»

«Milleks sul neid vaja on?»

«Ega sa välja ei lobise?»

«Kas sul häbi ei ole?»

«Kas vannud?»

«Iliko!»

«Tule siis minuga kaasa!»

Istusime hommikuni Iliko puuriida juures, rüüpasime veini ja laadisime puuhalgusid dünamiidiga. Avad määrisime hoolikalt saviga kinni ja ladusime puud riita tagasi. Iliko oli heas tujus, ta ümises omaette laulda ja pomises vahepeal nagu lausumissõnu.

«Eh-eh-hee, kuhu sa mul nüüd veel pääsed? Küll ma juba tean, kes neid puid varastab. Küll me nüüd näha saame! Ma olen geenius, Zuriko!»

«Iliko, ega see inimest ära ei tapa?»

«Ära pelga, ei see tapa, see teeb talle ainult säru. Ma olen geenius, Zuriko, olen ju?»

«Jah, oled küll.»

«Zuriko Vašalomidze, kui jumal peaks täna öösel sinu käest küsima, et mida te Ilikoga tegite, siis ära ütle, muidu ma lõikan endal kõhu lõhki ja see tuleb sinu hinge peale.»

Ma rahustasin Ilikod ja läksin koju.

Nädal aega hiljem ajasime Illarioni õue peal viina. Hiiglasuur vaskkatel mulksus lõbusalt, mööda toru jooksis kuum lõhnav viinajuga ja laulis oma pikka magusat laulu. Illarion armastab kanget viina. Ta kastab sõrme viina sees märjaks ja pistab sõrme tulle, kui tekib leek, siis jätkab keetmist, kui leeki ei teki, siis lisab ta veel tooraine juurde.

Me istume katla juures, laseme kordamööda oma klaasid täis, jahutame tulist märjukest külmas vees ja maitseme mõnuga. Põletavat vedelikku ei saa kurku kallata, seda tuleb hästi aeglaselt imeda, silmad kinni panna ja oodata, kuni veri hakkab soojalt tuksuma, kuni puud ümberringi hakkavad kergelt kõikuma.

Mina istun toru juures, Illarion istub katla ees. Tema paneb tuld alla, mina maitsen viina, puud kõiguvad, me naerame millegi üle, räägime midagi ja laulame midagi.

«Joudu!» Meile läheneb Iliko.

«Tarvis, tarvis!» ulatame Ilikole klaasi.

Iliko uurib klaasi vastu valgust ja maigutab rahulolevalt.

«Ohhoo! See paneb karu ka pikali.» Ta kutsub mu kõrvale ja teatab:

«Juba käisid, viisid ära.»

«Kes?»

«Puuvargad, täna öösel on plahvatust oodata.»

«Ei või olla.»

«Tss! . . . Ma lähen nüüd, sa kuula, kus pool kandis kärgatab.»

Iliko läks naeru kihistades minema, ka mina itsitasin omaette ja istusin toru juurde tagasi.

«Zuriko, Koerapapa, mida see ühe silmaga põrguline tahtis? Kas ta minu kuuldes ei võinud rääkida?»

«Küll sa varsti kuuled isegi.»

«Mis asja?»

«Täna õhtul me saame veel naerda, küll sa näed.»

«Noh, lao aga välja!»

«Ma võin ju ütelda . . . aga parem on, kui sa ise oma kõrvaga kuuled.»

«Nadikael, müüsid oma hinge Ilikole maha.» Illarion jättis mu rahule.

Ma jorisesin laulda, Illarion tõusis püsti ja läks puid tooma. Proovisin tema äraolekul jälle viina. Illarion pistis puid katla alla ja tuli toru juurde.

«Mis sa imed nagu vasikas, endal juba silmad kilavad peas, tule, istu nüüd siia!»

Me vahetasime kohad. Tuli neelab praksudes halge. Ma valasin klaasipõhja jäänud viina tulle, see hakkas sinise leegiga põlema.

«Piiritus!» Lükkan puid sügavamale katla alla, halud on kuivad ja löövad kohe lõkkele. Tulel on maagiline võim, ta tõmbab ligi, ja ma pean tahes-tahtmata vahtima põlevaid halgusid, halgude küljes on savi, siis läheb mul peas kõik segamini, savi, puuriit, Iliko . . . ja . . .

Ma röökisin:

«Illarion, heida pikali!»

«Mis?» ei saanud Illarion aru.

«Heida maha!» Kuid ma jäin hiljaks, Illarion viskus juba isegi pikali. Kärgatas kõu. Üksteise järel kostsid hirmsad mürtsud . . .

Katel tõstis kaane üles, nagu oleks ta kedagi tervitanud, ja vajus kummuli lõkkesse. Ma tahtsin midagi öelda, kuid suu oli tuhka täis, kulmud ja ripsmed olid põlenud. Plahvatused jätkusid. Põlevad söed lendasid üles nagu raketid.

Kui see kanonaad lõppes, hakkasid kõik küla koerad haukuma. Uusi plahvatusi ei järgnenud enam ja viie minuti pärast jäi kõik jälle vaikseks.

Illarion lamas kõhuli maas, pea mulla all, ma kartsin, et tal on pea otsast ära tulnud, jooksin ta juurde ja pööra-

sin ta selili, ta nägu oli paksu mulla- ja tuhakorra all võimatu eraldada.

«Illarion!»

«Mis lahti on, Zuriko?»

«Et sa kärvaksid, Illarion Ševardnadze, kas sa ei võinud mulle öelda, et sina varastasid ühesilmalise puud ära.»

«Mis sa räägid? Mis puud?»

«Ma toppisin ise oma kätega neile öö läbi dünamiiti sisse.»

«Zuriko Vašalomidze, sa oled Iliko Tšigogidzet minu verega jootnud. Tõuse nüüd püsti ja kasi minema, enne kui mul käed ja jalad jälle liikuma hakkavad, muidu juhtub sinuga midagi nii hirmsat, et kivid hakkavad kisendama,» needis Illarion ja tõusis istukile.

«Peremees!» hüüdis keegi.

«Kes seal on?» karjus Illarion.

«See olen mina, Iliko, ma tulin nõu küsima, keegi varastas mu puud ära. Mis sa arvad, mida ma peaksin ette võtma?»

«Ma löön su maha!» möirgas Illarion ja tormas värava poole. Kui me sel ööl oleksime Iliko kätte saanud, siis oleksime tal küll kõri läbi lõiganud.

Kuid Iliko tuli nähtavale alles hommikul. Ta hiilis nagu rebane hoovi peale, vangutas pead, naeratas meile, istus puu alla maha, ingellik ilme näol, ja hakkas järelejäänud halgudest sütikuid välja urgitsema.

PEIDETUD VARANDUS

Juuni on Tbilisis õppiva külapoisi jaoks kõige parem suu. Eksamid on antud, kolme kuu stipendium on taskus, tühi kott õlale ja aidaa — koju!

Ka mina olin varem seda kuud armastanud, kuid sellest ajast, kui ma tädi Marta üüriline olin, tõi juuni mulle oma pahandusi kaela. Mis kasu on sul suvest, kui sa pead kogu aeg võlgnevustega maadlema, vanaemale näitamiseks õpinguraamatus kolmesid viiteks maalima ja viied pärast jälle kolmeteks tagasi tegema, ilma stipendiumita koju sõitma ja kuulama Iliko ja Illarioni läbipaistvaid vihjeid kärgestiharitud noorte kohta. Kuid peale vanaema, Iliko ja Illarioni ei ole mul mitte kedagi maa peal ja ma olen sunnitud selle kõik igal suvel läbi tegema.

Nii sammun ma ka tänavu mööda käärulist teerada mei küla poole. Käin rohu sees, mis ulatub mulle vööst saadik, ma olen juba täiesti märg. Tõusul enne meie küla kü rendan ma alati sammu. Jalad on juba väsimusest tu mad, kuid ma pistan jooksu ja peatun alles mäekünka kust küla paistab nagu peopesal. Ma näen meie maja ja istun maha, kurgus pigistab midagi, ma neelan pisaraid ja istun niikaua, kuni majast tuleb välja küüruvajunud vanaema. Siis ma torman vanaema hüüdes ülepeakaela mäest alla, hüppan üle aedade, kraavide, kändude ja kivide ja haaran vanaemal ümbert kinni. Tükk aega istume me vanaemaga sõnatult, vahime teineteisele otsa. Kõnelust alustab vanaema, ta küsib iga kord:

«Sa oled ikka veel elus, pojake!»

«Surnud, aga salgab,» salvab nagu maa alt väljaker kinud Illarion.

«Kas sa süüa tahad?» küsib vanaema, katsub pulgaga pannil olevat mtšadit ja ohkab:

«Ei ole veel päris küps.»

«Ei ole midagi, Olga, taigen on kasulik, mina ajan oma Serapiona taignaga paksuks,» hõõrub Iliko mõnuga käsi.

«Räägi nüüd, mis Tbilisis uudist on, mis sa vahid nagu kurttumm, ega sa eksamil ei ole,» sunnib Illarion ja küsib vanaema poole pöördudes:

«Missuguse veini ma pean lahti tegema, Olga?»

«Tee aga kõik veinid lahti!» käsib vanaema.

«Kas su kohver on tina täis?» irvitab Iliko minu tühja kohvrit käest kätte pildudes.

«Ju tal on sumadan raamatutest pungil,» ei jää Illarion Ilikost maha.

«Et sa enam raamatut kätte ei võta,» vehib vanaema kätega. «Aitab sulle Tbilisiski sellest tuupimisest. Siin sa pead puhkama, ainult luu ja nahk on sinust veel järele jäänud.»

«Kas sa kuuled, Koerapapa? Kas Tbilisis siis tõesti ühtegi inimest ei ole, kes sul raamatu käest võtaks, et sa minut aegagi hinge saaksid tõmmata,» kihistab Iliko kahjurõõmsalt.

«Sa peaksid tema raamatukogu nägema,» kõneleb Illarion. «Kui uksest sisse lähed, siis kukub sulle kõigepealt raamat pähe ja seejärel telliskivi. Vaene Olga, kui palju sa talle ka raha ei saada, kõige selle eest ostab ta raamatuid.»

«Mis sa ennast tapad, pojake. Selle raha ma saadan sulle ju söögirahaks ja sina, rumal laps, ostad raamatuid. Mis sa nende raamatutega peale hakkad, sa osta endale süüa, muidu ma enam raha ei saada,» kurjustab vanaema.

«Illarion Sevardnadze, jäta nüüd järele,» palun ma ühmunult.

«Me räägime ju sinu enda pärast, mõnikord peab ikka raamatulugemisel vahet ka pidama ja oma tervise peale mõtlema,» lisab Iliko omalt poolt.

«Vanaema, võta panni pealt mtšadi ja pista neile hulludele kurku, et nad vait jääksid, muidu ma hakkan praegu kahe nutma,» käin ma vanaemale peale.

Istume lauda. Varsti kostab õuest:

«Vanaema Olga!»

«Astu sisse!» Lävele ilmub hoolikalt kammitud, õhetavate põskedega, õnnelik ja häbenev Meri, uus kleit üll.

«Vanaema Olga, ema palus sõela . . . Tere, Zuriko!»

«Tere Meri!» ütlen mina ja mul jääb leivatükk kurku kinni.

«Võta, näe, sõel ripub seal ukse juures naela otsas,» näitab vanaema.

«Istu, Meri!»

«Ei, mul on kiire.»

«Saada teda, Zuriko!» käsib Iliko.

«Oh, ei ole vaja.»

«Kellel on, kellel ei ole,» muigab Illarion. Meri unustab sõela ja läheb uksest välja, ma järgnen talle ja tunnen, kuidas neli silma meile hellitavalt järele vaatavad, kuni me ära pöörame. Koju tulen ma hilja öösel. Nii on see peaaegu igal suvel.

Minu saabumisest polnud veel nädalatki mööda läinud, kui Iliko meile tuli.

«Zuriko, Zuriko, Koerapapa!»

«Mis sa tahad, Iliko?» küsis vanaema. Mina lamasin selili diivanil ja puhkasin.

«Olga, ma hakkasin viinamäel maad ümber kaevama, las poiss tuleb mulle abiks, muidu ta läheb laiskusest haigeks.»

«Et sa maa alla vajuksid, Ükssilm, ega see ei ole sulle enam see Zuriko, keda sa viie aasta eest võisid taga ajada, tema on nüüd üliõpilane.»

«Mässi ta siis soojalt sisse, et ta ära ei külmetaks. Ma

muretsen tema enda pärast, et ta hallitama ei läheks, õige mul teda tarvis on.»

«Mis sa tahad, Iliko, mitte sa ei lase mul puhata.»

«Nadikael, viinamarjadest ma teen veini, mille sina endal kõrist alla kallad. Ei tea, kelle jaoks ma teda siis veel teen.»

«Ei ole kuidagi võimalik, riik saatis mu siia puhkama, ja kui keegi juhtub mind töö juures nägema ja sellest Tbilisis ette kannab, siis me oleme mõlemad omadega läbi.»

«Ma panen sulle niisuguse paruka pähe, et mitte ükski hing sind ära ei tunne.» Meil vanaemaga ei olnud enam midagi öelda.

Läksime läbi ka Illarioni juurest ja tunni aja pärast alustasime Iliko viinamäel kaevamist.

Töötasime terve päeva. Iliko ei andnud meile mahti higigi pühkida.

«Homme enne koitu olge platsis!» käsutas Iliko. Me noogutasime tummalt ja lonkisime kodu poole.

«Kui me midagi välja ei mõtle, siis ta kurivaim võtab meil hinge seest välja,» ohkas Illarion.

«Võtab jah!»

«Noh, mõtle siis midagi välja, sa oled ju nüüd haritud,» pahandas Illarion.

«Mõtle sina, mina ei oska midagi mõtelda.»

«Miks mina oma ühe silmaga pean mõtlema?»

«Ega sul operatsiooni ajal ajusid välja ei lõigatud?»

«Kas sa arvad, et Ilikod on kerge ninapidi vedada?»

Me jõudsime Illarioni maja juurde.

«Astu sisse, mõtleme siis midagi välja.» Ma astusin sisse. Istusime Illarioni juures hilisööni ja seekord näitas Illarion, et tal on tõesti geniaalne mõistus. Kõik sai alguse väikesest kannust, mille seest me kordamööda jõime.

«Ma leidsin selle kannu kaevamise ajal maa seest, süda tegi sees jõnksu, mõtlesin, et ta on kulda täis.»

«Nooh?»

«Aga polnud seal midagi kulda, seal sees oli päris tavaline muld.»

«Vanasti, kui laevad põhja läksid, siis pandi kiri pudeli või kannu sisse, pealt korgiti küünlavahaga kinni ja visati merre,» jutustasin mina. «Hiljem keegi leidis selle pudeli üles, võttis kirja välja ja sai teada, mis nendega juhtunud oli.»

«Mis?» hüüatas äkki Illarion.

«Mis sul viga on?»

«Zuriko, Koerapapa, ma lähen hulluks, mis sa ütlesid? Ah et nad panid kirja pudeli sisse.»

Illarion läks põlema, isegi tema klaasist silm lõi läikima. Mina ei saanud midagi aru.

«Nad pistsid kirja kannu sisse, ah?» Illarion hüppas püsti, haaras mul ümbert kinni, suudles mind otsaette.

«Iliko Tšigogidzele ma mängin nüüd niisuguse vingerpussi, et ta meid enam oma õuegi ei lase, töölekutsumisest rääkimata. Oi sa jumal küll, ma teen sulle niisuguse tüki, Iliko Tšigogidze! Kõige selle eest, mis sa meid lollitanud oled, saab sulle nüüd kuhjaga kätte makstud. Zuriko, kullake, aita mind nüüd. Sa ütled, et nad panid kirja kannu sisse. Ma kirjutan sulle kirja, Ükssilm!» hüüdas Illarion ja tormas kõrvaltuppa. Ma jälgisin hulluks läinud Illarioni mõistmatu näoga.

Natukese aja pärast jooksis ta sulepea ja paberilehega tagasi.

«Istu, Zuriko, ja kirjuta!»

«Mida ma kirjutan?»

«Kirjuta, ma ütlen sulle ette. Kortsuta see paber enne ära!» Ma kortsutasin paberi ära. «Vaat nii, istu nüüd maha ja kirjuta!» Illarion käis toas edasi-tagasi, istus siis kolmjalale, keeras endale pläru ette, sulges silmad, toetas pea vastu seina ja hakkas salapärase häälega dikteerima:

«Mina, Levarsi Tšigogidze, kirjutan enne oma surma selle kirja. Varsti sulen ma oma silmad igaveseks. Ma elasin suures viletsuses, tihti ei jätkunud igapäevast leibagi. Korjasin iga kopikat. Töö murdis mu tervise ja nüüd ma suren. Õunapuu all on suur kivi, selle kivi alla ma matsin kannuga kakskümmend naela kulda oma Iliko jaoks. Sellest ei tea mitte üks hing. Tuleb aeg, ja mu poiss leiab raha üles, kui tal vähegi mõistust peas on, aga kui ei ole, siis saab kõik mullaks. Kõik on Issanda tahtmine, Aamen.»

Nüüd ma taipasin ja lagistasin naerda nagu hullumeelne.

«Kahju vaesekesest, pane talle veel paar kilo kulda juurde.»

«Ei, rohkem ei saa mitte ühte grammi.»

«Jah, aga ta oleks võinud ju selle kirja Ilikole kohe kätte anda.»

«Iliko oli siis aastane, kui Levarsi ära suri.»
«Ta oleks võinud siis kirja naise kätte anda.»
«Vaene Kakano suri peale sünnitamist.»
«Siis on kombes.»
«Mida ma sulle siis räägin.»

Me rullisime kirja kokku, mässisime ta ühe kaltsu sisse, tegime veega niiskeks ja pistsime kannu, kannusuu pitseerisime vahaga kinni ja varsti libisesime nagu vaimud Illarioni majast välja.

Järgmisel hommikul olime juba enne koitu Iliko viinamäel. Iliko kiitis meid virkuse eest, andis kummalegi viina, ühe hapu tomati ja tüki külma mtšadit. Me hakkasime tööle.

Keskpäeval kriuksatas Iliko labidas millegi vastu. Meie Illarioniga tardusime paigale. Iliko lõi labida uuesti maa sisse ja oli kuulda, kuidas mulla sees midagi puruks läks. Ta toetus ühele põlvele ja hakkas kätega mulda laiali kraapima. Kõigepealt võttis ta välja kannu kaela, seejärel kannu ja vaatas siis imestunult meile otsa.

«Mis see on, Iliko?» küsis Illarion, kes oli veel rohkem hämmastunud kui Iliko ise.

Iliko ei vastanud midagi, ta tõmbas riidekaltsu kannust välja. Meie seisime tema selja taga. Ta harutas värisevate kätega riideräbala lahti ja kiri kukkus välja.

«Anna siia, ma loen läbi,» küsisin mina.

«Ma oskan isegi lugeda,» kähvas Iliko ja alustas:

«Mina, Levarsi Tšigogidze, kirjutan enne oma surma selle kirja. Varsti sulen ma oma silmad igaveseks . . .»

Iliko neelatas. «See on minu isa kirjutatud!»

«Ma elasin suures viletsuses, tihti ei jätkunud igapäevast leibagi. Korjasin iga kopikat . . .» Iliko hääl hakkas värisema. «Töö murdis mu tervise ja nüüd ma suren. Õunapuu all on suur kivi, selle kivi . . .» Ilikol hakkasid ka käed värisema, ta hääl jäi kurku kinni ja ta jäi vait. Illarion vaatas silmanurgast minu poole.

«Miks sa edasi ei loe?» Iliko kahvatas, neelas sülge ja vaatas meie poole.

«Mida ta seal siis veel kirjutab?» pärisin nüüd mina ja hoidsin kätt suu ees, et mitte naerma pahvatada.

«Selle kivi peal ma istun ja mõtlen, et mitte midagi ei ole mul Ilikole jätta. Kaitsku teda jumal . . . Aamen . . .» lõpetas Iliko ja pistis kirja tasku.

«Jah, aga miks ta selle kirja maha mattis, oleks võinud ju laua peale jätta?» arutas Illarion. Ma ei suutnud enam paigal püsida, ütlesin, et mul on janu, ja jooksin allikale. Ennast tühjaks naernud, pöördusin tagasi. Illarion ja Iliko istusid rohu peal ja suitsetasid.

«Ahaa, hakkame aga nüüd jälle pihta,» lausus Illarion, kui ta mind tulemas nägi.

«Kulla Illarion, aitab tänaseks, mu pea nagu valutab.»

«Mis sa räägid?» vangutas Illarion pead ja katsus Iliko pulssi. Ilikol oli surija nägu peas.

«Mine, Iliko, heida voodisse, küll meie Zurikoga kaeme edasi.»

«Ei, ei, minge teie ka ära, puhake, te olete väsinud.»

«Millest me väsinud oleme?»

«Minge siis juba ükskord, kui palju ma pean rääkima.»

«Löögu välk mind maha, kui ma su hädas üksinda jätan.»

«Mina siit ei liigu,» teatasin mina.

«Tõuse püsti, sa koerapoeg, ja kasi koju. Kust sul täna see kange tööhimu on tulnud?» siunas Iliko.

«Me ei ole ju jõudnud veel midagi ära teha.»

«Kas te aru ei saa, mida ma teile räägin. Minge minema ja jätke mind rahule!»

«Meie sind praegu üksinda ei jäta.»

«Illarion Ševardnadze, käi minema, kas sa saad üksinda aru või ei saa.»

«Kas enam ei ole vaja kaevata?»

«Ei ole! Käsige minema, no mis te mind jõllitate?»

«Sa oled hulluks läinud.»

«See on minu maa ja ma teen temaga mis ma tahan, kui tahan, siis kaevan, ja kui ei taha, siis ei kaeva,» kisendas Iliko. Me tõusime üles ja hakkasime värava poole astuma. Illarion pööras ümber ja küsis:

«Iliko, kas me homme tuleme või ei?»

«Ei tule, ei homme ega ülehomme ega üleülehomme, kas sa kuuled või ei kuule?» karjus Iliko sülge pritsides.

«Jajah, küll ma kuulen!» hüüdis Illarion, pani värava kinni, heitis rohu peale pikali ja kukkus läkastades naerma.

Järgmisel päeval läksime Iliko juurde ja mida me nägime — õunapuu all seisev suur kivi, mida ka kümme meest kohalt liigutada ei oleks jõudnud, oli kõrvale vee-

retatud, tema kohale aga oli suur must auk tekkinud. Augu seest lendas mullakamakaid ja kostis ähkimist.

«Hakkas peale,» sosistas Illarion mulle. «Ta on siin 66 läbi tööd teinud.»

«Iliko!» hüüdis Illarion. August tulid nähtavale kaks kätt, siis taskurätiga kaetud pealagi ja seejärel Iliko määrdunud silmnägu.

«Mis sul vaja on?» urises ta tigedalt.

«Mis ma sulle teinud olen, et sa eilsest saadik nii turris oled?» küsib Illarion magusa häälega.

«Käi minema, kui sul midagi vaja ei ole.»

«Mida sa siin teed, mees? Mina mõtlesin, et sa oled haige, ja tulin sind vaatama.»

«Ma kaevan kaevu, Illarion Ševardnadze.»

«Sul on ju kaev õue peal ja allikas ka siinsamas.»

«Need võivad ära kuivada, selle ma kaevan tagavaraks.»

«Oh sa õnnetu, ega sa kõrbes ei ela, ei tea, miks nad ära peaksid kuivama.»

«Illarion Ševardnadze, lase mul elada!»

«Me tuleme sulle appi, Iliko,» pakkusin mina.

«Kas te jätate mind ükskord rahule?» küsis Iliko ja vaatas ringi, ilmselt otsis ta kivi.

«Kas me täna põllu peal kaevama ei hakka?»

«Küll ma teile kuraditele näitan,» möirgas Iliko ja hüppas august välja.

Meie Illarioniga panime suure hirmuga plehku.

Iliko töötas terve nädala. Ta kaevas õunapuu alla kümne meetri sügavuse augu ja ei leidnud mitte midagi. Kui Iliko alustas teise augu kaevamist, siis oli ta juba nõrgaks jäänud, ta ei loopinud enam kaugeltki endise väledusega mulda august välja. Töötempo langes tunduvalt.

Kui mutina maa sisse pugenud Iliko mõnikord kaevust välja ronis, siis vandus ta kõigepealt täie suuga, sülitas kaevu põhja, heitis väsinult maha ja hakkas isutult närima puu otsast mahakukkunud õunapabulat.

«Nüüd aitab küll, mis sa arvad, Zuriko, mees on juba nagu vari. Täna öösel lõpetame ära.» Me istusime nõu pidama.

Öösel lamasime Illarioniga Iliko õunapuu taga kasvavates põõsastes ja ootasime Iliko saabumist.

Tõusis kuu. Kostis ukse käginat. Iliko jooksis küürakil

majast välja ja lähenes hääletult augule. Auk neelas ta nagu muinasjutus.

Me roomasime augu äärele. Mõne minuti pärast kriuksatas labidas millegi vastu.

Hetkeks jäi kaevus kõik vaikseks, siis kostis nohisemist ja Iliko ronis mööda redelit üles. Me taandusime lähiepositsioonile, Iliko pistis pea kaevust välja, vaatas kõigepealt ettevaatlikult ringi, ronis siis välja, suur savikann kaenlas. Ta istus õunapuu alla mullahunniku otsa ja toetas selja vastu puud. Ta istus näoga meie poole ja me nägime kuuvalgel selgesti ta nägu. Tükk aega ei julgenud Iliko kannu avada. Lõpuks kogus ta julgust, tõmbas kiire liigutusega kannust riideräbala ja pistis käe kannu. Järsku tõmbas ta käe jälle välja nagu oleks seda uss nõelanud, ja nuusutas kätt. Me nägime, kuidas Iliko nägu moondus ja kuidas ta siis näo kõrvale keeras. Kann oli täidetud täpselt sama seguga, millega meie Illarioniga veidi teistsugustel asjaoludel väga lähedalt kokku olime puutunud ja mille lõhna Illarion veel tänaseni väga hästi mäletas.

Iliko istus tükk aega vaikides, pea longus. Lõpuks hakkas ta vaikselt nagu omaette rääkima:

«Illarion Ševardnadze, jälle sa jäid peale. Tegid mulle terve ilma ees häbi. Selle lõga pärast ma kaevasin kaks kaevu.» Iliko virutas jalaga vastu kannu. «Ma tean küll, et sa praegu siin põõsastes passid. Tule nüüd välja ja hirnu nagu hobune. Või parem ära tule, sest siis ma löön su maha ja see värdjas Zuriko, kes su kõrval kükitab, sind ka ei päästa. Ega see tegelikult sinu süü ei olegi, kas ma vana tobe ei teadnud, missugune näljarott minu sees oli. Kui ma saaksin selle kannu praegu vastu teie peakolusid puruks lüüa! Oodake, kuni mul viha üle läheb, ärge enne küll oma nägu näidake, oma kätega käigstan teid ära.» Iliko tõusis püsti ja läks maja poole. Pööras siis järsku ümber ja jäi näoga just selle koha poole, kus meie lamasime. Ta lisas: «Rohkem kui kakskümmend naela ei raatsinud panna, Illarion Pikknina. Kerjus oled sa alati olnud. Homme ajage endid viinamäele ja et töö tehtud oleks.» Iliko lõpetas oma monoloogi, läks allika juurde, pesi käed ja kadus tuppa.

Meie Illarioniga lamasime veel tükk aega põõsastes, tõusime siis vaikides üles, võtsime labidad ja kaevasime hommikuni Iliko viinamäel.

PHAKHIZO

Meil on nelja peale üks lehm. Arvatavasti on ta nii sama vana kui vanaema, aga kui ta nii vana ei ole, siis Iliko-vanune on ta küll. Paaril viimasel aastal ei mõtle Phakhizo enam üldse oma soo jätkamise peale. Me topime talle head ja paremat sisse, anname igasuguseid arstirohtusid, kuid miski ei anna tulemusi. Sellele vaatamata lüpsab Phakhizo ometi, ja kuna ta piima annab, siis on tema paljunemise küsimus alati kuidagi tahaplaanile jäänud ja lõpuks ununes see hoopis. Vastavalt ühisomandi pidamise tingimustele viibis Phakhizo kümme päeva meil, kümme päeva Illarioni juures ja kümme päeva Iliko juures. Ta armastas ja austas kõiki peremehi võrdselt ja nälgis kõigi kolme juures ühtemoodi.

Maailmas ei olnud temast hajameelsemat lehma. Õhtuti, kui ta karjamaalt koju tuli, ammus ta kõigepealt Iliko värava taga, seejärel Illarioni värava taga ja lõpuks meie värava taga. Kus talle värav lahti tehti, sinna ta läks sisse, kes teda lüpsis, sellele ta andis piima. Sel suvel läks Phakhizo hoopis käest ära, kõigepealt jäi tal udar haigeks, siis kadus tal söögiisu, ta jalad jäid nõrgaks, ta jäi hirmus kõhnaks ja ta mälu muutus veel halvemaks. Kui ta õuest välja läks, siis ta enam koju tagasi ei tulnud, kui ta koju toodi, siis ta unustas karjamaale minna. Ta ajas segamini vanaema, Iliko ja Illarioni, mind ei tundnud ta enam üldse. Kolm korda selle suve jooksul sõi ta ära vanaema pesuseebi, kolm korda oli tal südameatakid, kuid aadrilaskmise ja nuuskpiirituse abil saime me talle jälle elu sisse. Ta ei saanud enam õieti käia ja ta hakkas halliks minema. Me püüdsime teda üksteisele ära kinkida, kuid sellest ei tulnud midagi välja. Ühel päeval kutsus vanaema kõik omanikud kokku ja avas meie suures toas ümmarguse laua ümber nõupidamise.

«Igal asjal on oma piir, lehm ei ela igavesti. Ta ei lüpsa enam, ta ei söö ega joo, te näete ju isegi. Me peame temaga midagi ette võtma.»

«Kahju on ju lehmast,» lausus Illarion.

«See lehm lüpsab juba meid endid,» arvas Iliko.

«Mida me siis teeme, kas tapame ta ära?»

«Müüme maha.»

«Mida me müüme, konte või, ega see elevandiluu ei ole.»

«Müüme liha, sa tobe.»

«Kus tal see liha on?» põlastas Iliko.

«Anname vastuvõtupunkti,» ütles Illarion.

«Kas võtavad?» kahtlesin mina.

«See on nüüd küll küsimus.»

«Naha eest ikka annavad mõne rubla.»

«Saaks ta vähemalt silma alt ära,» õhkas vanaema.

«Las ta kärvab ise ära.»

«Siis hakka teda veel matma ja taga nutma, viime ikka vastuvõtupunkti, las nad seal panevad talle kas või susamba,» soovitas Iliko.

Jäi siis lõpuks nii, et järgmisel päeval pidime Phakhizo vastuvõtupunkti viima. Hommikul tõusime kõik vara üles ja jagasime kohustused ära. Mina kammisin Phakhizot, Illarion andis talle soolvett juua, Iliko toppis talle värsket rohtu sisse ja vanaema hõõrus ta põlvi sooja veega. Nella kahe ajal viisime lehma pidulikult väravast välja. Phakhizo nägi väga hea välja, ta oli ümmargune nagu pall.

«Lähme ruttu tagasi,» hakkas vanaema järsku kätega vehkima.

«Mis siis jälle lahti on? Suure vaevaga saime talle jalad alla, kes teda nüüd veel peatada jõuab,» nurises Iliko.

«Ta on ju alles lüpsmata, tee peal hakkab piim vaevama.»

«Tooge ruttu ämber,» karjus Illarion.

Ma jooksin koju tagasi ja tõin teeklaasi. Tund aega lüpsid vanaema, Iliko ja Illarion kordamööda Phakhizot. Mina seisin lehma nina ees ja hoidsin tal sarvedest kinni, et ta ümber ei kukuks.

Lõpuks sai klaas vahtu täis ja see anti mulle üle.

«Pärast jagame,» turtsatas Iliko ja tõmbas nöörist.

Jõudsime külast välja ja pöörasime suurele maanteele. Phakhizo laskus algul ühele, siis teisele põlvele ja hakkas kaeblikult ammuma.

«Nüüd lasi põlvili, hakkab palvetama,» siunas Iliko.

«Las ta puhkab,» sõnas vanaema.

«Nii me ei jõua nädala aja pärast ka pärale, oleks veel öö, siis võtaks ta selga ja tassiks seljas kohale,» torises Iliko.

Paistis, et Phakhizo hakkab minestama.

«Anna talle nuuskpiiritust,» käsutas Illarion.

Ma torkasin pudeli Phakhizo ninasse, Phakhizo turtsatas ja liigutas kõrvu.

«Tal tuleb aadrit lasta,» ütles Illarion, võttis taskust noa ja torkas Phakhizole kõrva. Phakhizo hüppas püsti ja pistis jooksu.

«Püüdke ta kinni, kel nooremad jalad on!» kriiskas vanaema.

Mina jõudsin esimesena pärale ja haarasin teel lohiseva nööri pihku.

«Ära tõmba, ta kukub pikali,» kuulsin Iliko kisa. Kuid mul ei olnud vajagi tõmmata. Kakskümmend meetrit läbi jooksnud, tegi Phakhizo maha loigu, nuusutas maad ja heitis küljeli.

«Kui ta iga kahe sammu järel ennast tühjendama hakkab, siis meil ei olegi midagi ära anda,» ütles Iliko kahetsevalt.

Phakhizo sulges silmad.

«Iliko, nuga!» hüüdis Illarion.

Nüüd torkas Illarion Phakhizo teist kõrva ja Phakhizo pani jälle jooksu. Ma tahtsin talle järele lipata, kuid Illarion peatas mind.

«Las läheb, ega ta ära ei lenda, küll ta ootab meid kuskil, jalad püsti.»

«Järsku keegi varastab ära,» ehmus Iliko.

«Mitu kilo ta kaalus, siis kui sa talle soolvee sisse jootsid?»

«Kuuskümmend.»

«Noh, nüüd ta kaalub nelikümmend viis.»

Vanaema jõudis meile järele.

«Kus lehm on?»

«Ära karda, Olga, ega ta omal jalal ikka pärale jõua.»

Me istusime maha, panime suitsud ette, puhkasime korralikult välja ja jätkasime teed. Teekäänaku taga avanes meie pilgule pikk sirge teelõik. Phakhizot ei olnud kusagil näha. Vaatasime üksteisele imestunult otsa ja lisasime sammu. Läbisime järgmise teekäänaku ja peatusime äkki. Phakhizo oli seekord rohkem kui kilomeetri läbi jooksnud, kuid nüüd ta ei hinganud üldse enam. Ta oli jooksurajalt kõrvale pööranud ja lamas vilus.

Me läksime ta juurde. Phakhizo ei teinud meist väljagi, paistis, et ta ei kavatsenudki püsti tõusta.

«Tõuse üles, Phakhizo!» käskis Illarion. Phakhizo kõõ-

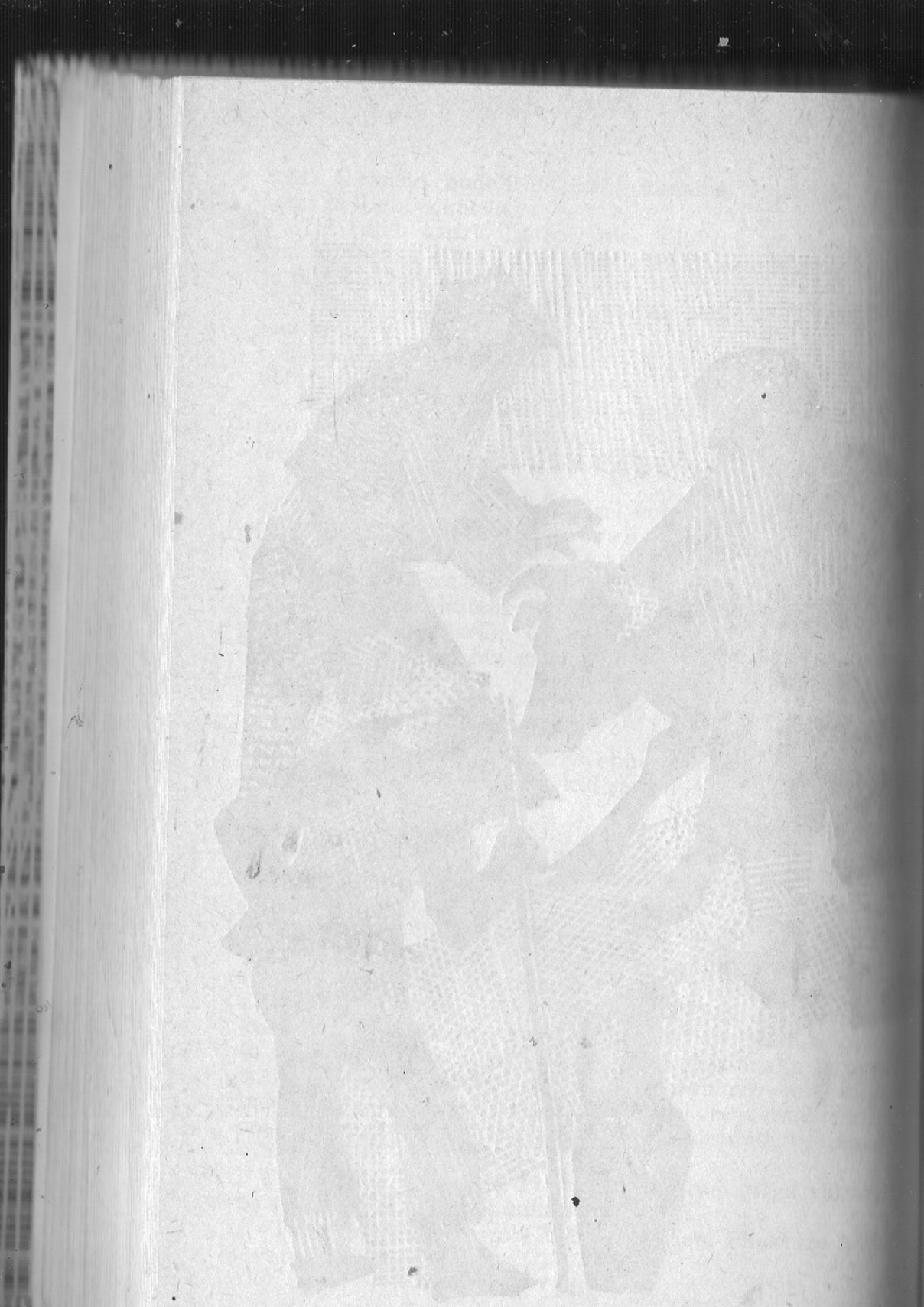

Illarionile otsa sellise näoga, nagu oleks tahtnud küsida: «Mees, kas sa oled hulluks läinud?»

«Tõuse üles, lehm,» käskis Iliko.

«Kas sa ei tõusegi, Phakhizo?» küsis vanaema. Phakhizo liigutas eituse märgiks saba, pani pea maha ja sulges silmad. Me vaatasime lootusetult üksteisele otsa. Seisime seal masendatult, kuni üks teekäija mööda läks ja küsis:

«Kas lehm suri ära või?»

«Ta magab.»

Teekäija vaatas meile kahtlevalt otsa ja jätkas oma teed.

«Tõuse nüüd üles, sa neetud,» kisendas Illarion Phakhizole kõrva sisse.

«Võta jalad alla, sa vana raisk,» sõimas Iliko.

«Oleksid siis, kui sa surnud oled, me oleksime su autoga viinud,» heitsid nad Phakhizole ette. Phakhizo ei liigutanud kõrvagi. Siis läksime sõnadelt üle tegudele.

«Illarion, mine nina ette.»

«Pane õlg alla.»

«Võta jalast kinni, mitte sellest, vaid teisest.»

«Tõmba nüüd sabast, Olga!»

«Oleks pidanud palderjani kaasa võtma.»

«Noh, las käia!»

«Hoia sabast kinni.»

«Olga, võta tal jalast kinni ja tõsta ta jalga edasi, vaat nii.»

Hakkasime liikuma. Kui jõudsime vastuvõtupunkti juurde, hakkas juba pimedaks minema. Värava ees lahtis Phakhizo jälle maha heita, kuid me saime õigel ajal jaole.

«Nuuskpiiritus!» karjus Iliko.

Ma viskasin Phakhizole pool pudelit nuuskpiiritust pihta ja Phakhizo kepsutas nagu kuueteistkümneaastane tüdruk vastuvõtupunkti hoovi.

«Pange ta ruttu kaalu peale,» käskis Illarion ja läks läbi vastuvõtupunkti töötaja juurde.

«Tere, me tõime lehma!»

«Perekonnanimi!»

«Kelle, lehma või?»

«Peremehe.»

«Vašalomidze, Tšigogidze, Ševardnadze.»

«Nimi.»

«Kas minu nimi või?»
«Lehma nimi!»
«Phakhizo.»
«Mis see siis on?»
«Kas ta ei ole lehma moodi või?»
«Selles see asi ongi, et ta on ainult lehma moodi!»
«Kõhnavõitu ta ju on,» nõustus Illarion.
«Miks ta kaalu peal lamab?»
«Mis sest siis on, et ta lamab, ega ta sellest raskemaks ei lähe!»
«Ega ta kärvanud ei ole?»
«Mida sa nüüd räägid, pojake. Sa ju nägid, kuidas ta väravast sisse kepsles,» vaidles vanaema.
«Terve tee kargas nagu vasikas,» lisas Illarion. Vastuvõtja läks kaalu juurde ja vaatas lehma. Phakhizo pani silmad kinni, pisar veeres ta silmanurgast.
«See lehm on surnud,» ütles vastuvõtja vanaemale.
«Ta magab,» ütles Illarion.
«Ma räägin, et ta on surnud, ei hinga enam,» kordas kaaluja.
«Kas ta peab siis norskama või?» püüdis Iliko veel midagi päästa. Ma läksin Phakhizo juurde ja katsusin ta pulssi. Puudutasin siis käega ta silmi ja nina. Phakhizo oli surnud.
«Tõstame ta kaalu pealt maha,» võtsin lehma sarvedest kinni.
«Koristage ta siit hoovi pealt ära, muidu teised loomad hakkavad märatsema,» käskis kaaluja. Tirisime Phakhizo hoovist välja, panime ta tee äärde ja istusime ise tema ümber.
«Siia ärge teda jätke. Matke maha või viige ta kuhu tahate!» karjus vastuvõtja meile hoovist.
Viisime Phakhizo teise koha peale ja istusime jälle tema ümber maha. Istusime seal mitu tundi. Hakkas juba pimedaks minema, kui Illarion lõpuks häält tegi.
«Me peame ta maha matma.»
«Jätame ta siia ja laseme ise jalga,» pani Iliko ette.
«Mina seda ei tee,» ei nõustunud vanaema.
«Kuhu me ta matame?» küsisin mina.
«Sugulastele peab teatama. Zuriko, kirjuta telegrammid valmis,» korraldas Iliko.
«Kui sina, kurivaim, ükskord ära kõnged, küll me

siis saadame telegrammid laiali, aga see lehm tuleb korralikult maha matta. Ta oli mulle ema eest, tema piimaga olen ma üles kasvanud!» kõneles Illarion.
«Kas sa sellepärast kallasidki talle nuuskpiiritust hinnasse?» küsis Iliko.
«Siis ta oli elus,» õigustas ennast Illarion.
«Olgu, ütle sina, mida me peame nüüd tegema,» küsis Iliko vanaemalt. Vanaema, kes polnud kogu selle aja jooksul sõnagi lausunud, istus ja pühkis varrukaga pisaraid.
«Matame maha, aga kuhu me peame ta matma ja millega me auku kaevame,» ei teadnud ka tema.
«See on küll küsimus.»
Mööda teed tuli meie poole paljajalgne poiss, kepp käes. Ta vilistas.
«Tule siia, poiss!» kutsus Illarion. Poiss tuli lähemale ja jäi meist teatud kaugusele seisma.
«Mis su nimi on?»
«Simonišvili, Marat.»
«Kus sa elad?»
«Näe seal,» poiss näitas käega eemal pimeduses vilkuva tulukese poole.
«Kas teil on palju lapsi?»
«Kuus plikat ja üks poiss.»
«Mnjaa, midagi ei ole öelda. Kas sa seda lehma näed?»
«Kas see on siis lehm?»
«Ah, hakka sina ka veel. Hoia oma keel hammaste taga ja kuula, mis ma sulle räägin.»
«Selle lehma piimaga on sada sinutaolist tattnina üles kasvatatud. Saad aru? Meie oleme selle lehma peremehed. Ta on praegu surnud, kuid mõnedest elavatest on ta veel-ettegi. Lehma austatakse mõnedes maades nagu jumalat, mis maal see nüüd oligi, Zuriko?»
«Indias.»
«Indias palvetatakse lehmade ees . . .»
«Mida sa tahad, onu? Mul on kiire,» katkestas teda Marat.
«Ta tuleb maha matta. Ma annan sulle kümme rubla, jookse koju, võta kaasa oma kuus õde ja kuus labidat, kaevake auk maa sisse ja matke ta maha. Said aru?»
«Kümme rubla on vähe.»
«Võta siis veel kümme.»
«Seda on ka vähe.»

«Säh veel viis rubla.»
«Vähe.»
«Võta veel kolm.»
«Vähe.»
«Mis vähe, sa koerapoeg. Kui palju ma pean selle raipe eest sulle maksma?»
«Las ta siis vedeleb siin,» tahtis Marat oma teed jätkata.
«Oota, sa värdjas. Kui palju sa siis tahad?»
«Viiskümmend rubla.»
Illarion luges hambaid kiristades talle viiskümmend rubla peo peale ja püüdis mitte vaadata poisi suurte lotendavate kõrvade poole.
«Täna õhtul matate maha.»
«Homme hommikul enne koitu matame. Täna on juba hilja, millal ma ükskord koju saan ja siis veel tagasi...»
«Vaata mulle silma. Homme hommikul ma tulen vaatama, ja kui ma siin hauda ei näe, siis ma pistan teie majale tule otsa, ma toon su maa alt ka välja. Said aru?»
«Sain küll,» vastas Marat ja kadus pimedusse.
Me hingasime kergemalt. Täitnud oma kohuse Phakhiza vastu, alustasime koduteed.
Täpselt nädal aega hiljem istusin ma meie hoovi peal ja lugesin Ilikole, Illarionile ja vanaemale väljendusrikkalt ette rajooni sanitaarinspektori teadet.
«Kod. Vašalomidze, Tšigogidze ja Ševardnadzele. Selle ja selle aasta sel ja sel kuupäeval oli teie poolt rajooni maanteele jäetud lehma korjus, mille tagajärjel antud territooriumil tekkis epideemia puhkemise oht. Samal ajal levitas korjus väljakannatamatut lehka, mistõttu teil tuleb tasuda trahv kolmesaja rubla ulatuses (sada rubla iga omaniku kohta).
Alla kirjutanud: rajooniinspektsiooni vanemarst.»
«Ma arvan, et selle trahvi maksab ära Illarion,» ütles Iliko, kui ma lugemise olin lõpetanud.
«Miks just tema?» küsis vanaema.
«Sellepärast, et see lehm oli talle ema eest.»
«Kes ütles esimesena, et viime lehma vastuvõtupunkti?» pressis Illarion hammaste vahelt.
«Sina ise ütlesid,» tuletasin ma meelde.
Illarion pööras sõna lausumata ümber, läks koju, pani ukse seestpoolt lukku ja ei tulnud õhtuni toast välja.

Meie Ilikoga hakkasime mööda maanteed vastuvõtupunkti poole minema.
Tee peal küsisime igalt vastutulevalt poisikeselt sõbralikult tema nime, kuid ühtegi nime, mis oleks sarnanenud Maratiga, me ei kuulnud.

*

Ma ei ole enam endine Zuriko, ma olen nüüd mees, kellel on lõpetatud kõrgem haridus. Minu diplomi peal on kirja pandud, et mina, Zurab Vladimiri poeg Vašalomidze, olen ökonomist, et minu diplom ja elukutse on maksvad igas Nõukogude Liidu vabariigis, igas linnas ja reda enam meie külas. Minu kuuereväärile on kinnitatud ülikooli lõpumärk ja ma ei kahetse sugugi, et ma selleks täiesti uue pintsaku sisse augu pidin tegema. Lähen nüüd koju, kus mind nagu tõusvat päikest ootavad vanaema, Iliko, Illarion ja Meri.
Lähen koju, rajan oma maja ette viinamarja «Tsolikauri» istanduse ja saan kolme aasta pärast saaki. Ma jaan elama maale. Ma ehitan endale suure maja, õues on mul koer Murada. Minu naine on Meri ja meil on kaksteist last, üksteist poega ja üks tütar. Tütar on ilus, tema nimi on Tsira. Ma hakkan tihti Tbilisis käima, toon sealt oma ilusale naisele ja lastele kingitusi ja raamatuid. Ma toon vanaemale linnakosti kaasa ja vanaema hakkab rõõmu pärast nutma. Toon ka Ilikole ja Illarionile kosti, ja nad ei naera enam. Tbilisis lähen tädi Marta juurde ja viin talle külakosti, ja ka tädi Marta hakkab nutma.
Ma viin tädi Marta enda juurde maale, toon ka Iliko Illarioni enda juurde ja me kõik hakkame koos elama. Ma saan väga palju lapsi, lapselapsi ja lapselapselapsi. Meid saab väga palju, terve küla. Ja meid saab aina rohkem, meid saab nii palju, et terve maailm, see oleme meie. Me ei sure kunagi, me elame igavesti. Nii mõtlen mina, Zuriko Vašalomidze, kui ma sammun mööda teerada, mis viib meie küla poole.
Ma jõudsin üles mäeharjale ja istusin. Vaatasin tükk aega suitsuvinet, mis tõusis meie maja korstnast. Vanaema aga ei tulnud toast välja. Jooksin ülepeakaela mäest alla, tormasin tuppa, kuid keegi ei tulnud mulle vastu. Hüüdsin:
«Vanaema!» Keegi ei vastanud. Jooksin trepist üles, uks oli lahti ja kõik oli vaikne. Läksin kõige tagumisse

tuppa. Toas oli pime. Voodis lamas vanaema. Vaatasin ehmunult talle näkku, vanaema magas. Väljusin kikivarvul toast ja kohtasin lävel Iliko ja Illarioniga, kes olid nagu maa seest välja kasvanud.

«Tere!» naeratasin ma neile.

«Tere!» vastasid nemad virilalt muiates.

«Mis on juhtunud?»

«Tal hakkas eile õhtul halb. Me mõtlesime, et ega ta hommikuni vastu ei pea. Kas telegrammi said kätte?»

«Mis telegrammi?»

«Eile õhtul oli ta suremas,» ütles Iliko. Ma tahtsin tagasi vanaema juurde minna.

«Oota, las ta magab.»

Istusin sõnatult.

Vanaema magas õhtuni. Kui päike looja läks, avas ta silmad. Ma istusin ta voodi ees. Ta vaatas mind tükk aega, pani siis silmad kinni ja hüüdis Illarioni.

«Illarion, kas ma tõesti näen Zurikod või mulle ainult viirastub?»

«See olen mina, vanaema.» Ma panin oma pea ta rinnale. Ta süda tuksus nõrgalt ja kiiresti, nii nagu tuksub naiste käekell.

«Tulid, pojake. Küllap su süda tundis. Mis siis ikka, minu aeg on tulnud. Iliko, kas sa lapsele süüa andsid?»

«Jah, Olga!»

«Kas veini ka andsid?»

«Ta ei tahtnud.»

«Miks siis, pojake. Mine ja joo. Sinu jaoks on see veini tehtud. Joo aga. Kui järele jääb, siis kostita ka matuselisi.»

«Mida sa räägid, vanaema?!»

«Miks sul siis lõug värisema hakkab. Oh sind lollikest küll! Minu laul on lauldud. Aitab mulle . . . Ega see nali ole, seitsekümmend neli aastat on turjal. Aga inimene on ahne, ikka veel tahaks elada. Üks kuningas sõi selleks, et kolm päeva kauem elada, pimeda lõvikutsika ära.»

«Sina, Olga, elad veel kümnest minutaolisest kauem,» püüdis Illarion nalja heita.

«Illarion Ševardnadze, pühi enne pisarad ära ja siis tee nalja . . . Kas sa lõpetasid ülikooli ära?» küsis vanaema nüüd minult. Võtsin põuest diplomi ja ulatasin vanaemale. Vanaema keerutas diplomit käes, andis ta siis Illarionile ja käskis endale ette lugeda. Illarion luges diplomi ette

Vanaemal tulid pisarad silma, need voolasid üle ta meelekohtade. Ta vaikis kaua. Lõpuks võttis ta Illarioni käest kinni ja andis mulle tagasi. Ta ütles:

«Jäta nüüd ja kuula hoolega. Hommikuks mind enam ei ole. Issand olgu tänatud, et ma sind veel näha sain. Testamenti ma ei teinud, kõik, mida sa siin näed, jääb sulle.»

«Mis ma sellega teen ilma sinuta?» Ma langesin nuukstuses vanaema rinnale.

«Kõike läheb vaja, pojake. Nuta, nuta. Nii peab olema. Sa pead taga nutma oma vanaema, kes sind on üles kasvatanud. Nuta nüüd, sest kui ma ära suren, siis ei näe ma enam midagi. Hea küll, aitab juba . . .» Vanaema pani käe minu pea peale ja rahustas mind. Siis ta jätkas: «Ära kunagi Ilikost ja Illarionist lahku mine, nad hoiavad sind, ja võid neid igas asjas uskuda. Seda head, mis nemad sinu jaoks on teinud, sa tasuda ei jõua, ära parem proovigi. Armasta neid niisama, nagu nemad sind armastavad!»

Iliko ja Illarion seisid toanurgas ja nuuksusid nagu lapsed.

«Minge mõlemad välja ja jätke mind Zurikoga üksi.» Iliko ja Illarion ei liikunud paigast. «Minge välja, üheainsalised, kes seda enne kuulnud on, et elus inimest taga nutetakse,» pahandas vanaema. Iliko ja Illarion läksid välja. Me jäime vanaemaga kahekesi.

«Tule siia, pojake. Ma suudlen sind.» Ma kummardusin vanaema üle. Ta suudles mu otsaesist, juukseid, silmi, nägu, käsi ja hoidis mind tükk aega oma embuses.

«Anna mulle nüüd üks klaas veini,» käskis ta. Valasin klaasi piima ja ulatasin talle. Vanaema jõi piima vaikides ära. Ma arvasin, et ta ei saanud aru.

«Nüüd anna mulle veini.» Valasin talle veini. Vanaema võttis klaasi, upitas enda ülespoole ja tõstis käed.

«Suur jumal, jumalaema, püha Neitsi Maarja, halastage ja hoidke minu liha ja verd Zurikod ja tema järeltulevat põlve. Ulatage talle käsi, kui ta hädas on ja andke talle pikka iga . . .»

Vanaema hingamine muutus sagedamaks. Ta rüüpas veidi veini, andis klaasi mulle tagasi ja vajus uuesti pikali.

«Kustuta tuli ära ja mine välja,» käskis ta äkki. Kustutasin tule ja väljusin.

Mõne aja pärast tulin tuppa tagasi.

«Vanaema, vanaema,» kummardusin ma vanaema üle. Ta ei hinganud enam. Seisin kaua aega longuspäi ta voodi ees. Tundsin, et keegi tuli tuppa, jäi minu selja taha seisma ja pühkis pisaraid. Ta tahtis oma käe minu õlale panna, kuid ei pannud siiski. Ma tundsin, et ta ei lähe enam kunagi siit ära, et ta ei jäta mind kunagi üksi. Ma ei vaadanud tagasi, kuid ma tundsin, et see oli Meri, see ta oli toonud pimedasse tuppa suure valguse. Siis ma pöörasin ümber, et näha seda valgust, et näha selles valguses Ilikod, Illarioni ja vanaema.

TÄDI

Kuival kirsipuuoksal siristas pähkliräak. Tädi jättis töö poolelt, tõi kolmjala õue, istus ja jäi kuulama. Mina lamasin murul, silmad suletud. Lind trillerdas hinge tõmbamata, ma ümisesin talle kaasa ja püüdsin temaga ühel sisse hingata, kuid ma ei suutnud kunagi nii kaua hinge tagasi hoida kui tema. Lind vilistas väga keerulist viisi, vahepeal ta peatus, vaatas loojuva päikese poole ja jätkas siis jälle uue hooga. Päike oli nagu hiiglasuur punane vaskkandik, ta vajus laisalt allapoole. Suphsa orus laialipaisatud majad lõid päikese viimastes kiirtes leegitsema.

»Khetho!» hõigati tänavalt. Lind jäi vait.

»Sosso, Sosso!» hüüti nüüd mind.

»Astu sisse,» vastasin ma pahuralt ja tõusin istukile. Eheväravast tuli sisse brigadir Dathiko.

»Tere, pererahvas!» tervitas ta meid.

»Tere!» vastas tädi, tõusis püsti ja kutsus külalise tuppa.

Heitsin jälle rohu peale pikali ja ootasin, millal lind uuesti laulma hakkab, kuid ta ei hakanud enam. Ma tõusin üles ja läksin kööki. Brigadir kõneles midagi tädile. Kui ma sisse astusin, siis jäi ta vait. Tädi istus, käed ümber põlvede, ja vaatas vaikides kaminas tuha sees hõõguvatele sütele. Brigadir tõmbas taskust tubakakoti, keeras endale plotski ja võttis kaminast laastuga suitsule tuld. Toas oli kohe vänget tubakahaisu tunda.

«Sosso, ole hea poiss, too mulle juua,» palus brigadir. Võtsin pingilt veekannu.

«Too väljast külma vett!»

Võtsin kannu ja jooksin kaevule vee järele. Kui ma ukse avasin, jäi brigadir poole sõna pealt vait. Ulatasin talle klaasiga vett. Ta jõi vastu tahtmist mõne lonksu.

«Kas valan veel?»

«Ei, aitäh, rohkem ma ei taha.»

«Joo ikka veel, kulla mees,» pakkusin ma lahkelt. Tädi muigas.

«Sosso, vaata korraks välja, mis see koer seal lärmab,» sõnas brigadir pärast lühikest vaikust.

«Kui keegi tuleb, küll ta siis hüüab,» vastasin mina. Brigadir nihutas ennast ebamugavalt.

«Mine minutiks toast välja, mul on vaja Khethevaga midagi öelda,» palus ta.

«Kui sul midagi öelda on, siis ütle minu kuuldes.» Ma istusin nii kindlalt tooli peal, et mind ainult koos tooliga oleks saadud toast välja viia.

«Poiss, kas sa vanema ja noorema inimese vahel vahet ei tee, kas sa külalisest lugu pidada ei oska?» Brigadir vaatas mulle tigedalt otsa, taipasin väga hästi, et ta oleks hea meelega mul kõrvad pihku võtnud, kui tädi juures ei oleks olnud.

«Ei mina seda enne näinud ole, et iga jumala õhtu külas käiakse.»

«Ole vait!» taples tädi.

«Mina olen brigadir, ma käin igas talus nii palju kui mul vaja on.»

«Hea küll, eks sa mine siis nüüd mõnda teise talusse ka!»

Dathiko pöördus tädi poole:

«Poisinaga vahib mind nagu hunt. Kui ta saaks, siis ta sööks mu elusalt ära. Mis ma talle teinud olen, Khetho?»

«Mida sa tahtsid mulle öelda?» küsis tädi.

Dathiko hakkas nihelema, ta hääl kähises.

«Homme läheme Meriasse kõplama, las poiss tuleb ka. Kas said nüüd aru, mis asja pärast ma siia tulin?» urises ta.

«Sain jah,» urisesin ma vastu. Tädi naeratas. Ta tõusis püsti, läks kamina juurde, tõstis plekitüki, mille peal hõõgusid söed, savipannilt, koputas sõrmedega mtšadit — kas on juba küps, veeretas siis mtšadi pannilt ja mässis ta

käterätiku sisse. Siis õngitses tädi savikannust ümmarguse juustukera, vajutas selle kuivaks ja asetas mtšadi peale. Dathiko nägi, et tädi paneb mulle järgmiseks päevaks toidukraami valmis.

«Mine nüüd koju, Dathiko,» palus tädi. Dathiko hakkas minema, lävel pöördus ta ümber ja lausus:

«Koidu ajal me koguneme postkontori juurde. Tule siis sina, Sosso. Kas sul häbi ei ole minuga vimma kiskuda? Ei tea, mida meil jagada peaks olema? Kas lepime ära?»

Ma noogutasin pead.

«Normipäevi ma panen talle niisama palju kui täiskasvanutele.» Tädi noogutas ja Dathiko läks minema. Ma läksin välja, tõin mooruspuu alt uue kõpla ja viisin selle tüsse ligunema. Tädi võttis köögist lambi, pani ukse riivi ja me läksime ülemisele korrusele magama.

*

Tädi on Gruusia keele õpetaja, ta on kõige targem ja kõige ilusam naine külas. Vanaisal on kirstu põhjas pühapilt ja tädi on ühte nägu sellel pildil kujutatud jumalaema Mariaga. Tädi nimi on Khethevana.

Küllap vist sellepärast, et ta on nii ilus kui jumalaema, ei ole keegi julgenud talle armastust avaldada ja tädi ei ole seni mehele läinud. Ma armastan tädi väga ja kardan kogu aeg, et ta mehele läheb. Tädi tunneb seda ja teab olla ta sellepärast ei lähegi mehele.

Laman selili voodis, mu silmad on lahti, hüüan sosinal:

«Tädi!»

«Mis on, Sosso?»

«Kas sa magad, tädi?»

«Mis sa tahad?»

«Mida see brigadir siin iga päev käia voorib?»

«Ma ei tea!»

«Ärgu enam tulgu!»

«Ega ma teda välja ei saa ajada.»

«Ma ei tea, ärgu parem enam tulgu. Muudkui istub aga, kord too talle juua, kord vaata koera, tee seda ja tee teist. Ma tean küll, mis ta siit tahab.»

Tädi ei vasta.

«Tädi, kui vana sa praegu oled?» küsin ma natukese aja pärast.

«Jää magama!»

«Ütle, noh!»

«Kolmkümmend viis.»
«Miks sa mehele ei lähe?»
Tädi on vait, ma kuulen tema tasast hingamist ja ootan, et ta mulle vastaks. Ta vaikib.
«Tädi!»
«Jää magama, Sosso. Homme pead vara üles tõusma.»
«Miks sa mehele ei lähe?»
«Keegi ei võta mind. Mitte kellelegi ei meeldi sina, tädi.»
«See on vale, sa meeldid kõikidele ja Dathiko armastab sind.»
«Kas sa siis tahad, et ma talle mehele läheksin?»
«Ei taha.»
«Noh, jää siis magama.»
Ma jään magama ja näen und. Tädi seisab kiriku ees, tal on valge kleit üll, ta on valge, pikk ja ilus, nagu jumalaema. Tema ees on põlvili maas kõik meie küla mehed. Ma palun teda pisarsilmi, et ta mehele ei läheks, ja ta ei lähegi, ta võtab pulmakleidi seljast, tuleb minu juurde, võtab mul käest kinni ja me läheme koos koju.

*

Koidu ajal tõusin vaikselt üles, suudlesin magavat tädi põsele, läksin kööki, panin oma päevase toidumoona koolikotti, jooksin allikale, pesin silmad puhtaks, haarasin kõpla ja lippasin postkontori poole.
Kogu meie brigaad seisis postkontori ees, igaüks toetus oma kõplale ja vaatas, pea kuklas, posti otsa kinnitatud vana mõlkis valjuhääldaja poole. Valjuhääldaja kähises ja ragises, diktor rääkis midagi. Kõik vaikisid. Kui ma pärale jõudsin, jäi valjuhääldaja vait.
«Tere!» Keegi ei vastanud mulle.
«Tere!» kordasin ma aralt. Keegi ei öelnud sõnagi.
«Onu Gerassime, mis on juhtunud?» pärisin ma meie naabrimehelt ja tõmbasin teda varrukast. Ta vaatas mulle tühja pilguga otsa, istus postkontori trepile, võttis tubakakoti välja ja hakkas suitsu tegema.
«Onu Assalo, ole meheks, ütle, mis lahti on?» mangusin ma Gerassime kõrval istuvat meest. Too mõõtis mind pealaest jalatallani, vaatas mulle tükk aega silma, pööras pilgu kõrvale ja lausus:
«Sõda on lahti, Sosso.»
«Missugune sõda, onu Assalo?»

«Inimesetapmine ja verevalamine, saad aru!»
«Kellega?»
Assalo lõi käega.
«Kellega?» kordasin ma ja vaatasin ringi, inimeste näod olid kahvatud, ehmunud.
«Saksamaaga,» sõnas lõpuks keegi.
«Missuguse Saksamaaga?»
«Musta-valgekirjuga,» käratas Assalo mulle peale.
Mõistsin, et oli juhtunud mingi suur, väga suur õnnetus. Ma polnud kunagi näinud, et nii palju inimesi oleks öelnud sõnatult, ja mulle tuli järsku hirm peale, nagu oleksin ma südaööl üksi läbi surnuaia läinud. Et mitte hakata, istusin onu Gerassime kõrvale ja panin käe ta põlvele. Gerassime vaatas mulle imestunult otsa, pühkis siis mu pead ja ütles:
«Mine koju ja ära karda midagi, pojake.»
Hakkasin koju tagasi minema.
«Võta oma kõblas ja toidukraam ka kaasa,» hüüdis Gerassime mulle järele. Võtsin kõpla ja toidukoti ning hakkasin aeglaselt astuma.
Päike oli juba suures kõrges, kui ma üle Suphsa silla läksin ja kodu poole pöörasin. Sammusin longuspäi.
«Sosso Mamaladze, ole tervitatud!»
Tõstsin pea ja nägin enda ees Luka Potshišvilit, kel oli kõrge korv seljas. Higi jooksis tal ojana mööda nägu alla.
«Kui sa mees oled, siis aita mul korv seljast maha.»
Aitasin tal korvi maha võtta ja Luka istus korvi peale, pühkides käega enda kõrvale, et ka mina istet võtaksin. Istusin.
«Ma viin õunu müüa. Sa tead ju küll seda õunapuud, mis seaiauda kõrval kasvab. Kas sa mu emist oled näinud? Ta toob varsti põrsad, lehm toob ka varsti vasika. Sa vaata, missugused õunad, võta üks korvist välja ja vaata, ära ainult ära söö, need ma tahan maha müüa. Teine kord tule meile ja söö nii palju kui tahad. Kas sul tubakat on?» Võtsin taskust tubakakoti ja raputasin ta väljasirutatud peopesale tubakat. Luka nuusutas seda ja läkis edasi:
«Täna on hea ilm, paras oleks põllu peal tööd teha, aga ma mõtlesin, et teen õige mõne kopika raha. Ega sul paberit ei ole?» Andsin talle plotski jaoks paberit. «Anna tikku ka!» Ulatasin talle ka tuld.

«Sa kuula, mis meie brigadir laulab. Mis temal viga lapsi tal ei ole ja muret ka ei ole. Räägib, et las poeg tuleb tööle. Poiss tahab tänavu ülikooli minna, kas tema peab hakkama veel põllu peal kõplama. See number tal läbi ei lähe, ah? Mis sina arvad? Kas sa oled tummaks jäänud või, ütle siis ometi ka midagi,» pahandas Luka.

«Onu Luka, sõda on lahti.»

«Kes sõdib?» küsis Luka minu poole vaatamata.

«Saksamaa.»

«Kellega?»

«Meiega.»

«Kelle meiega?»

«Meiega, Nõukogude Liiduga.»

«Millal?»

«Täna hommikul.»

Luka muutus näost surnukahvatuks, ta tõmbas suitsu hingekurku ja hakkas läkastama. Ta köhis tükk aega, läks näost mustaks, ta kopsudest kostis vilistav hääl.

«Kes sulle seda ütles?»

«Raadiost anti täna hommikul edasi.»

«Jäta nüüd!»

«Anti jah!»

«Sa tegid nalja, eks ole ju?» päris Luka paluva häälega.

«Ei teinud, raadio ütles täna hommikul.»

Luka ei küsinud enam midagi. Ta istus tükk aega ja vaatas maha. Tõusis siis püsti, jäi selg kühmas seisma ja käskis, et ma talle korvi selga aitaksin. Ta läks koju tagasi. Korraks jäi ta seisma ja pöördus minu poole, nagu oleks ta veel midagi öelda tahtnud, kuid mõtles siis nähtavasti ümber ja jäi mulle otsa vaatama.

«Mis on, onu Luka?»

Luka ei vastanud, lõi käega ja hakkas vaikides minema.

Kui ma koju jõudsin ja kööki astusin, segas tädi parajasti ühe käega kausis maisitaignat ja valas teise käega kannust vett peale. Uks oli lahti, tädi ei märganudki ma tulekut.

«Tädi, Saksamaa kuulutas meile täna hommikul sõja.»

Tädi käed hakkasid värisema, ta ei tõstnud pead, sõc vesi voolas kaussi, kauss sai täis ja valge vedelik hakkas üle ääre maha voolama. Ma ei suutnud tädi värisevatelt kätelt silmi pöörata.

«Kas sa tead, mida sa praegu räägid?» Tädi hääl kostis kusagilt väga kaugelt.

Ma raputasin eitavalt pead.

Ma ei teadnud, mida ma rääkisin, kuid mõistsin, et oli juhtunud mingi suur, uskumatult suur õnnetus ja täna hommikul tuli see koos minuga meie majja.

MÕÕN

Rajooni klubi ees sumiseb rahvasumm. Siin naerdakse ja lauldakse, nutetakse ja murtakse käsi. Antakse üksteisele tõotusi, keelitatakse, ähvardatakse, kaelustatakse ja suudeldakse üksteist, antakse uusi tõotusi ja suudeldakse jälle — ja nii lõputult . . .

Suure mooruspuu all istub Gerassime, ta ei suuda pilku pöörata oma pojalt, kes hopatades loobib üles pisitutart. Tüdruk vehkleb jalgadega ja rõkkab naerda. Must Mašiko seisab mehe kõrval longuspäi, ta närib huuli, pisarad aina voolavad ta silmadest.

Assalo Gudavadze on istet võtnud klubi trepil, poeg istub tema kõrval, poja jalgade ees lamab tolle noor naine, pea mehe põlvedel, ja nutab südantlõhestavalt.

«Ära lase Margalitat ema juurde tagasi minna, taat,» kõneleb poeg Assalole.

«Ei lase, poeg.»

«Margalita, ära jäta isa üksinda.» Naine nutab.

«Ma tulen varsti tagasi, isa.»

«Jah, poeg.»

«Jäta nüüd järele, ega mina üksi sõtta lähe.» Margalita hakkab veel valjemini nutma. Mees lohutab teda.

«Ära sa ilmaasjata pead tulle pista, ole mõistlik. Ära meie nimele häbi tee!»

«Ära karda, taat. Ma toon Hitleri pea koju kaasa, küll sa näed,» naerab poeg.

«Too parem enda oma tervelt tagasi, sinu oma on mulle kallim,» Margalita hakkab jälle nuuksuma.

«Hoia teda, taat!»

«Jah, poeg. Seda poleks sul vaja rääkidagi.»

«Taat . . .» poeg nihutab ennast korraks ja jääb vait.

«Ütle, ütle, mida sa tahad.»

«Esialgu need paar kuud ei ole midagi, aga hiljem ära lase tal enam vett ega puid tassida, ära teda veskile lase põllu peal poleks ka vaja . . .» Assalo noogutab nõusoleku märgiks. «Ega ta ise ei ütle, aga sina ära lase tal midagi rasket tõsta . . .» jätkab poeg. Assalo naeratab ja noogutab pead.

Luka tahab endale plotskit keerata, kuid ei saa sellega kuidagi hakkama, ta rebib juba teise paberitüki puruks ja tubakas pudeneb maha. Lukal värisevad käed. Ma võtan tal tubakakoti käest, keeran plotski valmis ja annan selle talle kätte. Luka vaatab mulle tänulikult otsa ja hakkab suitsu tõmbama, nüüd värisevad tal huuled.

«Sosso, mida ma pean oma poisiga peale hakkama?» küsib ta minult. Ma ei tea, mida Luka peaks Kukuriaga tegema. Too seisab ärevate, punetavate nägudega kaaslaste keskel ja jutustab neile midagi valju häälega. Poisid hirnuvad naerda.

«Neil kõigil aetakse pead paljaks,» on Luka meelerheitel.

«Mul aeti koolis ka pea paljaks,» lohutan ma teda.

«Mis Gerassimel viga, tal jääb vähemalt pojatütar koju, aga mul ei jää mitte kedagi.»

«Poeg tuleb tagasi, onu Luka.»

«Kõik ei tule tagasi, Sosso.»

«Kõik tulevad tagasi,» räägin mina, sest ma tean, et kõik viimseni peavad tagasi tulema. Tõusen üles ja lähen oma küla poiste juurde. Nad on purjus, naeratavad mulle ja suudlevad mind. Ka mina naeratan neile.

«Anzor, kas sina lähed ka?»

«Lähen, Sosso.»

«Sa tuled ju tagasi?»

Anzor naeratab. Tema pruut Makvala nutab ta rinnal ja küsib samuti:

«Ütle, Anzor, sa ju tuled tagasi?»

«Kuhu ma siis jääma pean.»

«Aga sina, Nikuša?»

«Mina lähen ka, Sosso. Kas sina ei tule?» naerab Nikuša.

«Kes teda võtab?» sõnab Abibo.

«Kasv ei anna välja, mis parata,» kaeban mina.

«Sosso, vaata, kui palju tüdrukuid me sulle jätame. Vaata nende kitsede järele, hoia silm peal, et šaakalid neid ära ei rööviks, muidu me tõmbame su neljaks, kui tagasi tuleme,» ähvardab Džumber.

»Kõik šaakalid sõidavad täna minema, kes neid röövib.» Tüdrukud naeravad.

Lähen teise rühma juurde.

»Keda sa saadad, Sosso?» küsib naabripoiss.

»Kas sina siis ei lähe rindele?»

»Lähen küll.»

»Sind ma saadangi.»

Thamaz embab mind ja küsib:

»Keda su tädi saadab, Sosso?»

Tädi seisab aia ääres brigadir Dathiko vastas ja ei pööra talleit silmi. Dathiko räägib midagi, tädi kuulab. Ka mina vaatan Dathiko peale. Ta on näost kahvatu. Dathiko võtab tädil käsivarrest kinni ja tädi ei tõmba oma kätt ära, ta võtab tädil ka teisest käsivarrest kinni, tädi ei tõmba ka teist kätt ära, nad seisavad teineteisele väga lähedal. Ma vaatan tädi, ta on näost valge ja sarnaneb nüüd veelgi enam jumalaema pildiga. Kuid nüüd ma ei karda, et ta mehele läheb, et keegi ta minult ära võtab, ja ma ei lähe nende juurde. Tädi tunneb mu pilku, ta vaatab minu poole. Ka Dathiko vaatab minu poole ja hüüab:

»Sosso, tule siia!»

Ma lähen ja jään tädi kõrvale seisma.

»Kas sa oled minu peale tige?» küsib Dathiko ja sasib oma juukseid.

»Ei tea, miks ma tige peaksin olema,» ütlen ma ja tahan ära minna.

»Ära mine, ole meie juures.»

Ma jään.

»Ma lähen sõtta, Sosso!»

»Kõik lähevad!»

»Hoia tädi, sa oled nüüd mees!»

»Ma tean seda ilma sinu ütlematagi!»

»Sa tead ju, kuidas ma su tädi armastan!»

»Mina armastan teda rohkem kui sina!»

»Ma tulen varsti tagasi ja siis me oleme alati koos.»

»Kõik tulevad tagasi ja siis on kõik koos.»

»Kõik ei tule tagasi!»

»Küll sa näed, et tulevad.»

Klubi hoovi poole sammub veel üks grupp noori. Keskel kõnnib tulipunaste juustega ilus tüdruk. Nad laulavad täie häälega:

«Sõtta läheb mu kallim,
lähen temaga ma.
Ei iialgi keegi
meid lahuta saa . . .»

Keskpäeval väljus klubihoonest komissar ja pidas kahe tunnilise kõne. Suutmata hästi ära seletada Esimese maa ilmasõja põhjusi ja tagajärgi, läks ta äkki üle Teise maa ilmasõja puhkemise põhjustele ja tegi Saksamaa maa tasa. Ta ei andnud armu Jaapanile ega Itaaliale, Hitleri ja Mussolinit loopis ta nagu keedekartuleid. Meie armee vastulöögist, meie lennukitest, tankidest, õhu- ja ratsaväest, mis täna-homme Berliini sisse pidid sõitma, rääkis ta nii palju, et sõttaminejad oleksid äärepealt otsa ümber pööranud ja koju tagasi läinud. Pärast kõne lõppu põrutas rajooni puhkpilliorkester vana maestro dirigeerimisel tušši. Siis panid pillimehed oma mänguriistad ettevaatlikult muru peale maha, jätsid kordamööda oma dirigendiga hüvasti ja ronisid autokasti. Rahvas tormas autode juurde.

«Ära mine, Anzor!»

«Sa viid mu hauda, pojake!»

«Vaata, et sa kirjutad, ära laisk ole.»

«Ära sa oma pead neetud kuuli ette pista!»

«Hakka juba liikuma, sa õnnetu, süda läheb lõhki seda pealt vaadates.»

«Roni peale, Amiran, sõda lõpeb enne ära, kui sa peale saad!»

Äkki oleks nagu päike looja läinud, pimedus laskus maa peale, maailm jagunes nagu kaheks, kümme veoautot viisid ära meie liha ja vere, kodumaa nõudis neid lunastama seda suurt armastust, millega ta neid armastanud oli. Tee ääres seisime meie — emad, naised, õed, isad, lapsed — meie, kes me olime selle suure ohvri toonud. Õuemurule jäänud mänguriistade vahel seisis vana maestro, ta hoidis käsi näo ees, ta õlad vappusid.

Autod hakkasid liikuma. Sel päeval nägin ma esimest korda nii paljude inimeste silmis pisaraid, nii palju kannatavaid, ehmunud nägusid, sel päeval nägin esimest korda oma tädi nutmas. See oli nagu suure mõõna päev, mil tagasitõmbuv laine jätab kaldale kalu, teokarpe ja laaste.

*

Laman avasilmi pimedas toas ja hüüan sosinal:

«Tädi!»

«Mis sa tahad?»

«Kas sa magad?»

«Ei maga!»

«Tädi, Dathiko läks ära.»

«Kõik läksid ära.»

«Kas rohkem ei lähe enam keegi?»

«Lähevad veel paljud.»

«Tädi, aga kui Dathiko ei tule enam tagasi?»

«Jää magama!»

«Aga kui ta ei tule, mis sa siis teed?»

«Paljud ei tule enam tagasi, Sosso.»

«Aga kas kool ikka on?»

«On ikka!»

«Aga kas Žorika pulmad on homme?»

«On küll.»

«Tädi!»

«Maga nüüd!»

HATIA

Sõda andis kõigepealt tunda küla kooperatiivis. Poeriiulitelt kadusid üksteise järel suhkur, tikud, või, seep, sool, siis leib ja lõpuks poemüüja Lassa ise. Põllud kasvasid rohtu, varsti jäi üks veskikivi seisma, küttepuud lõppesid otsa ja tädi Matrona palus mind oma õue peal kasvava puu maha raiuda. Ilma hooleta hakkasid kiduma isolikauri väädid, lõppes jahu ja sõelad muutusid aina hõredamaks. Ühel päeval küpsetas tädi mtšadit hoopis sõelumata jahust. Ükskord öösel äratas meid verd tarretama panev karjatus, kuu aega pärast sõja algust ilmus meie küla tänavale esimene musta rõivastatud naine. Hommikuti ei äratanud meid enam brigadir Dathiko hõiked:

«Andria, tule välja!»

«Edemika, ükskord sa ajad mu hauda, liiguta ennast kiiremini!»

«Sosso, tee silmad lahti!»

«Mindora, viska oma venivillemile külma vett kaela!»

«Kheskina, uu-u!»

Nüüd ronis brigadir Khsenia igal hommikul koidu ajal küla keskel asuvale kõrgendikule, pani käed toruna suu ette ja hakkas kaagutama nagu pesa pealt äraaetud kana.

«Matrona, aitab juba põõnamisest!»

«Mašiko, tule teed korjama!»

«Khetho, tule meile täna appi!»

«Margalita-a, sina lähed täna farmi!»

«Sosso, et su kõrvad kurdiks jääksid!»

«Gerassime, uu-u!»

Tööle hõigati igaüht, kes aga oli võimeline käsi-jalgu liigutama. Ainult Bessarion Šalikašvili tütart Hatiat ei hüüdnud brigadir. Hatiat polnud vajagi hüüda, ta tõusis igal hommikul esimesena, keeras oma paksud kullakarva patsid pärjana pea ümber, tuli teeistandusse ja teretas valju häälega. Ta ei vaadanud kellelegi otsa, ta vaatas alati kuhugi eemale ning naeratas. Siis astus ta väga ettevaatlikult ridade vahele ja hakkas veelgi ettevaatlikumalt oma ilusate pikkade sõrmedega teelehti korjama. Kui me põllu peal kõplasime, siis korjas ta põlvili meie järelt umbrohtu või istus põllupeenral ja vaatas naeratades oma suurte siniste silmadega kuhugi lõpmatusse.

Hatia naeratas igale inimesele ja igale esemele. Hatia armastas kõiki. Ta mõistis igaühe rõõmu ja muret sõnadeta, ta oli nagu selgeltnägija, ta teadis, millest räägiti teises külaservas, ja seda, millest omavahel sosistasid naabrid. Nii suured kui ka väikesed armastasid Hatiat ja küsisid alati selle väikese targa tüdruku käest nõu.

Me olime Hatiaga ühevanused, me käisime koos koolis kuuendas klassis ja istusime ühes pingis. Koos vaatasime klassitahvlile kirjutatud keerulisi võrrandeid. Kuid Hatia ei kirjutanud kunagi midagi üles, ta teadis kõike peast. Hatia oli sündimisest saadik pime, kuid ta oli ometi kõige ilusam ja kõige targem tüdruk meie klassis.

*

Hommikul oli veel pime, ma lamasin voodis, tädi õmbles mu pluusile nööpi ette. Keegi astus meie maja trepile.

«Tädi Khetho!» kostis arglik hääl.

Hatia häält tundsid külas kõik, tädi ei küsinudki, kes seal on, vaid käskis Hatial sisse astuda.

«Tere hommikust!» ütles Hatia ja jäi ukse juurde seisma.

«Tere hommikust, Hatia, miks sa nii vara üles oled tõusnud, kas sa magasid õrrel koos kanadega või?» küsis tädi.

«Ma ei maganud täna öösel silmatäitki.»

«Miks siis, kas midagi on juhtunud?»

«Kas Sosso on kodus?»

«Ma olen siin, mis sa tahad?»

«Siis ma ei saa öelda, las Sosso tõuseb üles ja läheb välja.»

Tädi vaatas mulle imestunult otsa ja andis märku, et ma üles tõuseksin.

«Pööra selg,» torisesin ma Hatiale pahuralt ja haarasin teadlit oma püksid. Hatia naeratas, kuid pööras siiski selja. Ma väljusin, lõin ukse meelega mürtsudes kinni, läksin kolistades trepist alla, hiilisin siis kikivarvul tagasi, panin kõrva vastu ust ja jäin kuulama.

«Sosso, mine ukse tagant ära, ma ju kuulen, kui sa hingad,» hüüdis Hatia.

Mul ei jäänud enam midagi üle, pidin eemale minema. Veidi aja pärast tulin tagasi ja tegin ukse lahti. Tädi oli näost pabervalge, ta istus laua ääres, mõlemad käed puuvilakohtadel, vaatas üksisilmi minu pluusile, mis lebas laual, ja vaikis. Hatia oli tema juures ja hoidis tal ümber õlgade kinni, ta näis olevat veel kahvatum kui tädi.

«Kas sa ise tead, mida sa räägid, tüdruk?» küsis tädi pead tõstmata.

Hatia ei lausunud sõnagi.

«Võib-olla sa eksisid?» kordas tädi küsimust.

«See ei ole võimalik, ma tunnen kõik inimesed häälest ära,» vastas Hatia.

«Kuidas võib niisugune asi võimalik olla?»

«Kui ma veskilt tulles üles mäe peale jõudsin, siis ma jäin puhkama. Tema läks minust mööda ja päris, kes ma olen. Ma ütlesin ja ta küsis, et mis ma kolan seal südaöösel ringi . . . »

Hatia jäi vait.

«Ja siis?» küsis tädi ja vaatas Hatiale otsa.

«Ma vastasin, et minu jaoks on ükskõik, kas on südaöö või on südapäev, ja ma nimetasin ka tema nime.

Ta ütles, et ma olla hulluks läinud, et ei tea, mis see siin peaks tegema, et tema on hoopis Taras Anthidze.»

«Aga võib olla, et oligi Taras?»

«Ma käisin täna hommikul Tarasi juures, ta on halge voodis juba kolmandat päeva.»

«Võib-olla sa siiski eksisid?»

«Ma ei ole kunagi kellegi hääles eksinud. Küll ta tuleb ise siia ja te näete, kui te mind ei usu.» Hatia hakkas ukse poole liikuma. Ma tegin ukse lahti ja andsin talle teed. Hatia astus ettevaatlikult trepist alla ja läks väravast välja.

*

Pärast seda jutuajamist jäi tädi nagu tummaks. Ta käis päevad läbi pea norus ja vahtis kogu aeg enda ette maha. Näis, nagu oleks ta mingi kalli eseme kaotanud ja otsis seda ja ei leidnud. Tihtipeale vajus ta mingit tööd tehes järsku mõttesse ja ei kuulnud enam minu juttu ega hüüdmist. Ta seisis liikumatult, kuni ma läksin ta juurde ja puudutasin teda käega. Kui ta teed korjas, siis peatusid ta käed teepõõsal, kui ta maisi kõplas, siis jäi ta äkki põlluservale vahtima ja lõi maisitaime puruks.

«Tädi!» hüüdsin ma siis. Ta võpatas, vaatas oma töö peale ja ohkas raskelt.

Öösiti lamas ta avatud silmadega. Iga koera haugatuse peale hüppas ta üles ja jäi pingsalt kuulama, nagu oleks ta kedagi oodanud. Kuid oodatav ei tulnud ega tulnud. Tädi jäi iga päevaga aina kõhnemaks, ta oleks nagu kokku sulanud. Lõpuks otsustasin ma Hatia juurde minna.

«Tere, onu Bessarion!»

«Tere, noormees!» vastas Hatia isa tööd katkestamata.

«Kas Sosso tuli?» küsis Hatia rõdu pealt.

«Jah, see olen mina.»

«Kus päike praegu on?» päris Hatia minult.

«Näe, seal, murelipuu ladva kohal,» vastasin ma ja näitasin käega päikese poole.

«Kui ta seal on, siis ma näen teda,» rõõmustas Hatia.

«Jah, seal ta on.»

«Isa, mis arst ütles Batumis?» küsis Hatia nüüd isalt.

«Mitu korda ma pean sulle seda ütlema, tüdruk,» sai Bessarion pahaseks.

«Ütle, isa, ütle Sossole,» palus Hatia.

«Lubas, et kui ta päikest näeb, siis anname talle nägemise tagasi . . .» sõnas Bessarion.

«Kas kuuled, Sosso?»

«Hatia, tule natuke siia, mul on sinu juurde asja.»

Hatia tuli rõdu pealt alla, astus mulle päris lähedale ja peatus mu ees.

«Ma tean, miks sa tulid, Sosso.»

«Mida sa tädile ütlesid, tal ei ole enam inimese nägugi peas.»

Hatia ei vastanud. Ta astus minu kõrval, tegi värava lahti ja väljus koos minuga hoovist. Jõudsime meie maja juurde.

Hatia jäi keset õue seisma ning küsis:

«Kus on tädi Khetho?»

«Tädi!» hüüdsin mina. Tädi tuli toast välja.

«Hatia tuli, tahab sind näha.»

Tädi tuli ehmunult meie juurde ja jäi Hatia ette seisma.

«Tere, tädi Khetho!»

«Kas on midagi juhtunud, Hatia?» küsis tädi katkeva häälega.

«Ei ole midagi, tädi Khetho, ma tulin teid niisama vaatama.»

Tädi naeratas Hatiale, võttis tal õlgade ümbert kinni ja viis ta ukse juurde.

«Sul on kindlasti mõni töö pooleli, luba ma aitan sind.»

«Ei, Hatia, sinu jaoks ei ole mul mingit tööd.»

«Las ma hakkan maisi puhastama.»

«Kui meil vaid oleks maisi, küll ma siis juba Sosso tööle paneksin.»

«Sosso on laiskvorst,» ütles Hatia.

Vaatasin talle imestunult otsa.

«Meil on maisi, tädi Khetho, meil on maisi küllalt, isa ütles, et ma tuleksin, et kui teil vaja on, siis me laename teile,» kõneles Hatia ja istus rohu peale maha. Meie tädiga võtsime tema kõrval istet.

«Aitäh, Hatia, teil endil on rohkem vaja.»

«Õhtul isa toob teile.» Hatia jäi mõttesse, alustas siis vaikse häälega: «Tädi Khetho, tuleb välja, et see, mis ma teile tookord rääkisin, ei olnud tõsi.»

«Mis sa ütlesid?» küsis tädi väriseva häälega.

«See ei olnud tema, mulle ainult paistis,» ütles Hatia ning naeratas. Tädi vaatas kahtlevalt kord mulle, kord Hatiale otsa.

«Kas sa räägid õigust, Hatia?» küsis ta ja tõusis püsti. Ma vaatasin ammuli suuga Hatiale otsa.

«Nüüd ma räägin õigust, siis aga eksisin. Ma mõtlesin

kaua aega selle öö peale ja sain aru, et tookord mulle ainult paistis.»

«Vannu, Hatia!»

Hatia jäi vait. Naeratus kadus ta näolt. Tädi hoidis hinge kinni. Hatia tõusis aeglaselt püsti ja jäi tädi ette seisma.

«Mille nimel ma pean vanduma?» küsis ta äkki.

«Vannu oma ema nimel.»

Hatia vaikis kaua.

«Vannun oma ema haua nimel, tädi Khetho,» ütles ta.

«Jah, Hatia, see ainult näis sulle nii. Mida sa küll mulle ütlesid, tütreke, oh sind küll.» Tädi kaelustas ja suudles Hatiat. Äkki kattis ta näo kätega, hakkas nuuksuma nagu väike laps ja jooksis tuppa.

Hatia aga seisis liikumatult õue peal ja naeratas. Kuid nii palju kannatust polnud ma tema näol veel kunagi näinud.

SEE POLE SUGUGI NII

Pärast lõunat nägime postimees Kotsiat läbi Karu nõo meie poole tulevat. Me kõplasime mäeveerul põldu.

«Jõudu tööle, naised!» hüüdis postimees, nagu poleks mind, onu Gerassimet, Luka Photshišvilit ja Bessarion Šalikašvilit olemaski.

«Mis head sa meile tood, Kotsia?» küsis brigadir Khsenia, kätt päikesevarjuks silmade ees hoides.

«Suhkrut, võid, valget nisujahu, kalamarja, vobla-kala ja mett, petrooleum ja seep jäid maha, ei jõudnud korraga nii palju tassida, eks need toon homme ära. Ma jätan ajalehe siia kännu otsa, las poisivolask lippab toob ära.»

«Kas kirja ei ole?»

«Kirjad on alles tee peal.»

Ma jooksin tee äärde ja tõin lehe ära. Naised ja mehed kogunesid minu ümber.

«Loe, Sosso, mida nad seal kirjutavad,» palus onu Gerassime ja seadis ennast minu kõrvale istuma.

Ma alustasin:

«Peale raskeid lahinguid jätsid meie väed maha järgmised linnad . . .» Kui olin lugemise lõpetanud, ei lausunud keegi sõnagi.

«Ta, koerapoeg, tuleb siiamaale välja,» lausus lõpuks Bessarion ja koputas piibu vastu kõplarauda tühjaks.

«Tuleb, näe, jah,» venitas Luka Photshišvili, rebis ajalehe küljest tüki paberit, raputas sellele tubakat, keeras endale pläru, sülitas huultele kleepunud tolmu maha ja jätkas:

«Kulla mees, terve Euroopa töötab tema heaks, võta Prantsusmaa või võta Austria või võta . . . mis selle riigi nimi nüüd oligi seal lähedal kohe?» küsis ta minult.

«Tšehhoslovakkia.»

«Või võta Tšehhoslovakkia. Aga kes meid aitab?»

«Meie ise,» vastas onu Gerassime.

«Kes meie?»

«Mina, sina, Bessarioni pime tüdruk, võllaroog Sosso, naised.»

«Sellepärast see Hitler meile kukile istubki,» lõi Luka käega.

«Pühapäeval ma käisin turul . . .» alustas Kato.

«Noh, eks turul oli kaupa küll, muudkui võta aga, mida süda soovib,» irvitas Agathi.

«Oota nüüd . . .» vaigistas teda onu Gerassime.

«Pärast üks mees rääkis, et Hitler olla nüüd niisuguse jelva välja mõtelnud, et kümne versta pealt põletab ära kõik, mis ette jääb,» jätkas Kato.

«Kes seda rääkis?» küsis Margalita.

«Üks minister oli ütelnud, kes Hitleril seal on . . .»

«Goebbels?»

«Goebbels jah, et ta kurivaim kõngeks.»

«Mis ta veel rääkis?»

«Mis selle teise nimi nüüd oli, oli teine veel kangesti Ruben Traparidze moodi?»

«Ribbentroph?»

«Jajah, olgu ta neetud, see ütles, et meie toome teile valget leiba ja võid, vanamehi ja lapsi me ei puuduta, ainult kommunistid tuleb ära hävitada.»

«Noh, ja mis sina talle ütlesid?»

«Ribbentrophile või?»

«Mis Ribbentrophile, sa juhmakas, sellele seamolule, kes sulle seda mõga ajas. Ja sina lasid ka kohe oma kõrvad lonti.»

«Mis mina pidin ütlema, kõik kuulasid, kõige lõpuks ta veel ütles, et inimsööja Hitler tuleb üles puua, siis inimesed tahtsid hakata teda õhku loopima.»

«Kuskohas sa siis käisid, inimene?» küsis Khsenia imestunult.

«Turul käisin, ma ju räägin, pärast oli miiting ja see mees pidas seal kõnet . . .»

«On sind ka selle arukesega õnnistatud.»

«Khetho, sina oled tark naine, ütle, mis nüüd edasi saab?»

«Lood on halvad, kuid pole viga, las tuleb talv, küll me siis veel näeme. Ma arvan, et ta jääb talvel pidama nii sama nagu Napoleongi.»

«Eks meie karda ka talvel külma.»

«Kardame küll, kuid Hitler ei ole talveks ette valmistatud.»

«Kust sina seda tead?»

«Hitler lootis enne talve tulekut sõja ära lõpetada.»

«Eks ta või nüüd ka veel valmistuda.»

«Nüüd on juba hilja.»

«Aga kui ta enne talve siia sisse marsib, mis siis saab?» küsis Luka tädilt.

«Me ei tohi teda lasta!»

«Kes meie, kas mina ja sina või?»

«Just nimelt mina ja sina.»

«Hoia sa teda kinni, kui ta võtab päevas viis linna ära.»

«Me peame hoidma.»

«Eks sa siis hoia pealegi,» irvitas Luka.

«Ole vait, arg eesel,» läks Khsenia ägedaks. «Sina muidugi ei viitsi sõrmeotsagi liigutada.»

«Ma mõtlen, et kuidas teda põrgulist saaks kinni pidada, mis sa haugud mu kallal nagu koer.»

«Küll ma sulle näitan koera, ma rebin sul keele suust välja, Luka Photshišvili.»

«Mis ma sinuga ikka jagan, sa oled ju püstihull,» sülitas Luka ja rebis endale uue tüki paberit suitsu jaoks. Khsenia muutus veidi lahkemaks.

«Ega meie Kotsia ainult surmateateid too, Margalita sai vist mehe käest kirja ka?» päris ta Margalitalt.

«Jah, üleeile tuli.»

«Küll tuleb jälle.»

«Noh, mida ta siis kirjutab ka?» küsis Luka.

«Kirjutab, et istuvad kaevikus, kui kirjad hiljaks jäävad, ärgu ma siis muretsegu.»

«Mis ta veel kirjutab?»

Margalita punastas ja ei vastanud.

«Räägi aga räägi.»

«Kirjutab, et kui poiss tuleb, siis pangu ma talle tema nimi.»

«Muidugi pane, kui tüdruk tuleb, siis pane ka tema nimi,» soovitas Bessarion.

«Minu poisi käest ei ole mingit teadet,» ohkas Luka.

«Küll tuleb sinu poisi käest ka,» lohutas onu Gerassime.

«Kunas ta tuleb?»

«Ma ütlen sulle, et tuleb, minu poisi käest ju tuli, ja sinu oma käest tuleb ka ükskord. Mis sina arvad, Sosso?»

«Tuleb, kus ta pääseb,» naeratasin mina.

«See pole sugugi nii,» alustas Bessarion Šalikašvili, «et meie muudkui aga istume siin Karu nõos ja ei näe ega kuule mitte midagi, mis väljaspool sünnib, ja et kellelgi ei ole meiega pistmist. Aga kui paljud Bessarionid ja Khseniad käivad maa peal ringi ja kõplavad põldusid? Kui paljud Luka ja Gerassime poegade taolised võitlevad praegu vaenlase vastu, püss käes? Kui paljud Sossod ja Hallad jooksevad ringi, vaat nii palju päevi kulub Hitleril, et sõda võita. Ei jätku tal nii palju verd soontes ega jõudu jalgades, seda te veel näete.»

Bessarion toetas oma tohutu suured soonilised, muhulised kämblad põlvedele, tõusis aeglaselt püsti ja vaatas alla orgu. «Meie maa on suur, Hitler läheb enne lõhki, kui ta selle alla neelata jõuab. Kas näete?» Ta osutas käega alla.

Meie ees laiuv hiiglasuur org hingas. Maapinnalt tõusis hõre, majade korstnatest kerkisid valged suitsupilved. Ja Suphsa jõgi kandis nagu arter pisaraid ja higi, mis voolavad kokku kogu maailmast, ühinesid suureks jõeks, niisutasid kuivanud pinnast ja suubusid elu lõputu vooluna merre.

Ma vaatasin siit mäekünkalt, väikeselt maalapilt alla ja mõistsin, et see elav maa ei lõpe sugugi seal, kuhu ulatub minu pilk, et see maa algab ikka ja jälle uuesti, ja nii lõpmatult palju kordi, ma mõistsin, et kellelgi ei jätku juudu, et hävitada seda maad, seda merd, seda jõge.

Me kõik vaatasime alla orgu ja vaikisime. Ma teadsin, et Margalita, Khsenia, Kato, tädi, Gerassime, Luka ja Bessarion mõtlesid sel hetkel niisama nagu mina. Hatia seisis kõrvaltades minu kõrval, ta vaatas alla orgu ja ma tundsin, et ka tema mõtles ja nägi nii nagu mina.

Päike vajus aeglaselt Suphsa jõe orgu. Põldudel ja met-

sas töötanud kolhoosnikud tulid koju koos ammuva
määgiva karjaga.

Me hakkasime tädiga juba magama minema, kui tän
valt kostis pikk südantlõhestav karje. Tormasime väl
Küla teisest otsast oli kuulda halamist. Inimesed jooks
tänavale.

«Kelle juures see on?» küsis tädi meie kõrval peatun
Gerassimelt.

«Ma arvan, et Luka Photshišvili poeg on surma sa
nud,» vastas Gerassime.

SÕJALISE ÕPETUSE TUND

Aeg läks oma rada. Juuni järel tuli juuli, juuli järel august, augusti järel september. Septembris algas kooli töö, jälle oli mul tegemist kahtede, kolmede ja neljadega mõnikord ka mõnede üksikute viitega. Kõik oli nii nagu varem, nagu ei oleks midagi juhtunud, tädi õpetas endiselt gruusia keelt, Hatia istus jällegi minuga ühes pingis. Geograafia õpetaja palus meid nagu eelmistelgi aastatel: «Ärge te ainult tundi segage, siis ma tulen teiega vahetunni ajal peitust mängima.» Vene keele õpetaja polnud ikka veel õppinud minu nime õigesti hääldama. Kõik õpetajad olid ainult kõhnemaks jäänud ja sõjalist õpetust ja kehalist kasvatust hakkas meile andma uus õpetaja Levan Gurielidze, kes oli Hassani lahingust osa võtnud. Esimesse tundi ilmus ta täies lahinguvarustuses, tähekesega pilotka peas, nahksaabaste sisse topitud rohelised kalifeed jalas, õlal gaasimask ja väikesekaliibriline vintpüss, mida «Gekkoks» hüütakse. Ta jäi laua äärde seisma, tervitas meid sõjaväeliselt ning tardus liikumatult paigale. Me tõusime püsti, kui ta sisse tuli, ja istusime siis uuesti, aga kui õpetaja oma poosi ei muutnud, siis tõusime veel korra püsti.

«Vabalt!» hüüatas ta järsku, võttis mütsi peast, asetas selle lauale, püssi ja gaasimaski aga riputas tahvlile. Siis rullis ta plakati lahti, õngitses taskust neli suurt naela, võttis kolm tükki hammaste vahele ja hakkas neljandat ahju juures vedelnud pooliku telliskiviga seina sisse taguma. Kui ta oli plakati seina peale löönud, siis vaatas ta võidurõõmsalt meie poole.

«Mida ta tegi?» päris Hatia.

«Löi plakati seina peale.»

«Mis seal plakati peal on?»

«Ei midagi. Suurte punaste tähtedega on kirjutatud «Surm saksa fašistidele!»»

«Kas ta seda ilma plakatita ei võinud öelda?» Kehitasin õlgu.

«Nüüd saame tuttavaks!» ütles õpetaja. «Minu nimi on Levan Gurielidze.»

«Teil on väga ilus nimi,» venitas Otia Kalandadze oma üle armastusväärselt kõrvuni.

«Jutud! Sõjaasjandus armastab distsipliini.»

«Botaanika armastab ka distsipliini,» lausus Thamaz Kherkhadze.

«Kes seda ütles?» küsis õpetaja ähvardavalt.

«Botaanika õpetaja.»

«Istu!» Thamaz istus. «Kas teate, mida ma armastan? Ma armastan distsipliini ja vaikust, nii et kärbse lendu oleks klassis kuulda. Mida ma veel armastan?»

«Kas te keedetud kastaneid ei armasta?»

«Kes see oli?» päris õpetaja.

Keegi ei vastanud.

«Ma pean teile ühte asja meelde tuletama, mina ei ole õpetajaks sündinud, kui ma nii vana olin kui teie, siis ma olin niisamasugune kergemeelne, rumal tuulepea . . .»

«Te näete veel praegu väga noor välja,» naeratas imalsalt Nodar Kalandadze, keda kõlupeaks hüüti. Õpetaja oli meelitatud.

«Siis ma istusin raamatute taha. Raamat, nagu te teate, on inimese sõber. Ma lugesin ja lugesin ja sain inimeseks. Ma olen tegelikult tankist.»

«Mõtleks vaid,» ajas Thamaz Kherkhadze silmad pärani.

Õpetaja kortsutas kulmu.

«Ärge te mõtelge, et mina olen niisamasugune nagu teised õpetajad. Ma tõmban teil naha üle kõrvade.»

«Seda räägivad muide kõik õpetajad,» lausus Otia.

«Ma selgitan teile nüüd rühma funktsioone kaitse ajal.»

«Las käia!» hõikas keegi.

Õpetajal jäi sõna kurku kinni, kuid ta kogus end ja jätkas vapralt:

«Rühm koosneb kahekümnest sõdurist. Mis on rühm?»

Keegi ei teadnud.

Õpetaja läks tahvli juurde, võttis kriidi kätte ja joonistas tahvli ülemisse nurka kakskümmend väikest ruudukest. «See on sakslaste rühm.»

«Oh issand küll, nüüd on meie päevad loetud,» hüüdis Thamaz kätega peast kinni.

«See on meie rühm,» jätkas õpetaja ja joonistas tahvli teise rühma.

«Ühel kaldal meie, teisel nemad. Jõgi lahutab meid,» pomises Otia Kalandadze.

«Kes seda ütles?» Õpetaja kahvatas.

«Važa Phšavela,» kergitas ennast Otia.

«Istu maha!» Õpetaja hakkas kriidiga vastu tahvlit koputama. «Ma olen sakslane, kes ütleb, mida ma praegu teen?»

«Te koputate kriidiga vastu tahvlit,» arvas Iago Anthidze.

«Istu!»

«Te joonistate tahvlile punkte,» tõusis Nodar Kolupaev.

«Te tulistate, õpetaja!» hõikasin mina.

«Maladets!» kiitis õpetaja. «Ma tulistan, meie rühm on kaevikutes, ta ei lase vaenlast edasi liikuda. Vaenlane palub abiväge.» Äkki tõstis õpetaja randmest painutatud käe üles, hakkas kätt viibutama ja tegi imelikku häält.

«Uu-uu-uu, mida ma nüüd teen?» küsis ta jälle minult, kui kõige taibukamalt.

«Nüüd te vehite käega ja undate, õpetaja.»

«Istu!» kisendas õpetaja. Klass puhkes laginal naerma. Õpetaja läks näost valgeks.

Kui naer vaiksemaks jäi, kustutas ta ühe käeliigutusega tahvlile joonistatud rühmad maha ja istus laua äärde. Ta istus tükk aega, pea norus, klass sumises nagu mesilastaru. Õpetaja tõstis pea ja vaatas meile otsa, me mõistsime, et pärast seda, kui ta ise kooli lõpetanud oli, astus ta koolimajja esimest korda. Täna tuli ta klassi nagu loomataltsutaja, kes on loomadele dresseerimise ees antava suhkru maha unustanud ja istub nüüd lootusetult, oodates, et iga hetk rebivad need lõvikutsikatena möirgavad lapsed ta tükkideks.

«Istu, tütarlaps. Ja miks sa mulle otsa ei vaata?» ütles ta järsku Hatiale. Hatia istus, tema suurtes sinistes silmades püsis naeratus. Klassis jäi vaikseks. Õpetaja tundis, et ta oli midagi kohatut öelnud, kuid ta ei taibanud milles asi on.

«Mis on juhtunud, lapsed?» küsis ta kareda häälega. Me vaikisime.

«Ma ei näe, õpetaja,» ütles Hatia ja tõusis püsti.

«Kas sa pilkad mind?»

«Ei, õpetaja, ma ei näe tõepoolest,» vastas Hatia ja istus uuesti.

Õpetaja tõusis, tuli Hatia juurde ja vaatas talle tükk aega silma. Hatia ripsmed tõusid ja langesid, ta naeratas.

Õpetaja läks tagasi oma kohale laua äärde. Ta vaikis ja nüüd oleks võinud klassis kuulda kärbse lendamist.

«Mis su nimi on, kulla tüdruk?» päris õpetaja.

«Hatia.» Hatia tõusis jälle püsti.

«Istu, kullake, istu.»

Hatia ei istunud.

«Kes sind kooli toob?»

«Isasso toob, aga ma võin ise ka tulla.»

«Ma vabastan sind oma tundidest, sa võid koju minna.»

«Ma tahaksin parema meelega siia jääda ja teid kuulata.»

«Jää siis, kullake.» Õpetaja jäi vait. Midagi kibeles mul kurgus, oleksin nutta tahtnud.

«Kas sul isa ja ema on?» päris õpetaja edasi.

«Mul on isa.»

«Kas sa sugugi ei näe?»

«Ei näe.»

«Üldse mitte midagi?»

«Ma näen päikest. Arst ütles Batumis isale, et kui ta päikest näeb, siis anname talle nägemise tagasi . . .»

«Kindlasti, kullake, kindlasti annavad tagasi. Mina käin Hassani järve ääres ka pimedaks. Mitte midagi ei näinud.»

«Kas te päikest ka ei näinud, õpetaja?» küsis nüüd Hatia.

«Päikest ma nägin ja ma sain nägemise tagasi.»

«Ka mina näen päikest.»

Õpetaja jäi jälle vait. Ta ei pööranud pilku Hatia suurtelt, naeratavatelt, ilusatelt sinistelt silmadelt. Raske, väga raske oli uskuda, et need silmad ei näinud päevavalgust, klassikaaslasi ega väikesekasvulist kõhetut õpetajat, kelle põskedele olid veerenud kaks suurt piiska. Õpetaja ei varjanudki, et ta nuttis.

Helises kell. Õpetaja tõusis ja väljus sõna lausumata klassist. Meie ei liikunud kohalt. Hakkasime alles siis

toibuma, kui kell helises teist korda ja klassi astus gruusia keele õpetaja, minu tädi. Tädi hakkas päeviku järgi puudujaid kontrollima.

«Miks te nii vaiksed olete?» imestas ta.

«Meil oli sõjalise õpetuse tund. Meil on uus õpetaja,» ütles Hatia.

«Kuidas ta teile meeldis?»

«Oleksid kõik niisugused,» vastasin mina.

Täna jutustasime gruusia keele tunnis meie ja õpetaja kuulas meid.

DATHIKO

Kesköö1 kostis rõdutrepilt mingit müra. Ma ärkasin, tädi oli juba üleval, ta istus voodis ja vaatas hirmunult uksele, mida keegi vaikselt avada püüdis. Kuid uks oli riivis. Siis koputati tasa aknale.

«Sosso, tule siia,» kutsus tädi sosinal. Ma läksin tädi juurde ja võtsin tal ümbert kinni. Tädi värises, ta käed olid jääkülmad. Koputus kordus.

«Kes seal on?» küsis tädi väriseva häälega.

«Khetho, tee uks lahti,» kostis väljast.

«Kes seal on?» suutis tädi vaevu korrata.

«See olen mina, Dathiko.» Tädi pani käed kõrvade ette ja sulges silmad.

«Khethevan, tee uks lahti. See olen mina.» Tädi ei kostnud. «Khetho!» Ust raputati tugevamini. Tädi võttis käed kõrvadelt, tegi silmad lahti ja jäi pärani silmi vahtima ust, millele vahetpidamata taoti.

«Khetho, see olen mina, Dathiko!»

«Missugune Dathiko?» küsis tädi.

«Dathiko, noh, kas sa ei tunne ära või?»

«Dathiko on rindel,» ütles tädi.

«Tee uks lahti, muidu ma löön ta maha,» karjus Dathiko ja hakkas uue hooga taguma.

«Sosso, pane lamp põlema,» käskis tädi.

Ma tõusin, panin lambi põlema ja vaatasin tädi poole. Tädi pani kitli selga, läks kamina juurde ja jäi sinna seisma.

«Tee lahti, Sosso!»

Tegin ukse riivist lahti, taganesin ja jäin tädi kõrvale seisma. Uks avanes aeglaselt ja meie ees seisis brigadir

Dathiko, särk rinna eest lahti, juuksed sassis, revolver oli tal vööl, kaks rihma risti üle rinna, käes hoidis ta veel vintpüssi.

«Tere!» ütles ta kuidagi imelikult naeratades. «Kas ehmatasite ära?»

Vaikisime. Dathiko tuli meie poole.

«Seisa seal, kus sa oled, ja räägi sealt,» käskis tädi.

«Khetho, mis sul viga on, ma ei ole sind ju terve igaviku näinud.» Dathiko astus jälle ettepoole.

«Jää seisma,» hoiatas tädi. Dathiko taganes.

«Mis te nii ehmatanud nägudega olete, ma ju ütlesin, et ma tulen varsti tagasi.»

Me ei vastanud. Dathiko tahtis jälle tädile läheneda.

«Ma räägin sulle, et seisa sealsamas, või muidu ma kutsun naabrid siia.»

«Kutsu, kutsu terve küla kokku, mina ei karda kedagi. Sinu pärast ma tulin tagasi ja mul ei ole kellegi ees häbi, kas kuuled.»

«Oma naha pärast sa tulid tagasi.»

«Mõte sinu peale ei andnud mulle rahu.»

«Hirm ei andnud sulle rahu.»

«Ma ei karda mitte kedagi.»

«Milleks sul siis püssi vaja on ja miks sa metsas redutad?»

«Midagi ma ei reduta, varsti tulen välja.»

«Mida sa siis veel ootad?»

«Khetho, sa oled tark naine, sa saad ju aru, et meie laul on lauldud . . .»

«Kas sa seda ootadki?»

«Ma sülitan selle kõige peale, mispärast pean mina surema. Minu töö on maad harida, kuhu ma pean minema, mispärast peavad minu kondid kuskil pärapõrgus kõdunema, milleks, misjaoks? Ma tahan surra oma surma, ma tahan surra sinu juures. Keegi ei saa sind minult ära võtta, kas kuuled?»

Tädi kuulas ja ei pööranud Dathikolt silmi.

Dathiko istus pingile, pani püssi põlvede vahele, keeras endale plotski, hakkas suitsetama ja jätkas:

«Keegi ei saa ütelda, et ma argpüks olen, ükski inimene ei taha ilmaasjata surra. Hea küll, ma lähen ja mind kõmmutatakse maha, aga mis edasi saab? Mis sellest kasu on? Kes mind siis veel meelde tuletab, kes ma siis olen?»

«Kes sa siis nüüd oled?» küsis tädi. Dathiko ei oodanud sellist küsimust.

«Nüüd . . . nüüd . . . nüüd ma olen poliitiline kurjategija . . .» ütles ta keele komistades.

«Sa oled kerjus ja desertöör, vaat kes sa oled.»

Dathiko läks näost valgeks, tõusis püsti ja istus jälle tagasi.

«Nende sõnade eest oleks teine kuuma tina saanud . . .» pomises ta nagu endamisi. Siis pöördus minu poole ja ütles võidurõõmsalt:

«Kas sa oled juba ära unustanud, mis su isa ja emaga tehti?»

«See pole sinu asi!»

«Mis sina, kutsikas, tead? Kas sa arvad, et su isa oli ilmaasjata trotskist?»

«Sa ise oled trotskist ja igavene kaabakas. Kõik, kes minu isa mäletavad, räägivad, et ta oli väärt mees.»

Dathiko lõi käega — mis sa niisugusega ikka räägid! — ja pöördus tädi poole.

«Ma ootasin nagu oma hingeõnnistust seda päeva, millal ma sind jälle näen. Naerata mulle vähemalt.» Tädi nägu ei liikunud ükski muskel. «Ma tean, et sa mind armastad. Sa kardad, et minust on teada saadud, et mind aetakse taga. Teie peate mind nüüd aitama, peale teie ei ole mul kedagi. Ma olen natuke aega veel metsas ja küll me pärast juba näeme, kes keda . . .»

Seisin kamina ees ja kuulasin hämmastusega selle lossmastunud inimese kõnet, kes rääkimist veel ära ei olnud unustanud. Järsku kriiksatas lahtijäänud uks.

Dathiko kargas püsti, nagu oleks talle keeva vett kaela visatud, haaras püssi kätte ja vahtis hirmust hullunud pilguga kord meie, kord ukse poole. Veendunud, et kedagi ei ole, ta rahunes ja istus.

«Kõht on tühi, andke midagi süüa,» muigas ta äkki.

«Meil on ka kõhud tühjad,» kähvasin mina.

«Kas teil on ühest mtšadist kahju või?»

«Sinu jaoks on muidugi kahju, kui oleks, siis annaks parem juba koerale, see kärvab ka nälja kätte.»

«Ütle oma tädile aitäh, sa õnnetu, muidu su ajud küpseksid juba kaminas.»

«Kui sa nii kange mees oled, miks sa siis hundi moodi metsas ringi jooksed?»

«Sinusugust ussipoega poleks vaja üles kasvatadagi,

kui sa siiski ükskord suureks saad, siis ma tahaksin näha, kuidas sina sõjaväkke lähed . . .»

«Eks ma lähe öösiti leiba kerjama nagu sinagi.»

«Issand, ära pane mu kannatust proovile . . .»

«Mine minema, mis sa siin vahid!»

«Sinu juurde ma ei ole tulnudki.»

«Minu tädi ei taha sind näha, mine minema!»

«Küll ta juba tahab, ainult sina lõrised nagu ketikoer ja niisugune rakats oled sa alati olnud.»

«Ma tundsin juba enne ära, missugune sõnnik sa oled.»

Dathiko nägu värvus tumepunaseks, ta kulmud läksid ninajuurel kokku, ta tõusis ja tuli meie poole. Me surusime endid vastu seina.

«Ära puutu, ma hakkan karjuma,» hoiatas tädi.

«Ei hakka sa midagi,» ajas Dathiko hambad irevile. Ta tuli meile päris lähedale ja tädi ei hakanudki karjuma. Dathiko haaras tädi õlast kinni ja kähistas:

«Eks sa karju nüüd, miks sa siis ei karju, kardad? Ära karda, karju, kutsu terve küla kokku, las püüavad mu kinni. Nüüd sa mind ei taha. Saatsid mu hukka ja nüüd tahad välja? Räägi . . . Räägi või muidu ma lasen enda maha ja see jääb sinu hinge peale. Räägi . . .»

Ta raputas tädi kõigest jõust õlast. Tädi oli näost valge, ta ei pööranud hullunud Dathiko näolt pilku. Too oli unustanud ettevaatuse, ta möirgas nagu haavatud karu. Järsku võttis ta mõlema käega tädi peast kinni ja hakkas ta põski, otsaesist, kaela, käsi ja silmi suudlema.

Tädi ei osutanud vastupanu, ta seisis liikumatult, ta silmist voolasid pisarad. Ma ehmusin, hüppasin selja tagant Dathikole kallale ja hammustasin teda abaluude vahelt nii kõvasti, et tundsin oma huultel märga, Dathiko õigas tumedalt, laskis tädi lahti ja virutas mulle niisuguse hoobi, et ma lendasin teise toanurka, lõin pea vastu seina ja mul läks silmade ees pimedaks. Kui ma jälle teadvusele tulin, põlvitas tädi minu juures maas ja hõõrus mu nägu. Dathiko seisis eemal, katsus käega oma hammustatud õlga ja vaatas mulle otsa.

«Sa lõid ta surnuks,» oigas tädi.

«Ära karda, ei ta sure,» kohmas Dathiko.

«Mida sa tegid Sossole?» küsis tädi sosinal ja tõusis püsti. Ta läks kamina juurde ja kummardus, kamina ees maas oli kirves. Tädi võttis kirve kätte.

«Khetho, pane kirves käest.» Tädi võttis ka teise käe kirvevarrest kinni ja tõstis kirve pea kohale.

«Mida sa teed, Khetho, kas sa oled hulluks läinud?» Hämmeldunud Dathiko taganes. Tädi läks talle järele.

«Khethevan!»

«Välja!»

Tädi lähenes Dathikole. Too läks tagurpidi ukse poole ülestõstetud kirvelt pilku pööramata. Ta taganes lauani, võttis käsikaudu püssi ja läks selg ees uksest välja, jättes ukse enda järel pärani lahti. Tädi langetas kirve, pani ukse kinni ja torkas kirvevarre uksekäepidemest läbi, siis tuikus ta oma voodi juurde ja langes kummuli voodile.

Ka mina tõusin maast üles ja heitsin voodisse.

Tund aega ei lausunud kumbki meist sõnagi . . .

«Sosso,» pigem aimasin kui kuulsin tädi nõrka häält.

«Mis on, tädi?»

«Sa magad?»

«Ei maga.»

«Tule minu juurde, Sosso!»

Läksin tädi juurde, kummardusin ta üle ja suudlesin teda põsele. Tädi nägu oli jääkülm, ta huuled värisesid.

BEŽAN

Bežan Essadzel on meelekohad juba hallid, kuid õnnetus, mis teda lapsepõlves tabas, annab veel tänini tunda. Kessaria aias pirnivargusel kukkus ta kord kahe sülla kõrguselt puu otsast alla, otse pea peale. Rahvas jooksis kokku, tal hõõruti meelekohti ja talle valati kümme kannutäit vett pähe, lõpuks tuli ta teadvusele. Avanud silmad, ta luksatas korra ja naeratas, pärast seda ei ole Bežanit keegi kurva näoga näinud. Bežan käib paljajalu mööda küla ringi, suu on tal alati kõrvuni ja ta laulab järjest oma lemmiklaulu:

«Keegi pagan nõidus ära
mustasilmse Minadora . . .»

Ühe kausi lobio ja ühe klaasi veini eest abistab Bežan meeleldi igaüht. Kihlveo peale rakendab ta ennast adra ette ja künnab, taob peaga pähkleid puruks, valib kasta-

geid palja jalaga või tassib puhkamata maisikoti kontori juurest kiriku juurde. Bežan on tugev nagu härg, vaenlaste turjale langevad ta rusikad nagu vasarad, kuid Bežanit on raske tasakaalust välja viia. Ainult üks asi ajab ta vihale — kui talle öelda: «Sinu Minadora läks ülehele,» siis satub Bežan marru, ta rebib endal riided jetjas puruks ja peksab tükkideks kõik, mis talle käe alla puutub, sasib noore puu kaenlasse ja ei jäta enne järele, kui ta on selle juurtega maa seest välja rebinud. Muidu ei tee aga Bežan kärbselegi liiga.

Bežan armastab väga lapsi. Tihti astub ta mõne naabri juurde sisse, istub trepile ja palub:

«Maka, las su põngerjas tuleb välja.»

«Kuhu sa tahad temaga minna, Bežan?»

«Ei kuhugile, me mängime siinsamas hoovi peal. Kas ta hobust tahad mängida, Tariel?»

«Tahan küll, Bežan!»

«Noh vaat, see on sadul, need on päitsed, siin on veel kepp, roni nüüd mulle turja peale, tsuku, tsuku, Tariel, ära sa, poiss, mind kepiga löö.»

Bežan laseb neljakäpakile, tõstab poisi oma turjale ja läit läheb lahti.

«Tsuku, Tariel! . . .»

«Nõõ, Bežan! . . .»

Keegi ei karda, et tema lapsega midagi juhtuda võiks, Bežan ei jää kellelegi jalgu, kui ta oma kandamiga tsukulades hoovi peal ringi tiirutab. Kuid Bežan tunneb ka ise, et tal midagi viga on, ja tuleb seepärast, häbelik naeratus näol, alati paluma: «Lase oma põngerjas minuga mängima, Mašiko.»

Minust peab Bežan väga lugu, ainult minule usaldab ta oma südamesaladused ja tema on ka ainus, kes peab mind kõige targemaks inimeseks maailmas. Sellepärast armastan ka mina Bežanit väga.

Pühapäeva hommikul tuli Bežan meile ja hüüdis hoovi pealt:

«Sosso!»

Me vaatasime tädiga korraga aknast välja.

«Astu sisse, Bežan!» kutsus tädi.

«Too parem välja, kui sul midagi söödavat on,» käskis Bežan kirsipuu alla istet võttes. Tädi viis talle välja juustu, tüki leiba ja klaasi veini. Ka mina läksin õue.

«Tere!» lausus Bežan, võttis tädi käest toidu ja hakkas sööma, jõi siis veini peale ja küsis:

«Ega teil ei ole vaja puid lõhkuda, Khetho?»

«Ei ole.»

«Tore. Ega lehma või kitse ei ole vaja karjamaale ajada?»

«Ei ole.»

«Tore, tore. Aga ega sul veskileminekut ei ole?»

«Ei ole, Bežan,» naeratas tädi.

«See on väga tore,» leidis Bežan. Ta tõstis veiniklaasi veel kord suule ja hammustas leiba peale.

«Nii leiva kui ka juustu sees on soola vähevõitu,» krimpsutas Bežan nina.

«Soola ei ole kusagilt saada, kulla Bežan.»

«Seda minagi räägin. Mind peetakse küla peal lolliks, aga seda, et see kõlupeast esimees Khišvardi loll on, ei ütle mitte keegi.»

«Kuidas nii?» küsis tädi imestunult.

«Aga muidugi, mis ta sellest maisist külvab, külvaku parem soola ja suhkrut maha, et inimestel oleks midagi toidu sisse panna. On ju õigus, Sosso?»

«On küll, aga miks sa ise ei külva?»

«Kõige paremad maad on ju kolhoosi käes, mis ma vaene pean tegema. Ma külvasin mineval aastal oma viletsa maa peale natuke, aga ei hakanud kasvama. Ja kui olekski hakanud, ega mina üksinda ikka kõiki näljaseid toita jõua.» Tädi ohkas raskelt ja läks minema.

«Kas su tädi Dathikole mehele ei lähe?» küsis Bežan teda pilguga saates.

«Missugusele Dathikole?» küsisin ma üllatunult.

«Brigadirile, sa kõlupea, ma nägin teda hiljuti Sathaphlias, oli ennast relvasid täis riputanud nagu stražnik, ütles, et tema olla sinna üle viidud, et seal on kah rinne ja et tema täidab valitsuse ülesannet. See pidavat olema suur saladus, ja kui ma välja lobisen, siis pannakse meid mõlemaid vangi.»

«Ja mis sina siis tegid?»

«Ma ütlesin ainult mõnele usaldusväärsele mehele, Badriale, kes miilitsas töötab, ja esimehele, nemad on parteilased, ega nemad ei räägi kellelegi. Ja mis see minu asi on, eks valitsus tea ise oma asju paremini. Sinu juurde ma tulin ühe teise asja pärast, mul on teeistanduses üks

ja ma ei tea, kas ma pean ta sinna jätma või ära [illegible]?»

«Mis mees, mida sa räägid. Bežan?»

«Sosso, kõlupea, kas sa gruusia keelest aru ei saa? Mul [illegible] mees tee-is-tan-du-ses,» venitas Bežan.

«Kes see mees on?»

«Kust mina tean.»

«Kas ta siis ei öelnud, kes ta on?»

«Ma küsisin, aga ta ei öelnud. Tal on silmad kinni, [illegible] risti rinna peal ja naerab nagu minagi,» irvitas Bežan.

«Kas ta hingab?»

«Kust mina tean.»

«Kas tal süda tuksub?»

«Kust mina tean.»

«On ta siis surnud?»

«Millal surnud enne naernud on, sa kõlupea!» vihastas Bežan.

«Mis tal siis viga on?»

«Kust mina tean.»

«Mida sa siis tead, sa õnnetu,» vihastasin nüüd mina [illegible] korda.

«Täna on pühapäev, ja kui ilm ikka ilus püsib, siis on [illegible] esmaspäev,» seletas Bežan.

«Ma igavene togu, tule näita, kus see mees on,» tirisin [illegible] Bežanit väevõimuga teeistanduse poole.

«Keegi pagan nõidus ära
mustasilmse Minadora . . .»

[illegible] Bežan minu ees sammudes. Tee lõppes ära, me [illegible] teeistanduse poole. Bežan peatus, vaatas ringi ja [illegible] siis käega ette:

«Näe seal on üks suur puu, ta lamab selle all!»

Ma pistsin jooksu. Jooksin puuni ja peatusin järsku: [illegible] sõnajalgade vahel lamas kohutavalt kõhn, [illegible] surnukahvatu venelane, ainult ta põsenukid roosatasid veidi. Ta käed olid rinna peal koos ja ta naeratas. Ei saanud aru, kas ta hingas või ei hinganud enam. Ma [illegible] ta juurde maha ja panin oma kõrva ta rinnale. Ta süda [illegible] väga nõrgalt, puudutasin käega ta põske, see oli [illegible] kuum.

«Millal sa ta leidsid, Bežan?»

«Täna hommikul, koidu ajal.»

«Ja kus sa seniajani ringi kooserdasid!»

«Ma hakkasin kohe sinu juurde tulema, kulla Sosso et kõik sinu õnnetused mind tabaksid, kuid tee jeal läks meelest ära, ma olen üldse viimasel ajal hirmus halb meelseks jäänud, eks suhkru puudus hakkab juba ju mestel tunda andma. Akvirine tuli mulle täna hommikul vastu, vaatas otsa, aga tere ei öelnud. Kui sa kellegi käest küsid . . .»

«Hea küll, jää nüüd vait. Aita ta mul üles tõsta, sa ju näed, et inimene on suremas.»

Bežan võttis teadvuse kaotanud venelase nagu väikese lapse kätele.

«Kuhu ma pean ta viima?» küsis ta äkki.

«Koju.»

«No kuule, surnud viiakse ikka majast välja, aga mina pean majasse sisse tooma,» ajas Bežan vastu.

«Vii ta meie juurde koju,» kordasin mina.

Bežan kiigutas venelast paar korda, nagu püüaks ta tema raskust kindlaks määrata, võttis siis haavatu mugavamalt kätele ja hakkas tsukutades mäkke tõusma.

«Tsuku, tsuku . . . ei tea, mis ta nimi on?»

«Ega minagi tea.»

«Tsuku, tsuku, Sosso venelane, tsuku, tsuku, Sosso venelane,» leidis Bežan nime.

«Vii ta tuppa,» käskisin mina.

Bežan viis venelase tuppa ja pani ta minu voodisse. Tädi vaatas ehmunult meile otsa.

«Mis see siis nüüd on, Bežan?» küsis ta lõpuks.

«See on Sosso venelane,» vastas Bežan heatujuliselt.

«Me leidsime ta teeistandusest, ta sureb vist ära, anna talle midagi rohtu,» palusin ma tädi.

«Kes see õnnetu on?» Tädi pani käe haavatu otsaesisele ja raputas pead. «Mine too äädikat, Sosso!»

Läksin kööki äädika järele. Kui ma tagasi tulin, pani tädi haigele kraadiklaasi, tegi tal särginööbid eest lahti, paljastas mehe rinna ja peatus ehmunult, paremal pool rinnal punetas rusikasuurune, vaevalt kinnikasvav haav. Tädi pani talle kraadiklaasi kaenla alla, lahjendas taldrikul äädikat veega, tegi oma pearätiku lahjendatud äädika sees märjaks ja asetas väljaväänatud rätiku haige laubale.

«Talle tuleks äädika asemel tilk veini anda ja süüa kuluks talle ka ära, kui sul midagi on, muidu tal küll

hing sees ei püsi. Ta sureb sul kätte ära, kas sa ei näe, et tal on kõht selgroo külge kuivanud,» andis Bežan nõu.

«Sosso, mida sa küll tegid. Kui see mees mul kätte ära sureb, kuhu ma siis oma silmad pean panema?» hädaldas tädi ja võttis haavatu kaenla alt kraadiklaasi. «Nelikümmend koma seitse,» oigas ta. «Mine too kohe arst!»

«Talle ei ole arsti vaja, anna talle süüa, kuula, mis Bežan sulle räägib,» õpetas Bežan.

«Jooksе ruttu, Sosso,» kiirustas tädi.

Jooksin arsti järele. Arstipunktis arsti ei olnud. Korislaja ütles, et ta olevat rajooni välja kutsutud ja täna ta enam tagasi ei tulevat. Siis jooksin Hatia juurde. Rääkisin talle venelasest. Hatia arvas, et peaksime kutsuma vanaema Akvirine. Jooksime vanaema Akvirine juurde ja mina jutustasin talle kogu loo. Vanaema Akvirine võttis mingisugust rohtudest keedetud arstimit väikese apteegipudeliga kaasa ja tuli meiega.

«Venelane!» ütles ta, kui ta haavatut oli vaadanud.

«Venelane,» vastas tädi. Vanaema Akvirine istus haige tooli servale. Too hingas nüüd sügavalt ja naeratas.

«Miks ta kõlupea naerab kogu aeg, tal ei ole ju midagi naerda? Akvirine, miks sa mulle täna hommikul tere ei öelnud?» heitis Bežan ette.

«Mine nüüd eemale, Bežan, ära sega. Ma ajasin sinuga hommikul tund aega juttu.» Bežan läks voodi juurest eemale. «Sosso, too üks klaas veini!» käskis vanaema Akvirine.

Tõin veini. Akvirine niisutas veini sees vatitükki, tõmbas sellega üle haige hõõguvate huulte ja jäi ootama. Mõne hetke pärast haige huuled tuksatasid. Akvirine kastis vatitüki uuesti veini sisse ja pigistas haige huultele veini. Mees püüdis seda neelata, kuid vein vist kõrvetas ta kuivanud kurku ja ta hakkas oigama.

«Anna mulle, kui tema ei taha, ma joon ära,» ütles Bežan.

«Oh sind, sa oled küll põrunud, aga haige ja terve inimese vahel sa võiksid ikka vahet teha,» vihastas vanaema Akvirine ja pigistas haigele veel kord veini huultele. Haige neelatski selle lõpuks alla. Nüüd pani Akvirine talle klaasi suu juurde. Kui klaas tühi oli, hakkas haige köhima, ta köhis tükk aega kähinal. Järsku läks ta näost siniseks, Akvirine tõstis ta pea üles ja surus vastu oma rinda. Haige tõmbas hinge, tema näovärv muutus jälle

endiseks. Akvirine pani ta pea padjale. Haavatu hakkas visklema ja oigama.

«Naised, minge välja,» käskis Akvirine.

«Kas ta hakkab surema?» küsis tädi ehmunult.

«Ei, ma pean teda hõõruma.»

Tädi läks välja, Hatia jäi.

Hatia seisis nurgas ja vaikis. Akvirine võttis haige riidest lahti ja avas oma väikese pudeli. Ta valas peopesale mingisugust vedelikku ja kummardus mehe kohale, aeglaste, jõuliste liigutustega hõõrusid tema tõmmud, soolatüügastega kaetud käed haavatu rinda.

«Kas tal kurjavaimul kõdi ei ole?» Bežan hakkas naerda kõhistama.

«Pöörake ta kõhuli,» käskis Akvirine. Me pöörasime mehe ümber ja Akvirine hakkas ta selga ja ristluid hõõruma. Ma vaatasin Hatia poole. Hatia seisis liikumatult toanurgas.

«Mine välja, Hatia! Kas sa ei näe, et siin on alasti mees.»

«Ükskõik, Sosso, las ma olen pealegi,» vastas Hatia ja naeratas. Minus kihvatas järsku miski, mul hakkas häbi, ma läksin näost punaseks ja kisendasin Hatiale:

«Mine välja!»

Bežan ja vanaema Akvirine vaatasid imestunult minu poole.

«Kas sa ei tea, et Hatia on pime?» küsis Bežan ja lausus Hatiale: «Ole pealegi, tütreke, ära pane teda tähele.»

Hatia läks sõna lausumata uksest välja.

Lõpetanud hõõrumise, kohendas vanaema Akvirine haige peatsit, pani ta mugavamalt lamama ning andis talle veel veini. Hatia ja tädi tulid tuppa tagasi.

«Talle peaks korralikumat riiet selga panema, need on räbalad,» sõnas Akvirine.

Tädi läks teise tuppa ja tuli sealt natukese aja pärast tagasi vanaisa pesuga.

«Taskud on tal tühjad nagu meie poelett,» ütles järsku Bežan. Vaatasin üllatunult tema poole, Bežan oli haige pluusi- ja püksitaskud pahupidi pööranud ja vaatas nüüd rahulolematult mehe peale.

«Mis nüüd teha, dokumente tal ei ole, kes teab, mis ta nimi võib olla,» oli tädi nõutu.

«Tema nimi on Sosso venelane,» tegi Bežan teatavaks.

«Väib olla, et ta on hoopis ukrainlane,» arvasin mina.

«Ükskõik, kas ta on ukrainlane või venelane, minule ja nimi niikuinii meelde ei jää, las ta parem olla Sosso venelane,» kordas Bežan.

«Akvirine, kas ta jääb elama?» küsis tädi ja vaatas kahtlustult haige poole.

«Jääb küll, tänu sellele õnnetule. Bežan, sina päästsid selle venelase elu.»

Bežan rõõmustas nagu laps.

Ta istus voodiservale, võttis haigel õlgadest kinni, raputas seda kergelt ja hüüdis:

«Sosso venelane,» haige krimpsutas nägu. «Sosso venelane, kas sa kuuled? Tere, tõuse nüüd üles,» raputas ta seda veel kord.

«Jäta ta rahule, Bežan,» hüppasin ma voodi juurde.

«Mina ju päästsin selle mehe elu, Akvirine?» küsis Bežan.

Akvirine noogutas.

«Kas kuulsid nüüd, ma võin temaga teha, mis ma tahan. Tõuse üles, Sosso venelane.» Ja järsku avas haavatu, nagu oleks ta Bežani sõnadest aru saanud, oma silmad.

«Ehee, ma ju ütlesin. Huvitav, kas ta tundis mu ära?» rõõmustas Bežan. Haige vaatas tükk aega Bežanile otsa, pööras siis pilgu meie peale ja uuris tükk aega igaüht eraldi.

Ta suured pruunid silmad läikisid palavikuliselt.

«Ah te raisad!» ütles ta järsku tasa ja naeratas virilalt.

«Mis asja?» ei saanud Bežan aru.

«Ta arvab, et me oleme sakslased,» ütlesin mina.

«Mina olen Bežan, sa kõlupea,» ütles Bežan haavatule, naeratas laialt ja patsutas meest põsele. Haavatu sulges jälle silmad.

«Täna öösel ta hakkab sonima, anna talle siis seda juhtu,» ütles vanaema Akvirine tädile ja ulatas talle ruhupudeli. Pärast keeda putru ja anna talle hästi natuke. Kui palavik alla ei lähe, siis las Sosso hõõrub teda veel kord. Tule nüüd, Bežan, lähme ära, see venelane ei paikse mitte kuhugi, küll sa homme tuled teda jälle vaatama.» Vanaema Akvirine tõusis püsti.

«Ždrasti, venelane!» tõstis Bežan käe sõjaväeliselt kõrva äärde ja järgnes Akvirinele.

*

Terve öö valvasime kolmekesi — mina, tädi ja Hatia haigevoodi juures. Kesköö1 tõusis haavatu istukile, vaatas kuutõbise pilguga meile otsa, pööras siis näo ükspoole ja jäi tühja pilguga ust vahtima, ta kutsus nõrga häälega: «Õde!» Me kuulasime hinge kinni pidades.

«Õde,» kordas haavatu ja vajus jõuetult padjale tagasi.

«Mida sa tahad?» küsis tädi vene keeles.

«Õde, anna mulle rotimürki,» ägas haavatu.

Tädi andis talle veel veini ja istus ta peatsisse.

Öösel hõõrusin ma haavatut veel üks kord vanaema Akvirine rohuga. Tädi heitis diivanile ja tukastas veidi. Läksime Hatiaga valvasime haige juures edasi.

«Sosso, mis temast saab?» küsis Hatia.

«Vanaema Akvirine ju ütles, et ta jääb elama.»

«Aga kui ei jää?»

«Jääb. Ta oli sõjas, sa ju nägid, missugune haav tal rinna peal on. Kui ta sellesse ei surnud, siis palavikku kätte ta juba ammugi ei sure.»

«Kus tal haav on?»

Tõstsin tekiääre üles, tegin mehel särgi eest lahti ja asetasin Hatia sõrmed haige paremal pool rinnal olevale haavale.

«Kui vasakule oleks läinud, siis ta oleks kindlasti ära surnud, eks ju Sosso?» päris Hatia.

«Jah! . . .»

Hatia libistas mõlema käe sõrmedega ettevaatlikult üle haige näo, puudutas tema õlgu ja käsivarsi.

«Kas ta on ilus?»

«Ei mina tea. Ju ta vist on. Kes selle habemega ära saab.»

«Ta on väga kõhn,» ütles Hatia.

«Kuule, Dimka,» alustas haavatu järsku. «Dimka, kas sa ei kuule või?» Me kuulasime pingelise tähelepanuga.

«Kas sa kuuled?»

«Kuulen küll,» vastasin ma arglikult.

«Kuule, praegu magavad kõik . . . Hommikul tulevad sakslased, kõiki ei jõuta ära viia. Me saame käia. Kas sa tahad siin voodis mädaneda, kas tahad, et lutikad sind ära söövad?» Haavatu vaatas mulle nõudlikult otsa.

«Mida sa räägid?»

«Tõuse üles . . . Mina ei taha ennast evakueerida lasta. Las arst, see koerapoeg, läheb ise, kui ta kardab. Mina

[illegible]? Kardad? Minu kodu on siinsamas. Siin on ka sinu kodu . . . Praegu magavad kõik, valves ei ole mitte kedagi, ära vaata!» haige kergitas ennast padjalt.

«Õde, õde!» hüüdis ta nõrga häälega. Ma ei teinud häält.

«Noh, näed nüüd, korja oma kraam kokku . . . aga ruuga . . .» Haavatu tõusis istuli ja haaras mul randmest.

«Ära,» ütlesin mina ja võtsin tal õlgade ümbert kinni. «Ära, las läheb valgeks.»

«Ma lähen,» ütles ta, surus mul kätt ja tõusis voodist.

«Kuhu sa, mees, lähed?»

Võtsin tal ümbert kinni, kuid ta pani kõigest jõust vastu.

«Hatia, tule appi!» hüüdsin. Hatia tuli kätega teed kinnates meie poole, läks haavatu selja taha ja võttis tal kindlasti ümbert kinni.

«Lase lahti!» karjus haavatu ja rabeles nii tugevasti, et me kõik põrandale maha prantsatasime.

Ehmunud tädi hüppas voodist ja jooksis meie juurde.

«Laske lahti! . . .» Haige sõimas ja vandus, kuid meie ei lasknud lahti. Pool tundi rabeles ta nagu kuivale visatud forell. Pool tundi võitlesime näljast ja palavikust nõrga mehega. Hirm oli ta lõviks muutnud. Pikkamööda jäi mees vaiksemaks, vajus kokku ja hakkas nutma.

«Õde, lase mind lahti, õde, ma tasun sulle kuhjaga . . .»

Kuid meie ei lasknud teda lahti.

Lõpuks leppis mees oma olukorraga, laskis end voodisse panna ja vajus surmaunne. Ka meie heitsime puhkama.

Mina magasin kamina juures põrandal, Hatia ja tädi magasid kahekesi voodis.

«Tädi! . . .»

«Mis on?»

«Kas sa magad, tädi?»

«Jah, magan.»

«Ära muretse, ma lähen homme külanõukogusse ja ütlen, et nad ta ära viiksid.»

«Jää magama, Sosso, ära räägi nii palju, Hatia ärkab üles.»

«Ma ei magagi,» tegi Hatia häält.

«Homme viime ta ära, eks ju, Hatia?»

«Huvitav, kuhu ta, vaene mees, tahtis minna?» küsis Hatia küsimusele küsimusega.

«Jääge nüüd magama, kas te homme kooli ei mõtle minna.»

«Mis nüüd teha, tädi?»

«Mis siis ikka, kui te ta kord juba siia tõite, siis peate ta terveks ravima.»

«Mis me talle süüa anname?»

«Mis me ise sööme, eks seda anname temalegi.»

«Talle oleks piima vaja, ta on nii kõhn,» ütles Hatia.

«Ega ta mtšadist ja juustust ka ära ei ütle,» arvasin mina.

«Ei tea, kust ta siia tuli?» küsis Hatia.

«Sõjaaeg . . .»

«Tädi!»

«Mis on?»

«Sa jätad selle mehe siis meile?»

«Kõigepealt ravime ta terveks, jää nüüd magama, Sosso!»

Ma magan ja näen unes, et kiriku ees seisab tädi mattvalge näoga, pikakasvuline ja ilus nagu jumalanna, pulmakleit üll. Tema ees on põlvili maas kõik meie küla mehed, nende hulgas on ka minu venelane. Kõik vaikivad, vaikib ka tädi. Ainult venelane palub käsi tädi poole sirutades:

«Õde, lase lahti, õde, ma tasun sulle kuhjaga . . .»

Ma palun tädi, et ärgu ta lasku teda lahti. Tädi läheb venelase juurde, võtab tal käest kinni, nad tulevad minu juurde ja me läheme kolmekesi koos koju.

Nädal aega võitles venelane surmaga. Öösiti ta sonis, päeval lamas liikumatult voodis ja vahtis põlevate silmadega lakke. Iga päev käis Bežan haigel külas, istus ta peatsis ja ajas sõbramehejuttu.

«Kas sa ei tõusegi üles, Sosso venelane? Vaene naine sulab selle vaeva ja mure käes nagu küünal. Mis? Ah, ei sa ei oska gruusia keelt? Mina ka vene keelt ei oska, aga me võiksime proovida, kumb rohkem rääkida jõuab? Kui sa tahad, võiksime ka võidu süüa, võiks ka rinnad kokku pista . . . või hakkame parem laulma. Mis? Ah vene keeles? Ei, mina vene keeles ei laula, ma ei oska vene keelt, kui tahad, laulame gruusia keeles, sina korda ainult järele. Ah sa ei oska? Noh hea küll, eks ma laulan siis üksinda . . .»

Bežan hakkas laulma:

«Kes sulle õmbles, näiu,
nii kauni kireva jaki.
See õmbleja röövinud on
mu südame jäädavalt.

Armastusest oli hull
Tariel tiigrinahakandja,
minugi mõistuse viinud
on mustade silmade tuli.

Hiljaaegu me nutsime taga Luka Photshišvili poega ja ma ei tohiks täna laulda, aga mina olen kõlupea, näe, laulan ikka, mis parata? Miks ma laulan? Ja miks sina nutad? Hing ja nutt on kaksikvennad. Kui nii võtta, ega siis raadiolgi praegu laulutuju ei ole, aga näe, laulab ikka? Laul on igaühele abiks . . . Vaat nii!» Bežan lõpetas oma visiidi.

Siia tulid naabrid, tuli arst, andis haigele rohtusid, tegi süsti ja nädala pärast tegi minu venelane silmad lahti ja tõusis voodis istukile. Ta küsis:

«Kus ma olen?» Kui me talle ütlesime, siis tahtis ta püsti tõusta, kuid ei suutnud ja vajus jõuetult patjadele tagasi. Tükk aega silmitses ta mind, tädi, Hatiat ja Bežanit ja pani siis jälle silmad kinni. Ta laubal oli sügav korts, kõik näolihased olid pingul. Saime aru, et ta ei maganud, näis, et ta tuletas midagi pingeliselt meelde. Me läksime toast välja.

Väljusime Hatiaga õueväravast ja hakkasime minema mööda teed. Hoidsime teineteisel käest kinni ja me ei teadnud isegi, kuhu me läheme.

«Talle on praegu piima vaja, kitsepiim annaks talle jõudu,» ütles Hatia.

«Kust me seda piima võtame?»

«Lähme Mina juurde, tal on kits,» Hatia tõmbas mind käest ning me pöörasime Mina hoovi.

Kühmus seljaga Mina pühkis õue, tema sabas hilpasid vähem kui kaheaastased kaksikud, poiss ja tüdruk, ning vingusid:

«Ema, moosi-i!»

«Et te maa alla vajuksite, hinge olete mul seest söönud. Kas te vemmalt ei taha?»

«Moosi tahame,» virisesid lapsed.

Me astusime õueväravast sisse, ma istusin värava juurde rohu peale maha, Hatia läks Mina juurde ja jäi tema ette seisma. Mina ei märganud teda ja jätkas pähklikimist. Lapsed nägid Hatiat, jätsid nutmise ja jooksid tema juurde.

«Hatia, Hatia! Ema, Hatia tuli!»

Mina ajas enda sirgu, hoides seljast, ja naeratas Hatiale.

«Hatia, ole sa terve, kullake.»

«Tere, Mina! Me oleksime piima palunud.»

«Piima!» imestas Mina.

«Jah, kitsepiima, haige jaoks.»

«Ah, et ma kärvaksin, Hatia, kas nendest täitmatutest veel midagi järele jääb! Kitsele ei jõua piim veel nisadesse tullagi, kui need on jaol,» siunas Mina ja ähvardas rusikaga lapsi. «Et teie kõhud lõhki läheksid, mida ma pean nüüd tegema!»

«Olgu pealegi, Mina, me läheme kellegi teise juurde,» ütles Hatia ja pööras ümber.

«Oota, Hatia! Oota!» hüüdis Mina, jooksis lauta ja vedas sealt sarvipidi välja vastupunniva ja pead raputava kitse.

«Vaata, missugune vana sara ta on. Talle me tapsime kümnepäevaselt ära, et lastele piima oleks. Katsu ta udarat, see on täiesti tühi, katsu, katsu.» Mina vedas Hatia juurde, võttis Hatia käe oma pihku ja laskis tal kitse lõtva udarat katsuda.

«Muidugi, muidugi, Mina. Ma tean küll, ma lihtsalt ei mõtelnud selle peale, et sul on lapsed.»

«Ära ole pahane, Hatia, sa ju tead, et sinu jaoks ei oleks mul millestki kahju.»

«Ma tean, Mina.» Hatia tuli minu juurde. «Lähme ära, Sosso.» Ma võtsin tal käest kinni ja viisin ta õuest välja.

Käisime terve küla läbi, peaaegu igal perel oli kits, kuid äraandmiseks polnud piima kellelgi ja müümiseks samuti mitte. Edemika Gordeladze teadis, et piim on sõja ajal niisama kallis kui veri. Vassassi Sosselia murendas mtšadit kaussi kitsepiima sisse, ja kui ta lapselaps seda aplalt sööma hakkas, ütles ta meile:

«Te näete ju oma silmaga, et see laps kasvab ainult kitsepiima varal üles, see on tema ema, tema hommiku-, lõuna- ja õhtusöök. Varsti ta muutub ise ka kitsetalleks.»

Järgmisel päeval tuli Hatia meile, kutsus mu õue ja ütles vaikselt:

«Sosso, ma tean, kust saab kitsepiima.»

«Kust, Hatia?»

«Võta üks nõu ja tule minuga kaasa.»

Ma tõin köögist kannu ja järgnesin Hatiale.

Läksime läbi teeistanduse, pähklipuusalust mööda ja läksime järsaku servale suure pirnipuu alla maha.

«Kas kuuled?» küsis Hatia. Kuulatasin tähelepanelikult, alt kostis kose tumedat kohinat.

«Gadasantškhera mühiseb!»

«Aga veel? Kuula hästi.»

Ma kuulatasin. Aeg-ajalt kostis alt kellade tasast kõlkumist.

«Ma kuulen . . . »

«Praegu on keskpäev, kõik kitsed on kose juures.»

«Sa oled hulluks läinud, Hatia!»

«Lõpsame natuke, Sosso, seda ei ole märgatagi.»

«Kui keegi näeb?»

«Kus sa ei taha siis, et su venelane varsti terveks saaks.»

Kogu nädala käisime Hatiaga Gadasantškheras. Lõhkuime ära kuus kannu. Mõnikord tõmbasime kitsedel nisad katki, ajasime piima maha, jooksime ja naersime. Meid nähes tormasid kitsed mökitades laiali, ronisid mööda järsku kaljuseina üles, pugesid põõsastesse, tõmbasid oma kõhud lõhki. Ka meie läksime koju puruks rebitud riietega, kuid meil oli alati piima ja liigutatud tädi õnnistas iga päev tund aega lahkeid naabreid. Selle ühe nädalaga muutusime juba nii osavaks, et võisime kitse jooksu pealt ära lüpsta. Ei tea, kui kaua see lugu oleks kestnud, aga ühel õhtul ajas Edemika Gordeladze oma kisaga terve küla jalule.

«Hei, rahvas, tulge välja!»

«Mis on juhtunud?» hüppasid ehmunud naabrid välja.

«Tulge välja, keegi kurivaim on mu kitse ära lüpsnud . . . »

«Et surm teda ennast lüpsaks, eile õhtul oli minu oma ka lüpstud,» karjus Mina.

«Mašiko kits on ära rikutud, piim ei seisagi tal enam piimas.»

«Ma lasen tal kuradil soolikad välja, kui ma ta kätte saan. Vene-Jaapani sõja ajal oli ka nälg varuks, aga keegi ei läinud võõraid kitsi lüpsma.»

«Minu oma lüpstakse üle päeva,» hüüdis Phedosia.

«Ma tean küll, kes seda teeb, aga ma veel ei ütle,» ähvardas Edemika sõrmega.

«Ütle, kui sa tead,» läksid kahjukannatajad põlema.

«See, kellel kitsepiima vaja on.»

«Kellel teda siis vaja ei ole,» karjusid naabrid.

«Andke üks päev aega ja ma toon selle asja päeva valgele,» lubas Edemika.

«Aita meid hädast välja,» palusid naabrid.

Terve küla oli ärevil. Kitsi enam üksinda karjamaale ei lastud, nende juures valvasid kõik perekonnaliikmed. Meie Hatiaga käisime ringi nagu vette kastetud. Ühel õhtul, kui me viimast korda piima tõime, kutsus tädi meid enda juurde.

«Tulge lähemale, lapsed, Hatia, tule siia!»

«Mis on, tädi Khetho?»

«Hatia, näita oma käsi!» Hatia sirutas käed ette. Tädi tõstis need oma näo juurde, nuusutas neid ja tegi seda sama ka minu kätega.

«Mis on juhtunud, tädi?» küsisin ma kohkunult.

«Teil on kitse hais juures, lapsed.» Rohkem ei öelnud tädi midagi.

MIDA ME TAHAME TEADA

Kolhoosi koosolek toimus õhtul nagu alati, kuid kella hakati lööma juba keskpäeval. Väsinud inimesed ei tahtnud koosolekule minna, igaüht tuli manguda ja paluda.

«Hei, Arkhipho, tule koosolekule!»

«Edemika, kas sul on reuma või?»

«Diomida, ah sa ei tule? Oota, oota, küll ma su täitevkomiteesse viin, nii kindlasti kui minu nimi on Zossimel»

«Zossime, ma tahan puhata, ära lõuga. Ma toon püssi ja lasen su nagu tedrekuke sealt kännu otsast maha,» ähvardas Diomide Zossimet, kes oli tammepaku otsa roninud.

«Margalita, tule välja, ma tean küll, et sa kodus oled!»

«Khsenia, hakka tulema ja aja oma mehevooster ka välja!»

Meid, lapsi, ei kutsunud koosolekule keegi, kuid meile polnud kutsumist vajagi, me olime niigi alati esimestena kohal. Koosolekut peeti alati koolimajas.

Oli hirmus vahva vaadata, kuidas hallipäised, päevitanud, kortsuliste nägudega kolhoosnikud kohmakalt meie väikestesse koolipinkidesse ronisid. Meie istusime põrandal ja kuulasime kõrvad kikkis seda tohutu põnevat tundi, kus keegi ei märgi puudujaid üles, õpilased ei tõsta kätt ja vastavad istudes, suitsetavad ja räägivad üksteisele kahele, ütlevad õpetajale «sina» ja keegi ei aja neid selle eest klassist välja. Ma istusin ja unistasin ajast, mil ma kasvan nii suureks, et ka mind peetakse koosolekule kutsumise vääriliseks, kui ma julgen Zossimele «sina» ütelda ja kui valimiste ajal öeldakse, et Sosso jäi erapooletuks.

Ka täna istume me Hatiaga põrandal minu tädi jalge ees. Bežan istub meie selja taga samuti põrandal, me pidame koosoleku algust. Klass sumiseb, aknad on pärani lahti, kuid ikkagi on kohutavalt kuum, tubaka, higi ja maa vänge lehk paneb silmad kipitama. Vanamehed köhatavad, naised kädistavad vahetpidamata. Inimesi aina tuleb ja tuleb juurde.

«Noh, klass on täis, hakkame peale,» ütles Zossime ja koputas pliiatsiga vastu murdunud tilaga kella.

«Kas on ettepanekuid, keda valida koosoleku juhatajaks?» küsis ta tõsise näoga.

«Eks sa ise hakka juhatajaks, sa ju selle jaoks oled sündinudki, ega sa muu töö peale kõlba,» pilkas Diomide.

«Noh, tule välja ja katsu, kui hea on juhataja olla,» kutsus Zossime Diomidot.

«Hakkan ma nüüd selle tühja asja pärast oma kalli naabrimehega vägikaigast vedama,» muigutas Diomide.

«Olgu neetud see päev, kui sa ennast mu naabriks sokutasid.»

«Loe päevakord ette, mis te jahvatate, varsti hakkab juba valgeks minema,» katkestas onu Gerassime nende diskussiooni.

Zossime köhatas, pani prillid ette, võttis kaante vahelt suure paberilehe, tõstis selle silmade juurde ja ütles akki:

«Aga protokollija tuleb ka valida.»

«Eks sa ise ole protokollija ka,» pani Diomide ette.

«Ta ei saa ju üksinda hakkama,» lausus Bežan kaastundlikult.

Zossime vaatas üle prillide Bežani poole, nähes, et too on tõsise näoga, ei lausunud sõnagi.

«Kas heidame liisku?»

«Kui sa tahad, siis viska kas või kivi üles ja pista oma pea alla, ainult hakka juba ükskord peale.»

«Täna on päevakorras üks küsimus, mõningate nahaservdajate, ja see on niisama hea kui kodumaa reetjate tõsine kõrvalehoidmise küsimus. Ettekandeks on sõna kolhoosi esimehel seltsimees Khišvardi Spiridoni poeg Vašakmadzel.»

Khišvardi nime nimetamisel oli saalis kuulda mõnda harva käteplaksu.

Khišvardi tõusis püsti, jõi pool karahvini vett ära, tõmbas vöö koomale ning alustas bassihäälega:

«Seltsimehed, käesolev aasta on väga raske aasta. Kaks riiki seisavad vastamisi nagu kaks meest, vastamisi on punane ja must, viisnurk ja raisakull. Mida teeb Hitler? Hitler liigub edasi, Hitler on juba Kislovodski all — rahval on raske, valitsusel on raske, sõjaväel on raske ja ka meil on raske, me oleme näljas ja janus, meil ei ole midagi selga ega jalga panna. Khistaphore Bassilia, kas sa oled mõtelnud, et sinu poeg, kes, püss käes, Hitlerit peksab, on näljas ja janus, tal ei ole midagi selga panna?»

«See mõte viib mu hauda, Khišvardi.»

«Kulla Gerassime, sinu poeg on hospidalis, kas sa arvad, et temal ja neil, kes tema järele vaatavad, ei ole süüa tarvis või?»

«Raždena! Sinu poeg on tankist, aga kas tankid kasvavad pirni- ja ploomipuu otsas?»

«Ütle otse välja, Khišvardi, mis sa tahad,» hüüti rahva hulgast.

«Meie maal on vaja leiba, mtšadit ja lobiot, lehmi ja vasikaid. Mispärast jättis valitsus meid koju, kas meie ei oska püssi lasta? Tulge välja, kes tahab, teeme proovi, hakkame läbi sõrmuse laskma, ma võin juuksekarva pealae peal pooleks lasta, aga mind on siin vaja. Sõjal on suur kõht, tal on kümme korda suurem kõht kui rahul, kas saate aru.»

«Khišvardi, siin on nuga, lõika mu kõri läbi, kas ma siis ei tee tööd või?» avas Gerassime oma sulenoa.

«Kõikidest ma ei räägi, enamike kohta pole mul midagi öelda, kuid mõned veavad seanahka.»

«Nimed! Ütle nimed välja!» karjus rahvas. Khišvardi võttis rinnataskust kaheks kokkukeeratud paberilehe ja avas selle. Klassis oli surmavaikus. Khišvardi vaatas tükk aega nimestikku ja otsustas lõpuks:

«Kus on Ambako, kus on Kirile, kus on Kikitia, Phedossi Baramidze ja tema minia Makvala?» küsis Khišvardi.

«Tõuse püsti, Šakhria, ja räägi, kus on sinu ema ja Gogia naine,» lõi keegi Šakhria Baramidzele õlale. Šakhria tõusis püsti, silitas peoga üle koolipingi, pani siis käe suu ette ja kohmas:

«Nad läksid Batumi suhkrut tooma.»

«Arkhipho, kui kaua aega sa ei ole juba suhkrut näinud?» küsis Kheskina.

«Näinud ikka olen, aga suhu küll ei ole juba hulga aega saanud . . .» vastas Arkhipho. Šakhria, hakkas läkastama ja kattis näo kätega.

«Mis sa kõõksud nagu Beglari peni, ütle, mis nad sinna Batumi läksid?» hüüdis Zossime.

«Spekuleerivad, kuradid,» pomises Šakhria vastumeelselt.

«Sa peaksid häbi pärast maa alla vajuma, et sul niisugune perekond on,» haaras must Mašiko kätega peast kinni.

«Kas ma pean nende pärast vangi minema?» urises Šakhria ja istus.

«Mina ei pane kedagi vangi,» sõnas Khišvardi.

«Kes tööd ei taha teha, see mingu metsa nagu Dathiko. Meil pole vaja kedagi paluda. Sõda ei ole lõppenud, sõda alles algas, ja kui me ise tööd ei tee, siis ei aita meid keegi. Luka Photshišvili, ütle ka sina midagi,» lõpetas Khišvardi ja istus.

Pärast seda ööd, mil Luka poja surmateate sai, polnud keegi talt sõnakestki kuulnud, ta läks enne päikesetõusu Komtshoula mäele, tegi tööd nagu härg, tuli peale päikeseloojakut tagasi, heitis rõdule, pani silmad kinni, ja kui ka maavärin oleks olnud, poleks ta ikka oma silmi lahti teinud.

«Tubakat!» Esimestes pinkides istuvad mehed pistsid käed taskutesse ja Luka ette lauale tekkis korraga kümme tubakakotti. Kõik ulatasid ka tüki paberit ja lõid tulerauast tuld välja, klassis levis meeldivat bensiinihaisu. Värisevate kätega keeras Luka endale pöidlajämeduse pleteki, pani sellele tule otsa ja tõmbas sügavalt suitsu sisse. Klassis oli hauavaikus. Lukal olid külma higi piisad otsaesisel.

«Mina . . . mis nüüd mina,» alustas Luka. «Minu jaoks

on sõda juba ammu lõppenud. Ka mina peaksin nüüd käed rinna peale kokku panema. Kus on nüüd peainge Gabriel, et ta minu hinge järele ei tule. Enne kui surm ei tule, ei suuda ma istuda, käed rinna peal koos. Muutugu kogu minu veri higiks, muutugu kõik minu pisarad vereks. Selle neetud mõrtsuka Hitleri verd ma tahan veel juua või vajugu ma siinsamas paigas maha. Eks sinul ole needsamad päevad, Evgenia?»

«Olgu peale, Luka, ära osata mu valu,» ägas Evgenia.

Inimesed hakkasid nihelema. Läbi klassi käis tumm ümin. Kuid keegi ei lausunud midagi. Luka läks oma kohale tagasi, istus ja kattis näo kätega.

«Kirjuta, Zossime!» käskis Khsenia ja tõusis püsti.

Üllatunud Zossime vaatas esimehe poole.

«Kirjuta, ma ütlen sulle ette,» kordas Khsenia. Esimees noogutas Zossimele pead.

«Kirjuta,» jätkas Khsenia. «Ärgu paistku päike selle õue, kes ilma põhjuseta tööle ei tule, kuivagu ta parem käsi ära nii, et ta oma viinamäel ei jõuaks ühtki väätі tõsta, et teisele sihitud kuul tabaks tema südant . . .»

«See hull eit neab nagu Tabakoni nõiamoor,» sülitas Alphes Sosselia.

«Just sinu jaoks ma seda räägingi,» kähvas Khsenia.

«Mida sa minust tahad, ma teen tööd nagu härg, kas ma pean härja moodi möirgama ka hakkama.»

«Pead jah!»

«Kas ma seda ka kirjutan?» küsis Zossime.

«Kirjuta parem üles, et keegi närakas lüpsab juba nädal aega meie kitsesid,» hüppas püsti Edemika Gordeladze.

Ma kohkusin.

«Minul ei ole Khsenia siunamist vaja, ma käin niigi tööl, mul on piima vaja. See, kes tööl ei käi, see ei tule ka koosolekule, mispärast peame meie seda sõimamist kuulama?»

«Meid huvitab, kus need inimesed on.»

«Aga mind huvitab rohkem see, et keegi minu kitse lüpsab!» karjus Edemika.

«Õigus!» hüüdsid Maka, Mina, Mašiko, Vassassi ja teised ühel häälel.

Kõik hakkasid kätega vehkides karjuma. Zossime koputas pliiatsiga vastu murdunud tilaga kella, kuid keegi ei teinud temast välja.

»Olge vait!» käratas Khišvardi ja virutas rusikaga vastu lauda. Rahvas jäi vaiksemaks.

»Kõnele, Edemika Gordeladze, mis kitsest sa räägid?»

»Mina räägin oma kitsest.»

»Räägi minu omast ka,» palus Mina.

»Las igaüks räägib oma kitsedest,» hõikas keegi.

»Õigus, sõna on Edemika kitsel, astu ette, Edemika!»

»Ma räägin siitsamast.»

»Noh, hakka peale!»

»Ei tea kohe, millest alustadagi.»

»Alusta sabast, Edemika, hakka sabast peale!» kisendati ümberringi. Edemika sügas kuklatagust, uuris oma kõnsi, vaatas siis tükk aega minule otsa, ja kui ma ta pilku välja ei kannatanud, siis raputas pead — oota sa imel! — ja alustas:

»Naabrid, kits ei ole lehm.»

»Kus sa tead, et ta ei ole?» küsis Bežan kohtlaselt. Kõik puhkesid naerma.

»Khišvardi, ütle sellele põrundpeale, et ta oma lõuad kinni hoiaks, või muidu ma istun kohe maha,» pöördus Edemika presiidiumi poole.

»Bežan, ma viskan su välja! Jätka, Edemika!» korraldas esimees. Bežan pani käe suu ette märgiks, et ta on nüüd tumm, ja hakkas hoolega kuulama. Edemika jätkas:

»Te teate küll minu kitse, tal on üks sarv murdunud ja ta lonkab tagumist jalga. Ta annab päevas kaks liitrit piima.»

»Kas sa jumalat ei usu, sa lüpsad vaest invaliidi,» irvitas keegi.

»Mina ei ole ta jalaluud murdnud, aga piim on kõikidel kitsedel ühesugune. Ühe liitri ma lüpsan hommikul, teise õhtul. Aga mis nüüd välja tuleb? Hommikul lüpsan, aga õhtul, kui kits koju tuleb, siis on ta juba lüpstud. Üks liiter piima on praegu niisama palju väärt kui üks liiter verd, nagu doktor räägib . . .»

»Meie doktor räägib seda ka, et üks õun on niisama palju väärt kui kaks muna ja kaks õuna niisama palju kui üks kana,» ütles Bessarion vahele.

»Kas sa arvad, et ei ole või?» vihastas Edemika.

»Ei, miks mitte. Kui ma seda kuulsin, siis ma istutasin endale maja ette ühe õunapuu ja nüüd mul ei ole ei kanasid ega kanalat vaja. Kui külaline tuleb, siis kostitan teda õuntega.»

«Seda mina ei tea. Aga ma ütlen sulle, et liiter piima on vähemalt niisama palju väärt kui pool liitrit verd,» jättis Edemika vähemaks.

«Võta veel vähemaks!» hõikas keegi.

«Ei saa, kulla mees, seda ei ole mitte mina kindlaks teinud,» jäi Edemika kangekaelseks.

«Ütle siis, kes lüpsab sinu kitsest selle liitri verd välja,» kiirustas teda Zossime.

«Ta ei lüpsa mitte kitse, vaid minu verd!» kisendas Edemika ja lõi endale nii kõvasti rusikaga vastu rinda, et ta prillid pidid peaaegu lauale kukkuma. Siis haaras ta veekarahvini, jõi selle tühjaks, pani kolksatades lauale tagasi, tõstis rusika ja tahtis endale uuesti vastu rinda lüüa, kuid Zossime segas vahele, ta pöördus küsimusega koosoleku poole:

«Kes on veel kahjukannatajad?»

«Mina! Mina! Mina!» hüüdsid Mina, Maka, Mašiko ja Vassassi.

«Las kitseomanikud hüüavad mää,» pani Bežan ette ja ajas hambad irevile, rahvas puhkes jälle naerma.

«Kas see nõrgamõistuseline naerab meie üle või?» küsis Edemika Khišvardilt.

«Bežan, ma viskan su välja!» ähvardas esimees Bežanit. Bežan pani suu kinni ja esimees andis Zossimele käega märku, jätkaku nüüd.

«Mitu liitrit verd siis sinu kits annab, Mina?»

«Minu oma annab neli liitrit!»

«Sinu oma, Mašiko?»

«Kolm!»

«Sinul, Maka?»

«Minu kits on aher, ta annab liitri päevas.»

«Sinu oma, Vassassi?»

«Kaks!»

«Neli pluss kolm pluss üks pluss kaks pluss Edemika kaks. Palju see kokku teeb?»

«Kaksteist!» hüüdis kolhoosi raamatupidaja.

«Jaga see nüüd pooleks.»

«Kuus.»

«Misjaoks pooleks?» pahandas Edemika.

«Sellepärast, et poole lüpsate hommikul teie, teise poole lüpsab õhtul keegi teine,» vastas Zossime.

«Õige!» toetati teda.

«Mida me nüüd teada tahame?» päris Zossime.

«Me tahame teada, et kas need kitsed lüpsavad verd või piima,» arvas Bežan.

«Ole vait, kõlupea, me tahame teada, kes neid kitsi lüpsab.» Klassis puhkes käteplagin. «Ma ei näe siin küll kedagi, kelle näost oleks näha, et ta jooks päevas kuus liitrit kitsepiima, kõik on ühtemoodi kõhnad ja kollased,» sõitis onu Gerassime ja libistas pilgu üle klassi.

«Kas te tõesti aru ei saa, kes teie kitsi lüpsab, või mängite te ainult lolli?» küsis seniajani vaikinud Sašura Kvatantiradze. Imestunult vaatasid kõik Sašurale otsa. Mina põlgitasin teda suurema hämmastusega kui keegi teine, ta keeras aeglaselt plotski ja tõmbas kadestamisväärse rahuga keelega üle paberiserva. Hatia pigistas mu kätt, ta ripsmed tõusid ja langesid.

«Ütle siis kord juba, mis sa maigutad,» käratas keegi.

«Dathiko lüpsab teie kitsesid,» ütles Sašura pead tõstmata ja lõi tulerauast tuld. Dathiko nime nimetamisel muutusid inimeste näod morniks, mul tõusis külm higi üksnette.

«Missugune Dathiko?» küsis Zossime vihase häälega.

«Muidugi Dathiko ... sellest oli veel vähe, et ta meid terve ilma ees täis tegi, nüüd hulgub metsas ringi nagu näljane saakal ja lüpsab kitsesid. Ta teab küll, et kui ta minu või kellegi teise juurde tuleks, siis me viskaksime talle kivi taha vahele, kes see muu hakkaks niisugust asja tegema!» kõneles Sašura suitsu mahvides.

«Kas sa ei karda pattu oma hinge peale võtta?» hoiatas Vassassi.

«Ära karda, selle patu annab jumal mulle andeks,» lausus Sašura külmavereliselt.

«Et minu kitse piim talle kurku kinni jääks. Kui ta juhä selle peale välja läheb, siis varsti ta tungib külasse ja hakkab panni pealt mtšadisid varastama,» lõi Mašiko käsi kokku.

«Temast võib kõike uskuda! Bežan nägi teda Karu nõos, oli teine ennast üleni relvasid täis riputanud,» lausus Maka.

«Kui tal mõnda musta tegu meeles ei mõlgu, mis tal sõja ajal relvasid vaja peaks olema,» küsis Zossime ja heitis pilgu Khišvardi poole.

«Täna kisub leivatüki suust, homme pistab majale tule otsa ja ülehomme tuleb kõri lõikama,» hüppas Mina püsti.

«Ega seegi ime oleks,» möönas Sašura rahulikult.

«Kas temast siis jagu ei saadagi?» küsis onu Gerassime. Rahvas hakkas sumisema.

«Tee häält, Khišvardi, kui sa esimees oled, siis anna vastust,» nõudis Bessarion ja vaatas Khišvardile otse silma sisse.

«Me otsime teda ja rajooni mehed otsivad ka,» ütles Khišvardi tigedalt.

«Halvasti otsite!» hüüdis Sašura ja tõusis püsti. «Mida näiteks sina, noormees, selle heaks teed, mäuser ripub sul külje peal nagu seakints, ise ajad ainult silmi pungil» pöördus ta Badria Gagua poole. Badria jäi algul tummaks, siis aga kargas püsti ja hüppas Sašurale näkku.

«Sašura Kvatšantiradze, sinu õpetamist ei ole mul vaja,» Khišvardi ütles, et otsime, tähendab, et otsime, ega mina tema moodi mööda metsa ringi lasta ei saa, mul on muud tööd ka. Kui ta mulle kätte puutub, küll me siis veel vaatame.»

«Sa pead ta ikka üles otsima, kuni ta siin märatseb,» kulla Badria,» ütles onu Gerassime.

«Ma ju otsin, aga me ei saa seda kurjavaimu kuidagi kätte,» halas Badria.

«Ega sa teda juhuslikult ei karda,» nöökas keegi.

«Mis?» sosistas Badria ja läks näost valgeks. «Tõusku püsti, kes seda ütles!» Klassis oli hauavaikus. «Tõusku püsti, kes seda ütles!» röögatas Badria äkki. «Tõusku püsti, kui ta mees on, ja ma lasen tal aju sodiks.» Badria pani käe mauserile.

Koosolek hakkas jälle sumisema.

«Jääge rahule, küsige minu käest, kes kitsesid lüpsab,» nõudis Edemika tähelepanu.

«Räägi, Edemika!» karjuti siit-sealt.

«Ma ei tahaks küll ühte lugupeetud inimest kuidagi solvata,» lausus Edemika ja vaatas viltu minu tädi poole.

«Räägi, Edemika,» sundis tädi näost kahvatades.

«Khetho, sa ju tead, kuidas ma sinust lugu pean,» alustas Edemika kogeldes. «Aga kui ma nüüd ütlemata jätan, siis on see sinu poisi jaoks veel hullem.»

Kõik olid keeletud, kõik vaatasid minu poole ja äkki tõusis põrgulärm.

«Sa valetad!»

«Kes seda usub?»

«Ise lüpsab ja ajab teiste peale.»

«Istu maha, Edemika, muidu . . .»

«Millega sa seda tõestad? . . .»

«Oodake, räägi, Edemika, mida sa tead,» lausus tädi rahulikult.

«Mina ei tea midagi, mina tean ainult seda, et hommikul käis Sosso minu juures ja see pime tüdruk oli temaga kaasas,» ütles Edemika ja osutas peaga Hatia poole. Hatia istus rahulikult ja naeratas. Edemika jätkas:

«Ta küsis minu käest piima, mina ütlesin ära ja õhtul, kui kits karjamaalt tuli, oli ta lüpstud. Ma käisin sel päeval ka Mina, Mašiko ja Maka juures. Kõikide kitsed oli keegi ära lüpsnud. Nii kestis see terve nädala, kas ma räägin õigust, naised?» Naised vaikisid, ka Edemika jäi vait. Ootamatusest ja lugupidamisest tädi vastu vaikisid kõik klassis.

«See on vale,» ütles Bežan ja tõusis naerdes püsti. «Edemika valetab, nii et suu suitseb. Mina lüpsin teie kitsesid.»

«Kas ma selle põrundpea jutu ka pean kirja panema,» küsis meeleheitele viidud Zossime.

Esimees noogutas.

«Mina lüpsin jah. Mina kolhoosis tööl ei käi ja minul puhkepäevasid ei ole. Aga see on täiesti vale, et kes ei käi tööd, et see ei pea ka sööma. Need kitsed ei tee ka tööd, aga ajavad endale suust sisse küll. Mina võtsin kätte ja lüpsin nad ära.» Bežan näitas, kuidas ta seda teinud oli, ta pistis oma mõlemad pöidlad suhu, tegi, nagu ta imeks, ja jätkas:

«Esimees ju ütles, et sõjal on suur kõht, see on õigus küll, minul on ka suur kõht, ega see kitsepiim suurem asi ei ole, aga mis ma ikka pean tegema. Edemika, sa riputa kella asemel kitsele parem üks mtšadi ja soolakott kaela, kui ma ta karjamaale lased, siis mul on midagi peale ka hommustada. Ärge nüüd hakake mu kallal närima, et miks sa lüpsid, millal sa lüpsid ja kes sul lubas. Mina teie ähvardamist ei karda, ma lüpsan niikuinii edaspidi ka, mina olen nõrgamõistuseline ja te ei saa mulle mitte midagi teha. Mul ei ole valimisõigust ka. Ärge pange mu kannatust proovile, muidu ma lähen marru, küll te siis näete. Vaata sedasi on lood, Edemika, anna nüüd vastust laimamise eest,» pöördus ta jahmunud Edemika poole.

«Kas sa lõpetasid, Bežan?» katkestas tädi vaikuse.

«Jah, Khetho, et sinu õnnetused mind tabaksid,» irvitas Bežan.

«Istu siis,» palus tädi.

Bežan väristas pead, võttis istet minu ja Hatia vahel ja pilgutas meile silma.

«Andke mulle andeks, naabrid, see oli minu süü, mina saatsin iga päev lapsed piima järele, nad tõid piima ja rääkisid, et naabrid olid haavatu jaoks saatnud. Bežan leidis haavatud, näljase, hinge vaakuva sõduri ja tõi ta meile. Teie piim ja Akvirine kunst andsid talle elu tagasi, andke mulle andeks, küll ma tasun teile kõige eest.»

«Sosso, sinu pärast on mul nüüd silmad häbi täis. Ütlenud, milles on asi, ja ma oleksin selle pagana kitse sulle kinkinud. Lasite Bežanit minu üle irvitada,» heitis Edemika mulle kibedalt ette.

Ma tõusin püsti. Kõik jäid jälle vait.

«Tule ette, Sosso Mamaladze, ja räägi ära, kuidas see asi oli, me kõik usume sind,» kutsus Khišvardi ja naeratas mulle.

Ma läksin laua juurde.

«Onu Khišvardi, onu Edemika... meie Hatiaga, ma vannun oma ema nime juures... me ise ei joonud tilkagi...»

Kurgus pigistas midagi, inimeste näod valgusid silmade ees laiali, klass hakkas värelema ja siis ei näinud ma enam midagi.

Keegi tuli minu juurde, talutas mu oma kohale, pani istuma ja võttis mul ümbert kinni. Ma panin oma pea tolle inimese õlale ja tihkusin vaikselt nutta.

Äkki löödi väljast mingi raske asjaga vastu ust ja mõlemad uksepooled vajusid lahti. Klassi tuikus postiljon Kotsia, ta seisis vaevu jalul, hoidis tükk aega seinast kinni, vaarus siis laua juurde, haaras sellest mõlema käega kinni, ning leidnud tasakaalu, tõstis ta pilgu meie peale.

«Te ei kannata mu pilku välja?» küsis ta pehme keelega ja jõllitas inimestele otsa.

«Tere, Kotsia!» tervitas onu Gerassime.

«Tere, kus esimees on?» küsis Kotsia enda kõrval seisvalt Khišvardilt.

«Mina olen esimees, kas sa ei tunne ära?» ütles Khišvardi ja lõi talle õlale.

«Ah et sina oled Khišvardi? Tunnen ära küll. Kas sina määrasidki mu postimehe koha peale?»

«Mina jah,» muigas Khišvardi.

«Kui sa määrasid, siis ava nüüd koosolek.»

«Koosolek on avatud.»

«Anna mulle siis sõna!»

«Siis sõna niisugusele vaja on, viska talle lakkekrantsile üks ämbritäis vett kaela, et ta oma silmi ei pungitaks. Kus sa, kurivaim, ennast täis oled kaaninud?» tänitas Khasnia.

«Koosolek on juba lõppenud, Kotsia.»

«Laske ma ütlen ühe toosti,» pöördus Kotsia inimeste poole.

«Kallake tal klaas täis, et ta saaks toosti öelda!»

«Kui te minul rääkida lasite, eks laske siis tal ka, me oleme nüüd ühetarkused,» nõudis Bežan.

«Räägi, Kotsia,» sõnas Khišvardi ja andis inimestele märku, et nad vait jääksid, Kotsia noogutas tänades Khišvardile ja pööras pilgu jälle klassiruumi.

«Kes alustas sõda?» küsis ta äkki. «Ma küsin teie käest, kes alustas sõda?»

«Sõda alustas Hitler, ega sa, Kotsia, ometi meid selles patus ei süüdista?» päris keegi.

«See on vale, Hitler ei ole sõda alustanud.»

«Kas siis Goebbels alustas või?»

«Ei alustanud.»

«Göring?»

«Ei!»

«Noh, eks siis vist alustas meie Bežan.»

«Mina alustasin sõda, te õnnetud,» ütles Kotsia sosinal ja vangutas pead.

«Ah et sina oledki siis Hitler.»

«Nüüd me oleme küll omadega läbi, mis valitsusmehed ütlevad, kui nad kuulevad, et Hitler on Šuahhevis postimeheks ja Khišvardi kirjutab talle normipäevi välja.»

Tõusis naerulagin.

Kotsia ootas, kuni kõik jälle vait jäid, ja jätkas:

«Mina alustasin sõda, naabrid.»

«Mõtle midagi muud välja, selle eest pannakse seina ääre,» soovitas Edemika.

«Kessaria Sosselia, tõuse püsti, kui sa siin oled,» lasbis Kotsia pilgu üle nägude libiseda.

«Ma olen siin, Kotsia, ära sa mulle nüüd midagi hirmsat ütle, ära saada mind hukka...» Kessaria tõusis püsti, ta nägu oli mullakarva.

«Kes ütles sulle esimesena, et sõda on alanud, kes see mees oli, ah?»

«Ega see siis sinu süü ei ole, kulla mees, eks keegi pidi ju ikka ütlema.»

«Istu pealegi. Luka Photshišvili, kes ütles sulle, olgu ta neetud, kes ütles, et su poeg on langenud. Ütle, Evgenia, kes tõi sulle surmateate?» Kotsia hääl hakkas värisema. Oli väga umbne. Midagi väga rasket rõhus mu rinnale ja ma haarasin käega rinnast, et süda seisma ei jääks. Kuid gus pakitses oigetaoline hääl ja ma katsin käega suu, et mitte karjuma hakata, sain aru, et kõik tundsid nii samamoodi nagu mina.

Kotsia hääl katkes, ta jätkas siiski:

«Miks pean mina teie pisaraid nägema? Kas teate, miks ma Sipito haisvat samakat joon. Miks ma üldse elan, kui kõik mind kardavad. Ma ei taha enam postimees olla, ma ei taha, kas kuulete? Kas sa jumalat ei usu, Khišvardi? Minu Almashan on ka rindel, kas teil siis südant rinnus ei ole, inimesed? Jumal, halasta sinagi mu peale, tule alla ja kanna ise need teated laiali, sina oled jumal ja sina võid kõik mina olen inimene, mina ei suuda enam. Kui sina oled selle maailma loonud, siis hoolitse ise ta eest, miks sa oled minu peale nii suure koorma pannud . . .» Kotsia tõusis oma koti lahti ja upitas ta üles lae poole. «Kas näed, jumal?! . . . Miks sa vaikid, anna oma häält kuulda . . .» Kotsia virutas koti kõigest jõust vastu lauda, see läks lõhki, lauale pudenesid kolmnurksed kirjad, ajalehed, ajakirjad ja mõned ümbrikud masinal trükitud aadressidega. Kotsia vaatas tähelepanelikult ümbrikke, mida külas kardeti nagu musta katku, langes rinnuli sellele hunnikule ja hakkas nuuksuma nagu laps.

Ma arvasin, et kõik tormavad kohtadelt ja haaravad kirjad, et kiiremini oma õnne või õnnetust teada saada, kuid juhtus just vastupidi.

Hirmust haaratud inimesed tõusid vaikides, möödusid kartlikult nagu koolilapsed nuuksuvast Kotsiast ja kirjadest, nii nagu oleks laual lebanud musta katku surnu ja Kotsia leinaks teda.

*

Päike oli just tõusnud, Anatoli istus rõdul ja ajas seinale kinnitatud peeglitüki ees habet, mina teritasin vana laia püksirihma peal habemenuga, tädi nõelus valge niidiga minu pükse, mis olid eelmisel päeval lõhki kärisenud.

«Tere hommikust!» väravast astus sisse Mina.

«Tere hommikust!» vastas tädi.

«Ah see siis ongi teie külaline. Olge tervitatud, kas te lähete ennast juba paremini?» alustas Mina vestlust.

Anatoli noogutas, naeratas kohmetult ja vaatas abiotsivalt minu poole.

«Tere mees!» kiitis Mina, võttis taskust piimapudeli ja asetas selle trepile. «Ära pahanda, rohkem ei saanud linna» lausus Mina ja läks minema enne, kui tädi tänada jõudis. Järgmisena tormas väravast sisse Edemika pojapoeg Roman, ranits seljas.

«Tere, tädi Khetho, vanaisa saatis sellele sõdurile piima» asetas ta trepile teise pudeli ja oligi kadunud.

Vahuse näoga Anatoli, suu hämmastusest lahti, istus ikka veel habemenuga peos, ja jälgis üksteise järel väravast sisseastuvaid naabreid, kes naeratasid soojalt, küsisid midagi temale arusaamatus keeles, asetasid piimapudelid trepile ja läksid niisama naeratades jälle minema. Kõige viimasena tuli Bežan, ta ei imestanud sugugi, kui nägi trepi peal nii palju piimapudeleid, ta ütles vaid:

«Sellest piimast sa võiksid maailmatu suure kera juustu teha.»

ANATOLI

Meie külalisel oli väga ilus nimi — Anatoli, tema perekonnanimi oli Romanov nagu vene tsaaridelgi, kuid kogu küla hüüdis teda Sosso venelaseks. Ainult mina, Hatia ja tädi kutsusime Anatolit nimepidi.

1942. aasta algul saabus Mahharadzesse esimene ešelon raskelt haavatud sõduritega. Kool tehti kiiresti ümber hospidaliks ja neli-viis kuud oli lamanud seal ka Anatoli. Kui ta haav veidi paranes, hakkas ta kohe nõudma, et teda välja kirjutataks. Arstid ei kirjutanud. Kaks korda katsus ta ära joosta, kuid mõlemal korral püüti ta kinni ja toodi tagasi. Mahharadzesse saabusid üha uued ešelonid haavatutega. Koolimaja oli puupüsti täis. Haavatud lamasid esirandal ja koridorides. Kõik, kes vaid käia suutsid, kirjutati välja, kuid Anatoli pidi ikka veel hospidali jääma. Ta oli väga raskelt haavatud, ta köhis, õhtuti tõusis tal palavik, kuid Anatoli ei andnud arstidele rahu, ta lõi

kraadiklaasi salaja alla, püüdis hästi reibas välja näha
lõpuks ta kirjutatigi välja. Sõjaväekomissariaadis
talle, et ta on rinde jaoks kõlbmatu. Ta hakkas jalgsi
žavahhosse minema, et seal mõne ešeloniga ühineda.
jõudnud meie külani, nõrkes ta ära, kukkus maha,
tee pealt kõrvale ja jäi sõnajalapõõsastesse lamama.
leidis ta Bežan.

Ühel hommikul, kui Anatoli tundis, et ta juba
suutis, nõudis ta oma riideid. Tädi tõi talle puhtad,
tud riided ja väljus ise toast. Anatoli pani enda
Ma ei taibanud algul, mida ta kavatses, tõin talle
pesuvett ja valasin vee kaussi, ulatasin talle käterätiku
kammi. Kui ta mind põsele patsutas ja otsaesisele
alles siis sain ma aru. Tormasin toast välja ja kisendasin:

«Tädi, tule ruttu siia, tädi!»

Ehmunud tädi jooksis sealaudast välja.

«Mis nüüd lahti on!»

«Ta läheb ära!»

«Kes?»

«Anatoli!»

«Kuhu ta läheb?» küsis tädi ja vaatas ukse poole.

Uksel seisis puhas ja kammitud, aetud habemega Anatoli ja naeratas kohmetult. Tädi läks trepist üles.

«Perenaine, ma olen juba terve,» alustas Anatoli. «Nüüd
ma jõuan ise oma kontisid liigutada, suur tänu teile kõigi
eest, ma pean tänuga meeles kõiki häid inimesi ja teid
Khethevan, ei unusta ma mitte iialgi. Andke andeks, et
ma teile nii palju tüli tegin. Nägemiseni!» Anatoli ulatas
tädile käe. Tädi surus ta kätt. Ma vaatasin kord Anatolile,
kord tädile otsa. Nad seisid nii tükk aega. Lõpuks pöördus
Anatoli minu poole.

«Sina, Sosso, saada mind natuke!»

Ta astus aeglaste, mõõdetud sammudega värava poole.
Meie tädiga seisime liikumatult.

Kui ta jõudis väravani, siis võttis ta käega väravapuusi
kinni, pani jala alumisele latile ja peatus. Tal ei jätkunud
jõudu üleastumiseks. Ta vaatas meie poole, naeratas
süüdlaslikult ja istus latile. Läksime tädiga tema juurde.

«Püssirohtu on vähevõitu,» ütles Anatoli ja langetas
pea.

«Sa oled veel nõrk, kuhu sa tahad minna, jää siia, ära
häbene. Küll me hakkama saame, mis meil endil on, seda
jagame sinuga, jää veel paariks kuuks,» veenis teda tädi

Anatoli istus pea norus ja ei vastanud midagi. Tädi võtt[illegible] mul käest kinni ja tõmbas mu endaga kaasa.

Pöördusime maja juurde, tädi läks tuppa, mina vaatasin trepi pealt tagasi. Anatoli istus ikka veel samal paigal, [illegible] siis püsti ja tuli aeglaselt maja poole.

Ühel päeval, kui me tädiga koolist koju tulime, leidsime, et puud olid lõhutud, mahavajunud varbtara ära [illegible]randatud ja viinamarjaväätidele olid uued toed alla [illegible]andud. Sellest päevast alates leidis Anatoli endale alati [illegible]egevust. Hiljem, kui ta juba kõbusam oli, hakkas ta ka [illegible]õhul käima, tal oli kätt iga töö peale, ainult maisikõplaist ei saanud ta selgeks. Kuid viinamarjaistikute hooldamise õppis ta nii hästi ära, et meie viinamägi oli üle küla [illegible]ige paremini korras. Anatoli armastas mööda küla kõndida. Ta tundis kõige vastu huvi, imestas kõige üle ja [illegible]ris minu käest, millistest peredest olid mehed rindele [illegible]läinud. Hiljem astus ta ühte või teise peresse sisse ja asus [illegible]ma lausumata mõne laokile jäänud töö kallale.

»Bosso, kas ma pean talle nüüd raha andma?» küsis [illegible]ämmastunud peremees minult.

»Ära sa seda küll tee, siis ta peksab kõik pihuks ja põrmuks. Ta on põrutada saanud,» hirmutasin mina.

»Bosso, ära sa teda üksinda jäta, hakkab järsku märatsema,» palus ehmunud peremees.

Tõlkisin selle jutuajamise Anatolile ja too naeris tükk [illegible]ega rõõmsalt nagu laps. Anatoli ei lasknud mind enda [illegible]urest eemale, ta ei astunud ilma minuta sammugi. Mina [illegible]ain talle tõlgiks, sest muidu ei saanud ta kellegagi [illegible]õnelda. Ega ta tegelikult kuigi jutukas olnudki, kui just [illegible]eegi midagi ei küsinud, ei rääkinud ta ise kunagi midagi. Kuid naised ja vanamehed ei andnud Anatolile oma küsimustega kunagi asu, oli ta ju esimene sõjast tagasitulnud mees, keda nad nägid. Temalt päriti teateid rindeolukorra, sõjaväe, Hitleri ja igasuguste maailma asjade kohta. Anatoli jutustas neile alati üht ja sedasama — mida ta mäletas ja mida kuulajad temast paremini teadsid. Kuid ometi kuulasid kõik tema juttu väga tähelepanelikult, nagu oleksid tema uudised kõige värskemad olnud.

Kui ma esimest korda Anatoliga tänavale läksin, jooksis meile järele terve kari lapsi.

»Bosso, kas ta on kangelane?»

»Aga mis teie siis arvate!»

»Mitu sakslast ta on maha lasknud?»

«Miljon.»
«Uuh!»
«Kas tõesti räägid temaga vene keelt või sa valetad ainult?»
«Valetan jah.»
«Ta on vist jube hea laskja!»
«Laseb linnu lennu pealt maha.»
«Kas ta rästale saab pihta?»
«Kahekümnelt sammult tabab silma sisse.»
«Kas ta sõrmusest läbi laseb?»
«Muidugi laseb.»
«Ta laseb ühe kuuli teise sisse.»
«Ah sa mu meie!...»
Kui Anatoli nägi Luka Photshišvili rõdul musta leina linikut, millel oli pronkstähtedega kiri, siis peatus ta värava ees, uuris tükk aega linikut ja pöördus midagi teipamata minu poole:
«Mida see tähendab, Sosso?»
«Neil on poeg sõjas surma saanud.»
«Mis seal kirjutatud on?»
«Leiname varalahkunud Kukurat!»
Anatoli jätkas vaikides teed, peatus aga iga maja juures, kus selline leinalinik väljas oli, uuris armastusega maalitud inetuid tähti ja läks mulle sõnagi lausumata edasi.
Hilja õhtul pöördusime koju tagasi.
«Kus te olite terve päeva?» küsis tädi, kui me õhtust sööma istusime.
«Me vaatasime külas ringi.»
«Kas küla meeldis, Anatoli?» küsis tädi.
«Ei!» vastas Anatoli ja raputas pead.
«Kus te siis käisite, Sosso?» küsis tädi imestunult.
«Ei kusagil. Ta nägi, et külas olid leinalindid väljas.»
«Raske on,» ohkas tädi.
«Väga palju!» sõnas Anatoli.
«Aga teie külas?»
«Meil on teine asi. Siin on kolmteist meest liiga palju.»

KALAL

Kui lehed hakkavad puudel kollaseks minema ja kui Suphsa orus on juba külma tunda, siis jäävad pardkala ja heeringas jões magama. Nad otsivad endale suure kivilõhe, ronivad sinna sisse, suruvad end tihedasti üksteise vastu ja lebavad seal liikumatult kuni märtsi suurveeni. Seda teavad kõik külalapsed ja ka mina tean seda. Ma tean ka kalade talvituspaika. Vesi on seal madal, kuid kuid on kiire.
Selle koha ees seisab suur samblaga kaetud kivipank, mida kutsutakse Kuradikiviks. Suvel istume poistega alatepmata selle kivi otsas, praeme end päikese käes ja hüppame kivilt mustavasse veekeerisesse, mille jõgi vastu Kuradikivi põrgates moodustab.
Nüüd ei ole aga aega suplemisele mõelda, täna on meil käsil kalapüük.
Ma laman Kuradikivi kõrval vee sees ja lõgistan hambaid, ühe käega koban kivilõhes, teist kätt hoian augu ees. Kaldal ootavad mind Hatia, Anatoli ja Bežan. Hatia istub kivil, Anatoli teeb tuld üles, Bežan seisab kaldal ja jagab mulle tarkust.
«Sosso, kas on midagi?»
Noogutan jaatavalt.
«Ära sa lahti lase. Mis kala see on?»
«Pardkala!»
«Hoia kinni! Süga teda kõhu alt. Kas sul külm ei ole, sa oled üleni sinine, miks sa endale midagi selga ei pannud?»
«Jäta mind rahule!»
«Kas seal on palju, Sosso?»
«On küll!»
«Mis sa arvad, kas meile jätkub. Me peame ju neljaks jagama, eks ole.» Ma noogutan pead.
«Eelmine kord ma sain väikese sõrme pikkusi kilusid, ära sa mulle nüüd jälle niisuguseid anna. Jagada tuleb võrdselt,» hoiatab Bežan.
Mul on käes käevarrejämedune pardkala. Sügan teda kõhu alt ja ta pöörab ennast küljele nagu põrsas. Leian sõrmedega ta lõpused üles ja tirin ta urust välja. Võtan kala peadpidi hammaste vahele, et käed vabad oleksid.
Bežan hüpleb kaldal. Kala viskleb ja peksab mulle zabaga vastu nägu. Mul on külm, kuid ma pean vastu,

tõmban teise kala välja, viskan siis nad mõlemad kaldale ja heidan uuesti pikali. Tirin üksteise järel kalu välja, küll on alles õnnistus! Mõned kalapojad pääsevad põgenema, kaevuvad ninaga liiva sisse ja kaovad kusagile põhja. Mina koban nagu varas tühjas augus ja ronin lõpuks kaldale.

Hatia hoiab kõige suuremat kala kahe käega oma kõrva juures ja kuulab tähelepanelikult.

Kala peksab sabaga, ajab suud lahti, ta on lämbumas.

«Mida ta sulle räägib, Hatia?» küsis Bežan ja hakkas hammastega traati sirgeks venitama.

«Ta räägib, et lase mind lahti.»

«Kui sa veel näeksid, kuidas ta vaenekene õhku ahmib, siis su süda küll vastu ei peaks,» laksutas Bežan keelt. Hatia ei vastanud, ta läks kaldale ja enne kui ma teda takistada jõudsin, oli ta juba kala vette visanud.

«Sa oled hulluks läinud, tüdruk!» tormasin ma talle kallale. Hatia ei teinud minust väljagi, ta seisis ja naeratas omaette.

«Mis sa naerad, eks sa mine ja proovi tund aega jääkülmas vees liguneda!»

«Tule, soojenda ennast lõkke ääres,» kutsus Anatoli.

Ma läksin ja istusin tule äärde. Hatia istus minu kõrvale. Ta pani oma sooja käe minu selja peale ja küsis:

«Kas sul on ikka külm?»

«Või veel!» vastasin ma järsult ja nihutasin ennast tulele lähemale.

Vaatasin Hatiale otsa. Ta huuled värisesid solvumisest, silmis olid pisarad. Ta kuivatas vaikides kleidiääre külge oma kätt, millega ta minu selga oli silitanud.

Tundsin valu südames.

«Pane oma käed veel minu selja peale, Hatia kallis, sul on nii soojad käed,» palusin.

Hatia naeratas ja pöördus minu poole.

Ta pani käed minu õlgadele ja libistas nendega aeglaselt üle mu selja. Ma hoidsin hinge kinni ja tundsin, kuidas Hatia soojus kandus üle minu kehasse.

«Aitab küll, pane nüüd riidesse,» käskis Hatia ja torkas märjad käed endale kaenla alla.

Ma tahtsin äkki Hatiat kangesti suudelda. Kallutasin ennast tema poole, võtsin ta pea oma käte vahele ja suudlesin kergelt tema suunurki. Hatia pühkis käega suudeldud kohta ja läks näost punaseks.

«Leppisite ära? Jumal tänatud! Noh, jaota nüüd kalad ära,» nõudis Bežan ja puistas püütud kalad minu ette maha.

Panin kiiresti riidesse ja hakkasin kalu jagama.

«See on sulle, Bežan,» panin Bežani ette suure kala.

«Ei, mitte nii, kõigepealt jagame neljaks ja pärast võtame loosi, kes missuguse osa saab.»

«Ei ole vaja mingisugust loosi, ära karda, ega ma sulle liiga ei tee,» rahustasin ma teda.

«Hea küll, aga ära sa mind jälle alt vea, nagu eelmine kord oli. Minu kõht on kaks korda suurem kui sinu oma, ja koerapoeg. Sa tead ju küll, et hullud söövad rohkem kui teised inimesed,» hoiatas Bežan.

«Sa oled tark veel ülearugi,» sõnas Hatia.

«Sinust olen ma niikuinii targem! Ja sina ole vait, sina ei peaks üldse mitte midagi saama, kui see minu teha oleks. Missuguse kala viskas vette tagasi, ah!» vangutas Bežan kahetsevalt pead.

«See on Hatiale, see on mulle, see läheb Anatolile,» lugesin ma edasi.

«Sa siis ikka annad talle ka?» küsis Bežan ja jälgis Hatiat kala silmadega.

«Jäta järele, Bežan, muidu ma annan sinu omad ka veel temale.» Bežan võttis kahe sõrmega oma kaelast kinni, märgiks, et edaspidi on ta tumm nagu kala.

«See on Bežanile, see on Hatiale, see on mulle, see on Anatolile,» jätkasin ma, — «Bežanile, mulle Anatolile! . . .»

«Keda sa alt vead, poiss,» ei kannatanud Bežan välja.

«Mis sa tahad, Bežan?» küsisin ma imestunult.

«Miks sa Sosso venelasele kala annad?»

«Kuidas miks ma annan?»

«Kallis Sosso, mina olen küll hull, kuid loll ma ei ole! Hatial on omaette perekond, minul on omaette perekond ja sinul on omaette perekond, aga temal ju ei ole omaette perekonda, eks ole?»

«Ei ole jah.»

«Ta elab ju sinu juures?»

«Noh ja mis siis?»

«Teie peate saama kahe peale ühe osa.»

«Mispärast?»

«Aga sellepärast, et ta elab sinu juures.»

«Kas ta siis sellepärast süüa ei tahagi, et ta minu juures elab?» küsisin ma Bežanilt.

Bežan jäi mõttesse, sügas kuklatagust ja naeratas äkki.
«Kujuta ette, seda mul ei tulnud pähegi!»
Anatoli ei saanud aru, mida Bežan oli rääkinud, kuid ta taipas, millega Bežan rahul ei olnud, ja hakkas naerma.
«Anna talle pealegi, Sosso,» ütles Anatoli ja ulatas oma kalala Bežanile.
«Kas sul häbi ei ole, Bežan?» astus vahele Hatia.
«On küll häbi,» hämmeldus Bežan, andis Anatolile kala tagasi ja patsutas talle õlale.
«Kas sa siis naljast aru ei saa, Sosso venelane, see kala on muidugi sinu oma. Aga pea meeles, et kes tahab kala saada, see ärgu kartku jalgu märjaks teha,» seletas Bežan õpetlikult.
«Tere päevast,» ütles järsku keegi ja meie vahele langes hiiglasuur vari. Me kõik tõstsime pead ja hüppasime oma matusest püsti. Suurel rahnul seisis habemessekasvanud päikesest põlenud näoga brigadir Dathiko. Tal oli kuub seljas, jalas olid tal viisud, üle õla oli heidetud portfell, käes hoidis ta püssi.
«Tere,» kordas ta, hüppas kivilt maha ja lähenes meile.
«Ole tervitatud, Dathiko,» vastas Bežan laialt naeratades, nühkis oma kalased käed pükste vastu puhtaks ja ulatas Dathikole käe. Dathiko ei teinud temast väljagi.
«Kas sina, poiss, ei suvatsegi tere ütelda?»
«Tere,» laususin ma ja hakkasin kalu traadi otsa ajama.
«Ja sina, tüdruk?» pöördus ta ähvardavalt Hatia poole.
«Ma ei tunne sind ära, kust mina tean, kes sa oled,» kostis Hatia ja pilgutas silmi.
«Tol ööl tundsid sa mind suurepäraselt,» viskas Dathiko. Hatia vaikis.
«Kes see venelane on?» küsis Dathiko minu käest.
«Kas sa teda ei tunne? See on Sosso venelane,» esitles Bežan.
«Ah see ongi see venelane?»
«Seesama jah,» sõnas Bežan.
Anatoli jälgis silmadega kogu aeg Dathikod.
«Mis on, Sosso? Kas siin ei tohi kala püüda?» küsis ta minult, pidades Dathikod keeluala valvuriks.
«Ei, ta küsib, kes sina oled?»
«Aga kes ta ise on?»
«Tema? . . . Ei keegi, kes ta peab olema.»
«Mis ta räägib?» päris Dathiko.
«Küsib, kes see mees on?»

«Mis sa talle ütlesid?»
«Mis mina tean talle öelda. Sa ütle enne ise, kes sa oled.»
Dathiko mõtles veidi ja käskis siis:
«Ütle, et see pole tema asi.»
«Ütle talle, et Dathiko täidab valitsuse salajast ülesannet, muidu ta veel arvab, et Dathiko on desertöör,» andis Bežan nõu.
«Bežan, sa õnnetu, hoia keel hammaste taga, muidu saad kuulsat tina,» käratas Dathiko.
Bežan jäi vait.
«Andke tubakat,» küsis Dathiko.
Mul oli taskus tubakat küll, kuid ma ütlesin, et mul ei ole.
«Mis ta tahab?» ei saanud Anatoli aru.
«Tubakat.»
«Anna talle, sul ju on.»
«On, aga mitte tema jaoks.»
«Anna, anna,» sundis Anatoli.
«Anna mulle tubakat, poiss, muidu ma võtan vägisi,» nõudis Dathiko kähiseva häälega ja tõusis püsti.
«Anna, Sosso,» palus ka Hatia.
Ma võtsin tubakakoti välja. Dathiko keeras endale pisteki, võttis lõkkest põleva laastukese, pani suitsule tule otsa ja tõmbas ahnelt mitu mahvi järgemööda sisse. Ta hakkas mõnuga suitsu kiskudes nagu endamisi rääkima:
«See siis ongi see venelane? Jäi siia. Khetho ise jättis? Kas sa, poiss, hüüad teda onuks või?»
«Mis sa tahad? Mine oma teed.» Ma hakkasin asju kojuminekuks kokku korjama.
«Küla peal räägitakse jah, et Sosso tassis endale onu koju.»
«See on vale, mine nüüd minema.» Vaatasin Anatoli poole. Too jälgis tähelepanelikult meie vestlust.
«Räägitakse, et Sosso tassis ise oma tädile mehe koju! . . .» jätkas Dathiko.
Ma tormasin Dathikole kallale. Dathiko virutas mulle hoobi vasta rinda ja ma lendasin selili liivale. Anatoli jooksis mu juurde ja tõstis mu jalule.
«Kes see mees on, Sosso?»
«Ta on varganägu, desertöör ja kerjus, kas sa ei näe?» pisarad lämmatasid mu hääle.

«Mine ära!» ütles Anatoli Dathikole. Dathiko ei teinud väljagi.

«Kas te arvate, et ma ilma teieta hakkama ei saa? Keegi ei taha mind näha. Mul ei ole teid tarviski! Mine ja kanna nüüd keelt. Teie julgeolek vaadaku ainult, et tal kont kurku kinni ei jää. Ütle Volodja Džašile ja Badria Gaguale, et ma hakkan ükskord nende maja asemetel kõrvitsaid ja kartuleid kasvatama, kui nad minu järel nuuskimist ei jäta. Teie kõikide hütid saavad tuleroaks, kui te minuga inimese moodi ei räägi . . . »

«Oota, kui talv tuleb, küll sa siis ronid metsast välja nagu näljane hunt.»

«Ära karda! Kasi nüüd koju ja ütle Khethole, et ta selle venelase välja viskaks, muidu ma lõikan tal käe maha.»

«Mis ta räägib, Sosso?» päris Anatoli.

«Ta räägib tädist ja sinust.»

«Mis ta minust tahab, mis tal minuga pistmist on?»

«Mis ta rääkis?» nõudis nüüd Dathiko.

«Ta ütles, et käigu see tõbras siit minema.» Dathiko kahvatas, ta silmad valgusid verd täis, ta vaatas Anatoli poole.

«Kuula nüüd hoolega. Mitte ainult Khethot, vaid ohkki ka ei taha ma sinuga jagada. Korista end mu tee pealt eest, jäta see naine rahule. Ta on minu oma, kas kuuled? Ja kui sa siit ei kao, siis on Suphsa vesi varsti sinu verest punane!»

Anatoli vaatas mulle otsa.

«Ta räägib, et ta armastab Khethot ja et sina teda talt üle ei lööks, muidu ta lubab sind maha tappa.»

Anatoli hakkas naerma.

«Esiteks, ma ei karda seda kalkunit, teiseks, ma ei löö Khethot kellegi käest üle, kolmandaks, ma ei kavatse siit kuhugi minna, mul on siingi hea küll.» Dathiko oli pingul nagu vibu, ta ootas, kuni ma tõlgin talle Anatoli sõnad.

«Mina ja Khetho armastame teineteist, kas saad aru? Ma ei lähe siit mitte kuhugile. Khethevanist pühi suu puhtaks, sa kerjus, kasi ise siit minema . . .»

Dathiko ei kuulanud mind enam, ta tõstis püssi ja liikus Anatoli poole. Meie Bežaniga vaatasime kohkunult pealt. Anatoli ei liigutanud, ta ootas rahulikult Dathiko lähenemist.

«Dathiko, seisa, ma valetasin sulle!» karjusin ma, kuid Dathiko ei kuulnud mind.

«Kas sa läksid hulluks, Dathiko?» küsis Bežan. Dathiko läks Anatoli ette seisma. Ta hingas raskelt, ta ninasõõrmed paisusid, silmad olid verd täis.

«Korista püss ära,» ütles Anatoli rahulikult.

«Korda, mis sa ütlesid!»

«Korista püss ära!» kordas Anatoli.

«Lasen maha!» lausus Dathiko sosinal ja ma sain aru, et nüüd ta laseb Anatoli tõesti maha.

«Anatoli, mine temast eemale, ta laseb tõesti,» anusin Anatolit.

«Sosso venelane, tule ära,» manitses nüüd ka Bežan. Anatoli ei liikunud kohalt.

«Mida sa teed Dathiko? Ära lase maha seda meest, kellele me varastatud kitsepiimaga suure vaevaga elu sisse saime. Ma lähen hulluks,» rääkis Bežan ja varjas oma kehaga Anatolit.

«Bežan, neetud, ära roni ette, ma ei taha oma käsi sinu verega määrida,» Dathiko tõukas Bežanit püssirauaga. Bežan ehmus ja astus kõrvale. Dathiko jäi jälle Anatoliga vastamisi.

«Korista püss ära!» ütles Anatoli veel kord, haaras siis järsku püssirauast kinni ja väänas püssi kiire liigutusega vasakule. Püss kukkus kiviklibule maha. Anatoli kummardus püssi võtma, kuid Dathiko haaras tal kätest kinni, pigistas kõvasti ja tõmbas ta enda vastu.

Anatoli pani vastu, kuid Dathiko oli temast tugevam ja ta paiskas Anatoli liivale pikali, istus talle rinna peale ja lõi teda vastu nägu. Anatoli sülitas Dathikole näkku. Dathiko möiratas ja lõi uuesti. Anatolil hakkas suust verd jooksma, nüüd sülitas ta Dathikole verd näkku. Vere nägemisest läks Dathiko marru nagu loom, ta haaras kohalt noa.

«Mida sa teed, sa õnnetu!» kisendas Bežan, haaras oma hiigelsuurte kämmaldega Dathikol õlgadest kinni ja tõmbas ta selili, ise langes talle peale ja haaras tal mõlema käega kõrist. Dathiko läks näost siniseks. Äkki oigas Bežan tumedalt, ta suu avanes, tema silmaavad laienesid. Ta laskis Dathiko kõri lahti, tõusis aeglaselt püsti, surus mõlemad käed oma kõhule ja jäi nii tükiks ajaks liikumatult seisma. Dathiko hüppas püsti, haaras püssi ja vaatas oma verist nuga. Ta ei ähvardanud enam. Näost

kahvatu, silmitses ta segaselt kord meid, kord Bežani. Bežan võttis käed kõhult ja tõstis need oma näo juurde. Käed olid üleni verised.

«Tapsid mu ära, röövel?» küsis ta Dathikolt ja naeratas kõveralt. Dathiko võpatas, hakkas taganema, pööras end ümber ja tormas karjudes metsa poole.

Bežani nägu virildus, ta surus käed jälle kõhu peale ja tõmbas küüru. Jooksime Anatoliga tema juurde ja tõstsime ta kätele.

«Ooh! Mul põleb sees, Sosso,» kaebas Bežan.

«Aita, Hatia!» hüüdsin mina.

Hatia oli kogu selle aja liikumatult paigal seisnud, ta aimas, et oli juhtunud mingi suur õnnetus, kuid ta ei näinud midagi ja ei mõistnud, milles on asi. Ta tuli meie juurde.

«Mis on juhtunud, Sosso?» küsis ta väriseva häälega.

«Istu, Hatia!» Hatia istus kiiresti, me asetasime Bežani liivale ja panime ta pea Hatia sülle.

Hatia leidis oma värisevate kätega Bežani näo ja silitas tema niisket otsaesist. Bežan ei võtnud käsi kõhult, tema sõrmede vahelt nirises verd.

«Mis on juhtunud, Sosso?»

Pisarad tulvasid mu silmist ja ma ei saanud vastata.

«See neetu tappis mu,» oigas Bežan. Ma langesin ta rinnale ja puhkesin nutma.

«Jäta järele, tola, kohe läheb mööda, valu ongi juba vähemaks jäänud,» lohutas Bežan.

«Aita ta mul selga võtta, viime ta külasse,» käskis mind Bežani ees põlvitav Anatoli.

«Mis su venelane tahab?» küsis Bežan.

«Ta tahab sind koju viia,» vastasin ma nuttes.

«Tahab oma tänu näidata! Ütle talle, et Bežanil on ükskõik kas ta sureb siin või külas. Oodake natuke, las ma tõmban hinge, valu jääb vähemaks, see kurivaim tappis mu ikka ära?»

«Minu pärast,» ütles Anatoli ja võttis särgi seljast.

«Mida ta räägib, Sosso?»

«Ta ütleb, et see juhtus tema pärast.»

«Ei ole midagi, Sosso venelane. Röövli noa eest ei ole keegi kaitstud. Ega ta muidu minust jagu ei oleks saanud. Sina ära muretse, kui ma terveks saan, küll ma talle siis näitan, aga kui ma ei saa, las ta siis jookseb metsas ringi

nägu šaakal. Minu surma läbi jääb külas üks söödik vähemaks.»

«Bežan!» karjusin ma. «Ära sure, Bežan!»

«Anna ikka aega, Sosso.»

«Mina olen süüdi, Bežan, kui mina ei oleks teda marru ajanud, siis ei oleks midagi juhtunud.»

«Mis süüd sinul on. Ja kas sa arvad, et tema tahtis mind tappa. Hirm ajas tal pea segamini. Valu läkski juba üle, ainult pea käib ringi, ja jalad surevad ära . . .»

Bežan võttis käed kõhult, Anatoli tõmbas ta pluusi üles ja sidus oma särgiga haava kõvasti kinni.

«Mida sa teed, Hatia?» küsis Bežan äkki ja vaatas Hatia poole üles.

Hatia silmist voolasid pisarad, langesid Bežani laubale.

«Vaigista teda, Sosso, ja jäta ka ise järele, vaadake päikest, kohe veereb ta Kontshoula taha ja saabub öö, siis tuleb päike. Surebi tagant välja ja algab jälle päev . . . Kõikide jaoks algab päev, ka see koerapoeg näeb päikesetõusu, aga mina ei näe enam! Kas sa näed päikest, Hatia?»

«Jah, ma näen,» nuuksus Hatia ja langetas oma pea nii et tema nägu puutus vastu Bežani nägu.

«Kuss, aitab nüüd. See on hea, kui sa näed päikest. Jumal on kõik hästi teinud, mina lähen nüüd ja jätan teile oma osa päikest ja oma osa õhku, elage rahus ja õnnelikult. Oma osa maad võtan ma endaga kaasa, ka minu kalad jäävad teile, ilmaaegu ma vaidlesin teiega, nüüdsest oleksime nad kõik koos ära söönud. Miks see venelane nutab, Sosso?» Anatoli hoidis kinni Bežani randmest. «Mul on külm, Sosso, mul on külm ja ma tahan juua.»

«Sa ei tohi praegu juua, Bežan, kannata veidi, me viime sa koju ja Akvirine arstib su terveks.»

«Ärge laske mind janus surra, Sosso, kulla poiss, anna mulle Suphsa vett juua, nüüd on juba ükskõik.»

Ta hingamine sagenes, vaatasin ehmunult Anatolile otsa.

«Ta tahab juua, mida teha?» küsisin. Anatoli tõusis püsti, läks jõe äärde, laskus põlvili ja ammutas kokkupandud pihkudega vett.

«Mida sa teed?» küsisin mõistmatult, kui ta vee Bežani suu juurde ulatas. Anatoli ei vastanud, ta andis Bežanile juua.

«Jumal õnnistagu sind!» tänas Bežan. «Venelane sa sinust targem, teab, et mind ei päästa enam miski . . .»

Järsku upitas Bežan ennast üles ja puuris oma pilgugs meid.

«Sosso, kuhu sa lähed?»

«Ma olen siin, kas sa ei näe mind?»

«Ei näe. Sosso, ma arvan, et ma vist suren nüüd . . .» Bežani pea vajus tagasi Hatia sülle.

«Ära sure, Bežan, ära sure, mida ma kodus ütlen. Kallis Bežan, mida ma teistele ütlen, kas sa kuuled, Bežan. Kas sul häbi ei ole, mida ma pean nüüd tegema Bežan, vaata siia,» hädaldasin ma. «Jah, Sosso, ära karda. Kas päike läks looja?»küsis Bežan.

«Ei, ei läinud.»

«Hatia, kas sina näed päikest?»

Hatia nuttis, ta ei näinud mitte midagi.

«Mina ei näe enam päikest,» ütles Bežan.

«Näed küll, päike on siinsamas, vaata, ütle, et sa näed päikest, ütle ometi . . .» anusin ma Bežanit ja paitasin tema külmenevaid käsi.

«Sosso, kas sa kuuled?»

«Jah, ma kuulen.»

Bežan kuulatas midagi ja hakkas siis nõrga häälega laulma.

«Armastusest oli hull
Tariel tiigrinahakandja.
Minugi mõistuse viinud
on mustade silmade tuli . . .»

naeratas ja ümises Bežan, ta hääl vaibus pikkamööda, kuid ta laulis ikka veel, ma hoidsin tal kätega ümbert kinni ja nutsin. Ta ei kuulnud mind, ei näinud ega tundnud mind ära.

Möödus tükk aega, lõpuks pani Anatoli mulle käe õlale. Vaatasin lääne poole, päike oli mäe taha vajunud, mäe kohal hõõgus purpurpunane pilv.

Bežan ei laulnud enam.

LUMI

Detsembri lõpus läksid ilmad väga külmaks. Puhus vali tuul, hakkas sadama laia lund. Peopesasuurused lumeräitsakad langesid paljale maale. Sadas vahetpidamata. Kui kanad hommikul kanalast välja lendasid, ei jõudnud nad veel häältki teha, kui nad juba üleni lumehange sopsatasid. Sadas ka päeval.

Pikkadel talveõhtutel oli kuulda koerte venivat haukumist, ukse taga kostis küllatulnud naabri jalgade kobinat, kaminates pildusid puud sädemeid, särises suitsusink, poojenes vein. Iga maja õuest viis teerada allikani, allika juurest veinikeldrini, veinikeldri juurest naabri hoovile ja lõpuks lookles kitsas rada külast välja ja viis naaberkülasse.

Lund oli kaelani. Koolis olid klassid tühjad, lapsed istusid kodus kamina ääres ja ootasid, millal lumesadu lakkab. Jaal hommikul helises koolikell nagu vastu tahtmist. Ta kutsus ja kutsus.

Kõik mäed ja orud olid nüüd ühetasa, varbtarad olid maha vajunud, ainult mõni üksik roigas vahtis veel lume seest välja, kuid varsti tassisid teelised ka need laiali — mõni võttis puutoika kätte koerte ja näljaste metsloomade peletamiseks, teine toeks läbi hangede ronimisel, kolmas viis koju küttepuuks.

Anatoli paneb torisedes puid kaminasse:

«See pagana kamin muudkui neelab puid, aga tuba on külm kui hundilaut. Eest saad sooja, aga selg külmetab.»

«Istu siis seljaga kamina poole,» õpetab tädi, kudumistööd jätkates.

«Ähh, oleks siin nüüd vene ahi olema.»

«Eks Venemaal ole veel külmem.»

«Seal on kuiv külm, aga siin tungib see kurjavaimu niiskus sul kontidesse,» kaebab Anatoli.

«Homme peab katuselt lund rookima, muidu ta vajub sisse,» arutab tädi.

Väljas sajab ja sajab.

«Sosso, mine too puid!» käsib tädi. Tõmban kuue selga ja lähen välja.

Tulen tagasi, viskan kaminasse puid ja istun kitsenahale. Vettinud pöökpuuhalud visisevad, löövad siis põlema ja nende leek valgustab tuba. Ma märkan, et Anatoli vaatab pilku pööramata tädi peale, tädi istub, pea longus,

ta koob sokki. Ma langetan silmad. Siis näen, et ka tädi vaatab salaja Anatoli poole. Anatolil on heledad juuksed ja heledad silmad, ta on kõhn ja ilus mees. Ta paistab tädist veidi noorem olevat. Anatoli vaatab kustuvale tulele leegile, ta mõtleb millestki, ohkab siis ja vaatab jälle tädi poole. Ma märkan seda juba pikemat aega ja imestan isegi, et ma vihaseks ei saa, ka tädi imestab selle üle. Anatoli näeb, et ma kõigest aru saan, ta naeratab kohmetult ja paneb mulle käe õlale. Ma ei lükka tema käe ära, mulle isegi meeldib, kui ta oma kätt minu õla peal hoiab. Tädi imestab ja tal on hea meel. Mina aga roomustan tema heameele üle ja naeratan Anatolile. Ma vaatan tükk aega hõõguvatele sütele ja lasen tädil ja Anatolil nii palju kui nad tahavad teineteisele otsa vaadata.

«Sosso tassis endale onu koju,» tuleb mulle meelde ja ma lisan puid tulle.

«See on sinu venelane,» ütleb Bežan ja ma näen jälle laulu ümisevat Bežanit, kelle silmade ees kustub pikkamisi valgus. Tuleleek lakub puuhalgu, leekides seisab Hatia. Ta naeratab mulle ja ma ei karda sugugi, et ta võiks tules ära põleda. Kuulen nagu kusagilt kaugelt Anatoli häält.

«Panid tule otsa, tegid küla maatasa, ajasid inimesed Saksamaale... ja meie pidime taganema... ma lähen Khethevan, ma pean minema...»

Ma ei kuula enam, mida Anatoli räägib, ta ähvardab iga päev ära minna, kuid ei saa ega saa mindud. Öösiti läheb ta aina kõhib ja higistab. Mina teda jääma ei keelita, sest tean, et ta läheb niikuinii. Ma kardan, et ta ära läheb. Sest ma armastan oma tädi väga... Ka tädi kardab, et Anatoli läheb ära. Kaminas tulekeeltes seisab jällegi Hatia. «Ma näen päikest!» naeratab ta mulle ja ma ei karda enam mitte midagi maailmas.

KUKURA

«Tere, Bežan. See olen mina, Sosso. Ma ei küsi sinult midagi, sest ma tean, et kui ma küsima hakkan, siis ei vastad mulle kindlasti, et sul ei ole midagi vaja, et kõik on hästi. Kuid mina ju tean, mida sa tahaksid. Ma näen sind igal öösel unes ja ma käin sinu juures iga päev. Sel

nädalal ei saanud ma tulla, anna andeks, lumi on vööst sügav, küsi Anatoli käest, tänagi jõudsime suure vaevaga pärale, tulime suuskadega. Kõigepealt teeme sinu hauatüka korda, pärast läheme roogime sinu maja katuse puhtaks. Ära karda, Bežan, nii kaua kui mina elan, hoolitsen ma ka sinu maja eest. Kuuseoksad varjavad sind, sinu haual ei olegi nii palju lund, kohe teeme kõik puhtaks.

Eile oli vana aasta õhtu, mõnel pool lasti ka püssi, Kolonia Tšhaidzel olid pulmad. Ta läks Važa Džibutiale mehele, kas sa mäletad Važat, ta jäi sõjas ühe käega ja võttis nüüd naise. Meid tädiga kutsuti ka pulma, kuid tühjade kätega oli nagu piinlik minna ja ega olnud õieti tahtmistki. Täna algas neljakümne kolmas aasta. Oi, kibuvitsa ja mairoos on päris lume alla jäänud, kuid pole viga, Hatia paneb kevadel toed alla. Küll ta tõmbab ka umbrohu välja. Rist on ka natuke viltu vajunud, selle me kohendame kohe jälle otse. Mina ei tahtnud risti panna, kuid vanaema Akvirine ei lasknud mul sellest juttugi teha, et igal ristiinimesel peab haua peal rist olema. Ära mõtle, et see mõni tavaline rist on, see rist on tehtud punasest puust. Ma lõhkusin meie hoovivärava ära ja tegin sellest sulle risti. Sa ju tead küll seda punasest puust väravat. Nüüd me läheme külasse, Bežan, ja ajame su maja katuselt lume maha. Homme ma tulen jälle.»

Me kohendasime Anatoliga risti, pühkisime haua puhtaks ja istusime lume peale maha.

«Külm,» väristas Anatoli õlgu.

Võtsin taskust pooleliitrise viinapudeli ja ulatasin Anatolile. Ta tõstis pudeli suule, jõi mõne lonksu ja ulatas pudeli mulle tagasi. Ka mina võtsin ühe hea sõõmu ja me tõusime püsti. Panime suusad alla, viskasime labidad õlale ja liikusime Bežani maja poole.

Hakkas pimedaks minema. Olime täiesti läbi külmunud, kui me koduteele asusime. Anatoli peatus Luka Photshišvili värava taga, ka mina jäin seisma. Vaiad, mille peal maja seisis, olid poolest saadik lume sees, majakatusel oli nii palju lund, et Luka maja sarnanes rohkem suure seenega. Rõdult rippus alla leinalint. Suletud toaukse taga vingus sisselaskmist oodates Luka peni. Aga ust ei avanud keegi. Kui koer meid nägi, tormas ta haukudes meie poole, kuid ei söandanud siiski lume sisse astuda, pööras tagasi ja jäi viimasele trepiastmele lõrisema.

«Astume sisse,» pani Anatoli ette.

«Milleks?» Anatoli ei vastanud, tegi värava lahti ja astus hoovi. Järgnesin talle. Koer tegi hirmsat lärmi, kuid trepi pealt alla ta siiski ei tulnud. Luka tegi tosuke lahti.

«Kes seal on?» hõikas ta ja püüdis käega silmi varjates pimedusse vaadata.

«Meie oleme, onu Luka. Tere õhtust!» hüüdsin mina.

«Astuge sisse Sosso ja Sosso venelane, olge te tervitatud,» tundis onu Luka meid ära.

Anatoli pani redeli vastu seina ja hakkas mööda seda üles ronima.

«Kuhu ta nüüd läheb?» küsis Luka imestunult.

«Me ajame katuselt lume maha ja siis tuleme tuppa,» seletasin mina ja hakkasin Anatoli järel üles ronima.

«Ärge tehke endale tüli, lapsukesed, andku jumal teile jõudu ja tervist. Surm mind ka ei võta, mitte kuidagi ei saa katusele ronitud. Kui täna öösel veel lund peale oleks tulnud, siis oleks katus kaela langenud. Jumal õnnistagu teid! Naine, tule välja!» hüüdis Luka ja läks tuppa naist kutsuma. Koer kasutas juhust ja lipsas praokile jäänud uksest sisse.

Katusel hakkasid mul käed külmetama ja ma soojendasin neid korstnast tuleva valge suitsupilve sees. Käed said veidi sooja ja äkki venis mu nägu laiaks nagu täis kuu.

«Anatoli, tule siia!» hüüdsin lund rookivat Anatolit.

«Mul ei ole külm!» Anatoli jätkas tööd.

«Tule, kui ma kutsun,» viipasin ma käega.

«Mis on?» küsis Anatoli ja tuli vastumeelselt korstna juurde.

«Nuusuta.» Ma panin oma nina korstna kohale ja tõmbasin korstnast tulevat suitsu sõõrmetesse. Ka Anatoli tõmbas sügavalt suitsu sisse, naeratas ja tegi mulle silma. Korstnast tuli praesingi ja mtšadi lõhna.

Mina, Anatoli ja Luka istusime kolmekesi kamina ees madala lauakese ääres ja pistsime süüa kuuma mtšadi seasingiga. Luka naine Varvara istus seina ääres ja ei pööranud meilt silmi. Onu Luka valas viina ja pakkus Anatolile.

«Võta, Sosso venelane, see teeb söögiisu.»

«Aitäh, ma ei taha!» vastas Anatoli ja lükkas klaasi minu poole.

«Esimest korda näen, et venelane ei taha viina. Naine, too veini!» käskis Luka ja andis mulle märku, et ma jaaksin.

«Mis tamada mina veel olen,» alustas Luka. «Sosso, sa ei mäletad, Kukura oli meie majas tamadaks, tema oli selle maja valgus ja tugi, kuid nüüd on kustunud minu silmade valgus, minu kollet ei ole enam. Kuid head inimest tänada oskan ma siiski. Teiega koos tuli nagu tagasi minu majja ja andku jumal ka teile lootust ja õnnelikke päevi,» kõneles Luka, vaatas Kukura pildi poole ja tühjendas klaasi. Seinal rippus suur pilt. Lahtise särgikaelusega Kukura naeris pildi peal lustiliselt, ja kui ka tuhat surmateadet oleks tulnud, oleks mul ikkagi raske olnud tema langemist uskuda.

«Kas see on tema?» küsis Anatoli pildile osutades.

Ma noogutasin pead.

Anatoli jõi vaikides klaasi tühjaks ja valas endale ise juua.

«Joo, pojake,» sundis Luka.

«Onu Luka, teie terviseks, tädi Varvara, teil on ju eht vene nimi, olge te terve,» naeratas Anatoli ja jõi.

«Terviseks!» laususin mina ja jõin samuti. Anatoli valas jälle. Ta põsed punetasid, ma sain aru, et ta hakkab purju jääma.

«Oota, poeg,» ennetas Luka teda. «Meie majas juuakse esimene toost tema terviseks,» onu Luka vaatas jälle pildi poole.

«Pojake, pojake,» ägas tädi Varvara ja läks teise tuppa.

«Ärgu nähku päevavalgust selle kurjategija silmad, kes minu maja peale selle õnnetuse tõi, kandku tema naine alati musti leinarõivaid, ärgu kuivagu pisarad tema omaste silmis.» Kõrvaltoast kostis tädi Varvara summutatud itkemist. Luka neelas sülge ja pisaraid. «Kukura mälestuseks . . .» Onu Luka jõi ja vaatas Anatoli poole. Anatoli pööras pilgu kõrvale. Ma jõin oma klaasi tühjaks.

«Joo,» ütlesin Anatolile.

«Terviseks!» Anatoli kummutas klaasi.

«Joo Kukura mälestuseks.» Ma täitsin tema klaasi uuesti.

«Ei joo!» Anatoli lükkas klaasi eemale. Lukal jäi suu lahti. Ma naeratasin.

«Ta ei või viist enam juua.»

«Võin küll, miks ma ei või. Vaata aga.»

Anatoli kallas klaasitäie endale kurku, valas siis uue ja jõi ka selle silma pilgutamata ära.

«Purjus,» muigas onu Luka. Kõrvaltoast kostsid jälle summutatud nuuksed.

«Kes ma olen?» Anatoli tõusis püsti ja vaarus jalgade peal.

«Istu,» palusin ma teda.

«Sosso, kes ma olen?» küsis ta uuesti.

«Sa oled Anatoli.»

«Kui sa mu leidsid, kes ma siis olin?»

«Siis sa olid ka Anatoli.» Ma võtsin kausist uue singi tüki.

«Siis ma olin surnukeha. Ma olen ka praegu surnud ja kusagil juuakse minu mälestuseks, kuid ma ei taha surnud olla... sellepärast, et ma olen elus. Ükski elav inimene ei taha surnud olla... Onu Luka, sa oled vana mees, sa peaksid minu sündimist mäletama. Jutusta kuidas ma siia ilma tulin...» Me ei teadnud enam, mida talle vastata.

«Tuleta meelde, onu Luka...» ei jätnud Anatoli järele.

«Mida ma oskan sulle jutustada, ma olen sinust vanem küll, kuid sina oled ju Venemaal sündinud...»

«Jah, ma sündisin Venemaal. Meie küla põletati maha, kõik inimesed aeti Saksamaale, aga meie pidime tagasi nema... Onu Luka, mina olen ju elus?» Anatoli lõi endale rusikaga vastu rinda.

«Oled küll, pojake, andku jumal sulle pikka iga.»

«Isa ja ema jaoks olen ma surnud... Ka nemad on minu jaoks surnud. Ema nutab mind taga...»

«Aga muidugi. Mis tal muud üle jääb.»

«Kuid ma olen ju elus. Miks peab ta mind taga nutma? Surmateade on ainult paberilipakas. Inimene on ta kirjutanud, inimene rebib ta puruks. Paber ei tapa inimest, tapab kuul. Näita mulle seda kuuli, mis tappis sinu poja, onu Luka... Võib-olla on ka tema elus nagu minagi? See on ju võimalik?... Ähh, sa ei armasta oma poega!» Anatoli lõi käega.

«Istu, Anatoli,» palusin jälle. Anatoli tõmbas käega üle mu pea.

«Vala veini!» Ma valasin.

«Sa ei armasta oma poega, onu Luka. Joo ja ütle, et sa ei armasta. Joo, joo,» ajas Anatoli peale. Luka jõi klaasi tühjaks. Siis jõi Anatoli ja istus.

«Võta see must linik maha,» ütles ta äkki.

«Ta on hulluks läinud,» vangutas Luka pead.

«Võta maha. Sa said paberilipaka ja matsid kohe poja maha. Kuidas sa võisid oma lihase lapse nii kergesti surmale loovutada. Said teate ja lõid kohe vedelaks. Ma annan sulle sada teadet, et ta on elus...»

«Ma lähen hulluks,» oigas Luka pisaraid neelates.

«Ma annan sulle sada teadet, kas sul häbi ei ole, ise vana mees?... Paberit usud, aga mind ei usu? Võta maha...» Anatoli jäi vait.

Onu Luka valas veel veini, ta käsi värises, pool veini läks lauale.

«Sosso, mida ma pean tegema?» vaatas ta mulle paluvalt otsa.

«Võta maha, tal on õigus.»

«Ta häbistab mu terve küla ees ära,» ohkis Luka.

«Häbi on siis, kui Kukura tuleb elusalt tagasi, sina aga võtad teda leinalinikuga vastu!»

Tundsin, et olin maani purjus. Ka onu Luka oli purjus.

Seinalt naeris Kukura ja mulle tundus jälle, et tulgu kas või tuhat surmateadet, mina ega Anatoli ei usu ometi, et Kukura on surnud. Tõusin püsti ja hakkasin laua ja diivani otsa komistades pildi juurde minema. Jalad ei kandnud mind ja ma vajusin diivanile. Tuba hakkas silme ees ringi käima, ühe pildi asemel nägin seinal kahte, kolme, nelja pilti ja lõpuks naeratasid mulle sada lahtise särgikaelusega Kukurat.

«Tere, Kukura!» hüüdsin äkki.

Luka võpatas, haaras pea käte vahele, toetas lõua põlvedele ja istus nii tund aega liikumatult. Ka meie Anatoliga ei liigutanud. Tuba kiikus, laud vajus viltu, ka kamin kaldus küljeli ja ma kartsin juba ,et söed kukuvad välja, kuid ei juhtunud midagi, tuli vuhises kaminas, tema värelev kuma valgustas tuba.

Kõik asjad läksid pikkamisi oma kohtadele. Mu silmad vajusid kinni, ja kui ma nad uuesti lahti tegin, siis tundsin, et suurem viinauim oli juba üle läinud.

Mäletan veel, et onu Luka tõusis püsti ja läks aeglaselt ukse poole, tädi Varvara tuli teisest toast, istus minu kõrvale diivanile ja poetas mulle kaks tšurtšhelat sülle. Ta naeratas ja suudles mind põsele. Luka tuli tuppa tagasi, kokkupandud must leinalinik käes, ta läks kamina juurde, põlvitas maha, kõhkles hetke ja viskas siis musta

riide tulle. Tuba läks järsku pimedaks, möödus kümme sekundit, riie võttis pikkamisi tuld, andis valgust ja ma nägin, kuidas naeratas Anatoli, kuidas veeresid pisarad tädi Varvara lõuale, kuidas värisesid onu Luka käed.

Hilja öösel läksime koju. Tädi istus kamina ees ja lugeb raamatut. Me olime lume sees sumpamisest pealaest jalatallani märjad, kuid külma me ei tundnud, sest olime ikka veel purjus. Tädi pani raamatu käest ja lisas puid tulle ta asetas kaks kolmjalga kamina ette.

«Tulge sooja!» kutsus ta meid ja võttis jälle raamatu kätte. Ma tuikusin tädi juurde, istusin põrandale maha ja panin oma pea ta sülle.

«Kus te jõite?» küsis tädi.

«Ma olen purjus!»

«Kus te käisite?»

«Anatoli on ka purjus,» Anatoli liikus seinast kinni hoides kamina poole ja istus ettevaatlikult taburetile. Ta võttis tädi käe oma kätte ja silitas seda. Tädi tõmbas käe ära ja vaatas minu poole.

«Ta on purjus,» naeratasin ma. Anatoli võttis jälle tädi käe ja hakkas seda silitama. Soojas hakkas mu pea uuesti ringi käima ja ma üritasin laulda.

«Elessia, melessia,
plikad tulid kallale,
va-hei,
Elessovo-oho-ho-ho . . .»

«Jää magama, Sosso, sa pead homme kooli minema,» sundis mind tädi.

Ma ümisesin laulda ja sulgesin silmad.

«Maria, Maria!» hüüdis Anatoli äkki. Tegin silmad lahti, Anatoli silitas tädi pead.

«Minu hea Maria, anna mulle andeks, ma leidsin su ju üles, Maria . . . Kuhu sa lapse jätsid, kas ema juurde? Jumal tänatud, nüüd on kõik lõppenud . . . lõpp meie vintsutustele. Tänasest päevast peale oleme me alati koos. Kui me polguga meie külast läbi läksime, siis oli ta maha põletatud ja täiesti tühi . . . ükski koer ei haukunud. Kus sa olid? Sa oled palju vaeva näinud, Maria? . . . Kas laps on emaga kindlas kohas? Nüüd on need vintsutused lõppenud, Maria . . .»

Tädi lükkas Anatoli käe oma pea pealt.

«Minu nimi on Khethevan,» ütles tädi tasa.

«Ha oled Maria, ära peta mind . . . Ütle, et sa oled Maria. Miks sa muidu nii ilus ja nii hea oled? . . .»

«Ma olen Khetevan,» kordas tädi. Anatoli vaatas tädile ühesilmi otsa ja alustas uuesti:

«Ma lähen ära . . . Ma saan juba käia ja ma võin rindele minna . . . Ma lähen kas või maailma otsa välja, aga sinu ma leian üles, Maria . . .» Ta kattis näo kätega, ta õlad vappusid. Me talutasime ta voodi juurde ja panime lamama. Mõne aja pärast Anatoli rahunes ja uinus.

Leban selili, mu silmad on avatud, ma olen juba täiesti kaine ja mul ei tule und.

«Tädi!» hüüan. Tädi ei vasta.

«Tädi, mul ei tule und.»

«Jää magama, Sosso.»

«Kes see Maria on?»

«Ei tea,» vastas tädi ja jäi vait. «Küllap vist tema naine.»

«Kas ta on kadunud?»

«Küllap vist.»

«Kas ta leiab ta üles?»

«Kust mina seda tean?»

«Ta ju ütles, et ta leiab?»

«Ju ta siis leiab.»

«Anatoli läheb ära?» Tädi vaikis jälle.

«Läheb jah, ta läheb kindlasti,» ütles tädi lõpuks ja ma mõistsin, et enam ei tohtinud ma tema käest midagi küsida. Pöörasin enda küljele ja vaatasin kamina poole. Kaminasuu oli nagu tükk tähtedega kaetud taevast. Söed säras id nagu tähed. Tuha sees kustusid söed pikkamisi ja nüüd oli kaminasuu nagu väga tume taevas. Mu silmad vajusid pooleldi kinni, vaatasin kahetsevalt kamina poole, kus kustusid viimased tähed.

BEGLARI VESKI

Kui te kunagi ei ole Beglari veskis ööd mööda saatnud, kui te ei ole Beglariga hommikuni lobisenud ega jämedast jahust tehtud, süte sees krõbedaks küpsetatud tulisoolast kakku söönud ega hommikuni unes näinud, et te janu käes suremas olete, ja siis koidu ajal üles hüpanud, ojale tormanud ja nagu hobune Suphsa vett joonud, siis ärge parem rääkigegi, et te meie küla näinud olete.

Beglari ja tema veski kohta liikus küla peal ringi igasuguseid juttusid ja anekdoote. Vist ükski külamees ei saanud viitteist minutit järjest rääkida, ilma et ta kas või korduki Beglari veskit ei oleks meelde tuletanud. Saad kellegagi tee peal kokku, sulle pakutakse tubakat, ja kui ka natuke rohkem juhtud võtma, siis kuuled kohe:

«Mis sa ahnitsed, poiss. Sul on mativõtmine selge nagu Beglaril.»

Kui sa mõnda lugu vestad ja parajasti õiget sõna ei leia, siis öeldakse sulle, et sa jäid toppama nagu Beglari veski.

Kui sa oma jutust liialt hoogu satud ja õigel ajal peatada ei oska, siis öeldakse:

«Mis sa jahvatad nagu Beglari veski.»

Köhid, ja jälle tuletatakse Beglarit ja tema peni meelde.

Beglar söödab oma koera kliidega, need ajavad vaese looma läkastama ja nii ta kõõksub vahetpidamata. Ka Beglar ise viib jutu kohe oma veski peale — veski on tema toitja ja tema kodu, veski on talle naise, lapse ja sugulaste eest. Veski on kolhoosi oma ja Beglar on möldriks valitud kolhoosi koosolekul. Aga kui mõnel esimehel tuleks järsku pähe Beglar möldri koha pealt lahti lasta, siis ta vist kahetseks seda juba samal päeval. Siis viist ei läheks küll enam mitte keegi veskile ja Beglari asemel möldriks ei läheks ka keegi. Nime poolest on veski küll kolhoosi oma, kuid Beglarile see erilist peavalu ei valmista, niikaua kui tema elab, on veski niisama hästi kui tema oma.

Beglar elab veskis, ta magab viljasalves, maisiõlgi täistopitud kott pea all. Pea kohal ripub tal üheraudne, mida ta millegipärast «zaueriks» nimetab. Seina peal on veel mingist ajakirjast väljarebitud Mitšurini pilt. Kui Beglari käest küsida, kes see mees on, siis hüüatab ta imestunult:

«Kas sa, tolapea, ei tea, kes see mees on? See on seesama Mitšurin, kes Siberis viinamarju ja mandariine kasvatas.»

Sõja ajal võis Beglari pildigaleriis mõningaid muudatusi tähele panna. Nüüd olid seal ilmses ülekaalus sõjaväelased, kõik ilusasti auastmete ja tähtsuse järgi ritta seatud. Kõige esimesel kohal rippus Tšapajev, tema kõrval Budjonnõi, kolmas oli Timošenko, neljas Petre Bagrationi, viies Suvorov ja kuues Kikvidze.

Beglar loeb mõnikord ka minu või kellegi teise toodud raamatuid. Kuid tal on ka oma isiklik raamatukogu. Spet-

siaalselt selleks otstarbeks seinale kinnitatud riiulil rõõmustavad silma «Mees tiigrinahas», «Uus Testament» tõukepott, vaskne viinakruus ja Bebeli «Naine ja sotsialism».

Beglaril on alati hea meel, kui ma veskile lähen. Ta paneb mu kohe istuma ja ei lase mind enne hommikut lahkuma. Kui ma ka järjekorras kõige esimene olen, sokutab Beglar mu ikka kõige viimaseks. Ka mulle meeldib Beglari juures. Ja ega me tühja juttu ei aja ega keelt ei peksa, me teeme terved riigid pihuks ja põrmuks, ehitame lossе, püüame kindraleid kinni ja laseme neid maha, määrame valitsusi, võidame sõdasid, võtame linnu, taandume ja ründame, lahendame lahendamatuid kunstiprobleeme, lõpsetame süte sees kakku, võtame matti, teeme suitsu, sõidame teineteist.

«Bosso, nadikael, sa räägid, et sõda kestab veel mitu aastat. Kust sa selle välja võtad?» pärib Beglar ja valab kirstu vilja.

«Aga muidugi. See maalahmakas, mis praegu Hitleri käes on, tuleb ju tagasi võtta,» vastan mina ja lisan hagu tulle.

«Tõsi!» Beglar istub mulle lähemale.

«Jajah, ja selleks kulub oma kaks aastat ära.»

«Sa siis räägid, et meie võidame selle sõja?»

«Aga muidugi.»

«Oled sa selles kindel?»

«Täiesti!»

«Hea küll, aga sa ütle mulle nüüd ühte asja. Meie tungime küll peale, aga kui Hitler järsku ei tagane, mis me siis peale hakkame?»

«Küll ta taganeb.»

«Aga kui ei tagane?»

«Siis me paneme ta taganema.»

«Ütleme, et ta taganebki, tõmbab suvel hinge ja hakkab sügisel uue hooga peale, mis siis saab?»

«Ei ta enam hakka.»

«Aga kui hakkab?»

«Ei hakka!»

«Võtab kätte ja hakkab.»

«Kuule, kas sa oled minu või Hitleri poolt?» küsin ma.

«Ma olen sinu poolt, sa koerapoeg, aga ega Hitler minusugune togu ole.»

«Ta on veel hullem.»

«Sosso, räägi inimese moodi või muidu ma pistan sul peadpidi siia salve.»

Ma joonistan kepiga tuha peale piiri.

«Sina oled Saksamaa ja mina olen Nõukogude Liit. Sina seisad siin, mina seisan siin. Praegu on talv. Mina olen selle talvega harjunud, mina külma ei karda, ma olen sõjalt riides, mul on kõht täis ja ma olen oma kodus.»

«Hea küll . . .»

«Sinul on külm, sa oled näljas, sul ei ole midagi selga panna, sulle tehakse eest ja tagant säru.»

«Kes see tagant teeb?»

«Partisanid.»

«Andku jumal neile jõudu!»

«Noh, ja mis sina teed?»

«Eks ma pea tagasi minema, mis mul muud üle jääb?» laiutab Beglar käsi.

Väljas hakkas haukuma Beglari koer.

«Et kont sulle kurku kinni jääks,» siunas Beglar ja tegi ukse lahti. Sisse astusid vanaema Akvirine, Matrona ja Phedossi. Nad teretasid, asetasid kotid kirstu kõrvale ja istusid tule juurde. Beglar pani ka teise veskiratta käima, valas Akvirine terad kolusse, naised jätkasid oma tee peal pooleli jäänud juttu.

«Vaadake oma jahu järele, naised, mul ei ole aega,» hüüdis Beglar ja kallutas ennast jälle minu poole. Naised noogutasid. Beglar võttis minu käest kepi ja joonistas tuha peale uue joone.

«Hea küll, ma taganesin ja jõudsin oma vana piirini välja, mida sa nüüd ette võtad?»

«Mina . . .» Ma jäin vait, teadmata, mida ma pidin siis ette võtma. Beglar ei jätnud mind rahule.

«Ma olen Hitler ja ma läksin tagasi oma vana piirini, mis sina nüüd teed?»

«Ah te loodrid, mida nemad välja ei mõtle,» kurjustas Akvirine.

«Oota!» käratas Beglar talle peale.

«Ma kihutan su veel kaugemale,» jõudsin ma lõpuks otsusele.

«Aga mina ütlen sulle, et aitab verevalamisest, hakkame nüüd rahus elama, igaüks oma maal.»

«Ei, ma teen sulle veel sõitu,» olin ma kangekaelne.

«Kui kaugele sa mu siis ajad?»

«Kuni Berliinini välja!»

«Ja edasi?»

«Siis ma püüan kinni sinu enda, sinu kindralid ja sinu valitsuse ja siis te tasute mul kõige eest, mis te teinud olete.»

«Kas sa arvad, et Inglismaa ja Ameerika lasevad?»

«Kui nad oma nina vahele topivad, siis saavad ise ka . . .»

«Vaata et sa liiga kõrgele ei lenda.»

«Küll ma ise tean.»

«Millal sa sõja ära lõpetad, pojake?» küsis Matrona muiates.

«Kahe aasta pärast!»

«Kas kiiremini ei saa?» heitis Phedossi ette.

«Ei saa kohe mitte kuidagi, me püüdsime küll, näe, ajasime kõik tuha laiali, aga mitte midagi ei tule välja.»

«Kurivaimud niisugused,» taples Akvirine. «Poiss on veel noor ja roheline, aga kus sinu mõistus on jäänud, vanamees, või tema on Hitler, ptüi!»

«Kas tead, kuidas ta mulle seletas olukorda rindel. Tema jutu järgi tuleb välja, et Hitler peab praegu kohe püssi kaela panema, kui tal veel vähegi aru peas oleks.» Beglar laskis jahu kastist välja.

Minu järjekord oli kätte jõudnud, tegin kotisuu lahti ja katsusin, kuni viimane maisipeotäis kolust alla läks. Puistasin siis oma terad kolusse ja see sai poolest saadik täis. Veskikivi käis aeglaselt, oli vist vähe vett. Arvasin, et mul läheb aega hommikuni, ja heitsin tule juurde laudade peale pikali, keegi pani mulle maisikoti pea alla ja ma pidin magama jääma.

«Beglar, ma jään nüüd magama. Akvirine, vaata järele, et ta liiga palju matti ei võtaks, kes teda uskuda teab . . .»

«Kui sa niimoodi rääkima hakkad, siis ma võtan kahekordselt.» Beglar haaras mõõduriista kätte.

«Ma tegin nalja, tean ju küll, et sa ei võta üldse midagi.»

«Kes sulle seda ütles?»

«Me võitsime koos sõja ära ja sina tahad veel minu käest matti võtta.»

«Poliitika on poliitika ja mais on mais. See on riigi osa, ja kui sa ei anna, siis oled kahjur. Kui ma sinu käest ei võta, siis ei peaks ma ka nende käest võtma. Eks ole õigus, naised?» Beglar vaatas naiste poole, nood noogutasid pead.

Ma ei vaielnud vastu. Beglar läks teise veskikivi juurde. Naised vestlesid omavahel sosinal, nad ohkasid, kõhistasid naerda, katsid rätikunurgaga suud ja sirutasid oma mär-

gades sokkides jalad tule juurde. Seinad võbisesid, veski kivid undasid, all jooksis vesi kohinal üle tiibade, kahe kellukest helisesid, maisiterad jooksid kord ükshaaval kord joana veskikivide vahele. Suitsu, jahu ja kuumade kivide lõhn kõditas meeldivalt sõõrmeid. Veski undas ja laulis tuhandel häälel. Kolu kõrvale olid ritta laotud järge ootavad kotid, veski lõputu laulu saatel jutustasid nad küla- ja sõjauudiseid, jutustasid tänavusest viljasaagist ja veel paljust muust. Näiteks seda suurt kotti ei oleks üksi naine jõudnud kohale tassida, ammugi mitte laps. See pidi olema mõne suure, tugeva mehe kott, huvitav, kelle oma ta siis on. Võib-olla Makaria oma. Makarial on maisi küll tal pole vaja öö läbi veskil passida ja oodata, ta tuleb homme ja viib koti ära. Suure koti kõrval seisab pisike sinise-valgetäpilisest sitsiriidest umbes kaheteistkümne kilone kott. Selle koti on veskile toonud kindlasti mõni laps, täiskasvanu ei hakkaks selle peotäie pärast jalavaeva ette võtmagi. Ei tea, kas see on õige Ladiko väikese poja Dathuna toodud või, kevadel oli tal just niisugusest riidest särk seljas ja võib-olla on see kott sellestsamast särgist õmmeldud. Ka seda kotti ei ole keegi ööseks ootama jäänud, sellest jahunatukesest saab kaks-kolm korda küpsetada, ja mis vahet seal on, kas süüa täna või homme, kuid homne päev on ülehomsele igatahes lähemal. Kui tead, et maisikott on veskil järjekorras, siis ei pruugi ka täna homse pärast muretseda. Maas seisavad suured ja väikesed kotid, mõned on terved, mõned nõelutud, mõned on täis, mõned poolikud, ja kui te tahate, siis ma võin teile öelda, kellele iga kott kuulub, kes talle homme hommikul järele tuleb ja millal ta järgmine kord veskile tuleb.

Silmad vajuvad kinni, ma tukun juba. Siin on nii hea olla! Veski müriseb, koliseb ja undab, tuhat erinevat häält sulavad kokku üheks veski hääleks, mis laulab mingit kordumatut laulu.

Nõnda laulab ainult veski, ka rongid laulavad, kuid nemad laulavad hoopis teisiti. Veskis on tegelikult väga vaikne, siin on kuulda iga krõbin, iga liigutus ja iga ohe äratab su kohe üles. Sammud, koera haukumine, šaakalite ulgumine kostavad selgesti. Aga kui Beglar ise teil veski kas või ümbert ära lammutaks, ei kuuleks te mitte midagi, sest Beglar on selle veski osa, Beglar laulab koos veskiga ja ilma Beglarita veski ei laulaks. Ma jälgin Beglarit pooleldi suletud laugude vahelt, ta võtab mõõduriista, täidab

siis kolust minu maisiga, piilub silmanurgast naiste poole, nood ei tee temast väljagi, vaatab siis tükk aega minu otsa, veendub, et ma magan, ja puistab maisi kolusse tagasi.

Ma ei jää magama, kuigi mul on uni. Ma tean, et Beglar ei võta minult niikuinii matti, ta ei võta ka naiselt, ega sellelt, kes tõi selle pisikese täpilisest riidest koti, mis kükitab nagu nukk Makaria tohutu suure koti kõrval. Beglari mativilja salv seisab alati tühi ja sellepärast leida külas armastataksegi.

Ka mina armastan Beglarit ja ma jään nüüd magusasti magama.

Läbi une kuulen koera summutatud haukumist ja urisemist. Teen silmad lahti. Keegi raputab kõigest jõust ust. Beglar läks torisedes ukse juurde ja lükkas riivi eest. Mõlemad uksepooled vajusid lahti, lävel seisis suur lumine mehekogu. Beglar taganes ja oleks peaaegu tulle kukkunud, naised hüppasid püsti. Mul tõusis külm higi otsaette. Ukse seisis brigadir Dathiko ja naeratas.

»Tere, miks te üles hüppasite,» ütles ta ja pani oma maisikoti tule äärde maha. Keegi ei vastanud sõnagi. Tollest päevast saadik ei olnud ma Dathikot näinud, ta ei olnud pärast seda enam kordagi välja ilmunud. Jäin tummaks, suu kuivas, põlved hakkasid värisema ja ma istusin, et mitte maha kukkuda.

Dathiko tuli tulele lähemale, pani püssi nurka ja seadis ennast minu kõrvale istuma. Ma nihkusin temast eemale.

»Ära karda, ega ma katkutõbine ei ole.» Ma vaikisin. Naised ja Beglar seisid ikka veel ja ei pööranud Dathikolt silmi.

»Mis te jõllitate, kas ei ole enne inimest näinud või?» küsis Dathiko pilkavalt ja sirutas oma hiiglasuured viiskudes jalad tule poole.

»Inimest me oleme näinud küll,» lausus Beglar tasa ja istus viljasalve peale. Naised pugesid nurka.

»Tänavu on palju lund, tuleval aastal tuleb hea saak,» katkestas Dathiko piinliku vaikuse ja tegi suitsu.

»Eks sinu mais annab seitse tõlvikut ühest seemnest,» sõnas Akvirine.

»Pilkad?»

»Sina tõid veskile kaks puuda, aga mina pean selle peotäiega uue saagini läbi ajama.»

»Igaühel on oma põld, mina sinu oma võtnud ei ole.»

«Ühe inimese veri sul juba on käte peal, ega tea, võib olla hakkad nüüd röövima ka veel.»

«Kui sa mees oleksid, Akvirine, siis sa neelaksid oma keele alla koos nende sõnadega.» Dathiko tõmbas niisuguse mahvi, et plotski kahanes poole võrra.

«Kui ma mees oleksin, siis ma virutaksin su praegu jalust maha ja annaksin sulle niisuguse nahatäie, et sa verest tühjaks jookseksid, sa igavene lojus.» Akvirine süttis tulle.

Dathiko kahvatas, kuid ei vastanud, ta pöördus Beglari poole.

«Beglar, mul on väga kiire, kui see kotitäis läbi saab, siis kalla minu mais kolusse.»

«Nüüd on Makaria järjekord.»

«Makaria võib oodata.»

«Ta tuleb järele.»

«Küll ta ootab, mul on kiire.» Beglar vaikis. Dathiko tõstis oma koti lehtri ääre peale.

«Ma tundsin igatsust sinu jahust leiva järele,» muigas ta.

«Mille järele sa veel igatsust tundsid?» irvitas Beglar.

«Beglar, ära aja mind marru, mul on juba ühe inimese elu hinge peal!» pressis Dathiko hammaste vahelt ja vaatas püssi poole. Ka Beglar heitis pilgu oma jahipüssile ja nihkus seinale lähemale. Dathiko läks ja haaras Beglari püssi seinalt, viibutas seda käes, võttis püssirauast kinni ja virutas püssi kõigest jõust vastu maad. Ta tegi ukse lahti, heitis püssiraua välja lume sisse, püssipära aga viskas tulle. Beglar seisis liikumatult, ta neelatas kuuldavalt. Dathiko võttis oma püssi kätte ja istus.

«Kas näed?» küsis ta põlevale püssipärale osutades.

«Et surm su koristaks, rõhugu muld raskesti su rinna peale, et sul elus ühtegi rõõmupäeva ei oleks, nii nagu ei ole enam rõõmu mu pojakesel! Et sinu ema sind taga nutaks ja üleni mustas käiks nii nagu mina,» halas Matrona, ta huuled võbisesid.

«Ei tea, kes seda redutajat taga nutma hakkaks?» põlastas Phedossi.

«Phedossi, vaata ette, ma olen praegu kõigeks võimeline,» hoiatas Dathiko.

«Sa ei ole seda ka väärt, et surm sind koristaks, maa pind ei võta sinu korjust vastu, jäägu pimedaks need silmad, mis sind taga nutavad, põlegu põrgutules see, kes

pärast hakkab musta riiet kandma. Mina sind ei karda,» ütles Phedossi südametäiega.

«Mina teie kummagi poega tapnud ei ole, kui neil aru saas oleks olnud, siis nad oleksid võinud nii nagu mina . . .» Dathiko hakkas kogelema.

«Minu poeg on surnud ja ma ei saa isegi tema hauale minna, mulle on ainult tema särk jänud. Aga parem olgu mul ainult särk, kui et ta sinu moodi nagu kertsu ringi kooserdaks. Kuidas sa julged meie poegade nimesid suhu võtta, sa räpane elajas . . .» Matrona tahtis veel midagi lisada, kuid ta ei suutnud enam, kattis näo kätega ja puhkes nutma. Minu jahu oli valmis. Dathiko hakkas oma kotisuud lahti tegema.

«Nüüd on Makaria kord,» ütles Beglar vaikselt.

Dathiko ei vastanud.

«Nüüd on Makaria kord!» ütles Beglar teist korda ja astus Dathikole lähemale.

«Makaria ootab.»

«Ei oota.»

«Ootab küll.»

«Ei oota.»

«Ootab! . . .» kähistas Dathiko, lükkas Beglari eemale ja kallas oma maisi kolusse. Beglar kukkus vastu salve, ajas ennast üles, vaatas tükk aega Dathiko peale ja istus siis tule äärde. Ma tõusin ja hakkasin jahu kotti puistama. Ühe silmaga jälgisin Beglarit, ta vahtis üksisilmi tulle, tõusis äkki püsti ja sammus uksest välja. Dathiko läks talle püssiga järele, kuid tuli mõne hetke pärast tagasi, istus tule äärde ja pani püssi põlvede vahele.

«Seisab nüüd ukse juures, ta on minu peale turris,» Dathiko muigas. Natukese aja pärast hüppas ta uuesti püsti, läks välja ja tuli kohe jälle tagasi.

«Poiss, mine ütle talle, et ta sisse tuleks, ma ei tee talle midagi, mis ta kükitab seal lume sees,» käskis ta mind. Ma ei teinud väljagi.

«Mis sa, sigudik, põrnitsed? Kas sa, tattnina, ei kuule, mis ma sulle ütlen.» Ma vaikisin endiselt ja jätkasin oma tegevust. Mitu minutit ei lausunud keegi sõnagi. Äkki lakkas vee kohin, veskikivid kriiksatasid kaeblikult, kellukesed jäid vait ja järgmisel hetkel valitses veskis hauavaikus. Dathiko vaatas meile juhmilt otsa, ka meie vaatasime mõistmatult Dathiko peale, ta seisis nõutult ega teadnud, mida teha.

Veidi aja pärast tuli uksest sisse kaelani märg, sinine ja lõdisev Beglar, tal oli käes rauast hoob.

«Mis sa, õnnetu, tegid?»

«Mine oma teed, Dathiko, niikaua kui mina siin olen ja kuni mul hing sees on, ei küpseta sina sellest jahust mitte dit. Sa võid minuga teha, mis sa tahad, lase kas või maha,» kõneles Beglar, ta hambad plagisesid.

Dathiko vaatas tükk aega Beglarile otsa, võttis siis tühja koti, keerutas seda käes, viskas koti maha, jättis oma maisi kolusse, pöördus ümber ja läks ukse poole. Ukse juures ta peatus korraks, langetas pea ja astus tagasi vaatamata välja.

Ma vaatasin talle lahtisest uksest järele, ta läks otse mööda ühegi jäljeta lund, tõusis Kontshoula mäe otsa ja siis kadus must laik valgelt lumelt.

«Ärge pange pahaks, tädikesed, teie vili jäigi jahvatamata!» Beglar naeratas süüdlaslikult.

«Ma igatsen sinu jahust leiva järele,» ütlesin mina ja suudlesin Beglarit otse külmale ninale.

«Oota, põrguline, las ma saan enne natuke sooja,» tapples Beglar oma põske hõõrudes ja istus tule äärde.

TSUTSA

«Tere, Bežan! Sa arvad vist, et ma olen su ära unustanud? Ei, Bežan, kuid mul ei ole enam nii palju aega kui varem, mul on nüüd hirmus palju tegemist. Koolist me läheme veel põllule appi ja pärast on mul kodus kõik käed tööd täis. Peale selle pean ma veel midagi lugema ja tükid ära õppima, ega ma just viiemees ei ole, nagu sa tead, aga eks ma kuidagimoodi ikka pean järgmisse klassi üle saama, muidu on ka hull. Ma pean ikka ükskord kooli ära lõpetama. Ega ma elüaeg paljajalu ja katkiste pükstega saa ringi joosta. Kas sa tead, et ma olen nüüd ainuke mees majas, meie venelane läks ära rindele. Tõusis ükskord hommikul üles ja läks minema. Ma ei ole sulle veel rääkinud, kuidas ta Lukal laskis leinaliniku maha võtta. Luka järel võtsid ka teised mustad linikud maha ja nüüd ei näe sa meie külas enam ühtegi leinalinikut. Kõigil on silmad tee peal, ootavad rindelt tulijaid. Aga nüüd on meie venelane ise kaduma läinud, me ei ole tema käest

ühtegi kirja ega mingit muud teadet saanud. Kui me teda ära saatsime, siis ei öelnud tädi talle midagi, naeris vaid. Aga öösel ma ärkasin üles ja kuulsin, kuidas ta nuttis.

Mis sa arvad, Bežan, kas ta armastas teda? Ma arvan, et armastas. Nüüd on juba kevad käes, praegu on märts. Varsti puhkevad pungad sinu kibuvitsal, ma teen sulle siia sinu jalgade juurde pingi, mul on üks laud selle jaoks kuuras. Pärast istun pingi peale ja jutustan sulle kõik uudised ära.

Rindel on lood paranenud, sakslased seisavad ja me ajame neid juba tagasi. Kuid praegu on ikka veel väga raske, need, kes rindelt tulevad, räägivad, et nüüd valmistatavat ette suurt pealetungi. Langenuid on veel rohkem, sest pealetungijaid peab ju rohkem olema kui vastaseid. See on arusaadav. Tema istub kaevikus, aga sina pead kaevikust välja ronima ja tema poole jooksma, tema aga saadab sulle tina vastu. Kui sa ta ükskord koha pealt liikuma saad, siis on juba teine asi. Siis jookseb tema ja sina muudkui tulista. Ma arvan, et varsti nad hakkavad vist liikuma . . .»

«Tere, Sosso!» hõikas keegi. Vaatasin üles, minu ees seisis naabri peretütar Tsutsa. Ta oli enne sõda naaberkülla mehele läinud ja ma mäletan tema pulmi nii, nagu oleks see alles eile olnud. Purjus peiupoisid tulistasid püstolitest. Nende hobused ajasid kuus tara maha. Tsutsa ema nuttis vaikselt ja pühkis rätikunurgaga silmi. «Kelle jaoks ma sind kasvatasin, tütreke?» Ta manitses väimeest, et too hoiaks ta tütart nagu oma silmatera. Kui Tsutsa nagu kuninganna Thamar valge hobuse selga istuma pandi, siis palus ema pisarsilmi, et Tsutsa teda sagedamini vaatama tuleks, ähvardades muidu mure käes hulluks minna.

Nüüd tuli Tsutsa alatiseks koju tagasi . . . Kuu aega pärast tema pulmi algas sõda ja kuu aega pärast sõja algust sai ta mehe surmateate.

Ta seisis minu ees, korv käevangus, ta oli ilus, tugev tüdruk, ta naeratas mulle oma valgete hammaste välkudes.

«Tere,» vastasin mina. Lõin viimase naela sisse, viskasin kirve maha ja istusin pingile.

«Ma vaatan sind juba tund aega, kellega sa siin räägid?» küsis Tsutsa ja istus mu kõrvale.

«Niisama, iseendaga.» Ma nihkusin Tsutsast eemale. Ta naeratas jälle.

«Millest sa siis iseendaga rääkisid?»
«Küsisin ühte ja teist.»
«Mida sa siis endale vastasid?» muigas Tsutsa.
«Vastasin, et ei tea.»
«Küsi minu käest, mina tean kõike.» Ta silitas mu pead.
Ma olin vait. Tsutsa libistas käega üle mu põse alla ja siis jälle üles.
«Sa oled juba päris mees, sul kasvab juba habegi.»
«Mis habe see on, niisama udemed.» Mu põsed lõid lõkendama.
«Sul on juba vurrud ka,» ütles Tsutsa tasa ja tõmbas mul sõrmega üle ülemise huule.
«Need on kah udemed.» Ma kargasin püsti ja läksin eemale. Kartsin, et Tsutsa kuuleb, kuidas mu süda taob. Ta vaatas mulle otsa oma suurte niiskete silmadega, naeratas ja ma olin veendunud, et ta mu südame peksmist kuulis. Ma nägin, et vasakul, Tsutsa kaelal tuksus veresoon.
«Kuhu sa lähed?» küsis ta ja tõusis samuti.
«Koju lähen, päike hakkab juba looja minema.» Kummardusin kirvest võtma, kui ma ennast sirgu ajasin, siis nägin, et Tsutsa vaatab mind pilku pööramata.
«Kuhu sina lähed?»
«Ma lähen rododendroni lehti tooma, kas sa ei tuleks minuga kaasa? Sul on kirves . . .» Tsutsa jäi vait. Ma pidasin aru. «Ma kardan üksinda, kui pimedaks läheb.»
«Hea küll, ma tulen. Käime kiiresti ära, enne kui päike looja läheb.» Ma haarasin Tsutsa korvi.
Jooksime alla mööda mäeveeru, kus asetses surnuaed, ja olime varsti tihedate rododendronipõõsaste vahel.
Ma raiusin ühelt suurelt põõsalt oksi ja loopisin neid Tsutsa jalge ette. Tsutsa istus, korv oli ta kõrval. Ka mina võtsin istet. Tohutu suur punane päike seisis selle mäe kohal, mille nõlval asus küla. Ta sarnanes hämmastavalt hästi küpse, aurava mtšadiga ja mul oli hirmus kahju, et see suur mtšadi oli nii kaugel ning pidi kohe mäe taha vajuma, et tõusta jälle hoopis kusagilt mujalt. Tänavu kevadel tuletasid kõik asjad mulle millegipärast ümmargust mtšadit meelde, veskikivi, käi, päike ja kuu. Kuu oli küll tegelikult rohkem ümmarguse leiva moodi. Tuhane leib, kord terve, kord pooleks murtud, mõnikord jäi sütega ülekülvatud taevasse ainult üks serv ja võib-olla hauku-

sid ja urisesid näljased külakoerad tema peale just sellepärast. Päike oli pooleldi mäe taha vajunud ja nüüd oli temagi nagu pooleks murtud. Pilved ümber päikese hõõgusid nagu hiiglasuured põlevad kännud, mille hiiud olid ima kohale tõstnud.
Tsutsa murdis aeglaselt lehti ja ladus need korralikult korvi. Ta ei kiirustanud põrmugi, ka mina võtsin ühe oksa ja hakkasin seda laasima.
«Ma sain aru küll, et sa rääkisid Bežaniga,» ütles Tsutsa.
«Jah, rääkisin küll.»
«Kas sa räägid temaga sageli?»
«Iga kord.»
«Bežan armastas sind.»
«Ka mina armastasin teda.»
«Kõik armastavad sind.»
«Ei tea.»
«Jajah, kõik armastavad sind.»
«Kas sina ka armastad?» küsisin ma äkki. Tsutsa läks näost punaseks.
«Miks sa kunagi meile ei tule, Sosso? . . . Sa käid kõigile abiks, aga meile ei tule . . .»
«Küll ma tulen teile ka . . .»
«Millal sa tuled?»
«Millal ma pean siis tulema?»
«Tule, millal tahad.»
«Hea küll . . .»
«Kes see tüdruk sul alati sabas käib?»
«Hatia?»
«Jah, Hatia . . .»
«Ta ei käi mul sabas, vaid mina saadan teda ja talle meeldib minuga käia . . .»
«Aga sulle?»
«Mulle meeldib ka . . .»
«Kas Hatia armastab sind?»
«Ma arvan küll, et armastab . . .»
«Kuidas ta sind armastab?»
«Ei mina tea. Nii, nagu ta teisigi armastab.»
«Kas sina ka teda armastad?»
«Jah, väga! . . .»
«Kas sa ei karda?»
«Mida ma pean kartma?»
Tsutsa ei vastanud. Panin lehed korvi. Minu käsi puutus

vastu Tsutsa kätt, ma ei tõmmanud oma kätt ära, ka Tsutsa ei tõmmanud.

«Kas sind ei armasta siis keegi?»

«Ei tea, keegi ei ütle mulle, et ta mind armastab,» muigas Tsutsa.

«Küllap sind keegi ikka armastab.»

«Mind ei armasta mitte keegi, mitte keegi, kas kuuled?» Tsutsa vaatas mulle otse silma sisse. Ma nihutasin ennast ebamugavalt.

«Kas sina armastad mind?» küsis Tsutsa äkki ja pani mu käe korvi peale.

«Mina? . . . Ma ei tea . . .»

«Midagi sa ei tea . . . Kas sa tead, mis on naine, kes on kuu aega abielus olnud ja siis mehe kaotanud? Kas sa tead, mis tähendab minu aastates üksinda olla?» Tsutsa hingas raskelt. Mu suu kuivas, ma tahtsin püsti tõusta. Tsutsa haaras mul käest kinni.

«Sosso, minu Sosso, sa oled tark poiss, sa saad minust aru, sa ei hakka minu üle naerma, Sosso. Kas sul minust kahju ei ole? Ma olen üksinda, keegi ei armasta mind.» Tsutsa võttis mul ümbert kinni. Ma ei tea, miks, kuid ka mina embasin teda ja suudlesin teda, kaelale ja huultele. Tsutsa sulges silmad, tema suletud laugude vahelt veeresid pisarad.

«Sosso . . . minu Sosso, sa oled hea poiss, sa saad kõigest aru, sa ei naera minu üle . . . Aga kui ei, siis võta see kirves ja löö mind maha, Sosso,» sosistas ta mulle kõrva sisse ja ma tundsin, kuidas värisesid tema huuled.

«Sosso, ütle, et sa armastad mind, ja tapa mind siis, ära minuga, mida sa tahad, löö mind maha, ainult ütle, et sa mind armastad,» sosistas ta.

Ma võtsin Tsutsal ümbert kinni, suudlesin teda ja ehmusin järsku. Ehmusin nii, nagu sõja esimesel päeval, siis, kui ma nägin nii palju hirmust tummaks jäänud inimesi, nagu siis, kui meie külasse tuli esimene surmateade, nagu siis, kui suri Bežan, ma kartsin, nagu peaksin ma ise surema. Ma taganesin, Tsutsa nuttis . . . taganesin veel, komistasin põõsa otsa, kukkusin, hüppasin püsti ja tormasin tagasi vaatamata küla poole. Tormasin üle kraavide, üle lohkude, üle põõsaste, üle aedade, üle viinamäe ja üle künnimaa, kargasin nagu hullumeelne Bessarion Šalikašvili õue peale, jooksin mööda treppi üles rõdule ja peitsin oma pea langeva päikese kiirtes istuva Hatia sülle.

«Mis nüüd lahti on?» päris hämmastunud Hatia ja tõmbas käega üle minu higise näo. Ma hingeldasin.

«Sosso, ega mingit õnnetust juhtunud ei ole?» küsis Hatia kohkunult, kui ma ei vastanud.

«Hatia, ma armastan sind! . . .»

«Kas sa sellepärast jooksidki, rumal poiss? Mina armastan sind ka. Kõik armastavad sind, kas keegi on sulle midagi halba öelnud?» Hatia silitas jälle mu nägu.

«Sa oled loll, sa oled tobe, sa ei saa mitte millestki aru.»

«Mis sul siis viga on?»

«Ei midagi, ma käisin surnuaial Bežani juures ja hakkasin kartma.»

«Kas sul häbi ei ole?» küsis Hatia naeratades.

«On küll . . .»

«Sa ei tohi ilma minuta mitte kusagile minna,» ütles Hatia.

«Jah, ma ei tohi ilma sinuta mitte kusagile minna.»

*

Laman selili voodis ja vaatan pimedasse lakke. On kevad, me ei küta enam kaminat ja peale lae ja laelambi ei ole mul enam midagi vaadata. Mu silmad harjuvad pimedusega. Näen, et laes liigub kas üks kärbes või üks sääsk, ta satub laeprakku ja ma ei näe teda enam, siis saa tuleb ta jälle nähtavale. Ka tema ei maga, kes teab, miks tema ei maga.

Ta ronib ringi ja otsib vist kedagi, kes samuti ei maga, siis kaob ta jälle laeprakku. Ootan ja ootan, ta ei tule välja, võib-olla ta leidis kellegi, kes samuti ei maga, ja jutustab nüüd tollele oma seiklusi. Aga võib-olla ei leidnud ta mitte kedagi ja jäi ise ka magama või lamab ta ehk niisama nagu mina avatud silmadega.

Teisest toanurgast kostab tädi korrapärast hingamist. «Tädi, kas sa magad?» Tädi ei vasta. Küllap ta magab. Ma hakkan siiski rääkima.

«Kolmandat aastat on sõda, meie külas on väga palju naisi, kelle mehed on rindel, mõned olid just enne sõda mehele läinud, mida nad peavad tegema? . . . Öeldakse, et nad peavad ootama. Seda küll, kuid need, kelle mehed sõjas surma said, mis need peavad tegema?

Sa ei tea, tädi? Nendest on kahju. Sa ju tunned Tsutsat? Ta on noor, ilus, tugev, tema mees sai surma ja keegi ei armasta teda, mida ta peab nüüd tegema? Ja polegi enam

kedagi jäänud, kes teda armastama hakkaks, kes teda nii seks võtaks. Tsutsast on hirmus kahju, nii kahju, et nii tuleb peale . . .

Sa ütled, et kõikidest on kahju. Muidugi on, ka sinust on kahju. Ma olen juba suur, ma tean küll, miks sa mehele ei läinud. Minu pärast sa ei läinud, ma tean küll. Kogu küla räägib sellest. Ma ei tahagi, et sa ennast minu pärast ohverdaksid, miks ei võiks sa mehele minna. Ära karda, mina hakkan sind ikka armastama. Mine mehele, tädi mul on sinust ju kahju, eks sinagi taha, et sul lapsed oleksid. Kõik, kellel meest ega last ei ole, peavad mehele minema. Tsutsast on kahju ja Nathelast on ka kahju. Ka sinust on kahju, tädike . . .»

«Jää magama, mis jutlust sa pead, kes sind jälle tülli jootnud on . . .» ütleb tädi.

«Sa ei magagi, tädi?» Ma poen häbi pärast peadpidi teki alla.

«Jää magama,» kordab tädi. Ma tahan magama jääda, kuid und ei tule.

EDUKAS PEALETUNG

Me tegime oma sõjalise õpetajale küll tublisti peavalu, kuid me olime teda armastama hakanud, ja kui ta meie klassijuhatajaks määrati, siis pidime rõõmu pärast laksu kargama. Nüüd ta taples meiega, kärkis meie peale ja kiskus mõnikord ka kõrvust, nagu oleksime me ta oma lapsed. Õppenõukogus aga võitles ta alati meie eest, kartis oma hääle kähedaks ega lasknud kedagi koolist välja visata, mis meid muidu nii mõnigi kord ähvardanud oleks.

Ei juhtunud kordagi, et ta oleks kellegi vanemad nende poja halva käitumise pärast kooli kutsunud.

«Siin olen mina teie isa ja ema. Ma kas löön teid maha või ma teen teid inimesteks.» Ja ta virutas rusikaga nii kõvasti vastu lauda, et ta pärast nädal aega seda kätt liigutada ei saanud. Tema tunnid meeldisid meile rohkem kui kellegi teise omad, sest ta viis need läbi Suphsa jõe ääres metsasalus. Ta jagas meid kaheks vaenulikuks leeriks — sakslasteks ja punasteks, tüdrukud määrati sanitarideks, ta ise jäi mõlema staabi ülemaks. Siis algas üks hirmus verevalamine, kõrvadest kiskumine ja muhkude jagamine, me võtsime ära kord üht kord teist Suphsa kallast. Mina olin alati sakslaste väepealik ja minu rühma

kuulusid kõige kehvemad poisid, sest sakslased pidid ju alati peksa saama. Iga vähegi kangem poiss läks Nodar-Kalupea väeüksusse.

Nemad olid punased, nemad võitsid alati. Ja nii olin ma tõelise sõja lõpuni pidevalt vang, haavatu, keel, spioon, diversant või hoopis surnukeha.

Täna tuleb jälle vennavere valamist. Kaks esimest tundi ja meil sõjaline õpetus ja sõda tuleb hirmus. Pärast sõda, kui keegi veel ellu juhtub jääma, pidime me kolhoosi teed korjama minema.

On mai. Tee ajab võsusid ja naised lihtsalt ei jõua kogu teed ära korjata; kui meie neid ei abistaks, siis valmiks meie toitja üle ja läheks hukka.

Juba mitmendat aastat kutsutakse koolilapsi appi teed korjama ja me läheme alati rõõmuga. Meil on hea meel, et ka meie saame rinnet abistada ja et meile nagu täiskasvanutele kirjutatakse välja normipäevi. Ja meil on veel üks põhjus rõõmustamiseks: tee korjamine on tühi asi, me võtksime ka Suphsa salu ümber künda, kui ainult tunnid ära jääksid.

Võtame kahte ritta ja hakkame jõe poole marssima. Tüdrukud käivad parves, nad hoiavad Hatial käest kinni, Hatja jutustab midagi, nad kilkavad valjusti.

«Üks, kaks, kolm; üks, kaks, kolm . . .» marsib õpetaja meie kõrval. Mõnikord ta vahetab hüpates jalga, et meiega sammu käia.

«Üks, kaks, kolm, Mamaladze, vaheta jalga! Üks, kaks, kolm, Kalandadze, pea püsti!» Ta jookseb ette, pöördub näoga meie poole ja kamandab: «Rivisammu marss!» Me tõstame jalga nii kõrgele kui saame ja trambime kõigest jõust vastu maad.

«Kotkad, ehtsad kotkad!» kiidab õpetaja. «Laske laulu . . .»

Mina alustan ja poisid laulavad kaasa, Suphsa salu kajab laulust. Me marsime nagu kotkad, meil on seljas isade, vendade, onude kantud riided. Jalas on mõnel saapad, mõnel kalossid, mõnel viisud, mõned lasevad mööda jahedat kaldaliiva päris paljajalu. Suud pärani, hingame sisse niisket hommikuõhku ning imeliselt maitsvat ja meeldivat tolmu. Möirgame, kuni hääled kähisema hakkavad.

«Rühm . . .» kisendas õpetaja, me trampisime veel metsikumalt. «Seis! Üks, kaks!» Jäime seisma.

«Va-sak pool!» Kõik pöörasid, kuhu juhtus.

«Puupead. Vabalt — ja minge laiali!» Õpetaja istus pähklipuu varju. Puhkasime viis minutit. Siis jätkas õpetaja: «Täna on teie ülesanne järgmine: sakslased asuvad positsioonile Volga vasakul kaldal.» Ta osutas käega mina ja siis Suphsa kalda poole. Siis näitas ta käega Nodar-Kolupea poole: «Teie ülesandeks jääb vastased kaevikutest välja ajada, käsitsivõitlusse astuda, vaenlane hävitada, järelejäänud tõrjuda Volga paremale kaldale, mitte lasta neil kaevikutesse ronida ja jälitada neid kuuekümnekilomeetrisel territooriumil.»

«Kuuskümmend on liiga palju,» kohkus Nodar.

«Ära karda, ega meie ka nii palju joosta ei jõua,» lohutasin mina.

«Tüdrukud, välihospidal on siin, pähklipuu all. Hatia, sina oled peaarst. Nata, Kakano, Tina — teie olete halastajaõed. Pealetung algab kell kümme null-null.» Õpetaja tiris taskust välja arbaa[1] ratta suuruse kella käsivarre jämeduse keti otsas, pani kella kõrva äärde, lõi käega ja toppis selle taskusse tagasi.

«Sosso Mamaladze, vii oma väeüksus Volga kaldale ja võtke positsioonid sisse, ronige kaevikutesse.»

«Mõtleks, kus alles väeüksus, mis ma nende kobakäpadega peale hakkan. Andke Nodar-Kolupea tänaseks päevaks minu rühma, küll me neile siis veel näitame.»

«Jutud jätta! Nodar Kalandadze, võtke kaevikutest kohad sisse.»

«Õpetaja, las meie oleme ka ükskord punased,» nurusin mina.

«Oota, oota, küll sa varsti oled üleni punane ja sinine,» karjus Nodar.

«Mis me üldse vaeva näeme, andke parem kohe alla, äbarikud,» pani ette Thamaz Kherkhadze.

«Saame näha!» vastasin mina ja viisin oma väe kaevikute juurde, ka Nodari armee hakkas liikuma.

Panin oma sõdurid kaeviku äärde rivisse ja pöördusin nende poole ajaloolise kõnega:

«Sõdurid ja ohvitserid, te seisate suure sündmuse ees. Täna peate te Kolupeale tõestama, et te ei ole argpüksid ega kobakäpad. Teie ees on Suphsa salu, kus kasvavad murelid ja pirnid. Praegu on nad küll veel toorevõitu,

[1] Arbaa — pikk nelja rattaga veok.

[illegible] kõlbavad ka, ma eile proovisin. Te olete näljased, [illegible] on janu, teil on seljas kaltsud. Kui te selle lahingu [illegible]date, siis ma panen teid riidesse ja annan teile süüa [illegible] juua. Kui me selle lahingu kaotame, siis ootab meid [illegible]ätav vangipõlv ja suplus jääkülmas vees, kas kuulete?»

«Kuuleme küll,» ohkas sõjavägi.

«Koguge varuks granaate ja ronige kaevikutesse.»

Oli näha, et ka punased olid kaevikutesse roninud, keegi ei liikunud enam ja õpetaja andis käega märku peahakkamiseks. Võitlusväli oli lage, meie ees ei olnud ainsatki põõsast, kasvasid vaid harvad suured pähklipuud. Üle tulevase lahingutandri laotus hauavaikus. Me suunasime puupüsside torud ette, käeulatusse olime varunud mullakamakaid, mis olid nagu pommid. Tardusime paigale. Vaenlase laagrist ilmus esimesena nähtavale Nodar, ta viipas omadele käega, et need talle järgneksid, ja hakkas meie poole roomama. Tema pea liikus nagu suur kõrvits rohu kohal.

«Aga nüüd ma talle virutan . . .» matsutas Otia Kalandadze suud ja võttis suure mullakamaka kätte.

«Ilma minu käsuta mitte tulistada,» hoiatasin mina.

«Kui nad püsti tõusevad, siis me neid enam ei peata, anname aga kohe pihta,» soovitas Solomon Žgenti.

«Me ei saa nii kaugelt pihta, las nad tulevad lähemale,» ütles Romeo Tšanukvadze.

Vaenlased lähenesid. Ma teadsin, et nad roomates ei jõunud üle ühe granaadi kaasa võtta, ja sellepärast ma teadsin, et esimese rünnaku lööme me tagasi.

«Ärge kiirustage, poisid. Neil ei jätku püssirohtu. Kui ma ütlen, siis tulistage, aga vaadake, et te neile järele ei hakka jooksma, sest käsitsivõitluses me neist jagu ei saa,» õpetasin ma oma sõdureid.

«Hurraaa!» möirgas Nodar-Kolupea äkki, hüppas püsti ja kihutas nagu köiest lahtisaanud härjavärss meie poole. Nagu sõjavägi järgnes talle, nad jooksid küürus ja sikksakke tehes.

«Hurraaa!» möirgas Nodar teist korda.

«Aa-aaa!» ei kannatanud Otia Kalandadze välja ja viskas oma pommi vaenlaste poole. Mullakamakas tabas Nodarit ja pudenes vastu tema pead laiali, nagu oleks see ise. Ta pillas püssi käest, kukkus maha ja jäi lamama nagu puupakk.

«Tuld!» kisendasin ma ja mitukümmend granaati lendasid vaenlase poole. Ründajad peatusid, kukkusid maha ja hakkasid tagasi roomama.

«Kolupea, ära sa oma nina enam välja pista, muidu me teeme teile otsa peale!» ähvardasin ma.

«Kui ma vaid saaksin näha, missugune ta pea praegu on,» unistas Otia Kalandadze.

«Kui nad meid nüüd kätte saavad, siis nad koorivad meil naha maha nagu viigimarjal,» ennustas Eduard Džabua.

«Mitte paanikat teha!» välgutasin ma silmi.

«Ta on praegu vihane nagu marutaudis koer, ta pistab meid elusalt nahka,» hoiatas Kužura Gagua.

«Kes kardab, võtku valge lipp ja mingu üle.» Koukisin taskust taskurätiku.

«Sosso Mamaladze, me soovitame sul alla anda!» kostis vaenlase kaevikust.

«Kes sa oled, tule välja, kui sa mees oled!» Mina ronisin kaevikust välja.

«See olen mina, Guram Thavberidze!» hüüdis vaenlane ja tuli nähtavale.

«Aga kus see on, kes vastu pead sai?»

«Kes?»

«Teie pealik.»

«Andke parem heaga alla, enne kui ma kolmeni loen. Siis läheme üle käsitsivõitlusele!» Nodar hüppas kaevikust välja.

«Katsu, kui sa julged,» hüüdsin mina.

Nodar andis mingi käsu. Kogu tema üksus tuli välja ja jäi kaevikute ette seisma.

«Tulge välja ja pange granaadid valmis,» käsutasin mina. Poisid ronisid välja ja jäid minu ümber seisma.

«Meie tund on tulnud!» lõdises Romeo Tšanukvadze.

«Üks!» hakkas Nodar lugema.

«Issanda viha tabagu teid!»

«Kaks!»

«Pagan sind võtku!»

«Kaks ja pool! . . .»halastas Nodar. Minu armee ridades tõusis sosin.

«Sosso, tule meie poole üle, enne kui hilja on,» hüüdis Thamaz Kherkhadze.

«Ma ei või oma seltsimehi reeta!»

«Tule üle, me anname sulle andeks.»

«Ei tea, mida sa mulle andeks annad!»

«Tule üle, kui sulle ei meeldi, siis võid jälle tagasi minna.»

«Anna alla. Me anname vangidele nisuleiba ja võid, meil on kõike küll.» Nodar näitas käega, et neil on kõike kaelast saadik.

«Seda on näha. Endil on kõhud selgroo külge kinni kuivanud.»

«Kolm!» möirgas Nodar. «Hurraa!» karjudes tormas kogu tema vägi meie peale.

«Tuld!» röökisin mina. Kolm granaati tabasid Nodari pead, kuid tema hullunud armeed oli võimatu peatada.

«Hurraa!» röökisid nad ja olid juba nii lähedal, et me nägime nende põlevaid silmi.

«Issand!» kiljus keegi meie ridadest ja siis oli juba kõik segamini: igal pool sadasid hoobid, matsud, vopsud, võmmud, müksud, loobiti üksteisele mullakamakatega vastu pead, algas käsitsivõitlus.

«Mis sa teed?»

«Õpetaja, mu kõrv!»

«Lase püksid lahti, need on isa omad.»

«Sa oled vangis!»

«Ma olen surnud!»

«Käed üles!»

«Viska kepp maha ja tõsta käed üles!»

«Viska relv käest!»

«Kus mul see relv on?!»

«Kurivaim, ära kraed puruks kisu!»

«See eeslipoeg mõtleb vist, et ma tõepoolest sakslane olen.»

«Mis sa mulle vastu nägu sülitad?»

«Lase siis nina lahti!»

«See põrguline tapab mu tõesti ära!»

Siis jäi kõik vaikseks, kostis vaid nohinat. Kaks vaenlast vedasid mind jalgupidi staabi poole, minu demoraliseerunud sõjavägi lonkis ülestõstetud kätega minu järel. Mind visati õpetaja jalge ette.

«Seltsimees staabiülem,» ajas Nodar-Kolupea ennast õpetaja ees sirgu. «Teie käsk on täidetud, vaenlase sõjavägi on hävitatud, Volga vasak kallas on võetud, meie armee jätkab võidukat sõjakäiku läände. Ohvreid peaaegu ei ole. Vangi on võetud saksa kindral Sosso Mamaladze.»

«Sosso, hädavares, sa oled jälle vangi langenud,» päris Hatia. Kõik puhkesid naerma.

Ka mina hakkasin naerma, tõusin püsti ja kloppisin püksid puhtaks.

«Puhake nüüd pool tundi, ja siis kohe kolhoosi.»

Me tormasime kisades jõe äärde ja hüppasime vette. Pool tundi hiljem lamasime kõik puude varjus, vaikisime ja vahtisime muinasjutuliselt kaunisse sinisesse taevasse. Õpetaja lamas selili ja suitsetas paberossi «Temp». Tuba-kalõhn kõditas meeldivalt meie ninasid. Ajasime nina sõõrmed laiali ja tõmbasime ahnelt õhku sisse. Meil kõi-kidel oli küll tubakat, kuid paberossidel oli sõja ajal eriline veetlus. Pabeross oli meie jaoks unistus ja nüüd, kus see unistus meile nii lähedal, kahe sammu kaugusel oli, ei julgenud keegi meist tõusta ja õpetaja käest ühe paberossi paluda — et igaüks meist oleks saanud ühe mahvi tõmmata ja hiljem terve aasta kiidelda, et ta oli paberossi «Temp» suitsetanud.

Nodar pilgutas mulle silma ja müksas küünarnukiga, et ma läheksin ja küsiksin. Ma koputasin endale sõrmega vastu otsaesist, et kas ta on hulluks läinud. «Mine, mine,» veenis mind Nodar ja ma võtsin südame rindu

«Õpetaja! . . .»

«Mis sa tahad, Mamaladze?» küsis õpetaja ja tõmbas sügava mahvi.

«Ma olen kuulnud, et hukkamise eel täidetavat alati surmamõistetu viimne soov, on see tõsi?»

«On küll!» vastas õpetaja niisuguse tooniga, nagu oleks ta ise vähemalt kümme korda surma mõistetud olnud.

«Ma olen vangis saksa kindral, eks ole ju?»

«Noh, ütleme, et oled.»

«Te ju lasete mu maha?»

«Kui sa meile kõik ära räägid, siis võib olla, et ei lase ka,» muigas õpetaja.

«Ei räägi,» vastasin ma mehiselt.

«Kas te siis täidate minu surmaeelse palve!»

«Kas täidame või?»

«Ma arvan, et see oleks suur häbi meile, kui me ei täidaks, me peame olema suuremeelsed,» kinnitas Nodar Kolupea tõsiselt.

«Mida sa siis tahad?» läks õpetaja süda pehmeks.

«Andke meile klassi peale üks pabeross, me lippame

sinna metsa ja tõmbame ära, nii et te ei pane tähelegi,» nurusin mina.

Õpetajal jäi ootamatusest hääl kurku kinni ja siis ta plahvatas.

«Mis? Kuidas te julgete? Et mina, Levan Gurielidze, pedagoog, sõjaveteran, peaksin teile, oma õpilastele, ise-enda taskust omaenese käega paberossi andma, teie kopsud, südame ja vere ära rikkuma. Ütle, et sa tegid nalja, muidu ma lähen tõesti peast segaseks!»

«Jajah, ma tegin nalja, vabandage,» võtsin ma ehmunult oma sõnad tagasi ja läksin temast eemale. Keegi ei julgenud enam midagi öelda. Õpetaja porises veel tükk aega, rahunes siis ja heitis uuesti selili.

«Või nendele on paberossi vaja. Sa vaata ainult. Küll ma teile näitan paberossi . . .»

«Õpetaja,» ütles äkki Hatia, kes meie sõnavahetuse ajal vaikides istunud ja tähelepanelikult kuulanud oli. «Ma ei ole elu sees keelt kandnud, kuid täna ma lihtsalt pean ütlema. Kui te ennist jõe äärde läksite, varastasid meie kuuetaskust paberossikarbi ja toppisid ühe paberossi sisse püssirohtu, nad ütlesid, et ega te neile niikuinii ei anna. Nad mõtlesid, et ma ei näe ja ei saa midagi aru.»

«Ta on peast põrunud, ta valetab!» karjusin mina.

«Lõid kartma?» pilkas Hatia, ta silmad vaatasid minust mööda.

«Ah nii on lood?» venitas õpetaja ja vaatas meile sellise pilguga otsa, et keegi meist ta vaadet välja ei kannatanud.

«Ta on loll, ta valetab,» püüdis Nodar vastu vaielda.

«Ta on ise loll ja valetab,» vastas Hatia rahulikult.

Kõik vahtisid Hatiat nagu imelooma.

«Ärgu nüüd mitte ükski kohalt liikugu,» sosistas näost valge õpetaja. Ta läks oma kuue juurde, mis rippus pähklipuu oksal, võttis kuuetaskust paberossikarbi, uuris kõik paberossid ükshaaval läbi, ja kui ta midagi ei märganud, siis küsis uuesti Hatia käest:

«Nad toppisid püssirohtu ühe pabrossi sisse, ah?»

«Jah, ma kuulsin iseoma kõrvaga.»

«Hea küll, oodake te mul nüüd.» Õpetaja käis korra meie eest läbi. «Sosso Mamaladze, võta pabeross ja suitseta!» Ta ulatas karbi minu poole.

«Ma ei taha!»

«Mis? Või sa ei taha. Võtad kohe ja hakkad suitsetama!»

«Kas te tahate, et ma õhku lendaksin?» punnisin ma vastu.

«Võta pabeross!» ei jätnud õpetaja järele.

Tühja kah, mõtlesin ma, panen silmad kinni, kui ma suitsetama hakkan, nina kõrvetab ära, ega ta muud ikka ei tee. Võtsin suitsu ja hakkasin kohe tõmbama.

«Iago Anthidze, võta, Othar Thavadze, ole nii lahke. Kažura Gagua, vaata mulle otsa ja võta suits.Otia Kalandadze . . .»

«Õpetaja, ma ei suitseta.»

«Mi-is?»

«Ma ei suitseta ju.»

«Võta aga võta, küll sa suitsetama hakkad.» Othar tõmbas esimese mahvi ja hakkas kõõksuma nagu Beglari koer.

«Te ajate mu hauda,» oigas ta lämmatatud häälega.

Õpetaja jagas paberossid poistele, karpi jäi veel üks suits. Ta läks meist eemale ja jälgis meid pingelise tähelepanuga — kelle suus plahvatab saatuslik pabeross.

Kõik suitsetasid ettevaatlikult, kuid mõnuga. Minu laiklikult ei oleks vist isegi mitte siis kaevanud, kui see pabeross oleks mu elu maksnud.

«Mis te maigutate, tehke kiiremini,» ajas meid tasa ootusest põlev õpetaja.

«Mina ei kiirusta mitte sugugi.» Otia imes aeglaselt suitsu sisse.

«See oli suurepärane suits,» teatas Nodar, tõmbas viimase mahvi ja viskas suitsuotsa maha.

«Ega minu omalgi viga olnud,» lausus Iago ja temagi suitsukoni lendas rohu sisse.

Ainult meie Otia Kalandadzega suitsetasime veel. Otia lõpetas ja kõik vahtisid nüüd mulle suhu. Õpetaja oli täiesti endast väljas, ta silmad oli suured kui veskirattad. Ma vaatasin oma suitsu peale. Oli jäänud veel ühe mahvi jagu. Sulgesin silmad ja imesin hästi aeglaselt, suu täitis meeldiva suitsuga, tõmbasin selle vilinal kopsudesse ja paberossi ei olnud enam. Kõik ohkasid ja vaatasid õpetaja poole. Meie õpetajaga vahtisime teineteisele hämmastunult otsa.

«Üks pabeross on veel ja selle suitsetad sina ära, Sosso Mamaladze,» sosistas õpetaja.

«Tänan, kuid ma ei taha enam. Nii palju nikotiini on mulle korraga kahjulik.»

«Sosso Mamaladze . . .»

«Selle viimase suitsu võite teie ise ära suitsetada, ta ei plahvata,» ütles äkki Hatia. Kõik vaatasid Hatia poole. Ta istus pähklipuu all ja naeratas.

Hakkasime käratsema, keegi turtsatas, siis veel keegi ja siis puhkesid juba kõik laginal naerma. Me hoidsime suurest naerust kõhtu kinni. Lõpuks ei pidanud ka õpetaja enam vastu.

Kui me rahunesime, läks õpetaja Hatia juurde. Hatia tundis tema lähenemist ja pööras näo õpetaja poole.

«Kas sa arvad, et mul on suitsudest kahju?»

«Ei, õpetaja. Kuid ma tahtsin, et te poistele suitsu annaksite, nüüd saavad nad aasta aega uhkustada, et nemad on paberossi «Temp» suitsetanud. Andke mulle andeks . . .»

Õpetaja patsutas Hatiat põsele, võttis tal õlgade ümbert kinni ja hakkas aeglaselt tee poole liikuma.

«Mamaladze, rivista rühm üles ja järgnege mulle.»

«Rühm, paigale!» käsutasin ma. Rühm võttis paigale. «Joondu! Valvel! Teepõllule sammu marss! Üks, kaks, kolm! Üks, kaks, kolm!»

Ma jooksin kõige ette.

«Kotkad, ehtsad kotkad! Rivisammu! Laske laulu ka!» hüüdis õpetaja. Ja meie saapad, viisud, kalossid ja paljad päkad tampisid Suphsa kallast. Kerges tuulehoos lehvisid isade ja vendade särgid ja püksid, mis olid meile liiga suured, salu kajas jälle meie võidukast laulust.

Sel maiööl alustas meie armee kogu rindel tõepoolest suurt pealetungi ja hakkas lääne poole liikuma.

NII ON ELU

Käes on neljakümne kolmanda aasta juuni. See on suplemise ja mängude aeg. Poisid taovad jalgpalli, mängivad lelot, lahtit, tšilikadžohhit, pikka eeslit ja katsuvad omavahel jõudu. Me oleme juba ammu koolist lahti, kuid miks ei mängi keegi lahtit ega jalgpalli, meie küla poisse ei tunne lihtsalt enam ära.

«Bondoia Kuntshuria, tule lahtit mängima!»

«Hull peast, ma pean põllu peale kitkuma minema.»

«Nodar-Kolupea, kas lööme natuke palli?»

«Mul ei ole aega, ma pean hakkama puid lõhkuma?»

«Otia, kutsu oma maja poisid kaasa, lähme katsume jõudu!»

«Ma vean niigi suure vaevaga jalgu järele.»

Me teadsime väga hästi, et palli ei olnud ja et kellelgi meist ei olnud aega ei jalgpalli ega jõukatsumise jaoks, kuid ometi kutsusime me iga päev üksteist kas või tunniks ajakski tööd kõrvale jätma, et kaotatud päevi kuidagi moodi tasa teha, kuid sellest ei tulnud midagi välja. Mõnikord juhtus ka nii, et me kogunesime kokku, jagunesime kaheks meeskonnaks ja pidime juba palli taga ajama hakkama, kuid kellelgi meist tuli järsku midagi meelde, ta läks ära ja varsti lahkusime me kõik oma mänguplatsilt, maatükilt küla serval, mis oli mingi ime läbi kündmata jäänud.

Nüüd nägime me küla hoopis teistsuguste silmadega ja ka küla vaatas meie peale teise pilguga.

Ühel päeval tuli naabrinaine Maka meile ja palus tädi:

«Ma hakkan täna vilja koristama, las Sosso tuleb mulle abiks.»

«Mine pealegi, Sosso,» käskis tädi ja ma järgnesin Makale.

Olin põllu peal mehe eest väljas, jõin veini nagu täismees, jäin purju ja kõhatasin koduvärava taga nagu mehed seda tavatsevad teha. Ma tundsin, et ka tädi suhtub minusse nagu täismehesse. Ta tegi mulle täpselt niisamuti sooja jalavanni, nagu vanaema oli teinud vanaisale, kui too oli õhtul väsinult töölt koju tulnud.

Oli soe juuniõhtu neljakümne kolmandal aastal. Tädi keeras jahumatil põhja ülespoole, raputas matti ja löi käega vastu põhja. Jahu oli vaid paar peotäit. Tädi valas sellele sooja vett peale ja hakkas ühe käega taignat segama. Ta istus longus päi astja ääres ja segas kaua aega seda taignapeotäit. Ma nägin, kuidas astjasse langesid pisarad...

«Mis sa nutad, tädi?» küsisin ma, olgugi, et teadsin väga hästi, miks ta nuttis.

«Rohkem ei ole.» Tädi näitas mulle oma peo peal taignatükki.

Ma vaikisin. Tädi kraapis sõrmed puhtaks ja küsis:

«Ütle, Sosso, mida me peame tegema?»

«Tädi Khetho.» hüüdis õuest Hatia.

«Tule sisse, Hatia,» hõikasin mina. Hatia tuli kööki ja teretas. Ma panin ta kolmjalale istuma. Siis läksin trepist üles. Tagumises toas jäin seisma meie perekonna kirstu ees, võtsin selle käepidemest kinni ja tassisin kirstu suure vaevaga kööki. Tädi hüppas kohkunult püsti.

«Mis see siis nüüd tähendab?»

«Selles kirstus on minu isa ja ema riided.»

«Ja siis?»

«Need tuleb maha müüa.»

«Sa oled hulluks läinud,» ehmus tädi.

«Ma lähen Nabeglavisse ja vahetan need riided maisi vastu.»

«Hatia, kas sa kuuled, mida ta räägib,» küsis tädi.

«Kuulen,» noogutas Hatia.

«Viin Nabeglavisse ja vahetan maisi vastu, kas me peame siis nälga surema?»

«Sosso, vii see kirst tagasi sinna, kust sa ta tõid!» käskis tädi väriseva häälega.

Ma tegin kirstukaane lahti, tundsin kurgus midagi kipitavat. Torkasin käe umbropsu kirstu ja tõmbasin sealt isa nahkkuue välja. Igal suvel olin ma selle kuue välja tuulduma viinud, kuid ma polnud kuue vastu kunagi midagi peale ähmase armastustunde ega lugupidamise tundnud. Nüüd aga näis mulle, nagu oleksin ma võtnud selle kuue väevõimuga elusa inimese seljast ja tema kannatas seda nurisemata.

«Selle ma viin ka ära, kas kuuled? Ma ei ole enam pisike ja sina ära tule mind õpetama,» karjusin ma, mu huuled värisesid.

«Ära tee seda, Sosso,» palus tädi.

«Viin jah, viin jah, nuta niipalju kui sa tahad! Need saapad viin ära, need püksid ja selle särgi viin ka ära,» karjusin ma ja loopisin kirstust rõivaesemeid välja. Järsku mu hääl katkes... Särgi all oli kokkupandud roosa kleit. Võtsin kleidi välja, laotasin ta lahti, panin uuesti kokku ja asetasin vanale kohale tagasi. Panin ka isa särgi ja püksid tagasi ja sulgesin kirstukaane.

«Ma võtan ainult kuue ja saapad, muud midagi, ära nuta. Küsin Manasse Thavarthkhiladze käest eesli, lähen Nabeglavisse ja toon nende eest maisi.»

Tädi vaikis.

«Ma lähen juba homme!»

«Ma tulen sinuga kaasa,» ütles Hatia.

*

Varahommikul seisime me Manasse Thavarthkhiladze õue peal ja silitasime ta eesli kondist selga.

«Eeslil on pikad kõrvad, aga inimest ta ei kuula. Eesel on kangekaelne, ta kuulab head sõna ja meelitamist, teda tuleb viisakalt kohelda,» õpetas Manasse sadulat kohendades.

«Sosso avaldab talle tee peal armastust,» naeris Hatia.

«Aga miks ka mitte, see eesel oskab väga valusasti jalaga virutada. Kas sa arvad, et eesel on hobune, et kuhu sa tõmbad, sinna läheb? Ei, noormees, eesel teab oma hinda.»

«Olgu mis on, eesel on ikka eesel.»

«Ei, kullake, nii ta nüüd küll ei ole. Napoleon võttis eeslitega Egiptuse ära. Eeslid kaitsesid ka Kaukaasiat, nemad vedasid kahurid ja püssirohu üles mägedesse, hobune ega auto sinna juba ei oleks roninud.»

«Aga kui keegi sulle pakuks, kas sa siis ei vahetaks oma eeslit hobuse vastu.»

«Ega ma eesel ei ole,» vihastas Manasse ja pani loomale sadula selga. Ma võtsin nöörijupist kinni ja tõmbasin eeslit värava poole.

«Ärge te kahekesi korraga talle selga istuge, sõitke kordamööda, muidu ta jääb veel tee peale. Kui ta jonnima hakkab, istu talle laudjale, siis ta paneb ajama nagu tuul.»

«Jajah, küll me hakkama saame,» vastas Hatia.

«Sa oled päris tark tüdruk, aga su isa on vist küll nupust nikastanud, et ta sind selle võllaroaga minna lasi.»

«Ära karda, onu Manasse.»

«Olge siis head lapsed. Sosso, nii et sa maksad mulle eesli eest 20 naela maisi?»

«Hea küll, Manasse.»

Onu Bessarion käskis mul Hatiat hoida nagu oma silmatera ja andis meile oma püssi kaasa, et järsku annab keegi rumalast peast püssi eest mõne naela maisi. Ta saatis meid küla lõpuni ja seisis seal, kuni me ta silmist kadusime.

*

Eesel oli tol ajal meie kandis niisama haruldaseks nähtuseks nagu mõni võõramaine turist meie maal enne sõda. Me longime Hatiaga mööda tolmust maanteed, karjuv ja vilistav lastekari kannul. Mul on häbi, ma käratan lastele peale. Eesel tõstab rahulikult jalga jala ette ja lingutab kõrvu, Hatia istub sadulas nagu kuninganna Thamar ja naeratab.

«Mida need põngerjad sinust tahavad, kas nad eeslit enne näinud ei ole,» pilkab mind Hatia.

«Hakka sina ka veel! Pea suu, või ma viin su koju tagasi.»

«Ma võin ju minna, kui sa tahad.»

«Istu paigal ja ole vait!»

«Me võiksime siin mõnes talus peatuda.»

«Kus me siin peatume, see küla on veel vaesem kui meie oma.»

Õhtul jõudsime Nabeglavisse. Ma jätsin eesli esimese talu õuevärava ees seisma ja hüüdsin:

«Peremees!» Majast tulid välja keskealine rõugearmiline mees ja umbes minuvanune pika ninaga poiss.

«Astuge sisse!» kutsus vanem mees ja tegi värava lahti. Ma viisin eesli väravast sisse, aitasin Hatia maha ja teretasin.

«Kes te olete?» küsis rõugearmiline.

«Meil on kaasas nahkkuub ja saapad, me vahetame nad maisi vastu, kas te ei taha?»

«Näita siia!» käsutas rõugearmiline. Tirisin asjad kotist välja ja ulatasin talle. Mees hakkas kuube uurima.

«Kas see eesel on sinu jagu?» küsis pika ninaga poiss.

«Ön jah!»

«Aga kes see tüdruk sulle on?»

«Mitte keegi.»

«Kas sa tema vahetad ka maisi vastu ära?» irveldas poiss.

«Ära aja hambaid irvi ja ära topi oma nina, kuhu pole vaja, või muidu ma löön ta sul laiaks.»

«Kes see ön?» küsis Hatia.

«See on pikknina!» vastasin ma. Poiss sai alles nüüd aru, et Hatia on pime.

«Kas see tüdruk on pime?» ajas ta silmad pärani.

«On jah, aga ega ta sellepärast veel kurt ei ole, sa tead, man.» Ma astusin Hatiale lähemale.

«Kas sa, poiss, tulid siia kaupa tegema või tulid riisi norima?» hoiatas rõugearmiline.

«Sa ütle, et see sell ei ajaks oma suud pärani nagu seal lauda väravat.»

«Pea suu!» käratas rõugearmiline pika ninaga poisile ja pöördus siis minu poole. «Kuule, mis ma selle kuuega nüüd kuumal ajal peale hakkan, ega ma siidiuss ei ole, et tupe sisse poen.»

«Anna siia, kui sa ei taha.»

«Palju sa ta eest küsid?»

«Kaks puuda maisi!»

«Sa oled põrunud?»

«Jah!»

«Ma annan kakskümmend naela.»

«Kakskümmend naela mahub parajasti selle kuue taskusse.»

«Ma panen siis taskud täis ja lõpetame selle kauplemise ära.»

«Sosso, mis sellel mehel seljas on?» segas Hatia vahele.

«Katkine särgiräbal,» vastasin ma rõugearmilist kriitilise pilguga silmitsedes.

«Kandku ta seda siis pealegi. Anna kuub siia.» Hatia sirutas käe ja ma andsin kuue ta kätte.

«Palju sa saabaste eest tahad?»

«Me paneme need ka maisi täis, müü ära,» pilkas poiss.

«Palju sa tahad?» käis rõugearmiline peale.

«Mitte midagi ei taha!»

«Annad niisama ära?»

«See poisivolask kasvab sul niisama, vaata parem tema järele.» Ma tõmbasin tal saapad käest.

«Taltsuta oma keelt, või ma pistan su peadpidi kaevu. Kas sa arvad, et ma su püssi kardan?» kurjustas rõugearmiline.

«Lähme ära, Sosso!» ütles Hatia. Ma tõstsin Hatia eesli selga ja me läksime väravast välja.

«Jää natuke seisma,» palus Hatia värava taga. Me peatusime ja Hatia küsis:

«Kas nad on veel õues?»

Isa ja poeg seisid õue peal ja vahtisid meile järele.

«On küll.»

«Onu, kas sa eeslit ei taha osta?» hüüdis Hatia.

«Mis ma selle eesliga peale hakkan?» imestas rõugearmiline.

«Siis sul oleks majas kaks eeslit.» naeris Hatia.

Rõugearmiline tegi suu lahti, pika ninaga poiss hakkas kivi otsima, aga kui ma püssi kätte võtsin, siis jättis ta oma kavatsuse ja puges isa selja taha peitu.

Jätkasime teed. Jõudsime juba küla lõppu. Eesel aeglustas sammu.

«Kus me oleme?» küsis Hatia.

«Küla lõpus?»

«Ei tea, mis kell on?»

«Õhtu on käes.»

«Lähme kusagile sisse,» palus Hatia. Peatusime küla viimase maja juures.

«Peremees!» hüüdsin ma. Toast tuli välja mees lambiga.

«Kes seal on?»

«Sosso Mamaladze.»

«Missugune Sosso?» imestas peremees.

«Kust mina tean, missugune. Sosso, noh!»

«Astu sisse!» kutsus peremees. Ta tuli trepist alla, läheneb väravale, tõstis lambi üles ja uuris meid kolme tükk aega hämmastunult.

«Me paluksime öömaja.»

«Tulge sisse!» Peremees tegi värava lahti.

Astusime sisse, ma aitasin Hatia eesli seljast maha, võtsin tal käest kinni ja me läksime maja poole. Peremees käis ees.

«Astuge aga sisse!» sundis ta ja varjas käega lampi, et tuul seda ära ei puhuks.

«Mis ma eesliga teen?»

«Võta tal sadul seljast, las ta sööb, ega ta siit kuskile minna ei saa.» Ma lasksin eesli õue peale lahti ja võtsin oma koti selga.

«Kakano, Kakano!» hõikas peremees.

«Mis on?» uksele tuli keskmist kasvu vanem naine, rätik ümber pea seotud.

«Meil on külalised, võta vastu.»

«Palun väga, astuge aga sisse,» hakkas naine askeldama ja viis meid tuppa. Ma panin Hatia diivanile istuma ja istusin ise tema kõrvale.

«Rahu sellele majale!» taipasin ma siis öelda.

«Andku jumal sullegi,» õnnistas Kakano. Järgnes eba-

mugav vaikus. Pererahvas vahtis meid hämmastunult ega söandanud istetki võtta.

Hatia naeratas, oodates ilmselt, et mina rääkima hakkan. Mina silmitsesin tuba ega tulnud selle pealegi, et pererahvas põleb uudishimust ja et ma oleksin pidanud kõigepealt seletama, kes me oleme ja mida tahame. Toas oli kaks diivanit, ühel neist istusime praegu meie Hatiaga. Peale diivanite olid toas laud ja neli tooli, kamina ees veel mõned kolmjalad. Seinal rippus sõjaväevormis vihase näoga noormehe pilt. Millegipärast oli raami sisse pandud kaks täpselt ühesugust pilti. Ma vahtisin seda pilti tükk aega mõistmatult. Ja see kahekordne, vihase näoga noormees vaatas minu ja Hatia peale niisuguse näoga, nagu ei oleks meil ilma tema käest luba küsimata üldse õigust selles toas viibida.

«Kelle lapsed te siis olete?» küsis lõpuks perenaine.

«Me tahame saapad ja kuue maisi vastu vahetada. Jäime öö kätte ja oleksime, kui võimalik, teilt öömaja palunud,» kõneles Hatia.

«Jumaluke, mis öömaja, ma ei lase teid üldse enam koju, kui teil meie juures ainult meeldib,» hakkas Kakano jälle askeldama.

«Mis kuub ja saapad need sul on?» päris peremees.

Ma ulatasin talle oma koti.

«Babilo, mis sa nüüd nende asjadega jändad. Lapsukesed on kindlasti näljased,» kurjustas naine.

«Eks sa siis too söök lauale. Ega mina mtšadit küpseta, see on rohkem sinu töö,» heitis Babilo naisele ja hakkas asju silmitsema. Ta uuris tükk aega kuube, tõmbas selle selga, vaatas seinal rippuvasse peeglisse, noogutas rahulolevalt pead, võttis kuue seljast, pani selle ettevaatlikult diivanile ja hakkas saapaid käes keerutama.

«Kas võib?» küsis ta ja tiris oma saapa jalast ära. Ma noogutasin. Babilo sülgas pihku ja tõmbas saapa jalga. Saapad olid talle nagu loodud.

«Nagu valatud. Kui palju sa nende saabaste eest tahad?» küsis ta ja tõusis püsti, ta sirutas parema jala ette ja imetles seda.

«Puud maisi!» ütlesin ma ja vaatasin Hatia poole.

«Puud maisi!» kordas Hatia ja naeratas.

«See oleks ju peaaegu muidu, kui aga maisi oleks. Ega

meie küla ilmaaegu endiseks viljaaidaks[1] hüüta. Vanasti oli maisi ja olid ka aidad, nüüd ei ole enam midagi,» jutustas Babilo ja hakkas saabast jalast ära kiskuma. Kakano oli selle ajaga kõrvaltoas väikese laua katnud. Laual oli marineeritud porrulauku, värsket juustu ja külma mtšadit. Kakano tõi veel kannuga veini ja palus meid lauda.

«Tulge sööma, lapsed, teil on kõhud tühjad.» Ma ei hakanud vastu puiklema, võtsin Hatial käest kinni ja viisin ta laua äärde. Babilo ei pööranud Hatialt pilku. Kakano hoidis kätt põsel ja vangutas kahetsevalt pead. Babilo valas klaasid täis.

«Jumal aidaku meid!» lausus ta ja jõi. Ma panin Hatia ette mtšadit ja juustu ja lõin oma klaasiga vastu tema oma. Hatia võttis klaasi kätte.

«Teie terviseks!» Ta jõi klaasi tühjaks ja naeratas.

«Kes te siis olete, kullakesed?» päris Babilo ja täitis jälle klaasid.

«Mina olen Sosso Mamaladze ja tema on Hatia!»

«Kas te olete sugulased?»

«Ei ole.»

«Me oleme naabrid, me käime ühes klassis,» selgitas Hatia.

«Kas sina siis käid koolis ka?» imestas Babilo.

«Jah, Sosso viib mind kooli.»

«Kas sul on silmad juba ammu haiged?» küsis Babilo ettevaatlikult.

«Ega nad ei olegi haiged, ma ei näe, aga nad ei valuta mitte sugugi.»

«Oi, tütreke,» aietas Kakano. «Kas on veel jumalat olemas, kui niisugune ingel nagu sina ei näe päikest ega päevavalgust.» Ta tõmbas Hatia pea oma rinnale ja suudles teda juustele.

«Päikest Hatia näeb ja arst ütles, et kui ta päikest näeb, siis nad annavad talle nägemise tagasi,» seletasin mina.

«Kas tõesti?» rõõmustas Babilo.

«Jah, ma näen päikest ja Batumi arst ütles isale, et kui ta päikest näeb, siis me anname talle nägemise tagasi. Kui sõda lõpeb, siis isa viib mu Batumi ja mulle tehakse operatsioon,» kinnitas Hatia ja hakkas sööma.

«Mis su nimi on?» päris Kakano.

---

[1] Nabeglavi — sõna-sõnalt: viljaaida-ase.

«Hatia!»

«Sa oled tõepoolest Hatia[1],» lausus Kakano liigutatuli

«Tänan,» vastas Hatia.

«Sinu terviseks, tütreke ... kui arst ütles, et sa näge mise tagasi saad, siis sa saad kindlasti. Kuidas ema sind nii kaugele lasi, kas ta ei kartnud?» päris Babilo ja jõi.

«Mul ei ole ema, aga isa laseb mind Sossoga igale poole

«Paistab, et sa armastad oma Sossot väga.»

«Sossot armastavad kõik.»

«Ega ma tal jala ei lase käia, ta istub ju eesli seljas õiendasin mina.

«Aga kui sa maisi saad, siis sa ei saa ju teda enam eesli selga panna, nii palju see eesel ära ei vii,» muigas Babilo.

«Siis me läheme jalgsi. Me läheme aeglaselt, mulle meeldib jala käia,» sõnas Hatia.

«Las lapsed söövad, mis sa pärid kogu aeg,» pahandas Kakano mehega.

«Sööge aga sööge, kullakesed, küll me pärast räägime Babilo lükkas juustu ja mtšadi meie poole ja valas veini

Pärast sööki jätkas Babilo endist jutuajamist:

«Ma ostan need saapad ära, ainult sa jäta natuke hinnast alla.»

«Kui palju ma pean alla jätma, onu Babilo?»

«Ära arva, et ma häbematu olen, ma tean küll nende saabaste hinda, kuid mais on praegu väga kallis, sa tead ju isegi, ega sa neid väärt saapaid muidu müüma poleks tulnud. Kas pole nii, Hatia?»

«On küll, onu Babilo,» naeratas Hatia.

«Ma annan sulle kakskümmend naela.»

«Seda on küll vähe. Nii palju pean ma juba Manassele eesli eest tasuma,» hakkasin ma kauplema, kuigi mul häbi oli.

«Nii ta on, kui omal ei ole, siis tuleb võõra käest võtta,» ohkas Babilo.

Vaikisin.

«Olgu pealegi, ma annan kolmkümmend naela.»

«Hea küll, kui sa jopi ka ära ostad, siis olen nõus,» otsustasin ma.

«Palju sa jopi eest tahad?» Babilo vaatas kuue poole

[1] Hatia — sõnast «hati»: pühapilt.

ja tema pilgust oli näha, et kuub talle kangesti meeldis.

«Kaks puuda!»

«Ohhoo!» hüüdis Babilo.

«See on tema isa kuub,» seletas Hatia.

«Kas isa on teda palju kandnud,» küsis Babilo ja ajas jopi selga.

«Ei ole.»

«On ta siis täiesti uus või?»

«Ei, üks kord oli seljas.»

«Hea küll, annan sulle ühe puuda ja olen ise suvel näljas, pagan võtku ...» lõi Babilo käega. Ma langetasin pea, teadmata, kas nõustuda või mitte.

«Need on Sosso isa asjad, kui ta hädas ei oleks, siis ei müüks ta neid mingi hinna eest. Ühest puudast on vähe! Ta isa ei ole neid asju üldse kandnud, Sosso tõi nad vägisi kodunt ära,» rääkis Hatia. Babilo hakkas midagi taipama ja vaatas mulle otsa.

«Kas su isa on rindel?»

«Ei ole.»

«Kas sul ei ole siis isa?»

«Ma ei tea ...»

«Aga ema?»

«Ei tea.»

«Oota, oota, räägi arusaadavamalt, milles on asi.»

«Ta isa ja ema arreteeriti kolmekümne seitsmendal aastal. Tädi kasvatab nüüd teda,» selgitas Hatia. Babilo noogutas pead. Ta võttis kuue seljast ja pani selle ettevaatlikult diivanile.

«Või kolmekümne seitsmendal,» lausus ta peale pikemat pausi.

«Jah.»

«Öösel viidi ära?»

«Öösel jah.»

«Kas mõlemad korraga?»

«Ei, eraldi.»

«Ja pärast ei ole enam midagi kuulnud?»

«Ei midagi!»

«Issand jumal, kas sa mäletad ka veel oma isa ja ema,» haletses mind Kakano.

«Nagu läbi udu. Ema mäletan rohkem.» Ma panin kuue kokku. «Me peame homme hommikul vara minema hakkama,» püüdsin ma juttu mujale viia.

«Jajah, poja. Kakano, mine mõõda neile poolteist puuda

maisi.» Kakano väljus sõna lausumata toast ja võttis minu koti kaasa.

«Jah, rasked ajad olid,» kõneles Babilo endamisi. «Palju rahvast sai kolmekümne seitsmendal aastal hukka. Ka meie külast viidi kaks meest ära, mölder Gabriela ja kolhoosi arveametnik Iakonthe Kuntšulia. Öösel võeti kinni ja pärast seda pole keegi nende käest enam mingit elumärki saanud . . .» Babilo jäi vait. Oli kuulda, et kõrvaltoas kallas Kakano maisi ühest kotist teise.

«Kas sa püssi ei taha osta, onu Babilo?» pakkusin mäkki.

«Mis sa ütlesid?» vaatas Babilo mulle otsa.

«Ma küsisin, et kas sa püssi ei taha?»

«Püssi? Mis ma selle püssiga peale hakkan? Sõja ajal on rästad ja pähkliräägud nagu välja surnud. Aga tegelikult talvel võivad igasugused metsloomad külasse hiilida ja püss kuluks mõnikord päris ära. Kui palju te tahate selle püssi eest?» Babilo võttis kaheraudse kätte ja vaatas torudest sisse. Ma ei lausunud sõnagi, surusin Hatia kätt. See oli Hatia püss ja tema pidi hinna määrama.

«Hea püss,» kiitis Babilo. «Mis te siis võtate?» kordas ta küsimust.

«Ei midagi!» ütles Hatia äkki. Ma olin hämmastusest keeletu.

«Mis, kas te ei müü või?» ei saanud Babilo aru.

«Ei, ei müü, ma annan niisama, ma kingin sulle selle püssi, kui sa ära ei põlga.»

«Misjaoks ma ära põlgama peaksin, kuid niisama ma ei taha, sa saad kodus riielda.» Babilo pani püssi seina najale ja silitas Hatia pead.

«Ei, nii ei taha jälle mina, keegi ei hakka minuga riidlema, see on minu püss ja ma kingin ta sulle, kui võtad vastu, siis on mul väga hea meel . . .» Hatia ripsmed liikusid üles-alla. «Ütle, Sosso, et see on minu püss ja et keegi ei hakka minuga riidlema.»

Ma sain aru, et kui ma «ei» ütlen, siis hakkab Hatia tõinama, ja vaatasin Babilole paluvalt otsa.

«See on Hatia püss ja ta kingib selle sulle. Kui sa vastu ei võta, siis ta solvub rängalt.» Hatia noogutas pead.

«Hea küll, tütreke, aitäh. Kasva oma isa rõõmuks.» Babilo suudles Hatiat põsele. «Tule siia, naine, kus sa nüüd oled?» hõikas ta. «Tee lastele asemed valmis ja pane nad magama. Sa vaata, missuguse väärt püssi Hatia mulle

kinkis. Nüüd hakka püssi pärast kas või röövliks.»

Kakano tuli tuppa. Babilo ulatas talle püssi.

«Ui heldeke, pane ta ruttu käest ära, muidu laseb veel,» pükkas perenaine püssi eemale ja hakkas asemeid tegema. Hetkeks kui Kakano voodite juures askeldas, silmitsesin ma seina peal rippuvat vihase noormehe pilti ja hakkasin jälle selle üle pead murdma, et miks Babilo oli ühe raami sisse kaks täpselt ühtemoodi pilti pannud.

«Onu Babilo, mis teie poja nimi on? See on ju teie poeg?» Babilo tõstis pea ja vaatas kurvalt pildi poole.

«Kumma nime sa küsid?»

«Mis te mind pilkate,» muigasin ma.

Babilo sügas kukalt, võttis piibu taskust ja toppis peo peal hõõrutud tubakaga tükk aega piipu, võttis siis lambi pealt tuld ja vaatas sinise suitsupilve seest jälle pildi poole.

«Kakskümmend aastat olin ma isegi nende nimedega hädas, kakskümmend aastat andis ema neile mõlemale tappa, kui üks neist oli vallatust teinud, et süüdlane ilma ei jääks.»

«Kuivagu mul käed otsast,» ohkas Kakano.

«Kümme aastat piinasid nad oma tempudega õpetajaid. Kaks õpetajat küsisid neid lõpueksami ajal korraga. Üks sai viie ja teine sai kolme. Küpsustunnistuste kätteandmisel läksid nad ka segamini. Ainult meie emaga tegime nende vahel vahet, sest et Nassial oli puusa peal sünnimärk, kuid Bathual ei olnud. Aga kes seda koolis iga kord kontrollida sai. Nassia oli Bathuast kakskümmend seitse minutit vanem. Ühel ja samal päeval läksid nad rindele, selle pildi saatsid nad rindelt sõja esimesel kuul. Ma lasksin selle suurendada. Pärast seda pole nende käest enam mingit teadet tulnud. Meie istume siin nagu vanad känd-nud, meie silmade valgus on kustunud.» Kakano pühkis pearätiku nurgaga silmi.

«Sosso, räägi, missugused nad on,» päris Hatia.

«Nad on täpselt ühte nägu.»

«Kas nad on ilusad?»

«On küll, selle pildi peal on nad natuke vihase näoga.»

«Pojakesed, pojakesed. Kes teab, kus te praegu vaevlete. Võib-olla olete te näljas ja janus, kes teab, mis valu te peate kannatama. Surm on teie õnnetu ema ära unustanud, ma söön ja joon ikka veel ja surm ei halasta mu peale,» nuuksus Kakano.

«Aitab nüüd küll!» tõreles Babilo ja pöördus minu poole. «Nii on see juba kolmandat aastat, hommikust õhtuni ei kuule meie majas muud kui nuttu ja halamist. See õnnetu naine piinab mind ja iseennast.»

«Oh mu kullakesed, võib-olla oleks teil just praegu ema hoolt vaja. Kui ma teid kas või kordki veel näeksin, siis paneksin rahuliku südamega käed rinnale kokku,» jätkas Kakano. «Kas on kuri kuul teid tabanud, minu tublid poja kesed . . .» nuttis ta, katnud näo kätega.

«Tädi Kakano, meie külas oli ka keegi kolm aastat kadunud, aga ta tuli välja, just üleeile tuli välja . . . just enne seda, kui me tulema hakkasime . . .» ütles Hatia.

«Küll võib tema ema nüüd õnnelik olla, mida ta kirjutab?» tõstis Kakano pea.

«Ta tuli ise koju, tädi Kakano.»

«Kellest sa räägid, Hatia?» ei saanud ma aru.

«Ma räägin Iakinthe Džabua pojast, kas sa ei mäleta siis enam?»

«Kas sa rääkisid temaga?» tundis Babilo huvi.

«Ta rääkis, et Hitleri lood on väga viletsad, meie omad olevat ühe uue relva välja mõtelnud, selle nimi on «Katjuša». See põletab kõik ära, mis ette jääb.»

«Seda ma olen ise ka kuulnud, aga mis ta veel rääkis,» nihutas Babilo ennast kannatamatult toolil.

«Räägi sina, Sosso, sa olid ju ka seal, sa mäletad küll,» müksas Hatia mind küünarnukiga. Mida ma pidin rääkima, istusin suu lahti ja ei saanud üldse mitte midagi aru. Ma teadsin kindlasti, et ühe kuu jooksul polnud meie külas keegi rindelt tagasi tulnud, Iakinthe Džabua aga sai just üleeile poja surmateate.

«Kõnele siis, Sosso,» nõudis Babilo, olles valmis iga minu sõna lennult haarama.

«Ta rääkis, et «Katjuša» põletab kõik ära, mis ette jääb . . .» alustasin ma vaevaliselt. «Meie lennukid pommitavat juba Berliini . . . Varsti avatakse teine rinne . . .»

«Millal siis ükskord?»

«Varsti,» segas Hatia vahele. «Nüüd ei ole meie sõduritel millestki puudu, nad on söönud, joonud ja riided on seljas. Meie kaevikud on väga hästi kindlustatud. Ainult mõned üksikud saavad veel surma või haavata. Saksalased aga muudkui plagavad,» kõneles Hatia ühe hingetõmbega.

Kakano vaatas poegade pilti.

«Kas tõesti näevad teie õnnetu ema silmad veel seda päeva?»

«Aga miks nad siis ei kirjuta?» ohkas Babilo.

«Kellel nüüd on veel aega kirjutada?»

«Aga kui nendega juba enne midagi juhtus, võib-olla on nad juba ammu pihta saanud,» lõi Babilo lootusetult käega.

«Tuleta meelde, Sosso, mida Važiko veel rääkis.»

«Mida ta veel rääkis?» ei suutnud ma midagi välja mõtelda.

«Ta ju rääkis veel, et nende väeosas oli väga palju grusiinlasi olnud, ta rääkis seal mingisugusest kahest vennast ka veel . . .» Hatia neelatas. Mul pigistas midagi kurgus. Piip onu Babilo käes hakkas värisema, Kakano oli Hatia ees põlvili maas, vahtis talle otse suu sisse. Hatia jäi hetkeks vait, Kakano tõmbas teda kleidisabast. Hatia tõusis püsti.

«Ta ju ütles, et seal olid ühed vennad olnud, eks ole, Sosso . . . et nad olin teineteisega nii sarnased olnud nagu kaks tilka vett . . .» Hatia jäi jälle vait.

«Edasi?» küsis Kakano sosinal.

«Neil olevat mitu ordenit olnud ja kõik pidavat neid hoidma.»

«Kas nad olid kaksikud?» päris Babilo väriseva häälega. Hatia noogutas pead.

«Mis nende nimed olid?»

«Ta ütles, aga mul ei ole meeles,» vastas Hatia rahulikult.

«Aga perekonnanimi?»

«Seda ma ei küsinud. Ega sina ka ei tea, Sosso?» Hatia hääl katkes.

«Ei tea!»

«Kas nad on vähemalt elus?» uuris Kakano.

«Neid ei võta ükski kuul,» naeratas Hatia ja istus uuesti.

«Ma tulen sinuga kaasa, tütreke, ja räägin ise sellemehega,» palus tädi Kakano ja surus Hatia käed vastu oma rinda.

«Sosso, aga ta tuli ju ainult üheks päevaks?» küsis Hatia pärast hetkelist pausi minu käest.

«Jah,» sain ma suure vaevaga sõna suust.

«Siis on ta juba läinud,» õhkas Kakano. Hatia noogutas.

«Mida siis teha?» pöördus Kakano abiotsivalt minu poole.

«Ta ütles, et ta tuleb teine kord veel, ta tuleb varsti.»

«Aga kui ta ei tule?»

«Ma kirjutan talle ja küsin kõige kohta järele!» lohutasin ma Kakanot ja vaatasin ise kõrvale.

«Tee seda kullake. Jumal tasub sulle,» anus Kakano.

«Jah, tädi Kakano!»

«Issand, mu pojad on elus. Püha jumalaema, olgu õnnistatud sinu nimi. Ta räägib, et nad olid ühte nägu nagu kaks tilka vett. Taevane isa, maa peal on palju kaksikuid, saada neile kõikidele pikka iga, kuid tee nii, et need kaks venda oleksid minu Nassia ja Bathua.» Kakano sirutas käed taeva poole. Kogu selle aja jooksul polnud Babilo sõnagi lausunud ja ma kartsin juba, et ta tõuseb püsti ja viskab häbematud petised uksest välja. Kuid Babilo vaid naeratas. Ta ei pööranud Hatialt pilku, ta käed värisesid kergelt ja ta parem kulm tõmbles. Kõik vaikisid, oli kuulda vaid Kakano tasast sosinat. Ta palus vist jumalat. Seinalt vaatasid meie peale kaks vihase näoga noormeest, kaks täpselt ühesugust pilti ühe raami sees.

«Issand, miks pidid sa just seda tütarlast nii rängalt nuhtlema,» ohkas lõpuks Babilo, võttis Kakanol käest kinni ja nad läksid toast välja.

«Jääge nüüd magama, kulla lapsed, andku jumal teile magusat und selle eest, et te meile nii suurt rõõmu tegite,» naeratas Babilo meile ja sulges ukse.

Meil kummalgi ei olnud und. Hatia palus, et ma ta õue viiksin. Läksime välja. Hatia istus pähklipuu alla ja ma panin oma pea ta sülle. Oli soe juuniõhtu. Taevas oli nii palju tähti, et neid võimatu lugeda oli. Kostis ritsikate siristamist, jõe kohinat, konnade krooksumist, truud õuepenid täitsid ausalt oma kohust, haukudes vahetpidamata. Meie külas on praegu täpselt samasugune öö, samasugused ritsikad, konnad, penid, taevas, kuu ja tähed. Ka tädi lamab praegu kindlasti meie õuel puu all, vaatab taevasse ja mõtleb sedasama mis minagi. Hirmus tore oleks, kui taevas oleks peeglist, siis näeksid kõik, kes taevasse vaatavad, üksteist. Ma näeksin siis tädi, meie küla ja tervet maailma. Kui palju uusi tuttavaid ma siis endale saaksin! Kogu maailm tunneks siis mind ja mina tunneksin kogu maailma. Kui hea oleks, kui taevas oleks peeglist. Ma näeksin siis kõiki maid, valiksin välja kõige parema maa ja kõige parema rahva ja läheksin reisima, ma näeksin, kus on sõda ja kus on rahu; kui taevas peeglist oleks, siis

tahaksid vist kõik sellele maale minna, kus on rahu . . . aga siis me kõik näeksime ju üksteist, näeksime, et me ei olegi nii halvad kui me mõnikord arvame, et tegelikult meil ei olegi millegi pärast tülitseda ja siis ei olekski enam sõdasid. Kui taevas oleks peeglist, siis me näeksime neid, kes elavad puuduses, ja neid, kellel on kõike küll, ja need, kellel on kõike küll, läheksid puudustkannatajate juurde . . . Kui hea siis oleks.

«Sosso, millest sa praegu mõtled?» küsis Hatia.

«Ma ei saa sellest õieti isegi aru.»

«Aga mis see siis on?»

«Ma mõtlen taevast.»

«Ja mida sa mõtled?»

«Ma mõtlen, et kui taevas oleks peeglist.»

«Miks ta peaks peeglist olema?»

«Kui mulle midagi silma läheks, siis ma näeksin kohe ja võtaksin välja.»

«Ütle, Sosso, miks sa pilkad.»

«Oi, Hatia, sa ei tea, kui hea oleks siis, kui taevas oleks peeglist.» Ma hakkasin jälle taevasse vahtima. Hatia oli vait.

«Täna on soe öö, eks ole?» lausus ta mõne aja pärast.

«Mida sa täna õhtul küll kokku rääkisid, ma ei teadnüd enam, kuhu silmi panna.»

«Ma ei valetanud ju midagi.» Hatia istus nii, et mul mugavam oleks.

«Kas see siis tõsi oli. Norib veel minu kallal ka, tuleta meelde ja tuleta meelde.»

«Ega sinagi alati tõtt ei räägi.»

«Kuule, Hatia, sa oled kas ise peast põrunud või pead sa mind põrunuks. Kas sa arvad, et Babilo sind uskuma jäi?»

«Kui ma oleksin öelnud, et ta pojad on hukkunud, kas ta siis oleks uskunud?»

«Aga miks ta nüüd pidi uskuma?»

«Miks ta siis ei võinud uskuda?»

«Sellepärast, et see on vale.»

«Babilo ja Kakano ei usu niikuinii, et nende pojad surnud on, kas nad siis usuvad, et nad on elus.»

«Aga kui nad on surnud?»

«Ega ma ei ütelnudki, et need kaksikud olid nende pojad, nad ainult arvasid seda, kas see on siis halb?»

«Mispärast halb?»

«Mida sa siis tahad, Sosso?»

«Ei midagi, Hatia.»

«Las Babilo ja Kakano arvavad pealegi, et nende pojad on elus, mis selles siis halba on? Mis siis, et see vale on, aga võib-olla on hoopis tõsi. Millest sa mõtled, Sosso?» küsis Hatia jälle.

«Ma mõtlen, et kui me homme koju läheme, siis küpsetab tädi mtšadi, mis on niisama suur kui kuu, ja kuidas ma selle mtšadi siis kinni pistan . . .»

«Mis värvi on taevas?»

«Taevas on sinine.»

«Missugune on sinine?» . . . Ma jäin mõttesse.

«Sinine see on taevakarva . . .» seletasin lõpuks.

«Aga kas sinine on ilus?»

«Väga ilus. Kas sa mäletad luuletust «Taevakarva lapse east» . . . »

«Aga missugune on ilus?» ei andnud Hatia mulle rahu.

«Ilus?» Ma tõusin istukile ja vaatasin Hatiale otsa. «Suured taevassinised silmad on ilusad, mustad ripsmed . . .» Ma tõmbasin kergelt sõrmega üle Hatia silmade. Hatia naeratas. «Mustad kulmud,» jätkasin ma. «Kastanpruunid juuksed, väike sirge nina, veidi pruntis suu, valged hambad, ümmargune lõug, väikesed kõrvad, pikk kael — ilus on niisugune, nagu sina oled — kas saad aru?» lõpetasin ma ja panin oma käed ta õlgadele.

«Tähendab, et mina olen siis sinine ja taevakarva.»

Ma ohkasin lootusetult.

«Missugune sina oled, Sosso?» päris Hatia jälle.

«Mina olen ahv.»

«Missugune on ahv?»

«Ahv on just niisugune, nagu mina olen.» Hatia käed otsisid minu nägu.

«Mis värvi juuksed sul on?»

«Mustad.»

«Sul on ka suured silmad ja pikad ripsmed. Mis värvi silmad sul on?»

«Pruunid.»

«Nina on sul väike ja sirge, kõrvad on väikesed, lõug on ümmargune, huuled on pruntis. Mis värvi hambad sul on?»

«Hambad on kõikidel inimestel valged.»

«Sina oled ka ilus, eks ole, Sosso?»

«Hea, et sa mind ei näe.»

«Ei, sind ma näen, Sosso, ja päikest näen ka, muud mitte

midagi,» ütles Hatia ja langetas käed. Ma võtsin tal õlgade ümbert kinni ja tõmbasin ta enda poole. Hatia laskis seda kuulekalt sündida. Ta võpatas kergelt.

Panin ta pea oma sülle, kummardusin ta üle, suudlesin ta silmi, huuli, kaela ja jälle huuli. Olime niimoodi kaua, kaua. Kui ma pea tõstsin, siis naeratas Hatia läbi pisarate.

«Hatia!»

«Ole tasa, Sosso . . .» sosistas Hatia. Ma heitsin tema jalgade ette selili ja vaatasin üles taevasse. Hatia kummardus minu üle, pani oma pea minu rinnale ja jäi nii liikumatult lamama. Ta kuulas vist minu südame lööke. Ta põse soojus levis üle mu keha niisama, nagu ma olin tundnud tema käte soojust tookord, Suphsa kaldal. Taevas oli sinine, täpselt Hatia silmade värvi. Ma kuulsin jõe kohinat, ritsikate siristamist, koerte haukumist, kuulsin kõike ja ei näinud mitte midagi peale tähtedega ülekülvatud taeva ja Hatia. Hatia nägi ainult päikest ja mind. Taevas nägi arvatavasti mind ja Hatiat.

*

Toas oli mingi ähmane valgus, kui ma silmad lahti tegin. Vaatasin aknast välja, hakkas koitma. Hüppasin voodist, panin riidesse ja läksin kikivarvul Hatia voodi juurde. Hatia magas rahulikult, käed pea all, huuled praokil. Ma tõmbasin teda ettevaatlikult käest.

«Hatia!» Hatia liigutas.

«Hatia!»

«Mis on, Sosso?» küsis ta ja tõusis istukile.

«Hakkame minema, tõuse üles.»

«Mis kell on?»

«Koidab juba, varsti tõuseb päike, pane riidesse, ma lähen panen niikaua eeslile sadula selga.»

«Hea küll!»

Läksin välja. Eesel näksis rohtu ja liigutas kõrvu. Võtsin aida alt puupakult sadula, viskasin selle eeslile selga ja tõmbasin rihmad kinni. Jooksin trepist üles ja astusin tuppa. Hatia oli juba riides.

«Tule nüüd!»

«Miks sa sosinal räägid,» imestas Hatia.

«Babilo ja Kakano magavad.»

«Kas on siis nii vara?»

«Jah.»

«Kas me läheme ära ilma hüvasti jätmata?»

«Ega me ei hakka neid siis üles ajama, tule nüüd.» Ma tõmbasin Hatia toast välja.

«Rumal on niimoodi ära minna.»

«Veel rumalam oleks neid nüüd üles äratada.» Läksime välja, siis ma pöördusin tagasi ja tõin toast maisikotid, sidusin need kokku ja ladusin eeslile selga.

«Lähme nüüd!» võtsin Hatial käest kinni.

«Ah te röövlinäod, või nüüd jooksete minema!» kuulsime äkki. Trepil seisis Babilo, juuksed sassis, ta oli särgiväel.

«Tahate mulle häbi teha? Lähete ilma söömata ja joomata minema? Mis inimesed selle peale ütlevad?» Babilo ähvardas meid sõrmega.

«Onu Babilo, suur tänu, aga kui me nii vara minema ei hakka, siis me jääme öö kätte,» püüdsin ma teda leppitada.

«Seda'nd küll,» sügas Babilo kukalt.

«Me siis läheme, nägemiseni, onu Babilo.»

«Ah et lähetegi?»

«Jah, suur aitäh teile kõige eest.»

«Oota, oota!» peatas meid Babilo ja sügas jälle oma kukalt. Siis läks ta korraks tuppa tagasi. Kui ta uuesti välja tuli, läks mul silmade ees pimedaks: Babilol olid kuub ja saapad käes. Ta astus aeglaselt trepist alla ja peatus meie ees. Ma ei julgenud suudki paotada, kõige rohkem kartsin seda, et ma kohe nutma puhken.

«Näed sa, saapad on siin!» ulatas ta mulle saapad. Ma võtsin saapad ja neelatasin. Hatia seisis, hämmastusest keeletu, tema ripsmed liikusid üles-alla.

«Võta jopp,» jätkas Babilo ja pani kuue sadula peale.

«Ka sa ei taha, onu Babilo?» küsisin õnnetu häälega.

«Ei taha,» vastas Babilo ja pani oma käe minu pea peale. «Ma ei taha saapaid ega joppi, võtan ainult püssi, see on kingitud,» naeratas ta.

«Aga miks siis, kas pead kalliks või?» Ma tundsin, kuidas mu alumine huul allä vajus.

«Ei, mitte sugugi, aga ma lihtsalt ei taha.»

Mul ei jäänud midagi üle, hakkasin eesli seljast kotte maha võtma.

«Mis sa teed?» hüüatas Babilo kohkunult. Vaatasin talle imestunult otsa.

«Sa ju ise ütlesid, et sa ei taha?»

«Mis sa siis sellepärast kotte maha kisud?»

«Võtke mais tagasi,» ütlesin ma.

«Ei, kullake, mis sa veel välja ei mõtle, maisi ma tagasi ei võta, sina võta kuub ja saapad tagasi. Mis ma selle maisiga peale hakkan, selle ma annan sulle niisama.» Babilo sasis mu juukseid. «Mida sa veel välja ei mõtle?» kordas ta ja ei lasknud mu kätt lahti.

«Onu Babilo . . .»

«Mis on?»

«Onu Babilo . . . Mina seda maisi ei võta. Ega ma . . . ma . . . kerjus ei ole!» pahvatasin ma välja ja tundsin, kuidas ma näost üleni punaseks läksin.

Babilo laskis mu käe lahti.

«Mis, mis sa ütlesid?» päris ta. Ma lasksin pea longu.

«Mis sa nüüd ütlesid?» Ja siis ta plahvatas. «Ah sa koerapoeg, kuidas sa julgesid mulle seda ütelda, kes sind õpetas vanema inimesega niimoodi rääkima? Või tema on kerjus? Kas mina olin siis kerjus, kui ma püssi vastu võtsin? Mis on kerjus? Inimene annab teisele mõne maisitera, ei tea, kes see siis kerjus on? Hatia, kas sa kuuled, mida ta suust välja ajab? Või tema ei ole kerjus, kas sa kuuled?»

Ma ei saanud pead tõsta, kurgus kipitanud nutt pääses valla ja ma pistsin kõva häälega töinama.

«Kas sul häbi ei ole?» võttis Babilo mul õlgade ümbert kinni. «Kui sa veel natuke kasvad, siis kuluvad need kuub ja saapad sulle endalegi ära, küll sa näed! Pärast tuled mulle külla, kui sõda ära lõpeb, tule mu poegade pulma. Vaadake, et te mul sõna peate, teie mõlemad. Noh, hakake nüüd minema. Ega see maisinatuke meid vaeseks tee, meil on maisi küll ja küll, kümnele perele jätkuks kümneks aastaks. Niikuinii läheb käes kopitama. Muist tulekski minema visata . . . Minge aga nüüd pealegi.» Babilo lükkas mind kergelt.

«Onu Babilo.» Hatia läks Babilo juurde.

«Mis on?» Babilo astus talle vastu. Hatia seisis Babilo ees, leidis kätega tema näo, tõusis kikivarvule ja suudles Babilot kõvasti põsele. Ma võtsin tal käest kinni ja viisin ta värava juurde. Eesel läks ise lahtisest väravast välja ja hakkas mööda teed astuma.

«Pidage meid ikka meeles, kui jälle siia kanti juhtute, astuge sisse. Teete vaesele Kakanolegi head meelt,» kõneles Babilo ja sulges värava.

«Nägemiseni, onu Babilo! . . .»

«Nägemiseni, kulla lapsed! . . .»

Babilo seisis väraval ja vaatas meile nii kaua järele, kuni me silmapiiri taha kadusime. Meie astusime vaikides mööda teed.

Küla virgus pikkamööda. Siin-seal tõusid korstnatest valged suitsujoad. Kuked lehvitasid tiibu ja äratasid oma kähiseva kisaga peremehi une kütkest. Koerad tõmbasid seljad küüru, sirutasid magusalt ja hakkasid eesli peale klähvima. Eesel ei teinud neist väljagi, ta astus ükskõikselt, sabaga vehkides kodu poole. Lehmad ammusid.

Koiduvalgus pidas meiega sammu. Kui me külast välja jõudsime ja väikese mäe otsa tõusime, palus Hatia mul seisma jääda.

«Mis on?» küsisin ma. Hatia ei vastanud. Ta vaatas kaua ida poole.

Surebi mägede tagant tõusis hiiglasuur kullakarvaline päike.

HEA KASVATUS

Kuhu sa lähed, teeke-rajake? Varsti sa ühined suure maanteega ja jooksed edasi mööda Suphsa kallast. Kuhu sa lähed? Neljakümne esimesel aastal nägin ma sind elavana ja liikuvana. Väga palju rahvast viisid sa siis ära, kuhu viisid sa kõik need inimesed, ütle mulle? Kusagil pead ju ka sina ära lõppema ja tagasi pöörduma. Teeke-rajake, too tagasi meie sõbrad ja naabrid, too tagasi kõik, mis sa meilt ära viisid. Ma tean, et ühel ilusal päeval viid sa ära ka minu, kuid mina ei lähe kaduma, ma tulen jälle tagasi, sina ise tood mu tagasi, varem või hiljem. Ma ei taha, et keegi tooks kellelegi minu kohta halbu sõnumeid, ma tahan ise tagasi tulla. Ma tahan, et kõik, kelle sa ära viisid, tuleksid omal jalal koju, tuleksid kas või karkudega, kuid tuleksid siiski ise koju tagasi ja ütleksid: «See olen mina, Tsutsa mees, Važiko,» «See olen mina, Luka poeg, Kukura.» Kas kuuled, tee? Too tagasi kõik need, kelle sa meilt neljakümne esimesel aastal ära viisid. On juba aeg, käes on juba neljakümne neljas aasta.

*

Rindelt tuli tagasi Zakharia Kiduradze, ta jõudis juba naise võtta ja nüüd on neil poegki kasvamas. Liitlaste

auks pani Zakharia oma suure peaga poisile Roosevelt nimeks. Õhtuti kogunesid kõik naabrid rindemeeste juurde. Tähelepanelikult kuulati kõike, mida nad rääkisid, lõputute lugude sekka päris keegi ikka ja jälle, et kas tema poega ei ole kusagil näha olnud.

Need, kes olid neljakümne esimesel aastal lahkunud mööda seda halvasti sillutatud teed, pöördusid nüüd koju tagasi. Nende rinda ehtisid ordenid, nad olid haavata saanud, palju verd kaotanud, seljas olid neil räbaldunud mundrid, kuid jõudu oli neil palju, nad olid väga tugevad. Nad tulid Euroopa lõpututelt teedelt, nende saapad olid tolmused, nad tulid tagasi sama teed mööda, mis oli nad ühel kuumal juunipäeval ära viinud.

*

Tädi tund oli viimane. Ta kirjutas tahvli peale suurte tähtedega kirjandi teema: «Hitleri kuju Isamaasõja perioodi kirjanduses». Siis hoiatas ta meid veel kord.

«Lapsed, täna õhtul tulge kõik koolimajja. Keskusest tuleb lektor ja peab loengu teemal «Moraal, eetika ja hea kasvatus». Saite aru?»

«Kas kõik peavad tulema, või ainult need, kes on halvasti kasvatatud?» pärisin mina.

«Kõik!» ütles tädi ja avas raamatu. Meie asusime hoolega kirjutama.

Umbes kümne minutiga kirjutasin ma kaks lehekülge täis ja viisin oma vihiku tädi kätte. Võtsin siis Hatial käest kinni ja me väljusime esimestena klassist.

Õhtul kogunes terve küla koolimaja õue peale. Oli kuulda kiljumist, naeru, nägelemist ja lõbusaid sõnavahetusi.

Esimees Khišvardi saatel astus õue pikk, hirmus kõhn, aukuvajunud palgetega, silmi kissitav Tbilisi lektor, kollane portfell kaenla all; ta kõikus igal sammul nagu pilliroog tuules. Kuna kõik soovijad klassi ära ei mahtunud, siis paigutati tribüün rõdule, kuulajad aga võtsid istet koolimaja õuele toodud pikkadel pinkidel. Lapsed istusid rohu peal ja kuulasid kõrvad kikkis kõike, mida räägiti. Lektor avas portfelli, kobas selles midagi otsides tükk aega ringi, leidnud otsitava, pani enda ette tribüünile ja alustas:

«Seltsimehed! Inimühiskonna arenemise ajaloos on teada viis ühiskondlikku formatsiooni. Millised need on?»

küsis ta meie poole vaadates. Viisakusest ei teinud keegi suud lahti.

Lektor jätkas:

«Esimene on ürgkogukondlik kord, teine on orjanduslik kord, kolmas on feodaalne, neljas kapitalistlik ja viies . . .»

«Sotsialistlik!» ütles keegi ette.

«Täiesti õige!» nõustus lektor ja läks edasi. «Ürgkogukondliku korra ajal juba iidsetest aegadest peale . . .»

«Nüüd me oleme kadunud, ta alustab liiga kaugelt,» sosistas mulle Hatia.

«Kuss, olge vait!» vaigistati meid tagantpoolt.

«Ma tuletan teile meelde, et ürgajal oli inimene alasti!»

«Kas täitsa alasti?» päris keegi uudishimulikult.

«Nad katsid end viigipuu lehtedega!» selgitas küsijale tema naaber.

«Jah, kujutage ette, nad käisid ringi nii, nagu nad olid emaihust tulnud . . .» tõendas lektor.

«Galakhtioni jõmpsikad jooksevad veel praegugi nii ringi! . . .» sõnas onu Gerassime.

«Inimese intellektuaalse arenemise sügav protsess ja geograafilised tingimused mõjutasid inimest riietusesse meid tarvitusele võtma.»

«Mis asja?» ei saanud Assalo Gudavadze aru.

«Külm hakkas ja ta pani riided selga,» hõikas veski Beglar.

«Aga mismoodi, mis ta siis enne pani, kas näiteks püksid või särgi?» päris Assalo Gudavadze.

«Ta pani enne aluspüksid ja alumise särgi.»

«Aga miks?»

«Aga miks sina paned? Või paned sina ülemised riided enne selga ja siis paned aluspesu?»

«Seda'nd küll, aga kui palju on veel neid, kellel ei ole üldse aluspesu selga panna?»

«Need on lihtsalt halvasti kasvatatud,» pahandas Beglar.

«Kas see, kellel aluspesu ei ole, on halvasti kasvatatud?»

«See on veel küsitav.»

«Jätke juba ükskord järele, te ei lase inimesel suudki lahti teha. Nüüd, kui sõda ja viletsus on ümberringi, on meil seda loengut muidugi kõige rohkem tarvis, muidu läheme veel hoopis käest ära,» torises Kirile Džabua.

«Kui ma Hitleri kohta kõva sõna ütlen, kas ma siis olen halvasti kasvatatud, kuidas see teaduslikult seisukohalt on, ah?» ei andnud Assalo lektorile rahu.

«Kõva sõna ei tohi üldse kõvasti öelda, eriti veel naiste kuuldes, mis te arvate, naisterahvad,» küsis Beglar naiste käest.

«Et su keel kuivaks,» taples must Mašiko.

«Aga kas ma oma südames võin vanduda?» küsis Makaria.

«Jätke juba järele, kas teil häbi ei ole!» kutsus keegi korrale.

«Mitte ei saa aru, mis see häbi on ja mis see viisakus on,» laiutas Assalo käsi.

«Mis siin arusaamatut on?» imestas lektor. «On toimunud eetiline ja moraalne revolutsioon. Rafineeritud agnostitsismi seisukohalt vaadates . . .»

«Ole inimene ja ütle, mida sa tahad?» Lektoril jäi sõna kurku kinni. Ta tiris taskust välja laudlinasuuruse taskurätiku ja vaatas haledalt esimehe poole. Khišvardi valas talle vett ja pöördus meie poole:

«Nii ka ei tohi. Mis te norite ta kallal? Tema on ju ka inimene.»

Lektor jõi vett ja alustas uuesti:

«Seltsimehed, kui lihtsamalt öelda . . .» Ja ta jutustas meile üksikasjaliselt, millest sai alguse viisakus, kuidas koopainimese isa klobis läbi oma poja, kui see ei viitsinud püsti tõusta siis, kui ta ise istuda tahtis, ja kuidas lapsed õppisid vanematele kohta loovutama ja kuidas nad muutusid viisakateks. Ta rääkis, kuidas vahetusid ühiskondlikud formatsioonid ja kuidas inimene muutus aina viisakamaks, kuidas toimus revolutsioon. Siis läks ta üle elementaarsetele viisakusreeglitele.

«Viisakuse, moraali ja eetika tundmine on inimesele vajalik tema igapäevases elus. Mis on viisakus?» esitas lektor küsimuse.

«Vabandust, aga mis on moraal?» päris keegi.

«On moraalseid ja on ebamoraalseid inimesi,» lausus lektor ebamääraselt.

«Aga kuidas, kas need võivad olla naised ja mehed mõlemad või ainult mehed?»

«Miks mitte, on ka naisi!»

«Aga kas see moraal tekib inimesel juba emaihus või omandab ta selle hiljem?»

«Ma kohe selgitan teile, tõepoolest, moraal kui niisugune ei ole kaasasündinud omadus.»

«Aga viisakus?»

«Viisakus samuti mitte.»

«Eetika?»

«Eetika ka ei ole.»

«Tuleb välja, et vaene inimene on täiesti kasvatamatu, kui ta ilma sünnib,» tundis Makaria inimesele kaasa.

«Peaaegu,» muigutas lektor.

«Aga kus ta peab seda siis õppima?» tundis Makaria huvi.

«Elu õpetab teda.»

«Aga kes vanainimest õpetab?» küsis Assalo.

«See loeng ongi vanade jaoks, kas sa aru ei saa?» torkas Beglar.

«Sellest moraalist ma ikka aru ei saanud,» ei jätnud Makaria järele.

«Moraal on juba rohkem aumõiste sfääri kuuluv atribuut.»

«Tähendab, et kui inimesel ei ole viisakust ega autunnet, siis tal ei ole ka moraali.»

«Seda võib ka nii võtta.»

«Aga ütle mulle nüüd, kui isal ei ole kasvatust ja emal ka ei ole, mis sellest vaesest lapsest siis saama peab?»

«Otsekohe ma selgitan teile. Võtame näiteks sellise fakti, et kahvel peab asetsema taldrikust vasakul ja nuga paremal pool, laps seda sündimisel ei tea, kuid edaspidise intensiivse pedagoogilise-kasvatusliku töö tagajärjel võib ta selle elementaarse tõe omandada.»

«Ärge pidage meid kasvatamatuks, kas ma tohiksin veel ühe küsimuse esitada?» tõstis Makaria käe.

«Palun,» lubas lektor.

«Teie kõnelesite, et söögi ajal peab kahvel vasakul ja nuga paremal pool olema, aga mina sõin täna hoopis ilma noa ja kahvlita, mis siis minust peab saama?»

«Kas sa käed pesid ära?» hüüdis keegi.

«Pesin küll.»

«Kas sa pesid ka seebiga?»

«Mis ma neist seebiga pesin, ega ma kosja ei läinud.»

«Istu maha, siis sa oled kasvatamatu.» Makaria istus.

«Aga kas seltskonnas aevastada tohib?» ei antud lektorile eelmisele küsimusele vastamiseks aega.

«Kui te seltskonnas aevastate, siis tuleb vabandada,» õpetas lektor.

«Jah, aga siis peab ju «terviseks» ütlema.»

«Kas juua täis peaga luksuda võib?» küsis jälle Makaria.

Lektor sai aru, et teda lihtsalt narriks tehakse, vaatas abipaluvalt esimehe poole. Khišvardi helistas kella.

«Kas teil siin üldse viisakust ei ole, inimene ju räägib teile viisakusest,» karjus Khišvardi.

Lektor sai jälle julgust ja tahtis rääkima hakata.

«Meie ei taha loengut, las me esitame parem küsimusi,» ütles onu Gerassime. Lektor noogutas nõusolevalt pead.

«Üks küsimus,» tõstis Assalo Gudavadze käe. «Kui inimene räägib, aga tema jutt ei huvita mitte kedagi, kas see on siis viisakas?»

«Muidugi mõista ei ole,» vastas lektor. Äkki taipas ta ja hüüdis. «Mis te minust tahate, mina olen kohustatud seda loengut pidama, ega ma ise poleks siia tulnud.» Lektor valas ärritatult vett klaasi.

«Rahune maha,» rahustas teda onu Gerassime.

«Sinu õpetamist ei ole meil vaja. Sa ütle parem, mida me maisiga peale hakkame, peale eilset tormi on terve põld maas. Viinamarjaväädid jäävad pritsimata, vitrioli ei ole. Aga kui sa pärast aevastamist järsku vabandamata jätad, siis ei sure sellest veel keegi,» lõpetas Gerassime. Lektor oleks nagu vett suhu võtnud.

«Sa oled linnamees, räägi meile parem, kuidas rindel lood on, millal see neetud sõda ükskord lõpeb, kui kaua me seda Hitlerit veel taga ajama peame?» küsis nüüd Theophane Tsuladze.

«Räägi jah parem seda,» karjuti igast kandist.

Lektor sattus segadusse.

«Mida mina teile rääkida oskan, te teate ju ise minust paremini . . .» ütles ta hämmeldunult.

«Sina räägid meile ja meie räägime sinule. Häbi peaks sul olema, sa tuled halli peaga inimest õpetama, kuidas ta peab kahvlit käes hoidma.»

«Te ei lasknud mul ju rääkida,» püüdis lektor ennast õigustada.

«Kas sa arvad, et meil muud teha ei ole kui sinu loba kuulata? Ütle meile midagi, mis meile tõesti lootust ja jõudu juurde annaks . . .» sundis Beglar.

«Rindega on nüüd lood nii, et vähemalt tuleva aasta

kevadel on sõjal lõpp peal. Saksamaa on omadega läbi.»

«Kes läheb enne Berliini, kas meie või Ameerika?»

«Meie läheme, meid ei peata nüüd enam miski vägi.»

«Aga räägitakse, et Hitler olevat mingisuguse hirmsa pommi välja mõtelnud.»

«See on vale. Niisuguseid relvasid nagu meil, ei ole praegu kellelgi.»

«Annaks jumal, aga kas Inglismaa ja Ameerika ei hakka pahandama?»

«Mis neil pahandada on? Terve saksa armee on meie vastas väljas, nemad võtavad linnasid, ilma lahinguteta. nad tahavad, et meie seisma jääksime, aga ei tule välja.»

«See on arusaadav.»

«Mis Saksamaa valitsusest saab?»

«Tuleb kohus. Materjale valmistatakse juba ette.»

«Aga kui nad Ameerikasse putkavad?»

«Me nõuame nad välja.»

«Aga kui Ameerika ei anna välja?»

«Miks nad ei anna? Ärge kartke, kõik antakse välja. Kõigile neile saab kätte tasutud, kelle pärast me viis aastat vaevelnud oleme. Küll me saame jälle jalad alla, igasse peresse tuleb rõõm, ärge peljake, kui te juba nii kaua olete vastu pidanud, siis kannatage veel veidi, me tasume kõige eest kätte, pidage veel natuke vastu, kulla inimesed.» Lektor palus meid, nagu oleks sõja saatus ainult meist olenenud. Ma vaatasin rahvahulga peale, kes nüüd hinge kinni pidades kuulas ja kes viis minutit tagasi oli lärmanud ja irvitanud. Ja ma mõistsin, et just nende tublide ja kindlate inimeste kätes on meie maa saatus. Lektor jäi äkki vait, ta istus ja naeratas kohmetult. Ka rahvas vaikis.

«Loeng on lõppenud,» teatas esimees. Rahvas hakkas laiali minema. Läksime Hatiaga rõdu juurde.

«Sa oled täitsamees,» patsutas onu Gerassime lektorile õlale. «Khišvardi, täna õhtul olete te minu külalised ja teie ka, Makaria ja Assalo.»

«Mis te nüüd! . . .» keeldus lektor viisakalt.

«Ei ole midagi, lähme aga, ainult et meil pead sa ilma noa ja kahvlita sööma!» Gerassime võttis lektoril käe alt kinni.

Hommikuni kostis Gerassime õuelt laulu ja jutukära.

DANKE SCHÖN!

Jahu lõppes jälle otsa, panni peale ei olnud enam midagi panna, kuid nüüd oli käes õnnistusrikas sügis, nädala aja pärast oli oodata maisi valmimist ja kogu küla ootas kannatamatult selle nädala möödumist, nagu ootab ema oma lapse esimese hamba väljatulekut kuuenda kuu lõpul. Naised urgitsesid iga päev maisitõlvikutest teri, seda tegi ka tädi, kuid terad olid alles täiesti pehmed ja patt oleks olnud sellist maisi koristama hakata.

«Jookse Mina juurde, palu, et ta laenaks meile järgmise esmaspäevani veel natuke jahu!» keelitas mind tädi.

«Mul on juba häbi minna, mine parem ise,» vastasin ma.

«Ma panen niikaua panni tulele,» leidis tädi põhjuse keeldumiseks.

«Mina võin ju ka panna,» ei andnud ma alla.

«Aga kes siis puid toob?»

«Ma toon puid ka.»

«Aga lehti?»

«Küll ma toon lehti ka.» Tädi vajus mõttesse. Ma teadsin, et tal oli häbi naabrite juurde laenama minna, tema jaoks oli see, et ta pidi oma õpilaste vanemate juurde jahu paluma minema, hullem kui surm. Ma sain kõigest sellest aru, kuid ei jätnud siiski oma jonni, sest ma kartsin, et Mina ei anna mulle. Tädile aga ei öelnud kunagi keegi ära, kõik olid valmis temaga oma viimast palukest jagama.

«Sosso . . .» alustas tädi.

«Ära parem räägigi, ma ei lähe niikuinii,» ütlesin ma vahele. «Mul on häbi, häbi, häbi . . . kas kuuled?»

«Aga kas mul ei ole häbi?»

«Minul on rohkem häbi.»

Tädi võttis jahumati ja läks väravast välja. Tema tulekut oodates kiskusin ma aia seest välja neli latti, murdsin need tükkideks, tegin tule üles ja panin panni tulele. Tõin kannu ja panin kannuga vett sooja, korjasin valmis lepalehti ja jäin tädi ootama. Tädi tuli tagasi, pani jahumati käest ja kloppis oma kleidi jahust puhtaks.

«Mis Mina ütles?»

Tädi puistas jahu astjasse.

«Mis ta ütles, tädi?»

«Vala mulle vett!» käskis tädi. Ma valasin astjasse vett.

«Ütle siis,» käisin ma peale. Tädi hakkas taignat segama.

«Ta ütles, et las va häbematu Sosso võtab panni tulelt.» Ma kahmasin panni tulelt.

«Mis ta veel ütles?»

«Ütles, et las ta paneb lehed panni peale.» Tädi veeretas mtšadi ümmarguseks ja pani ta pannile. Mu suu hakkas vett jooksma.

«Mis ta siis ütles?»

«Ütles, et kui mtšadi valmis saab, siis ära sa sellele häbematule anna.»

Tädi kattis panni plekitükiga ja tõmbas pleki peale põlevaid süsi.

«Mis sina siis ütlesid?»

«Ma ütlesin, et ei anna.»

«Ja tema?»

«Tema ütles, et kui ta vait ei jää, siis torka ta ninapidi süte sisse.» Ma jäin vait ja istusin tule äärde.

Kui sa näljane oled, siis on hirmus raske panni peal küpseva mtšadi juures istuda. Ma vaatan üksisilmi pannile ja mõtlen, et aeg läheb kohutavalt aeglaselt, et mikski see mtšadi ometi kord küpseks ei saa. Ka tädi mõtleb vist sedasama, kindlasti mõtleb ta sedasama, kuid ta ei näita seda välja. Ma ei jõua enam oodata. Kergitan veidi plekitükki, panni pealt tuleb magusat lõhna.

«Oota ometi, las ta küpseb, see on ju alles täiesti taigen,» tõreles tädi.

«Kalkunitele ja sigadele antakse ka tainast, et nad paksuks läheksid.»

«Ega ma teda üksi sinu jaoks ei küpseta. Mine eemale,» taples tädi.

Ma istusin teise kohta. Jälle venisid lõputud minutid. mu kannatuse karikas oli ääreni täis. Ka tädi ei suutnud enam kiusatusele vastu panna, ta tõstis nüüd ise plekitüki üles.

«Oota, oota, see on alles taigen.»

«Jumal tänatud, nüüd on juba küps!» Tädi võttis poolküpse mtšadi tulelt.

Tõin madala laua, tädi pani mtšadi lauale ja õngitses purgist välja viimase juustukera. Mina tõin juurde veel pudeli veini ja soola. Istusime lauda, tädi murdis mtšadi täpselt pooleks, siis murdis ühe poole veel kord pooleks, pani ühe tüki minu taldrikule ja teise võttis endale. Ta naeratas, ma ei saanud aru, kas mulle või mtšadile.

Ma tõstsin tüki suu juurde, tegin suu lahti ja äkki kõhatas keegi õues. Me vaatasime tädiga korraga avatud uksest välja. Keset hoovi seisis aetud habemega, siniste silmadega ja punaste juustega mees, põsed auku vajunud, seljas oli tal pleekinud saksa sõjaväevorm, jalas puutaldadega kingad. Ta naeratas haledalt ja raputas pead.

«Nemets, plen!» ütles ta.

Olin kuulnud, et meie rajooni oli toodud kakssada sõjavangi, kes pidid ehitusel töötama. Rahvas vooris neid vaatamas käia ja igasugused kuuldused liikusid küla peal ringi. Mina ei olnud seal kordagi käinud. See oli esimene sakslane, keda ma oma elus nägin, ma tõusin millegipärast püsti.

«*Guten Morgen!*» teretas sakslane ja tegi viisaka kummarduse.

«See on saksa vang,» sõnas tädi ja kohendas tahtmatu käeliigutusega juukseid.

«*Guten Morgen!*» kordas sakslane naeratades ja kummardas veel kord.

«*Guten Morgen!*» vastasin mina ja vaatasin tädile otsa.

«Mis ta tahab, Sosso?» küsis tädi, kes üleni värises.

«Ei tea, seni pole ta peale «tere» midagi öelnud . . . Mis sa tahad, frits?» tegin ma käega küsiva liigutuse.

«*Hitler kaput!*» ütles sakslane, kujutades käega revolvrit ja tõstis käe meelekoha juurde.

«Seda me teame isegi, me loeme iga päev lehte. Ütle, mida sa tahad?»

«Ne ponimaju,» kehitas sakslane õlgu.

«Mis sa tahad, frits?» küsisin ma nüüd vene keeles.

«*Johan, ich bin Johan!*»

Ta tahtis öelda, et ta ei ole mitte Fritz, vaid hoopis Johan. Ta surus paremat kätt mitu korda vastu rinda.

«Mida see hulgus saada tahab?» küsisin ma abitult tädi käest.

«*Hände hoch!*» tulid mulle meelde sõjalise õpetuse tunni ajal pähetuubitud sõnad.

Hämmastunud sakslane tõstis käed üles.

«*Hitler kaput!*»

«*Hitler kaput!*» kinnitas sakslane kiiresti, hoides käsi ikka veel üleval. Ma ei teadnud, kuidas talle öelda, et ta käed alla laseks, läksin ja tõmbasin ise ta käed alla.

«Mis sa tahad?» küsisin vene keeles.

«Hleb, hleb . . .» ütles sakslane.

«Kas sa tahad musta leiba või tahad järsku saia?»

«Ne ponimaju.»

«Kas sulle peab võid ja juustu ka leiva peale panema, või sööd niisama?»

«Hleb, *Butter!*»

«Ah butter ka veel, kas sa hatšapurit ei taha?» irvitasin mina.

«Nemets plen!» ütles ta jälle ja naeratas.

«Ah nüüd on teil eeslitel häda käes. Mine, las Hitler annab sulle süüa!» näitasin ma talle näpuga suhu.

«Hitler kaput!» vastas ta kurvalt.

«Oi, oi, oi!» laksutasin ma keelt.

Sakslane sai aru, et ma tema üle irvitan, ja pöördus nüüd tädi poole.

«Hleb, *Frau*, hleb,» nurus ta ja ta huuled hakkasid värisema. Alles nüüd märkasime, et vang ei vaadanud meie kummagi poole, ta ei pööranud pilku läbi ukseava paistvalt, laual auravalt mtšadilt.

«See mees on hulluks läinud, kus meil see leib ja mtšadi on, et me veel teda peame söötma hakkama.» Tädi oli näost kahvatu, ta ei lausunud sõnagi.

«Hleb, *Frau,*» kordas sakslane, pööramata mtšadilt pilku. Tädi läks kööki, võttis laualt oma mtšaditüki ja tõi selle sakslasele.

«O, danke schön, Frau, danke schön!» tänas sakslane ja haaras värisevate kätega mtšaditüki. Tädi vaatas natuke aega, kuidas ta tulist mtšadit kugistas, jooksis siis kööki tagasi, haaras ka minu tüki ja kõik ülejäänud mtšadi ja andis selle sakslasele.

«Mis sa teed, tädi? Kas sa oled aru kaotanud?» haarasin ma tal käest kinni.

«Jäta mind rahule,» tõmbas tädi oma käe lahti ja jooksis kööki tagasi. Hämmastunud sakslane vahtis kord mind kord tädi.

«Võta, sakslane, see on värske juust, siin on veini. Võta, võta, ära karda, ma annan selle tõesti sulle,» toppis tädi selle kõik silmi jõllitavale sakslasele kätte, äkki puhkes ta laginal naerma.

«Tädi!» hüüatasin ma ehmunult.

«Kuss, Sosso, las võtab, ole tasa, las ta võtab, mis sa veel tahad, ütle, sakslane?» käis tädi sakslasele peale ja lagistas valjusti naerda.

«Papiross, papiross!» ütles sakslane rõõmsalt.

«Anna talle tubakat, Sosso!»

«Mul ei ole!»

«Sul on küll, ma tean, et sul taskus on, anna talle.»

«Ei ole!» vastasin ma tigedalt.

«Anna, kui ma sulle ütlen.» Tädi pistis käe mu taskusse, võttis sealt välja kogu tubaka, mis mul oli, ja ulatas selle sakslasele.

«Võta, võta ja mine minema!»

Sakslasel olid mõlemad käed kinni. Tädi torkas minu tubaka talle taskusse.

«Mine nüüd minema!» tõukas ta sakslast kergelt.

«O, danke schön, Frau, danke schön!»

«Mine, mine!» Tädi naeris valjusti. Ma arvasin, et on hulluks läinud. «Kas näed, Sosso?» küsis ta.

«Danke schön!» Sakslane taganes värava poole.

«Mine, mine, pole midagi.» Tädi tuli minu juurde, surus mu oma rinnale ja puhkes järsku nutma. Kohkunud sakslane katsus kuidas väravast välja sai.

«Mis sa nutad, tädi?» küsisin ma hirmunult.

«Pole midagi, Sosso, pole midagi. Kas nägid?» küsis tädi sakslase poole näidates. Me seisime keset hoovi ja vaatasime mööda teed kiiresti astuvale ja aeg-ajalt tagasi vaatavale sakslasele järele.

Tädi nuttis ja naeris korraga, ta nägu oli üleni märg, kuid ta ei kuivatanud pisaraid ära ega lasknud ka mind oma embusest lahti.

«Nägid, Sosso?» Kui keegi võõras oleks praegu tädi näinud, siis oleks ta teda kindlasti hulluks pidanud.

*

On öö. Ma laman selili voodis ja soovin, et ma täna öösel midagi head unes näeksin. Mulle meeldivad väga unenäod. Kui ma midagi unes ei näe, siis ma olen nagu surnud. Ma kujutan endale ette, et päeval, kui me käime ja räägime, siis me elame, aga öösel, kui me magame ja midagi ei tunne, siis me oleme surnud. Õnnetud on need inimesed, kes kunagi und ei näe, pool eluaega on nad tegelikult surnud, niisugune inimene on saja aasta jooksul viiskümmend aastat surnud. Kuid mina olen kuueteistkümneaastane ja mul on harva mõni niisugune öö, kus ma und ei näe. Ma elan ka öösiti, käin, räägin, rõõmustan, kurvastan, tunnen külma ja kuuma, ja ärgates olen ma alati õnnelik, ükskõik, kas unenägu oli hea või halb. Nii laman praegugi ja soovin, et ma unes midagi

head näeksin. Ka tädiga kõnelen ma õhtuti sellepärast, et ma saaksin temaga unes edasi rääkida. Tädi ei ütle kunagi lõpuni välja, mida ta mõtleb, kuid unes on ta alati siiras, ta hellitab ja suudleb mind, räägib mulle, et ma olen talle kõige kallim maa peal. Ma tahaksin ka praegu tädiga rääkida, kuid peale tänast juhtumit on mul kuidagi imelik tunne ja ma kardan. Sellepärast laman avasilmi ja palun endamisi jumalat, et ta mulle hea unenäo saadaks.

«Sosso!»

«Mis on, tädi?»

«Kas magad?»

«Ei, mul ei tule und.»

«Kas sa nägid seda sakslast?»

«Miks ma ei näinud?» ohkasin ma ja tundsin, kuidas mu kõht koriseb.

«Sõda on lõppenud, Sosso, kas saad aru?»

«Mis sa räägid, kes sulle seda ütles?»

«Sõda on lõppenud, kui juba saksa sõdur tuli meie käest tükki leiba kerjama, kas mõistad nüüd?» Ma ei vastanud.

«Ära ole pahane, et ma talle kõik ära andsin, kuid ma olin siis valmis talle kas või terve maja ära kinkima.»

«Jah, tädi, ka mina oleksin kinkinud.»

«Anna andeks, Sosso!»

«Mis sa nüüd, tädi!»

«Sa ei mõista, mida see tähendab, kui juba sakslane tuleb meie käest kerjama.»

«Ma mõistan küll.»

«Sõda on lõppenud, oh jumal küll.»

«Sõda on lõppenud,» kordasin ma. Tädi vaikis. Äkki ta küsis:

«Sul on kõht tühi?»

«Ei ole mitte sugugi. Aga sinul?»

«Minul ka ei ole.»

«Jää nüüd magama, tädi.»

Tädi oli vait, ka mina ei öelnud enam midagi. Lebasime vaikides. Kuked hakkasid juba kirema, mul ei tulnud und, tõusin voodist ja läksin kikivarvul tädi juurde. Tädi magas, ta näol püsis naeratus, küllap ta nägi unes midagi head.

Igal pool kiresid kuked, ma läksin toast välja. Katuseid, tarasid ja mäekülgi kattis kerge läbipaistev udu.

Hakkas valgeks minema.

SUURVESI

Kevadel, kui lumi Surebi mägedes sulab, läheb Suphsa nagu hulluks, ta jätab oma sängi ja tormab kui meeletu läbi salu. Ta möirgab ja rebib saja-aastasi puid juurtega maast. Ta tormab sildade kallale, lõhub nad ära ja kannab nad oma keerises kuhugi alla, ka ettevaatamatu inimese või metslooma võib ta kaasa viia. Pikkamisi ta rahuneb jälle, jääb vaikseks, vesi selgineb ja Suphsa pöördub oma sängi tagasi, jättes kaldale puid ja viljakat muda tasuks pahanduse eest, mis ta inimestele oli teinud. Inimesed aga armastavad teda siiski. Nad ei karda Suphsat, survee ajal seisavad nad kaldal, püüavad puuhalge, laudu ja kalu. Inimesed ehitavad igal aastal tamme, püüdes jõe kurku tema enda toodud kividega kinni toppida, nad teevad seda igal kevadel suure hoolega. Mõned aga ei tee mitte midagi, nad seisavad või kõnnivad mööda jõekallast edasi-tagasi ja ootavad, milleks see mässama hakanud väike jõgi veel võimeline on . . .

Mina, Nodar-Kolupea, Otia Kalandadze, Kažura Gagua ja Iagora Anthidze lasksime võrgu vette Naphitsari juures. Kõik teised püüdsid meist allpool ja tõstsid muidugi hirmsat kisa.

«Ah te röövlinäod, või teie tulete just minu nina ette püüdma, kas mina pean teie kalade sisikondasid sööma või,» kisendas marru läinud Benedikhte Kutubidze.

«Kas sa siis tahad, et meie peame sinu kalade sisikondasid sööma,» karjus Nodar-Kolupea vastu.

«Kuule, sina, võta oma võrk nüüd välja ja korista ennast eemale, et ma su suurt peakolu siin enam ei näeks, või muidu võib sul veel halvasti minna.»

«Kuhu me selle võrgu siis viime?» küsis nüüd Iago.

«Kuhu tahate.»

«Aga meie tahame just nimelt siin olla.»

«Ah sa hakkad jälle. Mida ma sulle ütlesin?»

«Mida sa tahad, onu Benedikhte?» pärisin ma süütu näoga.

«Ah sa ei saanud ikka veel aru?» imestas Benedikhte. «Tõmmake võrk välja ja koristage ennast mööda voolu allapoole.»

«Mida me seal allavoolu püüdma hakkame?»

«Katku ja surma, kust mina tean? Püüdke, mida te tahate.»

«Miks sa nii tige oled?» püüdis Nodar-Kolupea teda lepitada.

«Kuule, sina suure peaga pärdik, pea oma suu kinni.»

«Miks te teda sõimate?» astus Otia Nodari eest välja.

«Mis sina oma nina vahele topid?»

«Ta on minu sõber.»

«Ühesugused nadikaelad olete te kõik. Korjake nüüd kähku oma kolid kokku ja käige siit minema.» Benedikhte hakkas ise meie kraami kokku korjama.

«Seltsimees Benedikhte! . . .» alustas Iagora Anthidze.

«Kellele sa seda ütled, tattnina,» pistis Benedikhte kiruma.

«Ega see jõgi sinu oma ei ole,» kaebas Nodar-Kolupea.

«Muidugi on minu oma, sind ei olnud siis veel ilmas olemaski, kui mina siin juba kala püüdsin.»

«Hea küll. Jäta meid nüüd rahule,» palus Nodar.

«Ma räägin teile, et minge kaugemale, kas te aru ei saa?»

«Kuule mees, see jõgi ei ole ei sinu ega minu oma, jõgi on Nõukogude riigi oma ja kõik kalad, mis siin jões lupsu löövad, on ka tema omad,» seletasin ma Benedikhtele.

«Keda sa, lollpea, õpetama tuled, mis minu oma on ja mis riigi oma on.»

«Konstitutsioonis on öeldud, et igal inimesel on õigus jahil käia ja et igal inimesel on õigus puhkusele,» seletas Nodar.

«Mulle ära tule seda rääkima, mis konstitutsioonis on öeldud, mina olen juba viis konstitutsiooni üle elanud,» vastas Benedikhte.

«Aga ometi on seal nii öeldud,» kehitas Nodar õlgu.

«Kas seal on öeldud, et Nodar-Kolupea ja sänikael Sosso peavad Benedikhte Kutubidzel viimase pala hammaste vahelt kiskuma.»

«Mitte just täpselt nii, aga seal on kirjutatud, et söögu nad kõik ja olgu rahul,» ütles Nodar.

«Ah et nii ongi kirjutatud,» kissitas Benedikhte silmi.

«Jah, just nii,» kinnitas Nodar.

«Kas on või?» küsis Benedikhte nüüd minu käest.

«On jah,» tunnistasin ka mina.

«Aga kas seal seda ei ole kirjutatud, et noorem peab vanemat austama ja temast lugu pidama.»

«Ju siis ei ole.»

«Ah ei ole?»

«No ei ole, löö või maha!» tõendas Iago.

«Aga see on kirjutatud, et teie peate sööma ja jooma ja mina pean teile näljase näoga suu sisse vahtima . . .»

«Jätkub meile kõigile, onu Benedikhte.»

«Ma küsin sinu käest, et kas on kirjutatud või ei ole.»

«Ei ole,» jäin ma oma sõnadele kindlaks.

«Ja mis konstitutsioon see siis niisugune on.» Benedikhte võttis kirve vöö vahelt ja läks võrgu juurde.

«Mis, mis, mis ta konstitutsiooni kohta ütles?» küsis äkki Otia Kalandadze.

«Mis ta ütles, Sosso, kas sa kuulsid?» ründas nüüd ka Iagora Anthidze.

«Mida ma siis ütlesin?» kahvatas Benedikhte.

«Või mida sa ütlesid? Kas te kuulete, poisid. Sa ütlesid, et sa oled viis konstitutsiooni üle elanud ja mis konstitutsioon see siis nüüd on. Kas sulle ei meeldi meie konstitutsioon?» tõmbas Otia silmad pilukile.

«Ole vait, seda ma ei öelnud,» neelatas Benedikhte.

«Mida sa ei ole öelnud. Sa tulid siia ja pistsid kisama, et see jõgi on sinu oma, ja lubasid meile uut ja vana teha . . . Sul on kulaku hingeelu, sa oled üks kahjulik kapitalismiigand.»

«Kuidas sa julged mulle seda öelda!» Benedikhte hääl langes sosinaks.

«Oota, oota, küll me su lagedale toome.»

«Mina seda asja nii ei jäta.» Nodar hakkas jalgu kinni panema.

«Kuhu sa lähed?» kohkus Benedikhte.

«Küll ma juba tean, kuhu ma lähen,» vastas Nodar rahulikult.

«Me peame sinust lugu, onu Benedikhte, kuid konstitutsiooni laimamist me sulle andeks anda ei või. Pealegi on sul kulaku kombed,» hakkas ka Otia ennast riidesse panema.

«Oodake nüüd ometi, sunnikud, ma ei ole ju midagi öelnud.»

«Seda võid sa mujal rääkida.»

«Kus mujal?»

«Küll sa näed.»

«Kas te tahate mind nende kalade pärast hukka saata,» küsis Benedikhte nutuse häälega. «Pagan teiega, võtke kas või kõik kalad, võtke terve Suphsa ja sööge ta endale

sisse, kuni teie täitmatud vatsad lõhki lähevad,» kinkis Benedikhte meile kõik kalad ja terve jõe.

«Kas sa jätad meid nüüd rahule?»

«Liikuge natukenegi ülespoole, te juudad,» palus Benedikhte.

«Natuke võime minna,» lubasin mina.

«Ma ei ole midagi halba öelnud ja teie pidage keel hammaste taga.»

«Kas hakkad jälle!» ähvardas Otia.

Benedikhte viskas kirve õlale, vaatas meile tükk aega etteheitvalt otsa, sülitas siis ja hakkas minema. Me ei pidanud enam vastu, turtsatasime kõik ühekorraga. Benedikhte vaatas tagasi.

«Kust niisugused põrgukutsikad küll välja on tulnud?»

«Tule tagasi, me anname sulle head tubakat!» hüüdsin ma. Benedikhte sügas kukalt, mõtles veidi, tuli siis tagasi ja istus. Ma ulatasin talle tubakat. Tegime kõik koos suitsu.

«Te olete veel noored ja ei tea, et nagu metsalgi, on ka jõel oma seadused; ükskõik, kas sa lased maha elevandi või linnupoja, püüad kinni pisikese kalamaimu või vaala. Jahimees peab jahimeest austama. Kui üks jahimees leiab ženšenni juure ja märgib selle ära, siis tapetakse teine mees maha, kui ta selle juure ära varastab, vaat nii on lood! Üks jahimees peab teist toetama. See jõgi on meie kõikide toitja ja meil kõigil on ühesugune õigus tema peale. Ma ei taha, et teie kalast ilma jääksite. Jões on kala küll ja küll. Kui palju siin püüdjaid on, kuid üksteisele nii lähedale ei lähe keegi. Näete, Ladiko püüab minust allpool, kuid ta on minust nii kaugel, et ta ei saaks mulle püssistki pihta, ja ka mina ei lähe talle lähemale kui püssilasu kaugusele. Aga kus teie? Teie tulete mulle otse nina alla, kus niisugust asja enne on nähtud,» lõpetas Benedikhte oma õpetussõna ja tõusis püsti. «Olge nüüd head poisid ja minge eemale, vaadake ainult ette, et te sisse ei kuku. Muidu võite te veel ise kalade roaks sattuda.» Benedikhte hakkas minema. Ka meie korjasime oma asjad kokku ja viisime võrgu uude kohta, kaugele ülespoole.

Lööme jõekaldale telgi üles. Otia ja Iago on telgis, meie Nodariga ootame võrgu juures. Sogane vesi kannab pardkalu, juba siplevadki kalad võrgus ja paluvad härdali lahtilaskmist, kuid kes neid nüüd veel lahti laseb, meie

Nodariga tirime kalu võrgust välja ja loobime neid kaldale.

«Vaata, Sosso, sinu Hatia tuleb!» ütles Nodar. Vaatasin kaldale. Telgi kõrval seisis Hatia ja vaatas jõe poole.

«Hatia!» hõikasin ma. Hatia lehvitas kätt ja hüüdis midagi, kuid jõgi kohises ja ma ei saanud aru, mida ta tahtis.

«Mis sa tahad, Hatia? Miks sa siia tulid?» karjusin ma uuesti. Hatia pani käed toruna suu ette ja hüüdis midagi.

«Mis ta tahab?» küsisin ma Nodarilt.

«Ei mina saa aru, mine kaldale.»

Ma läksin kaldale ja küsisin Hatialt, mida ta tahab.

«Tere, Sosso,» ulatas ta mulle käe.

«Nagu sa mind täna esimest korda näeksid, ma tean küll, miks sa siia tulid,» tõrelesin ma Hatiaga ja võtsin ta käe.

«Võta mind endaga koos kala püüdma,» palus Hatia.

«Ei saa, kuuled, kuidas jõgi möirgab.»

«Võta mind ka kaasa kala püüdma, kallis Sosso,» ajas Hatia peale.

«Kas sa oled hulluks läinud?» riidles Hatiaga telgist väljatulnud Otia.

«Võtke mind kaasa kala püüdma, kas teil on kahju või.» Solvumisest ajas Hatia huuled torru.

«Siin on kala nii palju kui sa tahad!» viis Iago talle kalaämbri.

«Neid ma ei taha, ma tahan oma käega püüda.»

«Kuule, tüdruk, mine nüüd koju!»

«Ei lähe!» Hatia istus kuuma liiva peale maha.

«Mine siis vähemalt telki, päikese käes sulavad su ajud üles.»

«Ei lähe!»

«Istu siis pealegi siin,» vihastasin ma ja läksin tagasi võrkude juurde.

«Mis ta tahtis?» küsis Nodar.

«Tahab siia tulla kala püüdma.»

«Las tuleb.»

«Kus ta siia tuleb?»

«Ma lähen toon ta ise siia,» tõusis Nodar püsti.

«Katsu sa minna!»

«Ära karda, ega ma su kullakest ära ei uputa,» irvitas Nodar ja läks kaldale.

Kahe minuti pärast tõi ta Hatia minu juurde. Kala ei

olnud kusagil näha. Ootasime. Nodar loopis võrku kinni-jäänud laastusid uuesti vette tagasi ja ümises laulda.

«Kus teie kalad siis nüüd on?» päris Hatia.

«Nad läksid veidikeseks ära, varsti tulevad jälle tagasi,» lohutas Nodar. Kala aga ei olnud kusagil näha.

«Vaat kus häbi. Nüüd nagu kiuste ei tule ühtegi,» sain ma Nodarile vaevalt öelda, kui laine paiskas meie võrku suure pardkala. Meie Nodariga püüdsime teda haarata, kuid kala viskles, pääses meie käest vette tagasi ja sattus siis uuesti võrku. Lõpuks sai Nodar talle sõrmed lõpuste alla ja tiris ta välja.

«See oli sinu õnn, Hatia.» Ma panin kala Hatia näo juurde, kala viskles ja lõi Hatiale sabaga vastu rinda. Hatia võttis kalal kahe käega ümbert kinni ja surus ta vastu oma põske.

«Oi, kui külm ta on!»

«Ära sa teda jälle vette tagasi viska nagu tookord!» hoiatasin ma.

«Ära karda, ei viska!» Ma vaatasin jälle jõe peale ja järsku tõusis mul külm higi otsaette, silmade ees lõi kirjuks, jõgi kandis otse meie võrgu poole okslikku kastanipuud.

«Nodar, puu tuleb!» karjusin ma. Nodar hüppas üles nagu ussist nõelatu.

«Hatia, siia!» Ma tahtsin Hatiast kinni haarata, kuid oli juba hilja, tundsin äkki kohutavat tõuget, kuulsin hirmsat raksatust ja tundsin veel, kuidas ma õhku kerkisin, minu silmade ees keerlesid telgist väljajooksnud, käsi laiutavad, ehmunud nägudega poisid, siis vajusin pimedasse, märga, kohutavalt külma auku, mu suu, silmad ja kõrvad olid liiva täis. «Ainult mitte teadvust kaotada,» oleks nagu keegi mulle ette öelnud, «paremale, paremale, paremale, veel veidi paremale.» Teen silmad lahti, ma ei näe mitte midagi, neelan vett, kui ma nüüd kohe hingata ei saa, siis mu kopsud lähevad lõhki. Kiiremini, kiiremini, olgu pealegi, las ma upun ära, ma ei suuda enam, hingan sügavalt sisse... teen silmad lahti ja eraldan suure vaevaga poiste ehmatanud nägusid... Nad jooksevad mööda kallast ja karjuvad midagi... Mis nad veel karjuvad, kas nad ei näe, et ma olen juba väljas.

«Hei, tulge siia, ma olen siin!» hüüan ma ja ei kuule isegi oma häält. Äkki läksid mu kõrvad lahti, ma kuulsin

kõigepealt jõe möirgamist, oma südame peksmist ja lõpuks...

«Hatiaa! Hatiaa! Ha-ti-a-aa!!!»

«Hatiaaa!» kisendasid poisid ja jooksid mööda kallast.

«Hatia!» Ma tõusin. Ma ei mäleta, kuidas ma teiste juurde läksin. Mäletan vaid, kuidas poisid mind kaldal kinni hoidsid, kuidas jõgi keerutas Hatiat ja keegi ei julgenud jõkke hüpata, see oleks ka peaaegu kindlat surma tähendanud. Siis nägid kõik, kuidas teiselt kaldalt keegi mees koos riietega vette hüppas. Laine kattis mehe, siis tuli ta jälle välja, tugevate käetõmmetega ujus ta Hatia poole. Lõpuks jõudis ta Hatiale järele ja haaras tal õlast kinni. Vool kandis neid mõlemaid kuni koolimajani. Koolimaja juures sai mees jõest võitu ja ronis Hatiat järele vedades kaldale. Ta pani Hatia kaldaliivale selili ja asetas oma kõrva ta südame kohale, võttis siis tüdruku uuesti kätele, viis ta hoovi peale ja pani rohule lamama. Kogu küla kogunes Hatia ja tema päästja ümber. Võõras mees oli laskunud ühele põlvele, ta tegi Hatiale kunstlikku hingamist. Ma põlvitasin ta kõrvale. Mees vaatas silmanurgast minu poole, see oli brigadir Dathiko. Sõnagi lausumata jätkas ta oma tegevust. Kaua ei tulnud Hatia meelemärkusele, Dathiko hakkas ta meelekohtasid hõõruma.

«Hatia!» hüüdsin ma. Hatia vaikis.

«Hatia! Hatia! kordasin. Hatia ripsmed väratasid, ta tegi silmad lahti ja ütles väga vaikselt, nii et ainult mina sellest aru sain:

«Sosso!»

«Elus?» küsis keegi rahva hulgast.

«Elus!» vastas Dathiko ja ajas enda sirgu.

Rahvahulgast käis kahin läbi ja siis jäid kõik vait.

Dathiko läks ringi keskele ja peatus seal, ta oli kõhn, ajamata habemega, ta silmad olid punased, riided olid puruks rebitud. Ta libistas pilgu üle rahvahulga, vaatas siis igaühele üksikult silma, igaüks, kellele ta otsa vaatas, langetas pea ja astus tagasi. Dathiko seisis ja ootas, millal keegi kõnelema hakkab, kuid kõik vaikisid ja minu meelest oli see vaikimine niisama kohutav kui inimeste vaikimine valjuhäälduja all sõja esimesel päeval. Dathiko ootas kaua, kuid keegi ei lausunud sõnagi, siis kiskus ta revolvri vöölt, virutas selle vastu maad, ta käed rippusid jõuetult alla. Rahvas vaikis ikka veel.

«Ütelge midagi,» palus Dathiko väriseva häälega. Keegi ei ütelnud midagi.

«Tule välja, Volodja, arreteeri mind, sa oled ju julge olekus, mis sa veel ootad, ma panin relva maha!» pöördus ta Volodja Džaši poole.

Volodja astus ringi keskele ja jäi Dathiko ette seisma. Kõik ootasid laskusid, karjumist ja nuttu, kuid juhtus midagi veel hullemat, juhtus midagi ettekujutamatut. Volodja Džaši pööras ümber ja läks tagasi, vaatamata koolimaja hoovist välja. Dathiko kahvatas, ta alumine lõug vajus alla.

«Badria, mida sa ootad, tule ja vii mind vangimajasse, ma ei suuda enam niimoodi, kas sul südant rinnus ei ole,» hüüdis ta Badria Thavarthkhiladzele. Kuid juba oli ka Badria koolimaja väravast välja läinud.

«Inimesed!» oigas Dathiko ja kõik tegid niisama, nagu Volodja ja Badria ees olid teinud. Langetatud peaga, vaikides läksid nad ükshaaval ringist välja ja jätsid Dathiko üksinda seisma.

Dathiko kattis näo kätega, langes põlvili ja hakkas nuuksuma. Ma vaatasin ta peale ja mul oli hea meel, et vähemalt Hatia ei näinud tema pisaraid ega seda, kuidas see hiiglasuur mees aina vähemaks ja vähemaks muutus.

«Hatia, kas sa saad juba käia?» küsisin ma.

«Jah,» vastas Hatia ja tõusis püsti. Ma võtsin tal ümbert kinni ja juhtisin ta ettevaatlikult väravast välja. Kui me Dathikost möödusime, peatus Hatia.

Dathiko vaatas vee kalkvel silmadega meie peale.

«Mida ma pean nüüd tegema, Sosso?»

«Ma ei tea, Dathiko.»

«Sina ka ei tea?»

Langetasin pea. Dathiko tõusis püsti ja vaatas tee poole. Tee peal ei olnud enam kedagi. Dathiko taarus nagu purjus, värava juures ta peatus ja küsis minu käest uuesti:

«Kuhu ma pean nüüd minema, Sosso?» Ma ei teadnud seda ja ma ei vastanud talle midagi. Dathiko lõi käega ja hakkas minema.

Tükk aega sammus ta longuspäi. Teeristil ta peatus, seisis natuke aega, ei pööranud ära metsa poole viivale teele, vaid läks edasi mööda suurt maanteed, arvatavasti ei teadnud ta isegi, kuhu ta läheb. Mürinal kandis Suhsa

puid ja mulda allavoolu, mööda külateed tuli kellade kõlksudes kari. Kaugel läänes, kuhu oli kadunud Dathiko, vajus päike aeglaselt silmapiiri taha.

MA NÄEN TEID, INIMESED!

«Tere, Bežan! See olen mina, Sosso, ega sa minu peale pahane ei ole. Kaua ei ole ma juba sinu juures käinud. Siin on üks sõnajalg kasvama hakanud. Rist on viltu vajunud ja pink tahab värvida. Ma teen kohe kõik korda, ära karda, Bežan. Peale minu ei ole siin vist keegi käinud. Näe, Hatia istutatud kibuvits on juba jõudnud ära õitseda, kui kiiresti läheb aeg! Ja kui palju mul sinu jaoks uudiseid on, ma ei tea kohe, kust alustadagi. Oota, ma kaevan selle umbrohu välja ja hakkan siis kohe otsast peale. Sõda on lõppenud ja sa ei tunneks meie küla enam äragi. Nii palju rahvast on tagasi tulnud, Gerassime poeg tuli tagasi, Ninitška poeg tuli tagasi, Mina Evgeni tuli tagasi, tulid Nodari ja Otia isad, Otia isa on küll ühe jalaga, kuid kes nüüd veel selle peale vaatab. Luka Kukura ei tulnud tagasi, ka musta Mašiko Malhaza ei tulnud ja veel paljud jäid tulemata.

Nüüd on meil juba soola saada ja ka mtšadit jätkub. Meie külas on kümned pulmad olnud, ka mina olen kõikides pulmades käinud ja mulle on veini pakutud nagu täismehele. Kas sa Gogia Tsertsvadzet mäletad, tal on kümme last, ta tuli nüüd sõjast tagasi ja tema naine Thaliko sünnitas talle veel üheteistkümnenda. Küll sai alles nalja. Thaliko pidi peaaegu ploomipuu otsas sünnitama. Mis tal arus oli, et ta siis veel puu otsa ronis, sellest ei saa keegi aru. Peaaegu oleks puu otsas sünnitanud, suure vaevaga sai veel alla. Gogia ütles, et mis sa ikka alla ronisid, oleksid võinud ju ka seal sünnitada, pärast oleks lapse köiega alla lasknud. Poisile pandi Šukhria nimeks. Aga mina kutsungi teda Ploomikeseks. Eks ole hea nali? Ploomike on ilus nimi, kas pole? Mina panin selle nime. Peale tema on meie külas veel kolmteist last sündinud ja seitsme lapse ristiisa olen mina. Üks uudis on mul sinu jaoks veel. Ma tean, et sul on selle üle hea meel. Isa viis Hatia Batumi arsti juurde, talle tehakse operatsioon ja ta hakkab nägema. Aga siis... Sa ju tead, kuidas ma

Hatiat armastan? Ma võtan Hatia endale naiseks. Ma teen suured pulmad, ma kutsun terve küla kokku. Ka mul saavad lapsed olema. Aga kui Hatia ei saagi nägemist tagasi, mis siis? Ka tädi küsib seda minu käest igal õhtul enne magamajäämist. Mis siis ikka, ma võtan ka siis Hatia endale naiseks. Hatia ei saa ilma minuta elada ja mina ei saa ilma temata. Sina ju armastasid ka oma Minadorat? Aga mina armastan Hatiat. Ka tädi armastab kedagi. Iga päev küsib ta postimehe käest, et kas talle kirja ei ole, ja jookseb kõikidele autodele vastu. Sina ju tead, Bežan, keda ta ootab, sa tead ka seda, et see, keda ta ootab, ei tule kunagi tagasi. Ka mina ootan praegu Hatiat ja mul on täiesti ükskõik, kuidas ta tagasi tuleb. Ma kardan ainult, et kui Hatia nägema hakkab, siis ma järsku ei meeldi talle, mis sa arvad, Bežan? Tädi küll räägib mulle, et ma olevat mehisemaks muutunud, et ta lihtsalt ei tundvat mind enam äragi, aga kes teab ... Ei või olla, et ma Hatiale ei meeldi. Hatia teab, missugune ma olen, Hatia näeb mind. Ta ise ütles. Mina olen juba mees. Tänavu lõpetasin keskkooli ja astun instituuti. Ma õpin arstiks ja teen ise Hatiale operatsiooni, kui nüüd sellest midagi välja ei tule.»

«Kellega sa siin räägid, kas sa oled peast põrunud või?» küsis äkki keegi mu selja taga. Vaatasin ümber ja nägin onu Gerassimet.

«Tere, onu Gerassime!»

«Tere, mis sa siin teed?»

«Ei midagi, niisama.»

«Jookse nüüd postkontori juurde, Bessarion ja Hatia tulid tagasi.» Onu Gerassime patsutas mind põsele.

«Ja mis on?» küsisin ma südame põksudes.

«Mine neile vastu. Lippa, lippa! ...» Ma ei lasknud tal lõpetada, pistsin ülepeakaela jooksu.

Varsti, Sosso, varsti, siit on ringi, ma jooksen otse ... Varsti, varsti ... Tuul vihiseb kõrvus, süda taob, ei jõua enam, kuid puhata ka ei või. Kui ma sellest august nüüd üle hüppan, siis Hatia näeb. Hüppasingi üle. Nüüd veel sellest august. Ka sellest hüppasin üle. Kui ma jooksen selle puuni ilma hinge tõmbamata, siis Hatia näeb. Veel veidi, veel veidi ... jooksingi. Kui ma nüüd loen ilma hingamata viiekümneni, siis Hatia näeb: üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus, seitse, kaheksa, üheksa, kümme, üksteist, kaksteist ... kakskümmend ... kolmkümmend ... neli-

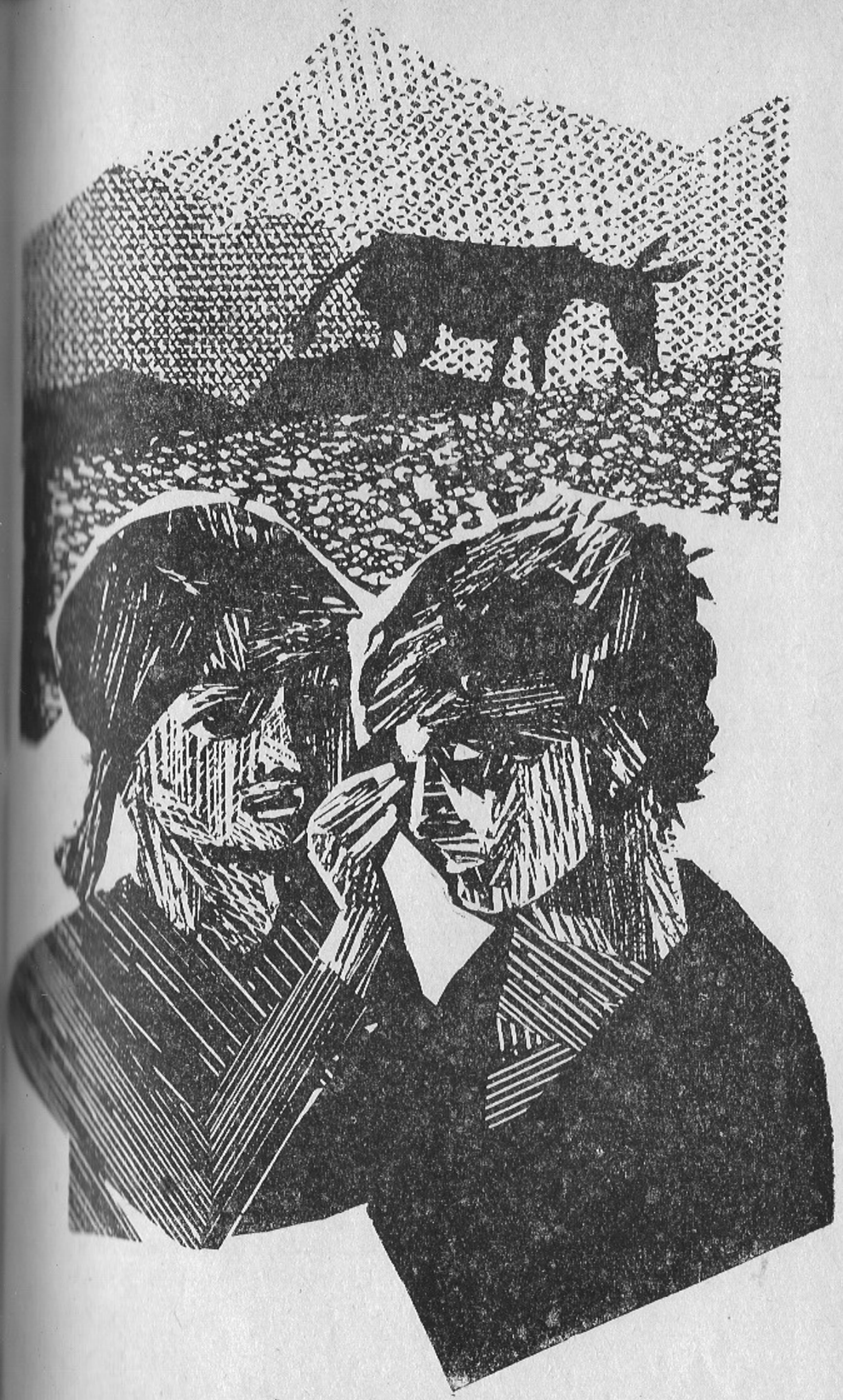

kümmend . . . nelikümmend üks, nelikümmend kaks, nelikümmend kolm, nelikümmend neli . . . ooh, kui raske . . . nelikümmend viis . . .

«Hatiaaa!» Minu kisa peale jäid Bessarion ja Hatia seisma. Ma ei saanud tükk aega sõnagi suust.

«Sosso!» ütles Hatia tasa.

Ma vaatasin Hatiale otsa. Ta oli näost valge nagu paber. Tema suured sinised silmad vaatasid minust mööda ja naeratasid.

«Onu Bessarion!» Bessarion seisis noruspäi.

«Mis on, onu Bessarion?»

Ta vaikis.

«Hatia!»

«Ta ütles, et tulgu me tuleval kevadel, et tänavu ei ole võimalik,» vastas Hatia. Miks ma küll ei lugenud viiekümneni, mõtlesin ma. Neelasin kurgus kipitavad pisarad alla ja panin käe suu ette, et mitte nuuksuma hakata.

«Kuidas sa elad, Sosso?» küsis Hatia. Ma läksin ta juurde, võtsin tal ümbert kinni ja suudlesin teda põsele. Onu Bessarion pühkis taskurätikuga oma kuivi silmi, köhatas ja hakkas minema.

«Kuidas elad, Sosso?» kordas Hatia oma küsimust ja naeratas.

«Pole viga, Hatia. Tuleval aastal sa saad nägemise tagasi.» Ma panin oma käed ta meelekohtadele, Hatia oli ilus nagu jumalaema.

«Tuleval aastal,» kordas Hatia.

«Ära karda!»

«Ma ei kardagi.»

«Kui see arst operatsiooni ei tee, siis teen mina ise, ma vannun sulle oma ema nime juures.»

«Ma tean, Sosso.»

«Mind sa ju näed?»

«Jah, sind ma näen.»

«Mida sa siis veel tahad?»

«Mitte midagi.»

*

Kuhu sa lähed, teeke-rajake? Kas mäletad veel, kuidas sa ühel kuumal suvepäeval viisid tühjaks meie küla. Ma palusin sind tookord ja sa tõid lahkunud tagasi, kuid kõiki sa ei toonud, kas mäletad? Nüüd aga on tulnud meie kord. Nüüd pead sa meid Hatiaga kaasa viima, nüüd pead sa

meile näitama, kus sa lõped. Kuid meie ei jõua kunagi lõpuni, me läheme kogu aeg edasi teineteisel käest kinni hoides ja ükskord me tuleme tagasi. Me pöördume näoga ida poole ja näeme päikesetõusu. Siis ütleb Hatia valjusti: «See olen mina, mina olen Hatia. Ma näen teid, inimesed . . . »

SISUKORD

MINA, VANAEMA, ILIKO JA ILLARION

Jaht 11
Veri vere eest . . . 19
Valvur 27
Kolhoosi koosolek . 30
Burka, saapad ja sokid 34
Kirjanduslik õhtu . 37
Esimene armastus . 41
Üksteist puuda maisi 48
Küpsustunnistus . . 55
Rong 62
Mis on maja . . . 74
Keda ma näen! . . 83
Teine ühesilmaline 91
Tere, Illarion . . . 100
Tsira 105
Šiomgvime . . . 116
Puud 127
Peidetud varandus . 133
Phakhizo 142

MA NÄEN PÄIKEST.

Tädi 157
Mõõn 163
Hatia 169
See pole sugugi nii . 174
Sõjalise õpetuse tund 178
Dathiko 182
Bežan 186
Mida me tahame teada 200
Anatoli 213
Kalal 219
Lumi 229
Kukura 230
Beglari veski . . . 237
Tsutsa 248
Edukas pealetung . 254
Nii on elu 263
Hea kasvatus . . . 284
Danke schön! . . . 291
Suurvesi 297
Ma näen teid, inimesed! 305

VANEMALE KOOLIEALE

Нодар Думбадзе
Я, БАБУШКА, ИЛИКО И ИЛЛАРИОН
Я ВИЖУ СОЛНЦЕ
На эстонском языке

Иллюстрации: Х Вийрес

Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja H. Michelson
Kunstiline toimetaja H. Tikand
Tehniline toimetaja H. Kruustee
Korrektorid V. Vaikjärv ja R. Kotkas

Laduda antud 29. II 1968. Trükkida antud 25. IV 1968. Paber 54×84.1/16. Trükipoognaid 19,5. Tingtrükipoognaid 16,4. Arvestuspoognaid 17,83. Trükiarv 18 000. Tellimise nr. 1671. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.
Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik.

Hind 65 kop.

7—6—3
225—68